

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1959. LXIII. évfolyam 2. szám

SZERKESZTIK:

TOLNAI GÁBOR, SÖTÉR ISTVÁN, KLANICZAY TIBOR

A SZEMLE ROVATOT SZERKESZTI:

HORVÁTH KÁROLY

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1959/2. számának munkatársai: Szabolcsi Miklós osztályvezető, József Farkas tudományos munkatárs, Czine Mihály tudományos munkatárs, Ungvári Tamás aspiráns, Vargha Kálmán tudományos munkatárs, Hopp Lajos tudományos munkatárs, Péter László tudományos kutató (Szeged), Szabó György tudományos munkatárs, Gazdag István tanár (Debrecen), Rába György tudományos munkatárs, K. Bokor László könyvtáros, Szőke György tanár, Bodnár György tudományos munkatárs, B. Nagy László kritikus, Nagy Péter tudományos munkatárs, Rejtő István tudományos munkatárs, Réz Pál kiadványügyi lektor.

Szerkesztőség: Budapest XI., Ménesi út 11—13.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

A MAGYAR PROLETÁRIRODALOM KUTATÁSAINAK KÉRDÉSEIHEZ

A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója az egész magyar nép számára nagy ünnep; de annak, aki a magyar nép történetét, kultúráját, szellemi teljesítményeit kutatja, rendszerezi, őrzi, még fokozottabban feladataira ébresztő, elgondolkodtató. Ismerjük-e eléggé — hogy most már szűken a saját területünkön maradjunk — ennek a korszaknak szellemi életét, irodalmát, kisugárzását?

Nem mondhatják, hogy nem történt semmi ezen a téren; már évek óta antológiák, összeállítások hosszú sora gyűjti csokorba a Tanácsköztársaság irodalmi termését; tanulmányok, emlékezések jelentek meg; s az elmúlt években már a korszak elvi-irodalomtörténeti feldolgozása is elkezdődött, az odavezető utak vizsgálatával József Farkas monográfiájában. S az idei évben is az irodalomtörténet nagy vállalkozásokra készül: kiadni szándékoznak egy nagy négykötetes gyűjteményben a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság irodalmi termésének legjavát, és legfontosabb elvi irodalmi megnyilvánulásait, vitáit; tanulmányok sora készül az egyes írók működéséről a Tanácsköztársaság idején (egyesekek éppen ebben a számban olvashatók), József Farkas folytatja munkáját: monográfiát ír a Tanácsköztársaság irodalmáról.

S mégis elégedetlenek vagyunk önmagunkkal: s új kérdések, új kutatási feladatok bukkannak fel. Mert a Tanácsköztársaság 133 napja nem áll elszigetelten; s ha szépirodalmi termése nem is nagy (bár nagyobb, mint gondoltuk), jelentős mint eredő, mint eredmény s végpont, s még inkább fontos mint kiindulópont, mint visszasugárzó emlék, s mint kezdemény. Erről is szoltunk eddig, ezt is hirdették irodalomtörténeti jegyzetek s könyvek, — de a kutatás, az adatok feltárása, az árnyalt értékelés bizonyos mértékben elmaradt a szűkséget s az általános elvi kijelentések mögött.

Mert van a magyar irodalomnak egy vonala, egy ága s áramlata, amely a kialakuló, majd kialakult magyar munkásosztály érzéseit, törekvéseit, helyzetét adja vissza, egy s több csoportja, amely a Tanácsköztársaság bukása után is a munkásság hangját sugározza, a következetes osztályharc alapján áll, a párt eszméivel telített, — s amelynek kiemelkedő, magasba nyúló, de nem elszigetelt s hagyomány nélküli csúcsa: József Attila.

Az 1949—53. közti időben nem túl sok történt irodalomtudományunkban ezen a téren; az alapok lerakásánál tartottunk; s bizonyos, a személyi kultusból fakadó kötöttségek is akadályoztak. Az 1953—56. közti időszak inkább a polgári hagyomány újjaértékelésének ideje volt; az elmúlt két évben vetődtek fel csak ilyen kérdések. Egyfelől megindult a művek kiadása (talán legminterszerűbben Komját Aladár versei), a Gábor Andor művek sorozatos megjelenítése is új problémákra ébreszt; Király István, Pándi Pál, Diószegi András

irodalomtörténeti-kritikai munkássága (s talán a magam József Attila-kiadásai) tekinthetők úttörőknek.

Már itt hangsúlyozni kell: a magyar irodalomnak ez az ága — nevezzük proletárirodalomnak, munkásirodalomnak, — nem elszigetelt s nem különálló a magyar irodalom más ágaitól s áramlataitól; nemcsak szerves része a magyar irodalom egészének, hanem állandóan ösztönzést kap tőle s visszahat rá. Ady szerepe a proletárirodalom hangjának kialakulásában, — sőt közönsége formálásában — csak egy példája ennek az állandóan eleven hatásnak.

Mi akadályozta, hogy a felszabadulás óta aránylag keveset szóltak erről az irodalomról? A sok tárgyi okot ne feledjük: felkutatlan adatok, elkallódott folyóiratok, nehezen hozzáférhető anyagok, — bibliográfiák s segédeszközök hiánya. De vannak ennek az elmaradásnak mélyebb okai is: egy bizonyos szektáns áramlat egyfelől, amely — időnként a személyi kultusz hatására — nem szívesen nyúlt hozzá egyes személyek vagy korszakok értékeléséhez, az elmúlt kor bonyolult ellentmondásosságát (s a munkásmozgalmon belül is megmutatkozó ellentmondásokat s problémákat) szerette hallgatással mellőzni; s csak néhány nevet ragadott ki a sok közül. De még sokkal inkább: egy bizonyos megszokottsággal összenőtt esztétikai viszolygás, amely már eleve magasabbra értékelte a polgári, vagy abból kinövő irodalom egyes termékeit, amely az új iránt — ha az eszmei téren jelentkezett — kevésbé volt fogékony, s amelyben — tudva-tudatlanul — politikai-világnézeti fenntartások is munkáltak. Egy-egy harmadrendű polgári író, vagy a „népi” mozgalom valamelyik epigonját hamarabb fogadtuk el, mint a munkásirodalom egy náluk — még művészileg is kiforrottabb — alakját. Új neveket most kell megtanulnunk, nekünk, irodalomtörténészeknek is, új irodalmi centrumokat s folyóiratokat kell a két világháború közti irodalom térképére rajzolnunk.

Irodalomtörténetírásunknak is tehát egyik legfőbb feladata a jövőben: a magyar proletárirodalom történetének kutatása, mégpedig mind az adatfeltárás, s az eseménytörténet megkonstruálása, mind az eszmei s esztétikai problémák tisztázása, mind egyes írói portrék s életpályák megrajzolása. Ehhez az előttünk álló feladathoz szolgál ez a néhány gondolat, — esetleg avval, hogy a későbbi alaposabb kutatás módosítja majd.

A magyar proletárirodalomnak van egy előkészítő-kialakuló szakasza, amely az 1870-es évek közepétől 1919-ig tart. Komlós Aladár, Geréb László s mások kutatásai már kezdenek fényt deríteni arra, hogy előbb lehajló-filantropikus módon, majd „szocialisztikus” igénnyel; előbb a dilettantizmusból kinövő költészet és eseményt nyersen regisztráló novellák formájában alakul s formálódik ez az irodalom. Határozottabb, kialakultabb jelleget az 1900 utáni években kap, akkor, amikor egyrészt a magyar munkáosztály számban is megnő, szervezettségben, öntudatban, s politikai súlyban is erősödik, s ugyanakkor válságba kerül a dualizmus, élesedik az osztályharc; más oldalról a polgári radikalizmus által befolyásolt új irodalom felfokozott érzékenysége, az új iránti fogékonysága s jövőt erjesztő tevékenysége hat. Azt hiszem, hogy az előzmények rajzánál éppen az 1905-ös évekre kell fokozott figyelmet fordítanunk; olyan kutatásokra, mint a *Népszava* irodalmi anyagának átvizsgálása (különösen a *Népszava Olvasótár-é*), a munkás-kultúregyesületek s szakszervezetek kulturális munkájának elemzésére. Csizmadia Sándort s elődeit már kezdjük ismerni; de új fénybe kell állítani a proletárirodalom olyan úttörőit, mint Révész Béla, s Barta Lajos; ekkor írt műveik hatása a későbbi évtizedek irodalmára sokkal mélyebb, mint általában gondolják; s végre megnyugtató

módon meg kell rajzolni Ady és a munkásság viszonyának alakulását. S az 1910-es évektől kezdve indul útjára egyre nagyobb erővel s határozottsággal a magyar munkásság arcának egy olyan kifejezője, mint Kassák Lajos, majd nyomában mások; az ő prózáját, szerkesztői munkásságát s főleg költészetét a magyar munkásirodalom *ekkori* egyik legérdekesebb ágának kell tekintenünk. Az 1919-et közvetlenül megelőző érlelődés rajza már többé-kevésbé kielégítően megszületett; József Farkas monográfiájára gondolok, amely — kiegészítve a róla szóló kritikákkal s kiegészítésekkel — alkalmas e kor képének bemutatására.

Kevesebb történt az 1919 utáni magyar proletárirodalom modern, marxista igényű értékelése terén; lényegében máig egykorú cikkekre, állásfoglalásokra, emlékezésekre, — a korban jogosult, de sokban elavult s meghaladott párt- és csoportállásfoglalásokra támaszkodhatunk. Könyvkiadásunk — bár sok adóssága van — e téren lényegesen előbbre tart, mint irodalomtudományunk. Az eddigi előzetes — mintegy csak munkahipotézisként kialakuló — kép a következő: 1919 után a magyar proletárirodalom két ágra szakad, — anélkül, hogy ez a két ág mereven szét lenne választható. Az egyik az emigrációba kényszerült íróké: az emigráció először Bécsben tömörül, itt történik meg az áramlatok szükségszerű szétválása, nézetük tisztázása, csoportok alakulása, elvi álláspontok megfogalmazása; a Kassák-képviselte ág ekkor tér — véglegesen — olyan útra, amely végeredményben a 40-es években a munkásosztályon kívülre, sajátos, kortalan, lehiggadt modernizmushoz visz. A kommunista eszmeiségű irodalomnak egy Petőfi—Ady vonalat képviselő s egy másik, inkább az izmusok eredményeit felhasználó ága küzd; ez utóbbi maga is több csoportban. A bécsi korszak 1923 után már a kialakuló-megmerevedett frontokat mutatja; innen rajzik szét lényegében az emigráció Pozsonyba s Kolozsvárra, Párizsba s Berlinbe. 1923 után a magyar proletárirodalomnak új, életképes műhelyei keletkeznek a weimari Németországban, majd Franciaországban s mindvégig Csehszlovákiában s Romániában. De mindenekelőtt: a Szovjetunióban. Már 1926-tól kezdve megszerveződik s megalakul az ott dolgozó magyar írói tábor; szervezetileg, ideológiailag, művészetileg egyre inkább vezető szerepet visz; s amikor a fasiszmus nyomása alatt szétszóródnak a többi tűzhelyek, elhallgatnak a kommunista s baloldali lapok, — vagy egyesek meghajlanak a nyomás alatt, — egyre inkább ez válik egyedüli s fő középponttá. A RAPP magyar szekciójának tevékenysége, majd a *Sarló és Kalapács* irodalomrovata (párhuzamosan a csehszlovákiai *Magyar Nap*-pal és *Az Út*-tal, a kolozsvári *Korunk*-kal) a két világháború közti magyar irodalomnak egyik legjelentősebb középpontja. A fejlődés utolsó fázisát az *Új Hang* jelzi; a népfrontpolitikán felépülő, tág ölelésű, az egész magyar irodalom igazi arcát képviselő irodalmiszellemi középpont s irányító.

S közben: Horthy-Magyarországon fut tovább a másik áram. A kutatás problémája itt kétirányú: annak vizsgálata, miként hat az illegális KMP szervezetileg — s bizonyos közvetettebb módon eszmeileg — a magyar irodalom legkülönbözőbb rétegeire, csoportjaira, alkotókra s művekre; hol s mikor lehet tettenérni ezt a befolyást, hatást nézetekben s művekben. (Már eleve látszik: leginkább a forradalmi fellendülés bizonyos időszakaiban, így 1930 körül). S másrésről: a közvetlenül a Párt irányította, szervezte irodalom, a magyarországi kommunista irodalom — vagy a Párttal csak lazábban érintkező, de a munkásmozgalmon belüli: szociáldemokrata vagy más jellegű baloldali csoportok — működésének, tevékenységének, folyóiratainak, megnyilvánulásai-

nak tanulmányozása. Bonyolult folyamat ez: az első kommunista szavalókórusoktól a 100%-ig, az 1930-as évek nagy fellendülésétől a *Gondolatig*, a *Forrástól* az 1942-es *Népszaváig* terjed. Már másutt¹ volt alkalmam kifejteni, hogy a magyar irodalom fejlődésében a baloldali erők kommunisták-vezette tömörülése szempontjából három csomópontot látok: az 1929—1932, 1935—38 s 1942—44 éveket; mindhárom időszakasz — hosszabb előkészítő munka után — kitűnő művek születésének időpontja, erőgyűjtés, új kezdemények kiindulópontja. Ennek az irodalomnak persze nemcsak mozgalmi s vitái, folyóiratai s csoportjai, hanem csúcsai, kimagasló alkotói vannak: egy József Attila összegezi az előtte levő fejlődést, s mutat utat előre is. Az ő művét, — amely persze az egész magyar irodalom fejlődésében jelent új szakaszt, — lényegében ehhez az irodalomhoz tartozónak, ebből kinövőnek kell tekintenünk. (S nem a polgári irodalom csúcsának, vagy a „népi” csoport tagjának kell felfognunk.) A haladó irodalmi irányzatoknak alig volt olyan képviselője, aki pályája egyik-másik szakaszán, egyik vagy másik művével ne kapcsolódna hosszabb-rövidebb ideig ehhez a forradalmi áramlathoz.

Ismétlem: mindez csak nagy vonásokban felrajzolt térkép, előzetes vázlat. Már első pillanatra világos, milyen mennyiségű kutatási feladat áll előttünk; mennyi folyóiratot kell átnézni, dokumentumot átkutatni, emléket meghallgatni, mennyi szálát felfedni. S ez persze még csak a kezdet: mert éppen ez az irodalom, amely ezernyi szállal kötődik a mindennapokhoz, a dolgozók életéhez, a történelem eseményeihez, a munkásmozgalom belső életéhez. Ezekkel is meg kell ismerkedni, ha helyesen akarunk ítélni. S olyan irodalmi művekről van szó, amelyeknek szoros a kapcsolata a világirodalom műveivel s áramlataival; s tárgyalásuk és kutatásuk csak úgy lehetséges, hogy figyelembe vesszük a világirodalmi összefüggéseket, s elsősorban azt a bonyolult s hatalmas szellemi áramlatot, amelyet európai munkáirodalomnak nevezünk; meg kell ismerkedni a weimari Németország baloldali irodalmával éppúgy, mint (az eddiginél behatóbban) a Szovjetunió irodalmának fejlődésével s műveivel.

A magyar proletáirodalom őrzi, — sőt ez őrzi legtisztábban, — nemcsak s természetesen 1919, hanem 1910 igazi folytonosságát. Az a lendület s jobbra-törés; a régi megváltoztatásának az a vágya, a tisztultért való az a sóvárgás, az a forradalmas tűz, amely Ady művét jellemzi, s amely a századelejei szellemi-politikai radikalizálódás eredménye, — s amely lényegében azért magával ragadta az egész *Nyugat* körét (habár a *Nyugat* egyes alkotói ezt a fejlődést már ekkor is fenntartásokkal s viszolyogva követték), — tehát ez a lendület s törekvés töretlenül itt él tovább, igazi értelmét megkapva. Van olyan folytonosság is, amely Adytól a moszkvai emigrációig vezet, — van olyan hagyomány, amely a század 10-es éveit köti össze a 40-es évekkel.

Külön probléma s külön kérdés: mennyiben hat a magyar irodalomnak ez az ága a többire, milyen kölcsönös befolyásokra lehetünk figyelmesek. Azt hiszem, szélesebb felületen történt itt érintkezés, mint gondoltuk; s nemcsak az azonos körülmények közt, azonos feltételek közt küzdő itthoni munkáirodalom s a nem-proletár irodalom viszonya vár kutatásra, hanem azoknak a közvetítő szörveknek szerepe, amelyek az emigrációban született irodalmat eljuttatták hozzánk; az illegálisan bejuttatott kommunista lapokon kezdve a *Le Monde* és a *Prager* könyvkiadó tevékenységéig. S ezek a földrajzilag kívülről,

¹ Vita a népi írókról. (Az MTA Irodalomtörténeti Intézetének vitaülései I.) Bp. 1958: 62—63.

de lényegében legbelülről jött indítások az egész magyar irodalomra termékenyítően hatottak.

Felmerül a kérdés, — s beszélgetésekben, nyilvánosan is felmerült, — vajon minőségben, mondjuk ki : tehetségekben felér ez az irodalmi csoport — akár a *Nyugattal*, akár a „népi” mozgalom íróival ? Elég lenne válaszul csak József Attilára hivatkozni ; de ne beszéljünk csak ő róla ; szólhatunk arról is, hogy a többé-kevésbé jelentős tehetségek egész sora ; egy Gábor Andor, Balázs Béla, Illés Béla, Barta Sándor, Komját Aladár, Karikás Frigyes, Fábry Zoltán, Barta Lajos működött, — akiknek legjobb műveit csak ma kezdjük megismerni, s akik persze felérnek ha nem is a legkimagaslóbbakkal, (egy Móriczcal például), de az irodalmi áramlatok felső szintjének alkotóival. S ha még számba vesszük Gelléri vagy Nagy Lajos vagy Radnóti Miklós műveinek idesorolható részét, — vagy egy későbbi korszakban Lukács László, Salamon Ernő költészetét, — s mennyi nevet sorolhatnánk még : nálunk még „fel nem fedezett” alkotókat : Kiss Lajost, Kahána Mózes, Sennyei Józsefet, Szilágyi Andrást, — akkor ez a benyomásunk csak megerősödik. S ha az ebbe a körbe tartozó írók műveinek elvi-eszmei magaslatát, tömeghatását, súlyát tekintjük, — ha munkásokat formáló, értelmiségieket magukra-ébresztő voltukról szólunk, — egyszóval, ha hatást s jövőt-formáló erőt tekintünk, akkor a csoport súlyát s jelentőségét nem fogjuk többé lebecsülni.

Persze : félreértés ne essék : sem kritika, sem irodalomtörténet nem azt kívánja a jövőben elérni, hogy a proletárirodalmat a magyar irodalom kizárólagos, egyedüli vonalává tegye, hogy a kutatások köréből kiszorítsuk akár a *Nyugat*, akár a „népi” mozgalom műveit. Csak arról : ezt az irodalmat is kísérjük helyét megillető figyelemmel, állítsuk méltó helyére az irodalomtörténeti kutatásban. Sőt : arra kell törekednünk, hogy minduntalan megmutassuk azokat a szálakat, amelyek a magyar proletárirodalmat a magyar irodalom többi ágaihoz fűzik, hogy bebizonyítsuk, mennyire elválaszthatatlan része ez amannak.

A szűkebben vett irodalomtörténeti kutatásnak s értékelésnek, mint már az eddigiekből is kitűnik, sajátos nehézségekkel s új feladatokkal kell ezen a téren megbirkóznia. Nemcsak azért, mert nagyszámú, eddig ismeretlen anyagot kell felszínre hoznia, (s ebből a szempontból elengedhetetlen a kapcsolat szorosabbra fűzése a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság tudományos intézményeivel), nemcsak azért, mert szinte az egész XX. századi világirodalmat figyelemmel kell kísérni, — hanem azért is, mert ezt a munkát csak a történettudománnyal s a párttörténeti kutatással legszorosabb együttműködésben lehet végezni. Nagy, a többi irodalmi ágénál nagyobb — szerepe van itt a közönséggel való kapcsolatnak ; kutatnunk kell a munkáskultúrmozgalom, a párt- és szakszervezeti kulturális élet sok területét. Röpiratok, aprónyomatványok, sokszorosított kiadványok, kéziratok, rövidéletű, egy-két számot megért folyóiratok — ezen a területen elsőrendű forrásmunkáink. S a személyes segítség, a személyes emlékezés — a mozgalom tiszteletre méltó résztvevőitől — sokat segíthet munkánkban.

Végül : súlyos s eddig még megoldatlan elvi kérdések, esztétikai-irodalomelméleti problémák egész sorával kell szembenéznünk. A szocialista realizmus elméletének például nemcsak történelmi kialakulására, fejlődésére fog világosabb fény derülni, mint eddig, hanem szükségesnek látszik, hogy megvizsgáljuk : hogyan alakul ki a szocialista realizmus kapitalista körülmények között, mik az ismérvei olyan jellegű társadalmi berendezkedés esetén, mint a Horthy-

Magyarország, mely alkotókat s műveket tekinthetünk a magyar szocialista-realista irodalom előfutárainak, sőt megvalósítóinak. Anélkül, hogy a későbbi vitáknak elébe vágánk, azt gondolom, hogy beszélhetünk megvalósult szocialista-realista művekről 1945 előtt Magyarországon s az emigrációban; hogy például József Attila műve annak tekinthető, — s az övéen kívül még jónéhány más oeuvre is. A szocialista-realista irodalom tehát nem 1949 után erőszakkal s művi úton előállított követelmény, s — habár egy időben el is szakították természetes előzményeitől — egészséges száakkal, gyökerekkel kapaszkodik a magyar irodalom egészének termőföldjébe. Felmerülnek nagyszámmal más, műfaji s elméleti jellegű kérdések is: az izmusok problémája, a riport s a tényfeltáró dokumentum-irodalom kérdése, az emlékirat s a mű viszonya, a marxista kritika kérdései. Ez utóbbi kérdés felvetése fontos feladatra is figyelmeztet: a felszabadulás utáni marxista kritika történetének tanulmányozása, beható feldolgozása is soron levő feladat.

Már másutt igyekeztem kifejteni, hogy nincs szükségünk legendák gyártására; az elmúlt évtizedek megpróbáló, rendkívül bonyolult viszonyai között a helyes utat a legjobbak is csak buktatók, kerülők árán találták meg. A proletáriródalom kutatása terén sem szabad elkendőzni az ellentmondásokat, sem az eszmei, sem a művészi gyengéket. A magyar irodalom jelenlegi fejlődése érdekében is fokozottan elemeznünk kell a tanulságokat: hogy politikai kifejezést használjak, mind a proletáriródalom (s nem is annyira az irodalom, mint a kritika) szektáns, bizalmatlan, szűkkeblű nézeteit s megnyilvánulásait (ilyenekről beszélhetünk nem egyszer az emigrációban éppúgy, mint idehaza), mind a helytelenül értelmezett tágtátsáknak, a liberalizmusnak jeleit s hatását. Mindezt persze történész módjára: az ilyen jelenségeket is korukból magyarázni, s onnan megérteni. De az, hogy például a szektáns hibákat is elemezni fogjuk, nem jelentheti azt, hogy az egész irodalmat a maga egészében, több évtizedes fejlődésében, mint csupán „szektáns hagyományt” fogjuk fel, mint ahogy József Attila egynéhány tévedéséből, útkereséséből sem azt a következtetést vonjuk már le, hogy elszigetelt, magányos tévelygő.

S evvel hadd kanyarodjunk ismét vissza a folytonosság kérdésére. Az 1953 utáni évek irodalmi vitáiban sokszor szerepelt a folytonosság problémája, az a kérdés, vajon 1945 szakadékot jelent-e az előzmények s az új magyar irodalom között, s mit kell folytatni a két világháború közti irodalom törekvéseiből. Akkor azonban ez a kérdés csak mint a Nyugat s főleg mint a „népi” írók folytonosságának kérdése merült fel; a revizionista ideológiai befolyás is okozta, az elmúlt évek dogmatikus szűkkeblűsége is, hogy a proletáriródalom folytonosságának kérdése fel sem merült. Pedig a magyar irodalom egészének folytonosságán belül, attól el nem választhatóan ott van a magyar munkásirodalom, a magyar proletáriródalom folytonossága is, — mint ahogy a magyar irodalom-történetírásnak s kritikának is van marxista folytonossága, előzménye: olyan előzmények, kezdemények, s eredmények is, amelyeket az eddiginél tudatosabban kell vállalnunk, felhasználnunk s folytatnunk.

Nagy s nehéz munka áll előttünk; Intézetünk s az egész magyar irodalom-történetírás szép és nehéz feladata. A munka megkezdésének pillanatában, — még csak az anyag egy részének ismeretében, — született ez a néhány gondolat.

К ВОПРОСАМ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕНГЕРСКОЙ ПРОЛЕТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Автор подводит итоги исследования идеологических проблем венгерской пролетарской литературы : он дает характер таких же исследований, проведенных до сих пор, их успехи, неудачи и намечает важнейшие задачи.

Автор подчеркивает, что эта ветвь венгерской литературы (пролетарская литература, рабочая литература) не отгороженная и не стоящая особо от других ветвей венгерской литературы ; она не только органическая часть ее, но постоянно получает от нее побуждение и реагирует на них.

Статья следит за развитием венгерской пролетарской литературы от так называемого подготовительного периода (1870 г.) до периода после 1945 г. Венгерская пролетарская литература после 1919 г. разделилась на две ветви : одна ветвь писателей, вынужденных эмигрировать, другая ветвь образовалась после 40-ых лет и пошла по пути особого внеклассного модернизма.

Статья упоминает об идеологической, художественной роле организации венгерских писателей, образованной в Советском Союзе после 1926-го года.

Наконец статья выдвигает проблему непрерывности в венгерской пролетарской литературе. Не только у венгерской, марксистской истории литературы есть предшественники до 1945-го года, но и у пролетарской литературы. Это надо нам осознать и использовать лучше, чем до сих пор. Перед нашими литературоведами стоит задача точнее исследовать начало пролетарской литературы и согласно их ценности и роли поместить в рамки развития нашей литературы.

GONDOLATOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IRODALMÁRÓL

A Magyar Tanácsköztársaság létrejött — melynek most ünnepeljük 40. évfordulóját — sokkal jelentékenyebb hatást gyakorolt irodalmunk fejlődésére, mintsem az e rövid, alig négy s félhónapos időszak irodalmi terméséből kitűnik. Hiszen azok az óriási lehetőségek, amelyeket a proletárforradalom nyitott nemzeti irodalmunk fellendülése elé, alig-alig érkeztek a megvalósulás első stádiumáig, amikor az imperialista hatalmak túlereje megdöntötte a Tanácsköztársaságot, s így az akkor született írások — versek, novellák, jelenetek, riportok, elvi cikkek, publicisztikai megnyilatkozások stb. — inkább csak *potenciálisan* hordozták egy új korszak új irodalmának vonásait, de nem kiérlelt, új törvényszerűségeket meghatározó erővel. Másrészt pedig, ha a Tanácsköztársaság el is bukott, eszméi és célkitűzései mélyen begyökerezve éltek tovább a magyar munkásosztályban, a nép legjobbjában, s a hamarosan újra talpra álló kommunista párt — ha illegitimitásban is — folytatta küzdelmét az „Új Tanácsmagyarország” létrehozásáért. Ezt a küzdelmet közvetlenül támogatta — itthon és az emigrációban — az a kommunista írócsoport, amelynek magja a Tanácsköztársaság napjaiban kovácsolódott ki a *pártos irodalom* zászlóvivőjeként. Mindenekelőtt ők folytatták s fejlesztették tovább — ha olykor ellentmondásos módon is — a Tanácsköztársaság irodalmának azokat a vonásait, amelyek a szocialista realizmus alapvető *elemeiként* első ízben a forradalom idején jelentkeztek a magyar irodalomban. Törekvéseik József Attila költészetében érkeztek el a betetőződő csúcra, ahonnan már ismét az egész nemzetet és emberiséget átfogó szélességűvé vált a látóhatár, mint a Tanácsköztársaság irodalmában is, megszüntetve immár azt a — szinte szükségszerű — leszűkülést, amit a magyar proletárforradalom az ellenforradalom és az emigráció körülményei közepette egyes periódusokban mintegy alapjegyként hordozott addig magában. De a proletáriródalom körén túl, haladó íróink további munkásságára is kihatott mindaz, amit a Tanácsköztársaság idején átéltek: Juhász Gyula találkozása az ország vezetőreijévé vált munkásosztállyal, vagy Móricz Zsigmond élménye a földet foglaló, majd szövetkezeteit szervező parasztság körében például 1919 utáni életművükben is kitapintható hatással érződik. S így van ez Tóth Árpádnál, Nagy Lajosnál és másoknál, egészen addig a szocializmus közelébe érkező fiatal írógenerációig, amely bár csak 1919 után bontogatta szárnyát, ifjúságának egyik legnagyobb élményeként a proletárforradalmat véste szívébe. Ám a Tanácsköztársaság — bármily rövid — létezésének irodalmunk fejlődésére gyakorolt közvetett hatása mindennél sokkal szélesebbre gyűrűzik. Mert ha el is bukott a proletárhatalom, néhány hónapos fennállása olyan új helyzetet teremtett a magyar politikai életben, hogy — mint ismeretes — az ellenforradalom is bizonyos mértékig *kényszeren volt* számolni a levett munkásosztály és főleg az ellenforradalom népi bázisának megnyerendő parasztság igényeivel és egyes engedményekkel, de legalábbis szociális demagógiával a kisembereket támogató rendszernek álcázni magát. Ez a körülmény pedig segítőleg járult ahhoz, hogy irodalmunknak az a népi élet felé fordulása, ami a Tanácsköztársaság idején megindulóban volt, nem szűnt meg egészen az ellenforradalom körülményei között sem; hogy a tömegek létsorsának problematikája most is behatolhatott az irodalom alapkérdé-

sei közé, ha olykor eltorzultan, vagy álruhába kényszerülve is. Az szintén ismeretes, hogy jónéhány új író indult *alulról*, a proletariátus és méginkább a szegényparasztság soraiból 1919 után, mintegy folytatva azt az „új honfoglalást”, amit a Tanácsköztársaság irodalma kezdett meg nemzeti irodalmunk egészét felrészlítő tendenciával. Szinte jelképesnek tűnik: a Tanácsköztársaság bukása után, az ellenforradalom tombolásának évtizedeiben a proletariátus költője fejezte ki a nemzet sorskérdéseit leghívebben és művészileg is a legmagasabb szinten a magyar irodalomban.

Am ha igaz is, hogy a Tanácsköztársaság létrejötte jóval nagyobb hatással volt irodalmunk fejlődésére, mintsem az e rövid időszakban megjelent írásokból kitetszik, a proletárforradalom irodalma *önmagában* is huszadik századi irodalmunk igen jelentős — mondhatni: *korszakváltó* — állomását képezi. *Betetőződése* ez az irodalom annak a századunk első évtizedében induló, a társadalmi erjedést követő és kifejező irodalmi mozgalomnak, amelynek élén Ady Endre forradalmas költészete haladt, s amely mellé az első világháború esztendeiben már a munkásirodalom is jelentős erővel zárközhatott fel. Ugyanakkor egy új, magasabb eszmeiségű irodalom megteremtésének a *nyitánya* is: hiszen a haladó magyar írók java-egésze a nép, a társadalmi fejlődés *tudatos* szolgálatát vállalta a Tanácsköztársaság idején, ez tipikus írói magatartássá vált akkor, és ezzel irodalmunk a szocialista eszmeiségű irodalom kimunkálásának irányába is megtette az első, talán a legfontosabb lépéseket.

*

Az a tény, hogy haladó irodalmunk főtendenciái beletorkolltak a Tanácsköztársaság irodalmába, egyben annak is bizonyítéka, hogy a legigazabb szándékok és célok, amelyek a humánus teljes kivirágztatásának útját-módját keresték a magyar irodalomban, a proletárhatalom körülményei között lelték meg megvalósulásuk lehetőségét. Nemcsak azért fontos ennek hangsúlyozása, mert a magyar íróknak a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége eleve megcáfol minden olyan vádaskodást és rágalmat, amely az ellenforradalom sötét esztendeiben a Tanácsköztársaság irodalmát, irodalompolitikáját igyekezett befeketíteni, de fontos azért, és elsősorban azért, mert ezen a ponton lelünk rá mai, bontakozó szocialista irodalmunk egyik legjelentősebb, talán a legfőbb tanulságot nyújtó hagyományára. Mert nemcsak abban az értelemben hagyomány a proletárforradalom irodalma, hogy a szocialista realizmus néhány alapeleme — ha még nem is nyer elvi megfogalmazást — első ízben akkor ültetődik át a gyakorlatba a magyar irodalomban, de példát mutató hagyományunk abban is, hogy a szocialista irodalom eszmeisége a nemzeti irodalom további fejlődésútjának *központi kérdésévé* — a haladó írók által *elfogadott és követendőnek* talált *központi kérdésévé* — válik, mint ahogy az válik centrális kérdéssé a felszabadulás utáni irodalmunkban is. Ezért jogosult tüzetesebben megvizsgálni azt a problematikát, *miért álltak az írók* — a modern polgári írók is — a Tanácsköztársaság mellé, más szóval: *hogyan és miért torkollott bele a magyar irodalom jósodra a Tanácsköztársaság irodalmába*. A konkrét történelmi helyzet felvázolása adhatja csak meg a kulcsot mindennek a megértéséhez. S itt két szempontra kell különösen figyelemmel lennünk: — az egyik, hogy nem opportunisták, az új alakulásban magának mindenáron helyet kereső írók megnyilatkozásairól van itt szó, — bár akadt ilyen is közöttük —, hanem annak vizsgálatáról, a győzelmes proletárforradalom milyen eszmékkel, milyen politikai s irodalompolitikai intézkedéseivel tudta magával ragadni a haladó polgári írók zömét-egészét is, hogy tollukkal szolgálják a Tanácsköztársaság célkitűzéseit. A másik: hogy bár egyes polgári írók egész életművében csak rövid mozzanatot jelentett a Tanácsköztársaság idején elért eszmei magaslat, s nem egy közülük riadtan, meakulpázva tagadta meg a proletárforradalom melletti szép kiállását, az 1918/19-ben róluk kialakult képbe mindezt nem vetíthetjük vissza, az mindennek ellenére igaz, hiszen olyan történelmi korról van szó, amely a maga gyors változásaival, korszakátváltásaival

szinte a végletek között dobálta az emberi lelket, de mégis egy irányba, mint viharos tengeren hánykódó hajót a tengerár sodra.

Hogy megérthessük a haladó magyar írók s irodalom egyértelműen pozitív feleletét a Tanácsköztársaság nagy kérdéseire, vissza kell nyúlnunk az első világháború derekán bekövetkezett fordulatig, amikor már széles háborúellenes front bontakozott ki a magyar irodalomban az imperialista háború okozta szenvedés következtében, egyesítve magában a modern polgári irodalom és a munkáirodalom legjobb erőit. A háborúból kiábrándult s azzal mindinkább szembeforduló írók gondolatvilágának forradalmasodását nagy léptekkel siettette az 1917 februári, majd októberi orosz forradalom s a nyomukban nálunk is bekövetkező forradalmi erjedés; 1918-ban már a *Nyugat* körénél jóval szélesebben értelmezett modern polgári irodalom és a *Ma* körül kibontakozó — az expresszionizmus jegyeit magánviselő — munkáirodalom a néhány baloldali szociáldemokrata íróval együtt a polgári demokratikus forradalom érkezését sürgette, készítette elő munkásságával. Három nagy kérdéssel viaskodtak a magyar írók ezekben az esztendőben: hogyan lehetne mielőbb véget vetni az oktalan vérontásnak, s ide kapcsolódva: mennyivel hozza közelebb a béke percét az orosz forradalom; milyen lesz a magyarság sorsa a — láthatóan vesztes — háború után; s végül, a világ kapuján dörömbölő szocializmusról is ki kellett alakítaniok véleményüket. Igaz, az e kérdésekre adott felelet nagyonis árnyalt, szinte minden írónál más és más, de — leszámítva a háborús politikát továbbra is híven kiszolgáló konzervatív irodalom képviselőit — zömében-egészében pozitív irányba halad. A háború befejeztéig természetesen a béke kérdése állott a középpontban, s ennek kapcsán eszméltek első ízben a magyar írók a februári orosz *polgári* forradalom és az októberi *szocialista* forradalom közötti lényeges különbségre, hogy míg a polgári kormány elárulva az őt hatalomra segítő orosz nép érdekeit, s demokratikus álarcot öltve magára a háború folytatását szorgalmazta, a szovjetkormány első intézkedése a világ népeihez szóló *békefelhívás* volt, amit tíznapos, majd egyhónapos fegyverszünet követett, végül — 1918 márciusában — a Breszt Litovszk-i békekötés; a fiatal szovjet-hatalom nagy áldozatvállalás árán, különbéke útján vetett véget az orosz nép és a más nemzetek közötti imperialista háborúnak. De nagy jelentőségű volt a lenini békeprogram a magyar írók előtt álló másik nagy kérdés, a magyarság megmaradásának s jövőbeni helyzetének a szempontjából is, hiszen e program *annexió mentes békét* követelő pontja adott egyedül megnyugtató feleletet erre a mind égetőbbé váló kérdésre. A Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak az előbbi két alapvető kérdésre adott pozitív válasza nagymértékben hozzájárult, hogy a szocializmusnak reális tényezőként való jelentkezése nem riadalmat, hanem rokonszenvező figyelmet váltott ki a haladó magyar írók nagy részénél, hogy amikor a szocializmus *távlati* elképzelésekből a mindennapi valóság földjére érkezett, könnyebben és nagyobb megértéssel tudták elfogadni célkitűzéseit.¹

Németország és a Monarchia 1918 őszén bekövetkezett katonai összeomlása, majd a polgári demokratikus forradalom győzelme 1918 október 31-én s Magyarország ezt követően kialakult kül- s belpolitikai helyzete rendkívüli élességgel állította előtérbe a második kérdést, a magyarság fennmaradásának, nemzeti függetlenségének és az átalakuló Európában elfoglalt helyének problematikáját. Nehéz helyzetben találta a magyarságot a „megkésített” polgári forradalom. Az ország körül új nemzeti államok keletkeztek, ami nemcsak Magyarország régi határainak megszűnését s a nemzetiségi területek — természetesen jogosult —

¹ E gondolatsort bővebben kifejtettem és dokumentáltam „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszmei fejlődésére” című tanulmányomban, — *Párttörténeti Közlemények* 1958. 2. szám, 73—98. —, ezért mindennek részletesebb elemzésére most nem térek ki. Itt említem meg, hogy a bevezető résznek a Tanácsköztársaság 1919 utáni hatását elemző némely megállapításainál Koczka Sándornak a TIT Kossuthklubjában 1958. december 13-án elhangzott „Irodalom — forradalom” című előadására is támaszkodtam.

elszakadását eredményezi, de idegen megszállás alá kerülnek magyar lakosságú területek is, sőt az antant újabb és újabb területi követelésekkel áll elő olyannyira, hogy a párisi békekonferencia 1919 februárjában hozott döntése már Debrecenről, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedről nyugatra jelölte ki a Magyarország és Románia közötti semleges övezet nyugati határvonalát.² Ezenkívül szigorú blokád bénítja az ország amúgyis erősen szétzilált gazdasági életét, hiszen az antant közömbös az új Magyarország belső rendjének demokratikus eredményei iránt. S mindezt tetézi, hogy 1919 elejétől egyre lehetségesebbnek rémlik egy polgárháború kirobbanása a legkövetkezetesebb forradalmi erők és a fejét újra felütő, szervezkedni kezdő ellenforradalom között, amitől sokan azért tartanak, mert az a háborúban aránytalanul nagy embervesztéseket szenvedett magyarság önerejét felemésztené. Ilyen körülmények következtében kerül különösen előtérbe irodalmunkban a „tragikus magyarság” szemlélete, a nemzethalál, az „elvész a magyar” felidézése. Haladás és reakció, forradalmiság és konzervativizmus összeapása e kérdés körül élesen tombol.

Bonyolultabbá tette a helyzet felmérését az írók számára az a tény, hogy a Károlyi-párt, a polgári radikálisok és a szociáldemokraták képviselőiből álló koalíciós kormány a körülmények következtében meg nem valósítható programot dolgozott ki, melynek kül- és belpolitikai koncepciója mindinkább irreálisá vált, illúzióknak bizonyult s végül 1919 márciusában teljesen csődöt mondott. Külpolitikájában az antant hatalmakra támaszkodott a kormány, olyan elrendeződést kívánt elérni általuk, amely a szomszéd népekkel egyenlő elbánást biztosítana a magyarságnak a békekonferencián, de ugyanakkor bizonyos vezetőszerepet is nyerne közöttük, arra való hivatkozással, hogy a „szociális” — de nem szocialista! — Magyarország a maga demokratikusabb berendezkedésénél fogva hivatott erre a vezetőszerepre, — s hogy ez egyben gátul szolgálhat az Oroszország felől érkező eszmék, a bolsevizmus terjedése előtt. E külpolitikai koncepcióval szoros összefüggésben jelentős demokratikus átalakítást tervezett az ország belső életében: földreform, a progresszív adózás bevezetése, egyenlő és titkos választójog, iskolareform stb. szerepel elgondolásában. Mindennek megvalósítása kétségteljesen igen jelentős változást idézett volna elő az ország berendezkedésében, de e reformpolitika azt is biztosítani kívánta, hogy az lényegében a tőkés társadalmi rend talaján maradjon. 1919 márciusára a kormánynak mind külpolitikai, mind belpolitikai koncepciója összeomlik, még a Tanácsköztársaság győzelme előtt. A Szovjet-Oroszország elleni intervenciót szervező antant magyarországi politikájával az intervenció felvonulási területének hátában fellángolt forradalmat akarta elfojtani, de mindenesetre elszigetelni, ezért Magyarország szomszédainak területi javaslatait támogatta a Károlyi-kormánnyal szemben, hogy ezáltal az ország mind nagyobb területén biztosíthassák a megszálló antant csapatok a szovjetellenes intervenció hát-bázisát. Az antant újabb és újabb területi követelései egyre jobban megingatták a kormány külpolitikai helyzetét, míg végül 1919 március 20-án, a jelentős magyarlakta területek kiürítését követelő Vyx-jegyzék a kormány bukását vonta maga után. De ugyanígy összeomlott a kormány belpolitikai koncepciója is 1919 tavaszára. Reformelképzelései megvalósítását — a külpolitikai csőd mellett — az egyre erőteljesebben szervezkedő ellenforradalom igyekezett megátolni, s amire vele szemben támaszkodhatott, a munkásosztály és a földnélküli parasztok tömegei, már keveselték e reformpolitikát, túl akartak lépni rajta a szocializmus irányába, amint azt meg is tették a Tanácsköztársaság kikiáltásával.

A polgári kormány politikájának mind nyilvánvalóbb kudarca fokozatosan gyengítette a kormány tekintélyét és ez kedvező körülményeket teremtett a szocialista forradalomért küzdő erők számára, ám ugyanakkor az ellenforradalom szervezkedésének is kedvezett. Az ország közvéleményében — és az irodalmi életben is — mindez bizonyos mértékű polari-

² Vö. SIKLÓS ANDRÁS: Az 1918. évi magyarországi polgári demokratikus forradalom 40. évfordulójára. Párttörténeti Közlemények 1958. 4. szám, 83—96., valamint SIKLÓS ANDRÁS: Magyarország története 1917—1919. Bp. 1958. (Egyetemi jegyzet.)

zálódást idézett elő, a vélemények és állásfoglalások mindinkább eltolódtak a „középúttól”. Azok a munkások és parasztok, akik 1918 október 31-én győzelemre vitték a polgári demokratikus forradalmat, miután látták, hogy a Károlyi-kormány — beleértve a benne helyetfoglaló szociáldemokrata vezetőket is — intézkedéseivel nem az ő vágyaikat váltja valóra s felemás politikája inkább a burzsoázia érdekeinek kedvez, ösztönösen harcba kezdtek a forradalom továbbvitelért, követeléseik következetes megvalósításáért. Tömegeik jól szervezett vezetőerőt nyertek a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918 novemberében történt megalakulásával, amely spontán küzdelmüket a szocialista forradalomba való átmenet tudatos harcává kovácsolta. A kommunista párt rámutatott a hazai és világkapitalizmus embertelenségére, korhadtságára, rávezette a tömegeket, hogy demokratikus és szociális követeléseiket csak a tanácsok hatalmán épülő proletárforradalom képes igazán valóra váltani, s ugyanakkor az antant imperialisták által szorongatott ország nehéz helyzetéből kivezető útként megmutatta a nemzeti függetlenség megvédésének egyetlen lehetőségét: szövetséget kötni Szovjet-Oroszországgal és megnyerni a szomszédos nemzetek munkásosztályának és az egész nemzetközi forradalmi proletariátusnak a támogatását. De — 1918 végén — a felocsúdo ellenforradalom is szervezkedni kezd, s nyílt sovíniszta uszítással igyekszik magához ragadni a nemzeti érzésükben megbántott, kiutat nem lelő emberek lelkiületét. Egész sor agresszív nacionalista szervezet alakul: a Területvédő Liga, az Ébredő Magyarok Egyesülete, a Székely Nemzeti Tanács, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége, a Magyar Országos Véderő Egyesület, amelynek Gömbös Gyula lesz a vezetője stb. A reakció felbátorodására jellemző, hogy 1919. február 3-án gróf Károlyi József Székesfehérvárról összehívatta a megyei közgyűlést, amely határozatában kimondta: „... megvetéssel viseltetnek a mai rendszer iránt és kívánják a régi visszaállítását”.³ Mindez természetesen nem maradt hatás nélkül az irodalmi életben sem: a különböző reakciós lapok és írócsoportok felbátorodtak, a haladó irodalom azonban — a régi világot visszakívánó erők taszítása következtében még erősebben — a polgári kormány illuzórikusnak bizonyult politikájából kiábrándulva mindinkább a kommunisták által a nemzet felemelkedését mutató lehetőségek irányába tolódik.

Közvetlenül a polgári demokratikus forradalom győzelme után az irodalmi reakció a háttérbe húzódik, siet csatlakozni a Nemzeti Tanácshoz és sűrű hallgatásba burkolózik, amikor az utca ujjong a forradalom lázában s a cenzúra bilincseiből szabadult haladó sajtó és irodalom a forradalom diadalát zengi. 1918 végétől azonban — a kormányzat tehetetlenségét látva és az ellenforradalmi szervezkedésektől felbátorodva — mind nyíltabban áll ki a maga nacionalizmust felszító, s a haladó polgári ideológiát támadó nézeteivel. Jelentéktelen, azóta régen a feledés homályába merült költők egész sora szítja a magyarság és a szomszéd népek közötti gyűlölködést „a magyarság végső veszedelmét”, „pusztulását” sirató verseivel. Néha nevesebb költő hangja is hallik a sovíniszta hangorkánban. E versek közös szemlélete abban gyökerezik — amit jónéhány publicisztikai cikk is igyekszik alátámasztani érveivel —, hogy nem Magyarországnak a háborúban való részvétele volt bűn, a régi politikai vezetés bűne, hanem az, hogy elvesztette a háborút; nem a magyarság — más népekkel együttes — felelősségét látja az iszonyatos pusztításokért, hanem gyengeségét siratja. S innen már csak egy lépés annak bizonygatása — amire jócskán akad példa a jobboldali sajtóban —, hogy a háború utáni nehéz helyzetért nem a korábbi háborús politika, hanem „a belső destrukció aknamunkája” s a mostáni polgári kormányzat a felelős. Ilyen közvetlenül kormányellenes, vagy annak egyes demokratikus intézkedései ellen fellépő támadások irodalmi formában is jelentkeznek; burkoltabban a konzervatív *Budapesti Hírlap*, vagy — az akkorra már erősen konzervatívvá merevedett — *A Hét* hasábjain, nyíltabban, agresszívbán a klerikális-nacionalista *Új Nemzedék* publicisztikájában. Jellemző például, hogy Lendvai István még Ady halálát és a Babits elleni támadását is felhasználja arra, hogy üssön egyet Jászi

³ Az ellenforradalom nyílt zászlóbontása Székesfehérvárról. Népszava 1919. II. 4.

Oszkár és más polgári radikálisok fején.⁴ Mindennek ellenére — s ez jellemző kortűnet —, a forradalom továbbvitelért folyó küzdelem, a szocializmus erőinek növekedése még ebben az irodalomban is tükröződik, persze negatív formában, a proletárforradalomtól való félelem fokozatos felerősödésében mutatkozik, s abban, ahogyan a kommunisták eszméjéről és mozgalmáról egyre nagyobb gyűlölettel ugyan, de egyre elismerőbben kénytelenek írni.⁵

A modern polgári írók — s különösen a legjelentősebbek — szembefordulnak a nacionalista uszítással, a demokratikus Magyarország területi kisebbedését „nemzethalálnak” beállító reakcióval és a forradalom vívmányait megerősítő tevékenységét tartják a legfontosabbnak. Természetesen az ő írásaikban is hangot kap a magyarlakta területek idegen megszállásának problematikája, s nemegyszer a nacionalizmust súroló hangütés is előfordul bennük. Az is igaz, hogy a modern polgári irodalomban is jelentős tért hódít a „tragikus magyarság” szemlélete. Csakhogy ellentétben a reakciós irodalom eszmevilágával, e szemlélet abban látja a magyarság tragédiáját, hogy haladó erői gyengének bizonyultak megátolni Magyarország részvételét a háborúban, hogy nagy próbálkozások, forradalmi felindülések után mindig kudarcok és letörések következnek a magyarság életútjában. Szemléletük Ady magyarság-képéhez áll közel, aki a polgári demokratikus forradalom első napjaiban így jellemezte — élete utolsó — a győztes hatalmakat köszöntő versében a magyar népet:

Bal-jóslatú, bús nép a magyar
Forradalomban élt s ránk-hozták
Gyógyítónak a Háborút, a Rémet
Sírjukban is megátkozott gazok.⁶

A nemzetiségi területek elszakadása — mondhatni — történelmi szükségszerűség volt. Nem véletlen, hogy a Károlyi-kormány dunai konföderáció létrehozását célzó megkésett kísérletei kudarcba fulladtak. Viszont az egyes magyarlakta területek követelése és megszállása — amiben a magyar uralkodó osztályoknak a nemzetiségi politikában elkövetett évszázados bűneit bosszulta meg a történelem — egyenes következménye volt a Szovjet-Oroszország elleni intervencióra készülő antant és szövetségesei, a szomszédos országok nacionalista burzsoáziája politikájának. És hogy mindez akkor következett be, amikor a magyarság haladó erői lerázták a régi Magyarország urainak ígáját, amikor a magyar nép — Ady szavaival — „száguldani akart”, természetszerűleg fokozta az egyes modern polgári írók „tragikus-magyarság” szemléletét. De míg a reakciós irodalom agresszív nacionalista célzattal hangoztatta a „magyar tragédiát”, a haladó polgári írók inkább a befelé fordulás igényével, a nemzet belső feladatainak megoldását siettető szándékkal. „Ha sántán, sírva, reszketeg is, de föl!” — buzdítja Tóth Árpád a nemzetet 1918 novemberében, néhány nappal az ország jelentős területeinek megszállását kimondó belgrádi katonai egyezmény aláírása után — és „a bátor, a hősőbb élet” vállalására ösztökéli.⁷ Móricz Zsigmond egyik kabai riportjában mutatja meg 1918 decemberében, hogy a magyar szegényparasztság a területi kérdéseknél lényegesen fontosabbnak tartja a földkérdés megoldását az országon belül.⁸ Juhász Gyula,

⁴ LENDVAI ISTVÁN: Ady Endre tragédiája. Új Nemzedék 1919. II. 4. — LENDVAI ISTVÁN: Haza és emberiség. Uo. 1919. III. 8.

⁵ Különösen jellemző ebből a szempontból SZIKLA: Magyar kommunisták c. írása. A Hét 1919. I. 12.

⁶ ADY ENDRE: Üdvözet a győzőnek. Ny. 1918. XI. 1.—16. Hogy e vers a forradalom első napjaiban — és nem korábban — keletkezett, magából a vers szövegéből is kitétszik. Keletkezése időpontját kétségtelenné teszi IGNÓTUS: Halhatatlan Ady c. írása. Ny. 1919. II. 16.—III. 1.

⁷ TÓTH ÁRPÁD: Nehéz órán. Pesti Napló 1918. XI. 17.

⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Szocialista népkörben. PH 1918. XII. 15.

akinek pedig ekkori költészetében talán a legsúlyosabban szólal meg a nemzet sorsa feletti aggodalom, 1919 januárjában a magyarság és szomszédai olyan szolidaritásáról álmodozik, „amely ledönti a vámsorompókat, összetöri a szuronyokat és megcsinálja, amit ezer háború és millió áldozat nem tudott: a munka és az alkotás szent szövetségét, ahol nincsenek kis népek, nagy népek, *csak népek vannak*”.⁹ És a „haza, vagy emberiség” áldilemmájában vergődő Babits Mihály azt veti a magyarság szemére 1919 februárjában, hogy vétett az emberiség ellen, „mert gyenge volt: mert eszközül adta magát azoknak, akik üzletből és gonosz megszokásból az Emberek szabadsága és a népek jogai ellen szövetkeztek. Vétett, mert elhagyta ősei hagyományát, akik háromszáz esztendőn keresztül mindig csak a Szabadságért vívtak.” S nagy fájdalommal jajdul fel: „a mi Magyarországunk szolga volt és zsarnok — mert a szolgák egyúttal mindig zsarnokok is. És ezért kell bűnhődnöd, ó hazám! Azzal a mértékkel mérnek most neked, amivel a Te uraid mérték nevedben másoknak.”¹⁰ A modern polgári írók a magyarság tragikus helyzetét nem misztifikálták nemzeti átokká, örök sorsá, hanem — ebben is Ady magyarság-szemléletéhez kapcsolódva — azt az erőt keresték a nemzeten belül, amely képes legyűrni és feloldani e tragédiát. Ismeretes, hogy Ady tragikus magyarság-szemléletében pozitív és negatív vonások ötvöződtek, s e szemlélete azáltal vált egyértelműen pozitívvá, hogy megtalálta azt az erőt — a munkásosztályt —, amely képes lesz leszámolni a „magyar tragédia” okozóival. A haladó polgári írók fokozatosan jutottak el Ady e felismeréséhez 1919 első hónapjaiban, s a kialakult történelmi körülmények világánál ráleltek a magyar és a nemzetközi proletariátus szövetségének lehetőségére, mint az egyetlen olyan lehetőségre, amely külpolitikai sikon — az antant imperializmusával szemben is — pozitív megoldást tud hozni a magyarság számára. Ezt a lehetőséget, mint külpolitikai koncepciót, a kommunista párt fogalmazta meg a szocialista forradalom napirendre tűzésével egybekapcsolva. Más szóval, ez azt jelentette, hogy a modern polgári írók nagymértékben a nemzeti kérdés révén is, a „magyar tragédia” felszámolásának útjait fűrkészve jutottak el a szocialista forradalom elfogadásának gondolatáig.

Bíró Lajos publicisztikája, mely szinte érzékeny műszerként reagál kora minden rezdületére, tükrözi talán a legpregnansabban azt a bonyolult folyamatot, ami a polgári demokrácia talaján álló haladó írók gondolatvilágában végbement: bizakodásukat a nyugati demokráciák — s különösen Wilson — szövegeiben, majd keserű kiábrándulásukat, ami végül a Szovjet-Oroszországgal való szövetség eszméjéhez vezetett. *Foch, Wilson vagy Lenin?* — teszi fel a kérdést Bíró Lajos, alig egy hónappal a polgári demokratikus forradalom győzelme után, s kifejti: „Foch és Wilson csatáznak egymással. Nem személy szerint, hanem az a két világszellem, amelyet ők reprezentálnak.” Foch képviseli a militarista világszellem politikáját, „amely szuronnal akar rendet teremteni” Oroszországban és azt hiszi, hogy az egész világot lehet pacifikálni, megerőszakolni, feldarabolni, felosztani, népeket jogaikban megtiporni. ... A másik szellemet Wilson reprezentálja. Erőszak nélkül, igazsággal, megegyezéssel akarja megoldani a kérdéseket és megmenteni a polgári demokráciát.” Végül így fejezi be gondolatmenetét: „Wilson szellemének kell győzni, még ha Wilson nem is akarná. Ha egykori ellenségeink táborában nem a Wilson szelleme győz, ha nem lesz népszövetség, demokrácia, pacifizmus, akkor sem Foch lesz a diadalmas. Akkor Lenin fog győzni. Berlin, Bécs, Budapest nem kívánják ezt. Páris, Prága, Bukarest, Belgrád, London talán ezt kívánják? Bizonyára nem. De ha nem akarják ezt, akkor Wilson szellemének kell győzni.”¹¹ Néhány héttel később már kevésbé idegenkedve szól a kommunistákról és sokkal keserűbb hangon fordul az antant imperialista politikája ellen. A Wilson-keltette illúzióknak alig van nyomuk ebben az írásban, s szinte fenyegetve idézi fel a proletárforradalom lehetőségét — amit ő

⁹ JUHÁSZ GYULA: Magyarok, szerbek: emberek. Délmagyarország 1919. I. 19. — A kiemelés Juhász Gyulától.

¹⁰ BABITS MIHÁLY: Az igazi haza. Új világ 1919. 1. szám. (Megjelent II. 15. körül.)

¹¹ BÍRÓ LAJOS: Foch, Wilson vagy Lenin? Világ 1919. XI. 28.

maga sem kíván — „amely gyökeres és vakmerő operációval akar ennek a boldogtalan emberiségnek minden baján segíteni”.¹² És hogy Biró Lajos mennyire nincs egyedül ezzel a gondolatmenetével, hadd idézzük — kiragadott példaként — Juhász Gyula és Schöppflin Aladár írásait ebből az időszakból. Juhász nagy reményekkel várja az 1919-es újesztendőt, amely az „új vallás”, az igaz emberség diadalát hozza: „Igen, új vallás kezdődik itt, amelyet lövészárkok mélyéből hozott föl a nap fényére a szenvedő ember, mint ahogy az első keresztények fiai a katakombák méhéből hozták a megváltást a haldokló és újjászülető világnak. Lehet, hogy ennek az új hitnek napja még nem látszik tisztán és világosan a horizonton, ... de az új nap van, az új nap fölkel és ma már virradat van, ma már dereng ... Az új vallás, mint minden vallás, az egész emberiséghez akar és fog szólni. Most még talán nincs itt a Messiása, ... de prófétái már erősen jelentkeznek és prédikálnak. Az egyiket, ugyebár Wilsonnak hívják, a másikat Leninnek ...”¹³ Juhász Gyula elsősorban a „Wilson, vagy Lenin?” kérdéssel kezdte, áll közel Biró Lajos nézeteihez, míg Schöppflin Aladár írásában a Biróéval rokon másik gondolat dominál, hogy az antant imperialista politikája a kommunista eszmék terjedését segíti szerte a világon. „Nem látják vajjon — írja Schöppflin —, hogy a kommunizmus nem politikai párt és nem is egyszerű osztály-mozgalom, hogy egészen más valami; olyan, amilyennel még sohasem állt szemben a modern államművészet, egy új vallás, amely a nagy embertömegek évszázados szenvedéseiből fakadt s a mostani háborús lelki állapotban kész talajra talál? Terjedése a vallások terjedésének törvényei szerint halad, öntudatlan vágyak testesülnek meg benne és elfojtott tömegindulatok sűrűsödnek a robbanás feszültségeig. Akiknek nincs remélni valójuk a jelenben, azok tudnak ily fanatikusan bízni a jövőben, akiknek nincs veszteni valójuk, azok tudnak kockáztatni mindent, amijük még megmaradt. S ha a németnek és a magyarnak nem marad többé veszteni valója? Hiába állítanak a járvány ellen őrségeket a falu végére, mégis behatol.”¹⁴ A nagy előrelépés a Szovjet-Oroszországgal lehetséges szövetség irányába 1919 márciusának első napjaiban történik, nyilvánvalóan a párizsi konferencia február végén hozott, Magyarországra nézve igen kedvezőtlen döntése következményeként. „A világhistóriai nagy kérdést így fogalmazták meg: *Wilson vagy Lenin* — írja Biró Lajos március elején. — A valóságban azonban a kérdés így hangzott: *Clemenceau vagy Lenin*. Sőt még inkább így: *Foch vagy Lenin*. Ha valóban Wilson állt volna Leninnel szemben, akkor talán kétséges lett volna a küzdelem kimenetele és mindenesetre sok jó szándékú és becsületes ember számára kétséges lett volna, hogy szimpátiával és szerény erejével melyik részre kell állnia. De a Wilson emberszeretete és önzetlensége csak néha-néha tudott Párisban szóhoz jutni ...” Ezután kifejti, hogy „a párizsi határozatok sorsa ugyanaz lesz, mint a breszt-litovszkiaké”, a népek nem fogják betartani, hiszen az antant hatalmak csak a német és osztrák-magyar tábornokokat verték le, „de nem tudták leverni azt a sokkal félelmesebb ellenfelüket, akiknek vörös zászlaja egyre diadalmasabban emelkedik fel Európa keletén: Lenint. Az Oroszországból érkező igaz hírek mind egyetértéssel benne, hogy a szovjet-uralom erősebb, mint valaha. Valamennyi szocialista párt csatlakozott a Lenin-kormányhoz és az orosz proletariátus ebben a percben nemcsak egységesnek tekinthető, hanem elég erős arra is, hogy offenzívába menjen át.” Végül felveti a proletárforradalom előtt álló, háborgó Németország és Szovjet-Oroszország szövetségének lehetőségét, ami „*vörös Kelet-Európát jelent*”. Biró Lajos le is vonja következtetéseiből a tanulságot, hogy „csak a proletárpolitika tudja komolyan venni a nemzetek szolidaritását és a népek testvériségét”.¹⁵ És néhány nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt még egyértelműbben fogalmazza meg a Szovjet-Oroszországra és a nemzetközi proletariátus összefogására építő új külpolitikai vonalát: „Magyarország egy ideig bízott a párizsi konfe-

¹² BIRÓ LAJOS: Spartacus felel. Világ 1919. I. 1.

¹³ JUHÁSZ GYULA: 1919. Délmagyarország 1919. I. 1.

¹⁴ S. A. [SCHÖPFLIN ALADÁR]: A járvány. VU 1919. III. 9.

¹⁵ BIRÓ LAJOS: Foch vagy Lenin. Világ 1919. III. 9. — A kiemelések Biró Lajostól.

rencia úgynevezett igazságérzetében. Ma már meglehetősen kiábrándult belőle. Az iránytű nyugtalanul forog, de Páristól elfordul már és ingadozva, reszketve keresi az irányt Moszkva felé.” Ugyanebben a cikkében — éppen e külpolitikai vonalához kapcsolódva — élesen meg-bélyegzi a német szociáldemokrata vezetők szovjetellenes magatartását. Hoffmann német vezérkari főnök javasolta, hogy német csapatok francia és angol csapatokkal együtt harcoljanak Szovjet-Oroszország ellen. „Innen, a messzeségből megfoghatatlan — írja Bíró —, hogy a német forradalom után egy ilyen Hoffmann még kinyithatja a száját. . . . Nincs ennek más magyarázata, csak az, hogy a Scheidemannok és a Noskeek a szavalaikban csakugyan szociáldemokraták, ellenben minden cselekedetükkel elárulják a szociáldemokrácia ügyét.”¹⁶ Egy másik ezidőbeni írásában, amely már címében — *Az új korszak* — is a magyarság előtt álló gyökeres fordulatra utal, Bíró Lajos eljut a szocializmus közelébe: kapitalizmus és szocializmus világviszonylatban dúló viadalát a szocializmus felülkerekedésének távlatában *rajzolja meg*. „A történelem a lélekharangot csendítette meg — írja —; és az élet, amely most éli utolsó történelmi óráit: a kapitalizmusé. Jó vagy nem jó, helyes vagy nem helyes, — kínos vonaglásokkal vagy meglepő egyszerűséggel: néhány történelmi óra múlva a nagymúltú szervezet, az egykor nagyerejű élő a halálé lesz. Ki kételkedik még benne? A cseh szocialisták Kramarzt Miljukovhoz és Kiofacot Kerenskihez hasonlítják, és mi ne kételkedjünk benne, hogy jól ítéljük meg az országuk helyzetét. De ne kételkedjünk abban se, hogy Németországnak is meg van a Miljukovja és a Kerenskije, és hogy itt és ott Lenin következik Kerenski után.” Ebbe a világháborúba építi bele a magyarság életsorsát is, s óvja a nemzetet, hogy el ne maradjon „a történelem iramlásától”: „Magyarországon a legfőbb és egyetlen hatalom a szervezett munkásság. A történelem — Hegelnek van igaza — ravasz és véres cselfogásokkal dolgozik; a háború véres cselfogása véghezvitte azt a csodát, hogy az elmaradt, az autokratikus imperializmusok jármába fogott Kelet-Európa bizonyos értelemben elébe került Nyugat-Európának. Ébredjen tudatára Kelet-Európa ennek a helyzetnek, ennek a hivatásnak, ennek a kötelezettségnek. A kapitalizmus meghalt. Az új rend felépítése nehéz és nagy munka lesz. A vörös zászló azonban nem jelent vért, hanem jelent békét, megértést, testvériséget, nemzetközi szolidaritást.” S a magyarság fontos feladatának tartja, „hogy elinduljon az irdatlan orosz átalakulás tanulságait levonni. Ezt kell tenni. Errefelé van Magyarország jövője. Kelet-Európa és Közép-Európa fölött nonszókára győzelmesen leng a vörös zászló. Kelet-Európa és Közép-Európa országai baráti egyetértésben és testvéri szövetségben fogják sorsukat irányítani. . . .”¹⁷

Mindezek az írások — s még sorolhatnók a hasonlókat — arra is fényt vetnek, hogy a magyarság sorskérdéseit nem elszigetelten, hanem a világ nagy történelmi fordulatával összefüggésben, kapitalizmus és szocializmus világméreteken folyó gigászi küzdelmébe beágyazottan szemléltek a haladó magyar írók. A háború poklát végigszenvedett emberiség öntudatra ébredésének fogták fel az Európán végigseprő forradalmi hullámot, amely végez a háborút okozó bűnös rendszerrel, a kapitalizmussal. A háborúban résztvevő legzsarnokibb államhatalmak — a cári Oroszország, Vilmos császár német birodalma, az Osztrák-Magyar Monarchia — összeomlását már végigélték; ezekben a társadalmilag legelmaradottabb országokban máról holnapra a „nyugati demokráciáknál” haladottabb államformák alakultak ki: Szovjet-Oroszországban már győzelemre vitték az emberi és nemzeti egyenjogúságon alapuló új társadalmi formát, a szocializmust, Magyarországon és Németországban proletárforradalom érlelődik, amely Nyugat-Európába átcsapva világforradalomná szélesülhet. Ez a szemlélet, a világforradalom várása, nemcsak a magyar proletárforradalom elfogadását segítette elő a modern polgári írók gondolat- és érzésvilágában, de a nemzeti büszkeség tüzeit is élesztette szívükben, hogy az antant-imperialisták által fenyegetően körülvevett kis

¹⁶ BÍRÓ LAJOS: Hoffmann. Világ 1919. III. 19.

¹⁷ BÍRÓ LAJOS: Az új korszak. Világ 1919. III. 20.

Magyarország a hatalmas Szovjet-Oroszország után az első, amely az emberiséget boldogsághoz — ha szenvedésen át is — elvezető világforradalom tűzcsóvját beledobta a nyugalansággal, lázzal telített világ levegőjébe. E kettőt: a magyarság nemzeti létének, függetlenségének biztosítását és egyben az érlelődő világforradalom kirobbanásának elősegítését együtt látják és ünneplik a Tanácsköztársaság létrejöttében. „Magyarország barátokat és szövetségesekeket csak a proletáriátusban kereshet — írja Biró Lajos a proletárforradalom első napján. — A győzelmes orosz, az egyelőre vívódó német, a készülődő cseh, az elnyomott román, a nagyhatalmú angol proletáriátus: ezek felé kell utat és tájékozódást keresni. ... A budapesti események híre, mint egy óriási dördülés, úgy fog Európán végighömpölyögni; megriaszt itt és felriaszt ott. A párisi méregkunya embereit meg fogja risztani, de Bécsét, Prágát, Münchent és Berlint fel fogja riasztani. Budapest ma a világtörténelemnek egy új fejezetét nyitotta meg.”¹⁸ S jellemző, hogy a Tanácsköztársaság győzelmét ekképp fogadja a volt polgári-liberális sajtó is: „Meg akartak fojtani s mi végső nagy lendülettel kiteptük magunkat e gyilkos markokból. Fellelegzünk és hiszünk. Hisszük, hogy az elhajított rosszért a legjobbat kapjuk: Levegőt, élelmet, jogot, elérhető emberi boldogságot, s egyben útmutatói leszünk e földkerekség minden dolgozójának, az emberi tökéletesedés és boldogság felé vezető úton.”¹⁹

Két nagy költő, Tóth Árpád és Babits Mihály Tanácsköztársaságot köszöntő verse²⁰ fogja össze és fejezi ki ezt a bonyolult, sok hatásból ötvöződő gondolatsort maradandó költői formában, mintegy visszaadva, érzékletessé téve a kor érzelm- és eszmevilágát. A gondolatok párhuzamossága, rokonvonása a két költeményben annyira szembetűnő, hogy az nem lehet merő véletlen: koruk lelkét, átfogó igazságát akarták megragadni és eszmeiségben azonos eredményhez jutottak. Tóth Árpád verse befejezettebb, klasszikusabb alkotás s tartalmi-eszmei vonatkozásban is mélyebb, szélesebbre kitekintő a Babitsénál. De közös bennük, hogy a proletárforradalmat a háború pusztításaiból öntudatra nőő ember igazságtevésének fogják fel mindketten; „A véres földnek vére szülte Őt”, a forradalmat jelképező *Vörös Istent* Tóth Árpád költeményében, s Babits is, miután az emberiség önvádjaként a háborús pusztítások miatti felelősségre utal — „mi öntöttük az ágyút mely megölt” —, érezteti a forradalom-hozta felszabadító örömet, hogy mégsem ömlött hiába „annyi vér”. Mindkét költemény alaphangjába belejátszik a nemzeti érzésen esett sérelem: „Gyötört torkunk”, „árva magyar jaj-patak” kifejezések Tóth Árpádnál, „vérző szívek” Babitsnál, de csak mint színező elemek, mert elsősorban a nemzeti büszkeség sugárzik ki belőlük, amiért

A diadalmas vörös lüktetés
A mi bús vérünkötől is gazdagult
S világra ömlő harsonád sorába
Gyötört torkunk reszkető hangverésbe
Szerényen s mégis segítve simúl
A kicsiny, árva magyar jaj-patak
A messzezengető nagy moszkvai árba,
Mely most tisztára mossa a világot

¹⁸ BIRÓ LAJOS: Magyar Tanácsköztársaság. Világ 1919. III. 22.

¹⁹ Te akartad. MH 1919. III. 23.

²⁰ TÓTH ÁRPÁD: Az új Isten. Ny. 1919. IV. 1. Babits Mihály — nem teljesen befejezett és cím nélküli — versét TOLNAI GÁBOR közli. Szabad Nép 1956. VIII. 5. — A vers szemlélete s hangütése a Tanácsköztársaság első heteiben született írásokkal rokon, ekkorra tehető e Babits-vers keletkezése is. Ez annál valószínűbb, mert június elején közlésezi egyik korábban keletkezett versét, amelyben „a század szörnyű kínja”, a világ „külső zaja” elől keres menedéket. Szálló nap után. VU 1919. VI. 8.

— ahogyan Tóth Árpád formába öntötte. Ugyanez a nemzeti büszkeség, a haladás élére került nemzet önérzete szólal meg Babits költeményében is:

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
ki több székenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal!

Magyarok! A kor nagy dologra hí,
mi vagyunk az idők póstásai,
mi küldjük szét a vörös levelet,
melynek pecsétjei vérző szívek.

Mindkét versben fellelhető az utalás a világreakció félelmére a proletárforradalom világméretben való kiszélesedésétől; „S sokan remegnek, ha a posta jön” — folytatja versét Babits; a „Vörös Isten” hangja „Piros Keletről a sápadt Nyugatnak” zeng és „dörgő léptére messze reszket A sárga Szajna” Tóth Árpád költeményében. S a legfőbb gondolati hasonlatosság: mindketten a világforradalom felidézésével fejezik be költeményüket;

.....
de még többeknek lesz ez szent öröm,
hogy nem volt annyi vér és annyi könny
hiába, mert a nagy óra jön.

— így Babits. Tóth Árpádnál a „nagy moszkvai ár” mindent magával ragadó sodra „most tisztára mossa a világot”, majd: „Formáld át sáros, bűnös, ócska bolygónk ... Formáld boldoggá pörölyös kezeddél” — fordul a proletárforradalmat szimbolizáló „Vörös Isten”-hez, s a megváltozás, megtisztulás vágyát hinti szét:

Emelj minket roppant tenyereidre
És a magad képére gyúrj át minket!

*

A nemzeti kérdés középpontba állításának, valamint a világpolitikai helyzet felmérésének és megértésének lényeges szerepe volt abban, hogy a haladó polgári írók követni tudták a történelem magasraívelését. Emellett természetesen a háború utáni Magyarország belső helyzete is a szükségszerűség erejével sodorta gondolatvilágukat a szocialista forradalom elfogadásának irányába. Már a polgári demokratikus forradalom első heteiben világossá vált, hogy — az osztályellentétek kiéleződéséhez szükségképpen vezető — különböző szándékok rejtőznek a forrongó események mélyén. A Károlyi-kormány reformpolitikája mögött nemcsak a polgári progresszió demokratikus, sőt „szociális demokráciát” teremteni akaró törekvése állt, hanem a háborúból vesztesként kikerült magyar burzsoázia ama taktikai lépése is, amely a közismerten antant-orientációjú Károlyi előtérbe állításával egyrészt kedvezőbb békefeltételeket remélt kieszközölni, másrészt pedig, mivel Károlyi élesen háborúellenes állásfoglalásai következtében rokonszenves volt a szélesebb tömegek előtt, azt remélte, hogy ő a magasan felcsapó forradalmi hullámokat bizonyos engedmények, reformok útján a megbékélés medrébe terelheti. A forradalmi tömegek — a tegnapi katonák, akik közül számosan megtartották fegyvereiket — viszont a forradalom következetes végigvitelére törekedtek, s a szovjet példa lelkesítő hatására, polgári forradalmon túlmenő akarások égtek szívükben. A nemzeti függetlenség és az ország új társadalmi berendezkedésének meg-

teremtése olyan körülmények között került egyszerre napirendre, amikor új forradalom csíráit hordozta már méhében az idő. Igen jellemzően fejezi ki Babits Mihály ezt a bonyolult történelmi pillanatot, közvetlenül a polgári demokratikus forradalom első napjaiban:

„Micsoda forradalom ez? Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom, vörösforradalom, szocialista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstünetményt: mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciákat!” Látva, hogy különböző erők és szándékok rejtőznek a forradalmi események mélyén, a következő megállapításra jut Babits cikke befejezésében: „Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek. De ha egyszer a fa nagyra nőtt már: minden új forradalom csak annyi lesz, mint új szétválása két ágnek, hogy mentül lombosabb koronája legyen.” Nemcsak az új forradalom eljövételének megérzése nyer kifejezést e sorokban, de annak felismerése is, hogy mindez *szükségszerűen* bekövetkezik majd, s Babits legfeljebb az új forradalom érkezéig tartó időt gondolja hosszabb időszaknak. A történelem világotformáló erejének tudja be Babits a forradalmat, amely szinte az emberek akaratától függetlenül teljesíti az élet, a fejlődés parancsát, — ezért fogadja nagy megértéssel, mint e cikkében írja: „a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most a saját lendülete hajtja, s ha emberi kéz próbálja forgatni, elragadja ezt a kezét a saját irányába, vagy letépi”.²¹

Kaffka Margit — szintén már novemberben — anyjához írt levelében ugyancsak rációloz, hogy újabb forradalmat érlel méhében az idő: „A vagyonek Kobzástól reszketnek ezek mind — írja a „hivatalos népbolondító” Jászi Oszkár feleségének mehökkentően antidemokratikus gondolkodásáról —, hogy túlságosan pirosra fordult hamarosan a dolog színe. Hisz’ ezt én nem óhajtanám túlhamar, mert az ország nagy többsége teljesen előkészítetlen... itt még tíz-tizenötévi munkára volna szükség s komoly agitációkra.” Attól tart, a „végtelenségig keresztülvitt szocialista forradalom”, a proletárforradalom „töméntelen vérontásba kerülne ma és a vérontásból bizony túlon túl elég volt. De vajon így gondolkoznak mások is, mint én: — teszi hozzá — vajon lehet-e majd a szenvedélyeket fékentartani?”²²

Kaffka e soraiban bennefoglaltatik a szocialista forradalom *távlatának* elfogadása, de ő is — mint Babits — hosszabb előkészítő szakaszt tart szükségesnek. Ugyanakkor e sorai azt is tükrözik, hogy a tömegek a demokratikus forradalmat szocialista forradalommá akarják *máris* átféjlesztetni, különösebb „kivárási idő” nélkül. Nagy Lajos a polgári demokratikus forradalmat már eleve „harci szünetnek” tartja, mintegy az elkövetkező, a világot gyökeresen megváltoztató újabb forradalom előjátékának: „Azt akartam, ami most történt — írja 1918 novemberében —, mindent akartam, de *nem csak ennyit*, hanem még sokkal többet, mindazt, ami *még történni fog*, mert enyém, mert mienk az igazság s majd a harci szünet után tovább, előre!” S a következő szavakkal üdvözli a forradalom viharadarát, Ady Endrét: „Ő a mai és a még eljövendő magyar forradalom vátesze”.²³

1918 decemberében Móra Ferenc hitet téve „a forradalomból született szabadság” olyan értelmezése mellett, hogy „szabad megtenni, mindent, ami nem keveseknek jó, hanem sokaknak”, felvillantja az elkövetkező újabb forradalom lehetőségét, ami ha „sok szívet szorongat” is félelemmel, az emberiség — fájdalomkon át vezető — boldogabb jövődjét hozza. „Én tudom azt — írja —, hogy itt még lesznek földrengések és lávaömlések, és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat még, és a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzvészben, amelynek csóvavetői voltunk — és én

²¹ BABITS MIHÁLY: Az első pillanatban. Ny. 1918. XI. 1—16.

²² KAFFKA MARGIT levele anyjához 1918 novemberében. Idézi RADNÓCZI (Radnóti) MIKLÓS: Kaffka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934. 85.

²³ NAGY LAJOS: Harcos író. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 98. (Megjelent 1918 decemberében.) — Kiemelések tőlem.

mégis hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyáson, szenvedésen túl látom az ígért földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék éli a mienknél emberibb életét.” S hogy milyen út vezet az általa megálmodott „ígért földje” felé, erre írása későbbi részében kapunk feleletet: „Minél magasabbra kapaszkodik az emberiség, annál határtalanabb lehetőségei nyílnak meg számára a boldogulásnak, és ha egyelőre a szocializmus a legmagasabb pont, amely felé most az út vezet, egészen bizonyos, hogy azon túl is jönni fognak még új ormok új perspektívákkal.”²⁴ 1919 március elején már Krúdy Gyula is megfogalmazza az újabb forradalom szükségesszerű bekövetkezését: „Elfáradnak inaink, amelyek a mai lázban öröklétűnek látszanak; megroppannak térdeink; vének leszünk s majd minket kergetnek meg az új forradalmárok, akik bizonyosan jönnek, növekednek, készülődnek, lehetséges, még hátulgombolós nadrágban járnak, bolsevikinek nevezik magukat, de minden bizonyosság szerint a nyakunkra nőnek.”²⁵

Az a tömegek lelkében élő elégedetlenség és csalódottság, amit a Károlyi-kormány a forradalmi áradat lefékezésését, megállítást célzó politikája váltott ki, a modern polgári irodalomban is visszhangra talál. Emőd Tamás jegyezte fel később, hogy a nagybeteg Ady Endre, a polgári kormány húza-vonázó parlamentjét látva így sóhajtott fel: „En nem így gondoltam! Ez nem az én forradalmam!”²⁶ Az ellenforradalom később a maga céljaira igyekezett is felhasználni Ady e kijelentését. Ám Krúdy Gyula emlékeztet rá, Ady Endre mennyire féltette Károlyiék gyenge, nem igazán forradalmi vezetésétől a forradalmat; hogy a hirtelen forradalmárrá vedlett lánckereskedők és bankárok, hadiszállítók és hamispénzverők hemzsege a forradalom rakott tála körül odavezet, „hogy Magyarországon előbb-utóbb elszakasztják a forradalmat...” „Az a baj — mondotta Krúdy Gyulának Ady —, hogy ezek a mi forradalmi vezéreink olyan naívak, mintha tegnap szöktek volna meg a Sacré Coeurből, mindenkinek hisznek, mert jólesik nekik hinni, mint a bakfisoknak. Kézpénznek veszik a birtokosok és haszonbélők udvarlásait, akik olyan hangosan helyeselnek a földbirtokreformra, hogy a gazdaminiszter alig győzi őket visszatartani attól, hogy földjeiket nyomban fel ne osszák a nincstelenek között. Pedig az ilyen dolog már Dózsa György idejében sem ment simán...”²⁷ Ady aggodalmát erősíti Kaffka Margit is, aki midőn „készséggel, önkéntes közemberül” felajánlja a modern írók szolgálatát az „új Magyarország” felépítéséhez, hangsúlyozottan kijelenti: „... de vegyék tudomásul, hogy nem akarunk, nem akarunk — még csak képviselők sem akarunk sem a netaláni új parlamentben nem akarunk lenni. Oktalan ideg, túlzott idegesség tán mindez, de megvan rá az okunk. Mindenekelőtt itt ugrálnak, itt lábatlankodnak a hivatott politikusok körül a szemérmetlenek, a törtető senkik, a cinikus léhák apró parazitái a csúnya múltnak — szájas háborús uszítók, kegyúri talpnyalók még oly közeli múltban; most túlkiabálják a vádoló emlékeztést és úgy tesznek, mintha forradalmat, köztársaságot, mindent ők találtak volna ki számunkra.”²⁸ Móricz Zsigmond, midőn a polgári demokratikus forradalom felszabadító jellegét üdvözli, egyben az „éhes, dologtalan munkások” kételyeinek is hangot ad. A Nemzeti Tanács plakátját olvasó orosz hadifogoly alakját megrajzolva — aki éhezik, mert nem kap munkát — a következő kifakadást adja egy magyar munkás ajkára: „Nem adnak ezek enni sem a magyar embernek, se az orosz embernek — mondta csendesen egy nagy fekete munkás s a fejével a város felé intett.”²⁹ Az alföldi magyarok földreform körüli vitájáról írt egyik riportjában pedig rámutat, hogy a

²⁴ MÓRA FERENC: „Hiszek az emberben”. Szegedi Napló 1918. XII. 25.

²⁵ KRÚDY GYULA: Mi lesz holnap? Magyarország 1919. III. 9.

²⁶ EMÖD TAMÁS: Ez az Ady Endre forradalma. Színházi Élet 1919. III. 30.

²⁷ KRÚDY GYULA jegyzetei 1918 decemberében Adyval folytatott beszélgetéséről. Irodalom forradalom 1917—1919. Bp. 1956. 135.

²⁸ KAFFKA MARGIT: Lelkes dolgoknak lelkesültjei. Pesti Napló 1918. XII. 8. (Kaffka M. utolsó írása, s már halála után jelent meg.)

²⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Forradalom. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 90.

„vasfejű kunok” megváltás nélkül követelik maguknak a földet: „En megfizettem az árát. Öt esztendeig ontottam érte a véretem. Ha ők 1000 évig éltek; most már én is megérdemlem!” — válaszolja a kisújszállási Nemzeti Tanács tagja Móricznak a föld megváltási áráról feltett kérdésére.³⁰ A polgári forradalom nagy ígéreteiben való csalódását fejezi ki Juhász Gyula, amikor 1918 novemberében kilép a szegedi Nemzeti Tanácsból, mivel — mint kilépését indokló levelében írja — „ez a testület újabb és újabb konzervatív elemek bevonásával egyre jobban eltávolodott eredeti céljától”, s ahelyett, hogy a nép sorsának jobbításán munkálkodnék, „lecsillapításukra” szervezi a különféle gárdákat.³¹ Még Kosztolányi Dezső is gúnyos képet fest a pesti polgárság forradalom körüli tülekedéséről: „A revolúció árja körülnyaldosta a várost. Egyetlen talpalatnyi foltot, egyetlen négyzetcentiméternyi területet se hagyott érintetlenül. Minden és mindenki átalakult. Alig lelek valamit a régi intézményekből és az emberek, kikkel találkozom, gyökerestül megváltoztak, akárcsak a színészek két felvonás között... Ravasz rókák, kik hajdan elől jártak az uszításban, ma köpködve, kékenkidagadó halánték-érrel szidják a militarizmust, gyáva lapítók, kik helyeselték a gyilkosság üzenetét és a germán óriást, most egyenes gerinccel sétálnak és leckét adnak a kötelességtudásból, a tisztességből.” Ugyanakkor éles hangon kéri számon, hogy a színházakban nem történt meg a szükséges változás: „Egy pillanatra a forradalom első ijedelmében — írja — a művészi vezetők piros frig sapkával cserélték föl zsiros hákosapkájukat és hebegő kommunikékben ígértek fűt-fát, Paul Claudel-t és Gerhardt Hauptmann-t, irodalmat, forradalmat és mindent, de az első rémület elmúltával visszanyerték hidegvérüket s megmaradtak a kipróbált ízetlenségek mellett.”³²

Am nemcsak arról az eszméi fejlődésről van szó e korszak modern polgári irodalmában, hogy jelentős írók felismerték és kifejezték a polgári forradalmon túllépő újabb forradalom éreléledését, s emellett a polgári forradalom elégtelensége, az ország sebeire igazi gyógyulást hozni nem tudó gyengesége és a benne való emiatti csalódás is hangot kap ebben az irodalomban. Már a polgári forradalom előtt, a háború utolsó éveiben, háborúellenes indulata növekedése során mind több író jut el a vérontásért felelős úri osztályok és a háborúkat szülő világrend meggyűlöléséig, s ezzel párhuzamosan mindinkább szívébe fogadja a vérüket ontó szegényemberek millióit, Ady Endre Mesebeli Jánosait, a népet. Most a polgári demokratikus forradalom küzdelmes napjaiban *osztályharcos szemlélet*t, a töke és a néptömegek közötti ellentét felismerésévé kezd szélesülni a modern polgári írók egyrészénél is. Móricz Zsigmond például így érvel a földosztás mellett 1919 március elején: „És ami a legcsodálatosabb, az ítéletnek alapja a munkabér, vagyis annak a munkamennyiségnek a megfizetése, amit a maguk számára a magas vagyoni viszonyok közt élők rendje hasznot teremtő forrássá tud a saját számára felhasználni. Röviden, a tömegek kiuzsorázásából él a Tőke, s a Tőke fölös hulladékán tengődik a Tömeg.”³³ Biró Lajos is — bár célja nyilvánvalóan az értelmiség, kispolgárság egyrészének „beemelése” a munkásosztály fogalmába — ezen az alapon mutatja meg a „polgár és polgár” — kapitalista és értelmiségi dolgozó — közötti ellentétet: „Ha a Kereskedelmi Bank elnöke polgár — írja — és ha a lőszergyáros polgár, akkor a tanító és a tanár, a mérnök és a magántisztviselő nem az. A tanítónak és a tanárnak, a mérnöknek és a magántisztviselőnek éppen úgy érdeke a munkanélküli jövedelem kiküszöbölése, mint a munkásnak és éppen olyan kevés oka van a kapitalizmus egész gazdasági rendszerébe szerelmesnek lennie, mint akármilyen más proletárnak.” Majd így folytatja érvelését az értel-

³⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Vasfejű kunok közt. PH 1918. XII. 18.

³¹ Juhász Gyula kilépése a szegedi Nemzeti Tanácsból. Délmagyarország 1953. III. 21.

³² KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Forradalom és papírkosár. Figató 1919. III. 29. — A szerkesztőség megjegyzi, hogy Kosztolányi e cikkét két héttel azelőtt, tehát még a polgári forradalom napjaiban írta.

³³ MÓRICZ ZSIGMOND 1919 március elején tartott „Ady forradalma” c. előadását idézi: MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. Bp. 1953. 187.

miség megnyerésére: „A kapitalizmus az 1914. évi hadüzenettel kimondta, a háború négy és fél éves bódult megnyújtásával végre is hajtotta a maga halálos ítéletét. Még nem tudja bizonyosan, még kételkedik benne, még viaskodni próbál ellene, de már visszavonhatatlanul és megváltozhatatlanul halott. El kell takarítani és helyébe kell tenni valami újat; — akár örülsz ennek te, aki néző vagy, akár búsulsz rajta. A kérdés csak az, hogy a kapott kabát, a kérdés csak az, hogy a kabátos proletár az eltakarítás és a nagy felépítés óriási munkáját próbálja-e gátolni, nézze-e duzzogva, vagy egy munkáslélek minden szeretetével segítse-e. Csak erről van szó. A lázas nagy válságok mindenesetre eljönnek. A megpróbáltatás ideje, a vajúdás nagy órái úton vannak. A kérdés az: rontani akarsz, vagy segíteni. A romokhoz ragaszkodol, vagy építész. Hátrafelé nézel vagy előre?”³⁴ S jellemző, hogy Kosztolányi Dezső is a következőképpen hasonlítja össze kora társadalmát a Néró-korabelivel: „Igen, ijedelmesen hasonlít egymáshoz ez a két kor. Mind a kettőben egy tőkés osztály ért meg az elpusztulásra.”³⁵ A kapitalizmus igazságtalanságait, embertelenségét felismerő s ezért pusztulását kívánó szemlélet következtében természetes, hogy egyes modern íróknál fokozódik a szocializmus iránti rokonszenv ebben az időben, sőt egyesek már szocialistáknak is vallják magukat. Juhász Gyula már 1918 májusában, Marx Károlyra emlékezve kifejti, hogy „a reálpolitika is minél több ember minél nagyobb boldogságát — előbb vagy utóbb — a szocialista tudományoktól megjelölt úton lesz kénytelen keresni! Az emberi boldogságon tépelődők számára tehát Marx neve és tanítása éppen ezekben az időkben nyert új jénys és életet.”³⁶ És Marx tanítására hivatkozva köszönti a polgári demokratikus forradalom győzelmét is: a „bűnös és erőszakos rendszer, e régi rend, e régi világ, testvéreim, ma elérkezett ahhoz az összeomláshoz, amelyet a nagy Marx megjósolt és amely összeomlás egy minden emberi akaraton felülálló vak, de vakságában is bölcs és diadalmas világtörvény parancsa és eredménye.”³⁷ Kafka Margit már 1918 novemberében szocialistának vallja magát: „Jászival keveset találkoztunk: nem is vagyunk egy hiten, én szocialista vagyok, ő polgári radikális, amit fából vaskarikának tartok...” — írja anyjának.³⁸ „Harcos író voltam mindig, szocialista vagyok” — így kezdi Nagy Lajos a polgári demokratikus forradalmat köszöntő írását.³⁹ A harcos kapitalizmus-ellenesség, Marx és a szocializmus gondolatának térhódítása a modern polgári irodalomban egy újabb problematikát vet fel, aminek részletes elemzésére itt nincs terünk, legfeljebb körvonalait vázolhatjuk fel, azt ugyanis, hogy osztályharcot és szocializmust a Szociáldemokrata Párt ideológiai szűrőjén szűrőjén keresztül fogadták be és értelmezték a modern polgári írók 1918 november—decemberében, s ennek következtében határvonalat vontak szocializmus és bolsevizmus között, s akik vállalták is az előbbi, idegenkedtek az utóbbi, mert az vértengert, terrort idézett a szemük elé. Ez az idegenkedés Kafka Margit fentjelzett leveléből is kiderül, de hangot kap Juhász Gyulánál is, aki így ír 1919 januárjában az „orosz lélek” kizárólagos jelenségének tartott bolsevizmusról: „Azzal, hogy az orosz nemzeti missziót Európára akarja oktrojálni, szemben találja magát Európával, azzal, hogy a terror fegyverével akarja kiküzdeni igazát, szemben találja magát önmagával. Nagyszerűen tragikus kísérlet ez...”⁴⁰ S különbséget tesz cikkében bolsevizmus és kommunizmus között, „mert a

³⁴ BIRÓ LAJOS: Polgári önérzet. Világ 1919. III. 12.

³⁵ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: A latin Lipótváros. Pesti Napló 1919. III. 9.

³⁶ JUHÁSZ GYULA: Marx Károly. Születésének századik évfordulója. Délmagyarország 1918. V. 5. — Kiemelések Juhász Gyulától. — Itt jegyzem meg, hogy a tanulmány az egyes írók szocializmus irányába tartó eszmei továbbfejlődését vizsgálja, ami természetesen a szocializmussal már korábban is rokonszenvező magatartásukhoz kapcsolódik. E kérdéssel részletesebben foglalkozom A Nagy Októberi Forradalom közvetlen hatása a magyar írók eszmei fejlődésére c. tanulmányomban. Párttörténeti Közlemények, 1958. 2. sz. 73—98.

³⁷ JUHÁSZ GYULA: Békesség. Délmagyarország 1918. XI. 7.

³⁸ Kafka Margit levele anyjához 1918 novemberében. Idézi: RADNÓCZI (Radnóti) MIKLÓS: Kafka Margit művészi fejlődése. Szeged 1934. 85.

³⁹ NAGY LAJOS: Harcos író. A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. 98.

⁴⁰ JUHÁSZ GYULA: Az európai kultúra válsága. Délmagyarország 1919. I. 23.

kommunizmust annak idején Marx és Engels már lefoglalták végcéljuk megjelölésére.” A modern polgári írók eszmei fejlődése nem utolsósorban abban is megmutatkozik, hogy 1919 február—márciusában már egyre jobban megszűnik gondolatvilágukban a szocializmus és bolsevizmus szétválasztása, hogy a kommunisták küzdelmét a szocializmus világrendjéért folytatott harcnak ismerik fel. Juhász Gyula például 1919 március elején már a következőképpen ír az „új hit”-ről, a bolsevizmusról: „megint jön egy új hit, fiatal, barbár, a régi világok korhadtt oszlopait rombolva termékenyítő és a jövő embereként üdvözítő. A régi világ impetrátorai, publikánusai, rétorai és augurjai, hol megegyezéssel, hol erőszakkal megpróbálják a megegyezést és a kiegyezést. Az új hit hívei nem alkuszak. ... a világtörténelem egy új fejezete kezdődik, de az iniciálé nem latin betű, se gót, hanem cirill!”⁴¹ A modern polgári írók e kommunista mozgalomhoz való közeledésének több összetevője van. Egyik igen lényeges ilyen hatőrőről már Magyarország külpolitikai helyzetének vizsgálata során szótartunk, rámutatva, hogy a nemzeti függetlenség megvédésének útjait keresve hogyan jutottak el a haladó magyar írók a Szovjet-Oroszországgal való szövetség s a szocializmus gondolatáig, s egyben a „tragikus magyarság” eszmeiségének felszámolásáig. De a marx—lenini értelemben vett szocializmus irányába történt fejlődésüknek legerősebb indítékai az ország belső helyzetében gyökereznek. A háború utolsó esztendeiben — mint ismeretes — a modern polgári irodalom is már az érlelődő forradalmat siettette, készítette elő. Ady Endre haladt e mozgalom élén, akinek költészetében polgári forradalmon túllépő tendenciák is hangot kaptak. S ekkorra már ebben is követte Adyt a modern irodalom nagy része: kapitalizmusellenesség és a munkásosztály küzdelmei felé bizakodással-fordulás jellemzi ezt az irodalmat ekkor. Mivel a polgári demokratikus forradalmat a munkásosztály, a néptömegek vitték győzelemre 1918. október 31-én, a modern polgári írók elsősorban annak demokratikus — feudalizmus és kapitalizmus ellenes — tendenciáit látják meg és ünneplik, mintegy saját forradalmi reményeik diadalaként. S miután a polgári forradalom kormánykoalíciójában a polgári radikálisok mellett a szociáldemokrata párt is jelentős helyet foglalt el, másrészt pedig, mivel a Károlyi-kormány programjában fontos szociális reformokat ígér, az írók jórésztében valamiféle — a kapitalizmuson túlmenő — szociális társadalom építésének illúziója él. Ezt az illúziót egyes szociáldemokrata vezetők és lapok is élesztgetik azzal, hogy a szocializmus felé haladó irányzatnak tüntetik fel a kormány reformpolitikáját, hangsúlyozva, hogy e forradalom a lehetséges fejlődés betetőzését hozta, s egyben mind élesebben támadva a kommunisták mozgalmát, amit anarchiára való törekvésnek bélyegeznek meg. Mindennek súlyát még fokozza az a körülmény is, hogy a kormánykoalíció belüli ellentétek a szociáldemokraták pozíciójának erősödésével oldódtak fel, s így a maga a kormány is mindinkább balfelé tolódott. De ugyanebben van a modern írók felesemelésének gyökere is, hogy midőn látják a néptömegeknek a polgári kormány politikájával való mind nagyobb elégedetlenségét és szembefordulását, s a kommunisták térhódítását a tömegek lelkében, és ezzel párhuzamosan a Károlyi-kormány politikai koncepciójának sorozatos kudarcait, hitelét veszíti gondolatvilágukban a kormányprogram „szocializmusába” vetett illúzió, s helyét az orosz bolsevikok és a magyar kommunisták szocialista tanai iránti érdeklődés kezdi elfoglalni. Érdekes ellentét: amikor a polgári kormányzat üldözni kezdi a kommunista pártot s börtönbe veti vezetőit, a kommunisták által hirdetett új világrend — a szocializmus — ígérete nemcsak a munkástömegekben lel mind nagyobb visszhangra, de a modern magyar írók jónéhányánál is.

A történelmi helyzet — fent vázolt — objektív fejlődés vonalán túl szubjektív tényezők, s köztük a munkásirodalom felvilágosító tevékenysége is elősegítette egyes modern polgári írók e valóságraébredését. A *Vörös Lobogó* és a *Ma* cikkek egész sorában leleplezi a kormányprogram-„szocializmus” burzsoáziának behódoló lényegét, s helyes érvelésű színvonalas publicisztikában igyekszik bemutatni a kommunista mozgalom célkitűzéseit, elhá-

⁴¹ JUHÁSZ GYULA: Új hit. Délmagyarország 1919. III. 9.

ritva az anarchizmus-, a kultúraellenesség- és más hasonló vádaskodásokat. „Jön a bolsevizmus! — jajdulnak föl derék polgártársaink minden bunda-rablási hírre — írja Franyó Zoltán 1918 decemberében — és a pánik hidegletése dacára is elég dicséretesen megszervezett taktikával fordítják az elkeseredett közhangulatot a láthatatlan bolsevikiek ismeretlen kommunista-programja ellen, kik pedig minden szervükkel, minden szavukkal, minden agitációs eszközükkel arra törekednek, hogy az őszirózsás forradalomnak elkeresztelt politikai puccs fejtelten káoszából és anarchiájából kivezessék az országot.”⁴² Ugyanakkor rámutat, hogy „ma úgyszólván lehetetlen tiszta képet kapni az oroszországi állapotokról. Az orosz lapok hírei megcsonkítva, kiherélve, a mindeféle fajtájú és nyelvű cenzúrák kálváriáján keresztül érkezhettek csak el Magyarországra, ahol ezenfelül még maga a korrupt polgári sajtó nyirbálja meg kényé-kedve szerint a híreket.” Nagy Lajos a kommunisták kultúraellenességéről terjesztett rágalmat cáfolja meg: „Kommunista társadalomban művészek alkotásai közkinccsek, nyilvános múzeumokban vannak — írja —, sok-sok ember lelkéhez szólnak.”⁴³ Illés Béla a szellemi munkások és a szocializmus viszonyát fejtegető külön füzetet ad ki, amelyben rámutat, hogy „még a legradikálisabb polgári program sem elégítheti ki az összemberiség érdekeit” és „... az új megismerés örömeivel tesz hitet a tiszta szocialista törekvések mellett.”⁴⁴ Kassák Lajos — szintén az értelmiség megnyerése érdekében — az orosz proletárforradalomban alkalmazott terror okát magyarázva, elítéli az orosz értelmiség nagy részének magatartását, amely szembefordult a proletárdiktatúrával, s kifejti, hogy a magyar értelmiségnek nem kell terrortól tartania, ha az elérkező proletárforradalomban is becsülettel végzi munkáját.⁴⁵ De a legnagyobb hatást az értelmiséghez forduló írások közül kétségtől Gorkijnak a „művelt világhoz” intézett szövege váltotta ki a modern polgári írók körében a kommunizmushoz való közeledésük szempontjából. A magyar írók előtt ismeretes volt — és a polgári sajtó ezt túlnagyítva, szenzációs bolsevizmusellenességnek beállítva táarta —, hogy Lenin és Gorkij között nézeteltérések támadtak a proletárforradalom első heteiben a forradalmi terror alkalmazása körül. Éppen ezért volt különösen „megnyugtató” Gorkij üzenete: „Nem akarom tagadni — írja Gorkij —, hogy ezt az újjáépítést egy gyakorta hasztalan rombolás előzte meg. Én azonban bárki másnál jogosultabb s másoknál inkább abban a helyzetben vagyok, hogy kijelentsem: az a kulturális átalakulás, amely különösen súlyos körülmények között történik és heroikus erőfeszítést igényel, most oly terjedelmet s alakot ölt lassanként, amint eddig példátlan az emberiség történetében. Ez nem túlzás. Én, aki még röviddel ezelőtt a szovjetkormány ellenfele voltam s ma még mindig nem értek vele egyet sok dologban, ezt mondhatom: *amidőn a történetírás egykor mérlegelni fogja az orosz munkások által egy év alatt teljesített munka értékét, csak csodálkozással fog adózhatni a mostani kultúrmunka nagyságának.*”⁴⁶ S nemcsak a bolsevizmus kultúraellenességéről terjesztett vádakát cáfolta meg Gorkij üzenete, de — s ez igen fontos a wilsonizmus illúziójában élő magyar írók valóságárbredése szempontjából — leleplezte Wilson vezetés szerepét az Oroszország elleni intervenció szervezésében: „az Oroszország ellen vezetett támadó hadjárat vezére: Woodrow Wilson — mutat rá Gorkij —. Az orosz forradalom fátylóját, amely az egész világra veti a fényét, Lenin tartja erősen a kezében. A proletariátus s az intelligencia döntse el, ki áll hozzájuk közelebb: a régi rendszer képviselője-e, a túlélő, kultúrapusztító kisebbségi uralom képviselője-e, avagy az új szociális eszmék és érzések vezetője s tanítója, akiben minden munkásnak a testvériesült népek között való szabad munka boldogságáról

⁴² F. Z. (FRANYÓ ZOLTÁN): „Anarchia lesz!” Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

⁴³ NAGY LAJOS: Képrablók. Vörös Lobogó 1919. I. 23.

⁴⁴ ILLÉS BÉLA: A szellemi munkások és a szocializmus. Bp. 1919. (Megjelent 1919 elején.)

⁴⁵ KASSÁK LAJOS: Agitáció. A Ma második világszemléleti különszáma. (1918. december.)

⁴⁶ Maxim Gorkij üzenete a művelt világhoz. Népszava 1918. XII. 28.

szótt szép álmai testesülnek meg?" Nyilvánvaló, hogy Gorkij üzenetének is része volt abban, hogy a haladó magyar írók — fokozatosan kiábrándulva a wilsonizmusból — Lenin tanításaihoz közeledtek, s vállalták útja követését a Tanácsköztársaság idején.

Érdekes módon tükrözi Karinthy Frigyes *Igen, vagy nem* című karcolata a szociáldemokraták és kommunisták közötti elvi viaskodásból, illetve az annak meg nem értéséből adódó problematikát. A „vörösök” és „pirosak” harca a munkásmozgalmon belül, mélyseges szkepticizmussal tölti el az író a társadalom felszabadításáért küzdő mozgalmak iránt, amit az egyéni jószágban, a spontán jó cselekedetekben bízva próbál valahogyan feloldani. „Én nem mondok igent és még kevésbé mondok nemet — írja —, mert igen és nem határozatlan habozás volna a határozott és egyedül bizonyos kétkedéshez képest, amit ott érzesz szívedben, ha őszinte vagy magadhoz. Ezt feleld, nyugodtan és csendesen és nézz a szemükbe: még nem tudom. De miért hiszitek ti, hogy ti már tudjátok? ... Aki ma igennel és nemmel felel, rosszhiszemű képmutató, vagy elbizakodott képzelgő.” Nem arról van szó, mintha a háború ellen oly nemesen és bátran küzdő író most hátat fordított volna a haladásnak, ellenkezőleg: önmagával viaskodva keresi az utat-módot, hogy a társadalom hasznára munkálkodhassék: „Hallom a gúnyos választ — folytatja gondolatmenetét —, persze, a gyáva entellektüel, ki csak magával törődik s nem akar részt venni a nagy munkában, hogy felszabadítsuk a társadalmat. Azt szeretné, hogy mindenki örte éljen — de ő nem akar élni senkiért ... Hazudtok, képmutatók. Akarom a jót, hiszek a jövőben — részt akarok venni a munkában s hiszem és tudom, hogy részt veszek benne — de nem közvetlenül fogok hozzá, mint ti, akik az utcán tolongtok és kiáltoztok. ... Nem álatom magam azzal, hogy ismerem az utat Gileád felé — de nem hiszem el nektek se, hogy ismeritek. Ámha igaz, hogy szeretik az embereket, hogy fáj nektek, ami másnak fáj, hogy gyűlöltök mindent, ami gonoszság és zsarnokság és kényszer — ha megvan bennetek a *jónak principiuma* — akkor nem is kívánom tőletek, hogy biztosan tudjátok, hol van az üdvösség a kommunizmusban, vagy a szociáldemokráciában. Akarjátok a jót külön-külön és cselekedjétek ott, ahol álltok ... ha így cselekesztek, *közvetve* részt vesztek a társadalom felszabadításában ...”⁴⁷ A proletárforradalom győzelme — ami a két munkáspárt egyesülését is meghozza — adja vissza Karinthy bizodalját a társadalmi mozgalmak, a forradalmak célravezetőségében, hiszen e cikkében is, minden kétkedése ellenére is szubjektív érzésében forradalmárnak vallja magát: „De ha úgy értitek a forradalom szót, hogy jót akartok cselekedni az emberekkel, akkor büszkén vallom: forradalmár vagyok” — írja. A Tanácsköztársaság intézkedései bebizonyították előtte, hogy a proletárdiktatúrában megvan „a jónak principiuma”, ezért állt most már ő is tollával a kommunista eszmék szolgálatába. Hogy a két munkáspárt egyesülése mily nagy pozitív hatással volt a modern polgári írókra, Biró Lajosnak a Tanácsköztársaságot köszöntő írása is bizonyítja: „külön örömmel és elégtétellel kell megállapítani — írja —, hogy ez az átalakulás egyúttal meghozta a munkáspártok összeolvadását. A proletárdiktatúra meghozta a proletárok egységét. Ez nagy érték; mindenképen megóvándó eredmény; a rendnek, az átalakulás termékenységének, az új termelő rend hatékonnyá tételének legjobb biztosítéka.”⁴⁸ Közismert, hogy a kommunista- és szociáldemokrata párt egyesülése a proletárdiktatúra hatékonysága szempontjából hibásnak bizonyult⁴⁹, kétségtelen azonban, hogy a modern polgári írók proletárforradalmat igénylő eszmei fejlődésének ez is egyik emelője volt.

Természetesen vannak a fentebb vázolt fejlődésvonaltól eltérő jelenségek is a modern polgári irodalomban. Legjelentősebb ezek közül Szabó Dezső súlyos ellentmondásokkal teltett állásfoglalása, amelyben antikapitalista, sőt újabb forradalmat váró tendenciák a faji mítosz hirdetésével, vagy a krisztianizmus szenvedés-filozófiájával keverednek. Ady

⁴⁷ KARINTHY FRIGYES: *Igen, vagy nem*. Pesti Napló 1919. III. 2.

⁴⁸ BIRÓ LAJOS: Magyar Tanácsköztársaság. Világ 1919. III. 22.

⁴⁹ Vö. Magyarország munkásmozgalom 1917–1919. A Magyar Tanácsköztársaság. Bp. 1958. 72.

tanulmányában⁵⁰ például jellemző képet fest a polgári forradalom zsákutcájáról: „A haladó költőt azzal üdvözltek a megváltozott viszonyok emberei, hogy íme, elérkezett az ő forradalma. Vajon nagy sötét szemei mit mutattak e szavakra? Az egyéni verseny féktelenebb, a fertelmes tőke több kezű, mint valaha. Pannónia barátja még arcátlanabb vidámsággal csörtet. És az Ady forradalma? Kijátszott milliók fojtott dühe morajlik.” Ugyanakkor a magyar fajiság reprezentáns költőjének rajzolja Adyt e tanulmányában, az urat és parasztot magába ölelő „egyetemes magyarság” — valójában az úri magyarság — prófétás költőjének, akinek forradalmiságában a „korban és hazában” hontalanná vált faj „tragikus ön maga ellen fordulása” fejeződik ki. Egyik novellájában⁵¹ pedig lefesti az *igazi forradalomra* készülődő szegényemberek, köztük az Oroszországból hazatért katonák kommunistákkal rokon-szenvező eszmevilágát, „bolsevista forradalomra” való törekvését, de olyképpen ütközteti össze e forradalmi világfelfogást a különböző nacionalista és liberális nézetekkel, hogy az teljesen elsikkad a zavaros ideológiák tömkelegében, és a krisztianizmus szenvedés és halál előtti „egyenlőségébe” oldódik a novella végén. Forradalmian radikális és ellenforradalmi ideológiák ellentmondása még tovább mélyül Szabó Dezső írásában a Tanácsköztársaság idején, s már a proletárdiktatúra alatt fokozatosan ellenforradalmivá billen át egész gondolatvilága. Írásainak radikális antikapitalizmusa — ellentmondásosságával együtt — a forradalom hívének mutatta Szabó Dezsőt a polgári demokratikus forradalom idején, de még a Tanácsköztársaság elején is⁵² a kortársai előtt, ám ugyanakkor már ezekben az írásokban is lényegében benne van mindaz a gondolati mag, amit később, az ellenforradalmi Magyarország faji ideológiája és „kapitalizmus és szabad verseny”-ellenes szociális demagógiája merített Szabó Dezső akkorra már kiteljesedett ellenforradalmi gondolatvilágából. De Szabó Dezső példája, s általában a modern polgári irodalom proletárforradalomba torkolló fejlődésvonalától eltérő jelenségei néhány kisebb írónál — az egyes kispolgári rétegek ellenforradalmi érlelődését jelző — kivételek csupán, és semmit sem változtatnak ezen irodalom fővonalának fentebb megrajzolt képén.

A modern polgári írók — eddigiekben vázolt — eszmei fejlődését az 1918 végétől mindjobban mozgolódó ellenforradalom nyílt szervezkedése is siettette. A haladó közvélemény előtt mind nyilvánvalóbbá válik ekkor, hogy a kormány elnéző politikája a szervezkedő ellenforradalommal szemben a munkásosztály feladatává teszi a forradalom megmentését, az ellenforradalmi megmozdulások szétverését. „Megőrültek ezek? — írja például a *Déli Hírlap* 1919 januárjában.⁵³ — Hát azt hiszik, hogy vérfürdők és kataklizmák után az emberiség azzal becseleníti meg önmagát, hogy hátrafelé megy és nem előre? Hát azt hiszik, hogy a sovinizmusnak, az osztályuralomnak és a frázisokkal kendőzött, álhazafiságnak és mindannak, ami vesztüket és az ország pusztulását előidézte, — a világháború borzalmi után lesz még, vagy lehet még egyszer létjogosultsága? Hová vihet mindez? Csak polgárháborúba.” A helyzet súlyosságát elemzi és az ellenforradalom letörését sürgeti *Magyar Lajos* több cikkében is: „Ma már ott tartunk — írja —, hogy a napilapok közül mindössze három újság áll a forradalom vívmányai alapján, míg a többi lapok az álcázott vagy nyílt ellenforradalmat csinálják. Az újságírók elkeseredve, kétségbeesve látják ezt... Itt a forradalom fuldoklik, néma, nem ordíthat fel, nem mondhatja el a maga igazságait, míg az ellenforradalom briliánsan összehangolt koncerten játszik. Soha a világtörténelemben nem volt abszurdabb, betegesebb, nyomorultabb helyzet... Ez a rettenetes helyzet roppant konvulziókra fog vezetni, mert a reakció nem tűri a forradalom értékmentő, átalakító munkáját.”⁵⁴ Egy másik

⁵⁰ SZABÓ DEZSŐ: A két forradalmi költő. Ny. 1919. II. 16—III. 1.

⁵¹ SZABÓ DEZSŐ: Scholtz Mihályné ítélete. Ny. 1919. III. 16.

⁵² SZABÓ DEZSŐ: Az egész emberért. Nyugat, 1919. IV. 1. — E kérdés részletes tárgyalását l. NAGY PÉTER: Szabó Dezső indulása. Bp. 1958.

⁵³ A bolsevik veszedelem elmúlt. Déli Hírlap, 1919. I. 23.

⁵⁴ MAGYAR LAJOS: A forradalmi sajtó. Az Ember 1919. I. 28.

írásában rámutat, hogy a magyar ellenforradalmárok „a nemzetközi reakció felé kacsintgatnak”, s kifejezi azt a meggyőződését, hogy viszont „a dolgozó polgárság hatalmas rétege ... azt vallja, hirdeti, hogy az új világ megszületését nem szabad vértengernek ... jelezni. Az új világba minél több életet, értéket kell átmenteni.”⁵⁵ Az ellenforradalmi mozgolódásokban rejlő veszedelemre figyelmeztet Bíró Lajos is: „aki úgy érzi ... hogy a haza és a magánjajaiból még van veszteni valója, az segítsen torkon ragadni minden ellenforradalmi kísérletet, amíg késő nincs, a jó Isten szerelmére. Mert ha az ellenforradalommal a forradalomnak kell elbánnia, az súlyos és keserves leszámolás lesz, borzalmas a legyőzöttnek, kínos a győzőnek és fájdalmas gyász mindnyájunknak.”⁵⁶ A február eleji székesfehérvári ellenforradalmi megmozdulásra válaszul Bíró Lajos a forradalmi terror alkalmazásának felidézésével. Juhász Gyula is publicisztikai cikkben reagál a „magyar Vendée”, a székesfehérvári ellenforradalom megmozdulására: „A forradalomnak — írja —, a győztes magyar forradalomnak legnagyobb ellensége az a bizonyos józan konzervativizmus, amelyről annyi hízelgő hazugságot írtak össze az álnépiesek ... nagybankosok és nagybirtokosok öröme.”⁵⁷ Szépirodalmi formában leginkább Nagy Lajos szállt szembe az ellenforradalom mozgolódásaival csipkelődő, gúnyoros hangú, az ellenforradalom reakciós eszmeiségére rámutató szatirikus karcok között.⁵⁸ Az ellenforradalom nyílt szervezkedése és a kormány elnéző politikája, tehetetlensége vele szemben a felháborodás óriási hullámaival váltotta ki a munkásosztályban s haladó polgári-kispolgári körökben is; egyben azt is bizonyította, hogy csak egy komoly erő van, amely szembe tud szállni a reakció, a tegnapi urak kísérleteivel: a munkásosztály. A proletariátus azonban már a forradalom továbbvitelért küzdött, ezzel összekapcsoltan készült leszámolni a reakció bázisaival, s ez odavezetett, hogy a polgári forradalom talaján megállapodni lehetetlen volt már: nem a polgári-, vagy szocialista forradalom kérdését tette fel immár a történelem, hanem a szocialista forradalom vagy ellenforradalom választotta elé állította a magyarságot. Keskeny hegyszerinchez hasonlítható a polgári forradalom ekkor, az odaérkezett vándor huzamosabb ideig nem bír megállapodni rajta: vagy felfelé tör, tovább, a magasba, vagy menthetetlenül visszacsúszik a mélybe. S természetes, hogy e helyzetet felismerve, a modern polgári írók a magasságot, a szocialista forradalmat választották az ellenforradalom rémképével szemben.

Az eddigiekben vázolt okok és körülmények a szükségszerűség erejével sodorták a modern polgári irodalom javát-egészét a Tanácsköztársaság elfogadására s célkitűzéseire szolgálóig. A proletárforradalom felfrissítő vért vitt a nemzet szerteágazó ereibe és egy új életforma távlatát nyitotta meg a magyarság előtt, s egyben egyetlen erőnek mutatkozott, amely a nemzeti függetlenség megvédését vállalni tudja, hogyne csatlakoztak volna hozzá lelkesen a haladó magyar írók. Két újabb tényező azonban fokozta lelkesedésüket és egyértelműbbé tette csatlakozásukat a forradalom kirobbanása pillanatában: a proletárforradalom vérontás nélküli győzelme, és a Tanácsköztársaság művelődési programja és politikája. Lenin világította meg, mekkora „erkölcsi győzelmet” jelentett Szovjet-Oroszország számára, hogy Magyarországon erőszak nélkül, vérontás nélkül győzött a proletárforradalom.⁵⁹ Még fokozottabb erkölcsi győzelmet jelentett ez idehaza, az ország színe előtt a magyar kommunisták számára, akik köré vértengert varázsoltak még napokkal előbb is a burzsoáz és ellenforradalmi sajtó hírvérzései. Őszinte szavakkal váll erről Kóbor Tamás a Tanácsköztársaság első napjaiban: „S legfőleg egy pillanatra hőkkenünk meg, jólesően a kommunista rendet és munkát hirdet s a nagy rablók mellett a kis tolvajokat is megfe-

⁵⁵ MAGYAR LAJOS: A kommün évfordulója. Világ 1919. III. 18.

⁵⁶ BÍRÓ LAJOS: Székesfehérvár és Bern. Világ 1919. II. 5.

⁵⁷ JUHÁSZ GYULA: Vendée. Délmagyarország 1919. II. 12.

⁵⁸ Legjellemzőbb ilyen szatíra NAGY LAJOS tollából: Az ébredő magyar. Április 1919. II. 5.

⁵⁹ Lenin beszéde az OK(b)P VIII. kongresszusán 1919. III. 23-án. Lenin Magyarországról. Bp. 1954. 76.

nyíti. Rémképzeteink a vörös terrorról mást mutattak, égnek meredt tőle a hajunk. De nem így van, hála Istennek. S eszünkbe sem jut már, hogy másképp képzeltük. Mi boldog pestiek!”⁶⁰ BÍRÓ LAJOS is kiemeli az „új utat” köszöntő írásában, milyen „öröm volt, hogy a proletárdiktatúra itt egyetlen csepp vér kiontása nélkül született meg.”⁶¹ S ez természetes is: nagy belső megnyugvás volt az írók számára, hogy azt az új világot, amit álmaikban „lehetőleg tisztán, vértelenül, becsülettel, emberséggel”⁶² akartak felépíteni, a szó szoros értelmében így építhették. Ugyanígy megnyugvást hozott számukra — s fokozta lelkesedésüket —, hogy a Tanácsköztársaság kulturális és irodalmi programja magába foglalta mindazt a progresszív követelést, amit a haladó kultúra s művészet legjobbjai állítottak fel, inkább csak vágyként, a mostohább időkben. Már az első intézkedések ezen a téren szemléletesen bizonyították, hogy a proletariátus forradalma nem megsemmisíti a szellemi értékeket, ellenkezőleg, a nemzeti kultúra soha nem látott felvirágzását segíti elő. S ez egyszeriben feloldotta a kultúra és szocializmus dilemmáját, ami már Heine óta vissza-visszatérő jelenség az irodalomban. Évtizeddel a forradalom előtt Ady Endre már elvetette ezt, mint áldilemmát, s a kultúra felemelését is a munkásosztálytól remélte: „Éhe kenyérnek, éhe a Szónak, Éhe a Szépnek hajt titeket” — írta a proletariátusról.⁶³ Általában azonban még azok a haladó írók is féltették a kultúrát a proletariátus forradalmától, akik különben rokonszenveztek küzdelmeivel. E féltés még a polgári demokratikus forradalom idején született írásokból is nem egyszer kiérzik. Kaffka Margit például — aki ekkor már szocialistának vallja magát —, a „remélt és boldog új világ új rendjében” az írók helyét keresve azt is felveti, hogy „ha a születő új rend szelleme sokallaná termésünket s egyéb munkákban vélné hasznosítani emberi képességeinket, — úgy engedtessek majd meg magunkban, szabad időkben, titkon farigcsálni dalon vagy történeten babrálni formán, irkálni rajzon, zöngicsélni halk muzsikán...”⁶⁴ De kiérzik a féltés Juhász Gyulának az európai kultúra válságával foglalkozó írásából⁶⁵ is, s Móra Ferenc, Gábor Andor és mások akkori megnyilatkozásaiból szintén kihallatszik. Most nemcsak hogy feloldódik a kultúra féltésének érzete, de számos író lelkesen részt is vállal — e művelődési program alapján — a Tanácsköztársaság kulturális nevelőmunkájából.

A modern polgári íróknak — a körülmények folytán — igen radikális eszmei fejlődése a polgári demokratikus forradalom idején, valamint a proletárforradalom kirobbanásának kedvező körülményei eredményeképpen a modern polgári irodalom jó része a Tanácsköztársaság első pillanatában eszmeileg érett volt a szocializmus befogadására és érzelmileg is telítve volt az új világrend ígézetével. Ennek következtében ez az irodalom — amely legjelentősebb képviselőiben irodalmunk *fősodrá*t alkotta — nagy lendülettel torkollott a Tanácsköztársaság irodalmába, ami azt jelentette, hogy nem volt szükség „várakozási időre”, hanem a mellé magasodó munkásirodalommal együtt — amely szárnyakat kapott a proletárdiktatúrában — egész haladó irodalmunk *azonnal* hozzákezdett az új, szocialista eszmeiségű nemzeti irodalom kimunkálásához. Ez azt is jelentette, hogy a szocialista realizmus *elemei* nem periferikusnak csupán, de irodalmunk középpontjában, fővonalaiban kezdhettek kibontakozni, hogy a szocialista szellemű irodalom létrehozása vált a magyar irodalom továbbfejlődésének központi kérdésévé. Példákkal illusztrálva, mindez azt jelentette, hogy Móricz Zsigmond írta túlradó lelkesedéssel a Tanácsköztársaság első napjaiban: „Jó és szép világ. Legszebb minden világok között: emberi világ”; hogy Bródy Sándor vallotta hittel: „Ez a nekem való idő és ez a színdaraboknak való idő”; hogy Tóth Árpád öntötte versbe az emberekben élő megváltozás, megtisztulás vágyát: „És a magad képére gyűrj át minket” és Babits

⁶⁰ KÓBOR TAMÁS: Pesti kis tükrök. Az Ujság 1919. III. 23.

⁶¹ BÍRÓ LAJOS: Az új út. Világ 1919. III. 23.

⁶² JUHÁSZ GYULA: Békesség. Délmagyarország 1918. XI. 7.

⁶³ ADY ENDRE: Csák Máté földjén. Népszava 1907. V. 9.

⁶⁴ KAFFKA MARGIT: Lelkes dolgoknak lelkesültjei. Pesti Napló 1918. XII. 8.

⁶⁵ JUHÁSZ GYULA: Az európai kultúra válsága. Délmagyarország 1919. I. 23.

Mihály fejezte ki versében a magyarság bizodalját, hogy „ember lesz és újra fiatal”. Azt jelentette, hogy Juhász Gyula véste költeményével a Munkásotthon homlokára „Piros zászlónak a reményt”; Móricz Zsigmond bizonyított riportjaival a szövetkezetek életrevalósága mellett és Krúdy Gyula örökölte meg a szegény gyerekek örömét a proletárhatalom által számukra tündérkertté varázsolt Margitszigeten. Hogy az Írói Direktóriumban a kommunista és más munkásírókkal együtt Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Osvát Ernő, Bíró Lajos és Szini Gyula irányította a magyar irodalom szervezeti életét. És azt jelentette, hogy a magyar irodalom akkor élő legnagyobb alakja — Móricz Zsigmond — magyarázta meg máig is érvényesen, mi állította az írókat, művészeket a Tanácsköztársaság mellé: „Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődnöd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás géprezzésévé válnod. Bármilyen vagy, követheted életed belső parancsát: ember lehetsz...”⁶⁶ Irodalmunk élgárdája is így írt, vallott, lelkesedett a proletárdiktatúra mellett.

*

Munkásirodalom

I

Míg a modern polgári irodalom objektíve az újabb forradalom érdeklődését tükrözi s maga eszméileg felkészül rá, a munkásirodalom — különösen annak jelentősebb része, a *Ma* s az *Internationale* — már a proletárforradalmat készíti elő, ez legfőbb sajátossága a polgári demokratikus forradalom idején. Nacionalista hangok csak elvétve fordulnak elő a munkásirodalomban, inkább csak egy-két szociáldemokrata költő versében, de jellemző, hogy ezek sem a *Népszavában*, hanem valamelyik polgári lapban látnak napvilágot.⁶⁷ Gyakoribb jelenség viszont a szociáldemokrata irodalomban az a szemlélet — amit egyes szociáldemokrata vezetők hirdettek elsősorban —, hogy a kormány radikális réformprogramja a „szociális Magyarországot” valósítja meg, vagy ahogyan egyes lapok írták, az országban „szociáldemokrata köztársaság” van. Az e szemléletet tükröző irodalmi alkotások objektíve azon burzsoá és jobboldali szociáldemokrata tendencia elterjesztését segítették irodalmi eszközökkel, amely a polgári forradalmat a lehetséges fejlődés betetőzésének hirdette, s minden ezen túllépni akaró megmozdulást, s elsősorban a kommunisták ilyen irányú fellépését anarchiának, „a forradalom veszélyeztetésének” bélyegzett meg. Persze, magában ebben az irodalomban alig találunk kommunistaellenes hangot, inkább csak a kormány reformintézkedéseinek dicsőítését, a meglegedettség hangulatának szerteszágázását. Csizmadia Sándor például így énekl meg — 1919 márciusában — a polgári forradalom reformeredményeit: „Megérkezett a nép várvavárt világa... Nagy időkre szóló nagy feltámadás van.”⁶⁸ De miként a modern polgári irodalom fejlődésútjának felvázolásánál, a munkásirodalomban is azokat a pozitív vonásokat, összefüggéseket keresi e tanulmány elsősorban, amelyek az egyes íróknak az új forradalom irányába tett eszmei előrelépését tükrözik, s amelyek ennél fogva a proletárforradalom útját is egyengetik az irodalom hatóerejével. Ilyen hangokat a szociáldemokrata irodalomban is találunk, s bár a munkásirodalomban — bizonyos mértékig — a *Vörös Lobogó*, de elsősorban a *Ma* és az *Internationale* segítette hatékonyan a proletárforradalom előkészítését a lelkekben, egyes szociáldemokrata írók ilyen irányú eszmei

⁶⁶ A példákhoz felhasznált idézetek: MÓRICZ ZSIGMOND: Új közönség. Az Ember 1919. IV. 1. — BRÓDY SÁNDOR: A drámának való idő. Színházi Élet 1919. IV. 6. — TÓTH ÁRPÁD: Az új Isten. Ny. 1919. IV. 1. — BABITS MIHÁLY versét közli: Szabad Nép 1956. VIII. 5. — JUHÁSZ GYULA: A munkásotthon homlokára. Délmagyarország 1919. VII. 15. — MÓRICZ ZSIGMOND e riportjait l. PH 1919. IV. 15., 16. és 17. — KRÚDY GYULA: Szegény gyerekek a szigeten. Az Érdekes Ujság 1919. V. 1. — Az Írói Direktóriumról l. PH 1919. V. 13. — MÓRICZ ZSIGMOND: Tőke. Pesti Futár 1919. IV. 4.

⁶⁷ Ilyen nacionalista hangütésű vers például: PETERDI ANDOR: Sirjak talán? PH 1918. XII. 25.

⁶⁸ CSIZMADIA SÁNDOR: A kápolnai föltámadás. Néplap 1919. III. 2.

fejlődése s irodalmi munkássága szintén jelentős. Farkas Antal már a polgári demokratikus forradalom első napján az orosz és magyar nép sorsközösségét emeli ki a hazatérő orosz hadifoglyot búcsúztató versében s rámutat, hogy „Hová te mégy, Utóbb-elébb A mi utunk is, meglásd, arra megy.”⁶⁹ Várnai Zseni a népek összefogásának, az emberiség kiteljesítésének szép gondolatát hirdeti, mintegy szembefordulva az ellenforradalmi és burzsoá sajtó nacionalista hangulatkeltésével.⁷⁰ Révész Béla figyelmezteti a proletariátust: „Proletártestvérem, aki magadhoz szorítod a fegyvert, ki ne engedd a kezedből!”⁷¹ s a munkásosztály életre elhivatottságának hitét, optimizmusát hinti szét. Bresztovszky Ede, a polgári demokratikus forradalom kulturális feladataival foglalkozva kifejti, hogy „különösen fontos érdeke az ország kulturális viszonyainak gyökeres megváltoztatása a szociáldemokrata munkás-ságnak, amely a polgári forradalom vívmányaiával csak ideig-óráig érheti és éri is be s amely a legelső alkalmas időpontban sorompóba lép a társadalmi rend gazdasági alapjainak megváltoztatása érdekében.”⁷² S a magyaránnyú kulturális elmaradottság felszámolását sürgetve, cikke befejezésekor ismét felveti az eljövendő szocialista társadalom perspektíváját, bár — s ebben már reformizmusa húzódik meg — azt távolinak, csak később kiküzdhetőnek gondolja: „A forradalom új Magyarországa csak akkor lehet igazán értékes számunkra — írja —, ha a kultúra Magyarországon is lesz, — a jövő szocialista Magyarországhoz pedig a kultúra mai Magyarországon át vezet a legbiztosabb út.” Új világ készülődését látta fja meg Bodrogi Zsigmond is versében:

Uj tüzek gyulnak, izzanak a légben
S a szélsodort, szított szikráival
Uj viharok tüze szállong elébem.
És szállnak, szerteszállnak a világon...
A gyilkos régeinek hamva fölött
Uj világ csillogását, fényét látom.⁷³

Jelentős új — és pozitív — vonás a szociáldemokrata irodalomban, hogy — miként a politikában is a Szociáldemokrata Párt a falu felé erőteljes fordulatot tesz s megkísérli helyrehozni korábbi mulasztásait a parasztság körében kifejtett agitációt illetően — az írók egy része a magyar falu felrázását, a város és a falu, a munkásosztály és a parasztság egymásra utaltsága gondolatának terjesztését vállalja. Munkásságukat elősegíti, hogy 1919 januárjában a párt átveszi a Földmunkások és Kiszgazdák Országos Szövetségének hetilapját, a *Világ-szabadságot*, amely ettől kezdve rendszeresen hozza egyes szociáldemokrata költők verseit,⁷⁴ márciusban pedig kifejezetten szépirodalmi folyóiratot is indítanak *Pirkadás* címen⁷⁵ „a nép számára”. Elsősorban Benjámin Ferenc, majd Farkas Antal versei s publicisztikai írásai érdemelnek figyelmet a *Világ-szabadságban*, amelyek — különösen a Tanácsköztársaság idején — közvetlen agitatív hatásukkal jelentős pozitív szerepet töltenek be. (A *Pirkadásból* csak egyetlen szám jelent meg.) Benjámin Ferenc „kemény cselekvésre” buzdítja a „Föld

⁶⁹ FARKAS ANTAL: Iván hazamegy. Népszava 1918. XI. 1.

⁷⁰ VÁRNAI ZSENI: Ember... Népszava 1918. XII. 25.

⁷¹ RÉVÉSZ BÉLA: Proletártestvér. A Nép Katonája 1919. II. 18.

⁷² BRESZTOVSZKY EDE: Kulturális politika és a magyar forradalom. Szocializmus 1918. XI—XII.

⁷³ BODROGI ZSIGMOND: Uj tüzek. Népszava 1919. III. 9.

⁷⁴ A Világ-szabadság 1919. I. 21.-től „A szociáldemokrata földmunkások és kiszgazdák politikai lapja” (hetilap), szerkeszti TAKÁCS JÓZSEF, főmunkatárs CSIZMADIA SÁNDOR. A Tanácsköztársaság idején „A szocialista földművesek lapja”, IV. 1-től napilap.

⁷⁵ Pirkadás „Szépirodalmi és társadalmi folyóirat a nép számára”. Főszerkesztő CSIZMADIA SÁNDOR, társszerkesztő TAKÁCS JÓZSEF.

népeit", s éberségre inti a reakciós erők visszahúzódo szándékaival szemben 1919 márciusában:

Viszi szét a dicső piros zászló
Az országban a sok szent ígét.
Minden igaz embernek szívében
Forradalmi nemes eszme ég.
Akarnák még megcsalni a népet,
Félrevezetnék még a gazok...
Hogy új törvény legyen úr a földön,
Föld népei, most vigyázzatok!...⁷⁶

Közvetlenül a Tanácsköztársaság előtt március forradalmi idusát idézi versében; igaz, csak halk lázadással, de utal az osztályellentétek kibékíthetetlenségére, s felvillantja a harcot „Mig szebb világot a nép nem teremt.”⁷⁷ Művészi szempontból nem jelentékenyek ezek az írások az kétségtelen, agitatív hatásuk ezért legfeljebb pillanatnyi lehetett, de tükrözik egy szándékában szocialista irodalom megteremtését akaró sajátos eszmeiségű írógárda belső gondolat és érzésvilágát s annak fejlődését, ami akkor is fontos, ha később, a megvalósuló szocialista irodalom e szándékon túl mást aligha vehet át kezükből.

Sokkal radikálisabban, s bizonyos mértékig a szociáldemokratizmussal szembefordulva érzékelteti és segíti a proletárforradalom érkezését a Vörös Lobogó.⁷⁸ Cikkek során át száll szembe a reakció kommunistaellenes rágalmaival, s a lap szemlélete — ha olykor anarchisztikus vonással tarkítva is, ami az akkori körülmények közepette szinte a forradalmiság velejárója — gyakran a kommunisták eszmevilágához való közelséget mutat. Franyó Zoltán például így érvel a bomlás, az anarchia rémét felidéző kommunistaellenes támadásokra: „Anarchia lesz! — ez a vészír jár szájról-szájra Budapesten az ennek nyomában feltámadó félelem sápasztja el a szíveket és reszketteti meg a csekkfüzeteket ama milliomosaink zsebében, kik a világháború Hinterlandjában folytatott szívós offenzívával és vakmerő átkarolásokkal magántulajdonukba hódították a közvagyon. 'Jön a bolsevizmus!' jajdulnak föl derék polgártársaink minden bunda-rablási hírré...” — írja, s rámutat, hogy most van anarchia, „mert a nemzetiszínű kokárdákon és az államtitkári kinevezéseken kívül az anarchia volt az egyetlen pozitív eredmény”, amely a polgári forradalom „virágözönéből kihajtott”. „És hogy ennek az anarchiának kitekerjük a nyakát, az öntudatos szervezett munkásság fegyelmezett kezeiben szeretnők mielőbb látni a hatalmat” — követeli végül cikke befejezésében.⁷⁹ A magát szocialistának valló Nagy Lajos eszmevilágát e lapban irt publicisztikai cikkei tükrözik a legjellemzőbben. Egyik írásában a burzsoázia álszent kommunistaellenes gyűlöletéről gúnyosan rántja le a „humanista” leplet: „A kommunistáknak semmi közük sincs a fosztogatáshoz. Ezt tudhatnák a polgárok, ha tudni akarnák s ha nem kapnának a forradalommal szükségképpen velejáró gyilkoláson és rabláson, hogy azokat kijátszhasák a forradalom s a forradalmárok ellen. Irtózik az érzelmesszívű polgár az embervértől, nemcsak a kegyetlenségektől, hanem még a durvaságtól is, minek az? — sopánkodik, — istenem, embervér, nem volt elég a szörnyűségekből? Annyira irtózik a polgár a kegyetlenségtől, hogy indulattól lihegve kívánja, követeli a kommunista forradalmárok

⁷⁶ BENJÁMIN FERENC: Föld népei!... Világ szabadság 1919. III. 12.

⁷⁷ BENJÁMIN FERENC: Március. Világ szabadság 1919. III. 19.

⁷⁸ Vörös Lobogó „Politikai és kritikai hetilap”, szerkeszti FRANYÓ ZOLTÁN. Indul 1918 december végén. Párthoz, szakszervezethez nem tartozó, de a munkásmozgalmon belül álló — anarchisztikus vonásokkal színezett — lap. Legfontosabb munkatársai: NAGY LAJOS, MÁCZA JÁNOS, s a fiatal MÁRAI SÁNDOR.

⁷⁹ F. Z. (FRANYÓ ZOLTÁN): „Anarchia lesz!” Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

elfogatását és a legirtózatosabb kinok közt való elpusztítását.”⁸⁰ Egy másik karcolatában a kávéosok sztrájkját írja le, akik „öntudatra ébredtek, nem akarják túrni tovább a kizsákmányolást.” S lefestve a kapitalista kávéháztulajdonosok embertelenségét, akik „fenyegettek, sirtak, kalkuláltak — és hazudtak”, mert a „tőkés mindig hazudik, amikor a profitját kell igazolnia és megvédelmeznie”, szétosztatja a tőkés jövedelemkorlátozásába vetett illúziókat, mintha az változtathatna a tömegek nyomorúságán: „... de tudni kell előre — írja —, hogyha az alkalmazottak jövedelme emelkedni fog, emelkedni fog — nagyobb arányban — a kávéosok profitja is. Mert jó szociáldemokraták, majd tapasztalni fogjátok, hogy a szociáldemokrácia eszközeivel a tőkés meg nem rendszabályozható; amíg tőkés termelési rend van, addig a tőkésnek meglesz a maga embertelenül magas profitja.”⁸¹ A proletárforradalmat várja, készíti elő Nagy Lajos már a polgári demokratikus forradalom idején.

Igen jelentős tevékenységet fejtettek ki a *Ma* írói és művészei a polgári forradalomnak szocialista forradalommá való átnövészése érdekében. Cikkek és versek, felhívások, előadások, s rölpap-szerű „világsszemléleti különszámok” során át kiáltják, magyarázzák és bizonyítják a munkásoknak, az utcák népének, hogy a polgári kormány reformpolitikája — bárhogyan elküldösítik ezt még egyes szociáldemokrata vezetők is — a kapitalizmus talaján áll, s ezért nem hozhat igazi szabadságot, jólétet a nép kívánsága szerint; hogy mindezért túl kell lépni a polgári forradalom eredményein, folytatni kell a forradalmat egészen a szocialista világrend megalkotásáig. Már 1918 novemberében kiáltványt bocsátanak ki, melyben *kommunista köztársaságot* követelnek: „Emberek! — írják benne többek között — Akikben a józan, öntudatos agyvelőt még nem fertőzte meg ez a mai kapkodó, nacionalista sakálkodás, akik nem az üres jelszavak apostolaiért téptétek le magatokról a király csukaszürkáját, Nektek látnotok kell, hogy a ti sorsotokon csak ti, kiharapott mellű proletárok, csak ti, agyon-dolgoztatott páriák segíthettek!

Vigyázzatok! Nehogy a mai célbabontakozás egy modernebb formákba öltöztetett továbbélítése legyen a régi militarista imperializmusnak! Mi tehát már most a jobb gazdasági és politikai alapokat kereső életetek egyetlen és legcélszerűbb kivezető perspektívájaként felragyogtatjuk elétek a kommunista köztársaságot. Mert mi az emberi társadalom legszélesebb szabadságformáit akarjuk és ezért a világ proletariátusának testvéri egymásra köszöntését hirdetjük. De vigyázzatok! Mert ezzel szemben a mai tarthatatlan világrendet egy utolsó erőfeszítéssel a forradalom cégérezése alatt akarja majd megmenteni a kapitalista világrend.”⁸²

„Az élet bolondul. Ami volt, az már nincs, de vigyázzatok, mert ami még nincs: a jelen két balkezeiben a voltat ácsolhatja fölénk” — figyelmeztet Kassák Lajos is a művészeti szót emelő Kiáltványában.⁸³ Irányzatukat a néptömegek harcával azonosítja ebben az írásában: „mert vér a vérünk a tömegével, akié a holnap...” — írja, s kijelenti: „nem egy uralkodó osztály szórakoztatói és nem a lázadó tömegek nyugalomba fertőzői, hanem a leggyötörtebb fizikai munkásokkal együtt fanatikus szövívői vagyunk egy új, szabad emberi közösségnek.” Ennek megfelelően utasítja el az öncélú formajátékot: „Mert dögöljön az az új forma, amely csak azért új, hogy a régi lényeket takargassa! A MA művészete a korszerű erő világsszemléletes új művészete. Aki fiatal művészek hozzánk jelentkeznek, azok már nemcsak új formát, hanem öntudatos szocialista világsszemléletet is hoznak magukkal.” Tovább a magunk útján című programcikkében⁸⁴ — 1918 decemberében — még élesebben bírálja a polgári forradalom eddig megtett útját s rámutat, hogy csak a szociáldemokratiz-

⁸⁰ NAGY LAJOS: Képrablók. Vörös Lobogó 1919. I. 23.

⁸¹ NAGY LAJOS: A kávé. Vörös Lobogó 1919. III. 14.

⁸² Kiáltvány kommunista köztársaságért! Ma első világsszemléleti különszáma. (Majd jelent 1918 november közepén.)

⁸³ KASSÁK LAJOS: Kiáltvány a művészetért! Ma első világsszemléleti különszáma.

⁸⁴ KASSÁK LAJOS: Tovább a magunk útján. Ma, 1918. XII. 20.

muson túllépve győzhet a proletariátus forradalma. „Ma már tisztán látjuk a magyar forradalom eredményeit — írja — és ezekkel az eredményekkel a legnehezebb erőpróbát vette magára az öntudatos proletárság. Október harmincadik éjszakája egyidőre tompára verte az egymás ellen feszült osztályerő éleit és nyeregbe segítette az emberi társadalom leggerinc-telenebb rétegét a kapitalista polgárságot.” „... A mulasztással ezért a szociáldemokrata pártot kellene vádolnunk, ha nem ismernénk a beskatulyázott programját, amely (szerinte egyelőre) nem az új társadalmi lényeg, hanem a mai helyzet megjavítását igényli; vagyis beérkezik a polgári radikalizmusban. Látjuk, nyolcvan százalékban teljesültek a szociáldemokrata ideálok. Annak a forradalmi tömegnek tehát, amely a maga osztályhelyzetével tisztában van és ezt azt előbbre akarja segíteni legelőször is a saját pártja, az alkotásra érett időből kiesett szociáldemokrata párt programkereteit kell szétfeszítenie. Meg kell mutatnia, hogy ez a párt a kompromisszum jegyében dolgozik és kivívott eredményei nem a forradalmi proletariátus eredményei, hanem könnyű forma váltogatás a régi lényeg alapján. Meg kell mutatnia, hogy ez a párt nem a maximális emberi jólét ideáljáért harcol, hanem megelégszik a két ellentétes osztály középutra segítségével, a passzív és felelőtlen elpolgáriasodással.” Levonva mindebből a legfontosabb következtetéseket, harcba szállt a szociáldemokratizmus ellen, a proletárforradalomért: „Szellemi vagy testi erőttel a becsületes munkához szegődött emberek, vigyázzatok! Most a ti időtök van itt! Félre a demokrácia illendőség lovagjaival! Ne a pártegység szentségére esküdjétek, hanem ha kell minden antidemokráciával is a magatok megrugdalt, kizsákmányolt életét verekedjétek fel az intéző fórumra! Az általatok teremtett egyensúly maga lesz a legtisztább demokrácia! De ha ma kompromisszumot kötök, holnaptól a magatok láncain nyomorodhattok! Mert akkor bizonyos lesz, hogy éretlenek voltatok és elviharzott fölöttetek az idő!” Művészeti programjuk megfogalmazásánál is továbblép, illetve konkrétabban helyezkedik a kommunizmus talajára ebben az írásában, mint korábbi nyilatkozataiban tette: „Minden közösséget megtagadva az eddigi művészetpolitikával és társadalompolitikával, úgyis mint szellemi munkások és ügyis mint fizikai emberek a legmesszebb menő osztályharcot hirdetjük — írja. — Művészek vagyunk! De nem elgubózott forma precízözk, hanem agyat és akaratot mozdító dolgozók. Ideáljaink vannak a progresszív gondolat és egészséges érzés gyökereivel. És az osztályharc alapján a mi ideáljaink szerint akarjuk átformálni a világot. A kommunista gazdasági berendezkedés mellé a kommunista művészetet akarjuk megteremteni.” És — népközeliségüket hangsúlyozva —, egyben a világ rokoneszmeiségű művészeihez fordul, híven korábbi internacionalista hagyományukhoz: „Mi érezzük a mai élet tarthatatlanságát és az eszünkben már fel tudunk építeni egy új világot, a mi világunkat? ölében az új emberrel. Gyökerünk a magát megváltani akaró tömegben és velünk szólók az egész világon. Testvérek! Minden nemzet újhítt művészei! A szomorúságba esett magyar földről, mi néhányan, köszöntünk benneteket a kommunizmusban!”

Érdekes fejtegetéseket tartalmaz és a proletárforradalom elkerülhetetlenségét suggerálja Kassáknak az értelmiség megnyerése, kommunisták-mellé állítása érdekében írt eszmefuttatása⁸⁵ ebben az időszakban. Itt még egyértelműbben szól a „szociáldemokrácia csődjéről”, mint a korábbiakban, s kijelenti: „A szociáldemokrácia, mint harci útvonal kikanyarodott az életünkből s ezért most, mint az egyetlen tovább vivő utat a szocializmushoz a kommunizmus társadalmi formáját követeljük.” Felvilágosító jelleggel utasítja vissza a polgári értelmiségnek azt a hiedelmét, mintha a szocializmus az értelmiség ellenére, vagy annak bekapcsolása nélkül épülne fel. „Rövidlátás úgy képzelni el a kommunista társadalmat — írja —, hogy ott a vezető szerepet a fizikai munka fogja magának követelni. Erre épen a gazdasági felszabadulásból adódó magasabbrendű életforma kívánása adja meg a tagadó választ. Hiszünk (mert az egész múlt ezt igazolja) az emberek fejlődésében, az igé-

⁸⁵ KASSÁK LAJOS: Agitáció. Ma világszemléleti második különszáma. (Valószínűleg 1918 decemberében jelent meg.)

nyek soha ki nem elégíthetésében. Azért tehát szó sem lehet arról, hogy a kommunista társadalomban egy szent középszerűségbe illepedik a világ.” Ugyanilyen felvilágosító cézzal reagál a polgári értelmiségnek arra a riadalmára, hogy a proletárforradalom szükségszerűen óriási vérontásba kerül. „Az elnyomottaknak és kizsákmányoltaknak együtt kell akarniuk a jobb életet és a forradalom véráldozata minimumra... redukálódik.” — írja, majd — az orosz forradalom egyes jelenségeire hivatkozónak — kifejti: „Hogy Oroszországban egyes helyeken a fizikai munkásság összeütközött az intellektüellekkel, ennek nem a munkásság mindenáron előretörése, hanem az intellektüelek reakciós burzsoáziát feltétele volt az oka. A proletariátusnak minden joga meg volt ahhoz, hogy közvetlen elnyomói, a kapitalizmus vasmarkai, a magát eladott intellektusok ellen bizalmatlan legyen. Mint agresszív erő lépjen fel velük szemben. Ha a feltörekvő proletariátus az egész világon végiggázol az intellektüeleken — annak az egész világon az intellektüelek esztelenisége, gerinctelensége és vak-sága lesz az oka! Mint a feleszmélt proletariátus, eszméljete hát fel ti is! Ne akarjatok továbbra is megfizetett bohócai lenni a kapitalizmusnak! Ne akarjatok továbbra is megfizetett szentjei lenni a reakciónak! Ne akarjatok továbbra is a magatok megalázói lenni! ... Álljatok össze fáklyának a nép kezébe, ti akik a nép vagytok, testvéreitekkel, a munkálkodókkal együtt a világ népe!” A Kassákéhoz hasonló, új forradalomra tüzelő gondolatokat árasztanak Barta Sándor, Boross F. László, Mácza János és mások írásai a lap hasábjairól.⁸⁶ S a publicisztikai tevékenységük mellett igen jelentős agitációt fejtettek ki a proletárforradalom érdekében azáltal is, hogy „világsszemléleti különszámokban” közzétették az Orosz-Szovjetköztársaság alkotmányát, valamint — először magyarul — Lenin *Állam és forradalom* című művének több fejezetét, amelyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet kérdéseit vizsgálják meg.⁸⁷ Ugyancsak leközlük Luxemburg Róza írását a német szociáldemokrata vezeték árulásáról, közvetlenül e kiváló harcász meggyilkolása után.⁸⁸

A Kassák Lajos köré csoportosult „aktivista” írógárda új forradalom irányába ható eszmeisége természetesen költői munkásságukban is érvényre jut. Kassák Lajos, Barta Sándor, Kahána Mózes és más költők *Mában* és *Vörös Lobogóban* megjelent versei a proletárforradalom közeledtét jelzik és siettetik. A proletariátus erejéből és igazába vetett hitükből merítik forradalmas pátozukat e költők, s ha az expresszionizmus sűrített formanyelvén szólnak is, s egész világot átfogni akaró kozmikusságra való — szimultanista — törekvéseket valósítanak is meg elősorban, ami verseiket gyakran teszi elvonttá, homályossá és egész kép helyett szétfüredezett életdarabkák halmazává is olykor, e költeményekben mégis a kor legforradalmibb szelleme lüktet. Ez kap hangot Kassák Lajosnak a „fellázadt ember” világhódításra induló „vörös pillanatát” köszöntő versében,⁸⁹ a meggyilkolt Liebknecht Károly eszméinek eljövendő diadalát megénekítő költeményében:

Mi pedig a rombolás és építés törvényeivel a fejünkben
elindulunk a lemosakodott földeken
s ha meglátunk egy házat, odaadjuk a háztalanoknak
s ha meglátunk egy táblányi vetést, odaadjuk a parasztoknak.⁹⁰

⁸⁶ Legjellemzőbb ezek közül BARTA SÁNDOR: Világforradalom — világburzsoázia és program. A Ma világsszemléleti második különszáma. — BOROSS F. LÁSZLÓ: 1918 és forradalom. A Ma első világsszemléleti különszáma. — MÁCZA JÁNOS: Kiáltvány a kritikáért és a színpadért! Uo.

⁸⁷ Az Orosz Szocialista Föderatív Szovjetköztársaság Alkotmánya. A Ma világsszemléleti harmadik különszáma. (1919. január.) — Lenin Állam és forradalom c. műve következő fejezeteit közli a Ma világsszemléleti negyedik különszáma (valószínűleg 1919 februárban): „A parlamentarizmus megszüntetése. Átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba. A kommunista társadalom első foka. A magasabb fokú kommunista társadalom.”

⁸⁸ LUXEBURG RÓZA: Merész játék. Ma 1919. I. 26.

⁸⁹ KASSÁK LAJOS: Vörös pillanat. Vörös Lobogó 1918. XII. 26.

⁹⁰ KASSÁK LAJOS: Liebknecht Károlynak. Ma 1919. I. 26.

— s legszebben talán a kommunisták mellé álló ifjúmunkásokat üdvözlő verse, a *Fiatal munkás* pátozzsal telített soraiban:

Mi az erő fia vagyunk.
Elválaszthatatlanul egyek vagyunk az űrben, mint a
vándorló meteorok és a kicséptelt búzaszemek.
A lávázó vér kovácsol minket össze.

Véletlenek és évszázadok hiába spekulálnak velünk.
A hidak alánk hevernek.
Hidak örömmel kölykeznek nekünk hidakat,
s a leszámolás bizonyosságával teleépített a homlokunk
s tudjuk, vérünkben dolgozik az igazságtevés órája
és tudjuk, csak a mi rombolásunkon kövezhetik fel az új falakat.⁹¹

Barta Sándor a proletariátus, a „vörös hold fia” erejét érzékelteti költeményében, kiknek érkeztere „a városok megfiatalodnak.”⁹² Kahána Mózes a világon folyó küzdelemre „nyit ablakot”, az ember diadalára, „ki üstökén ragadja a végtelent” és „bonthatatlan tömeget visz az Új Élet felé”,⁹³ s a proletariátus küzdelmeit még nem értők szemét nyitogatja Szélpál Árpád jellegzetes költeményében:

ti
négyezőket méricskéltek
az idő tábláján
ti
a folytonosság kátyujában izzadtok
és nem látjátok,
hogy a felhők
átlépték az eget
és nem tudjátok,
hogy az idő rianása
a mozdulatokat felhasította
és nem hiszitek,
hogy a hurutos tüdők
fegyverré kovácsolták
a meggörbedt gerinceket.⁹⁴

Am mindeme pozitív tevékenysége mellett a *Ma* íróinak nagyrésze egy olyan vonást is hordoz művészetszemléletében, ami a kommunista párt- és világmozgalom céljainak nem teljes megértését mutatja, s ebből fakadóan — féltve a művészi szabadságot a pártfegyelem kötelmeitől — a kommunista párt politikájának *kivülről* való támogatása, de a pártba való be nem lépés mellett foglal *elvíleg* állást, — ez pedig némileg ellentmondásossá teszi a *Ma* arculatát, bár kétségtelen, hogy ebben az időben a pozitív vonások, — a proletárforradalom előkészítése — dominálnak benne. Szélpál Árpád *Forradalmi művészet — vagy pártművészet*

⁹¹ KASSÁK LAJOS: *Fiatal munkás*. Ma 1919. III. 20.

⁹² BARTA SÁNDOR: *Mi. Vörös Lobogó* 1919. I. 9.

⁹³ KAHÁNA MÓZES: *Univerzális*. Ma 1919. II. 26.

⁹⁴ SZÉLPÁL ÁRPÁD: *Emberek*. A *Ma* első világszemléleti különszáma.

című írásában fejeződik ki a legpregnansabban ennek az elutasító magatartásnak elvi alapja: „Az igazi művész sohasem *fogadott el* pártprogramot — írja —, de semmiféle világnézetet sem. Ő *alkotott* magának és az univerzumnak programot, világszemléletet, de mielőtt megalkotta, már meg is tagadta, mert túlhaladta egy még fejlettebbert, hogy következő lépése azt is túllépje.”⁹⁵ Majd kifejtve a forradalmi művészet szerepét és feladatait, ismételtlen kijelenti: a művészet „nem lehet egy program, vagy világszemlélet elfogadója, hanem újabb és újabb, haladottabb és haladottabb világszemléletek alkotója. Éppen ezért a művész nem férhet bele egy párt bármilyen szélsőséges kereteibe sem. Amely pillanatban a művész elhelyezkedik egy pártban, abban a pillanatban elveszíti alkotó ereje szabad megnyilatkozásának lehetőségét... És itt nincs különbség konzervatív vagy forradalmi párt között. Mert a forradalmi párt is már egy világszemlélet programba konzerválása.” Lényegében ezt fogalmazza meg Kassák Lajos is már említett Kiáltványa következő soraiban: „Szociális emberek vagyunk, mint nálunknál senki jobban, mert szocializmusunk az életbe magunkkal hozott öntudatunk és temperamentumunk. Szocializmusunk megnyilatkozási formája a művészet. Tüldobottan minden politikai pártban és gazdasági osztályérdeken, — mi a megkötetlen kíváncsiság rúgót feszítjük az életbe.”⁹⁶ E szemlélettel szemben lép fel harcosan Komját Aladár és az *Internationale* köré csoportosuló kommunista írók gárdája,⁹⁷ akik mindenben vallják és vállalják a kommunista párt eszmeiségét, s irodalmi munkásságukat a párt célkitűzéseinek szolgálatába állítva fejtik ki a proletárforradalom érdekében. Ezért válhatik később — már a Tanácsköztársaság idején — e folyóirat a párt hivatalos orgánumává. Azzal, hogy az *Internationale* köré tömörült írók a lenini értelemben vett *pártos irodalom* eszméjét, mint egy új irodalmi irányzat programját fogalmazták meg és vitték be a köztudatba, lerakták a forradalmi proletárirodalom alapjait, s ezáltal az *Internationale* megindítása — 1919 január elején — a proletárirodalom további kibontakozása szempontjából is határkönek tekinthető.⁹⁸

Nem szépirodalmi vagy publicisztikai írásokkal, hanem elméleti okfejtésekkel, széles gondolati ablakokat táró tanulmányokkal segítette elsősorban az *Internationale* a munkáosztály, a tömegek forradalmasodását s mutatott utat a proletárforradalom irányába.⁹⁹ Szépirodalmi terméséből — ami különben igen kevés e lapban — leginkább Komját Aladár költeményei emelkednek arra az eszmei magaslatra, melyen — a talán túlságosan tömörre kalapált sorok ellenére is — a formai újszerűsége való törekvés az új mondanivalóval kölcsönhatásban érvényesül. Kifejező tömörséggel s ugyanakkor nagy gondolati koncentrált-sággal köszönti Komját a III. Internacionálé létrejöttét:

Van!

Az első: kiöltő eggyek összeje: széthomoklott.

A második: ámolýgó sokak tápászkodása:

ledobbant vérbe és piszkba!

⁹⁵ SZÉLPÁL ÁRPÁD: Forradalmi művészet — vagy pártművészet. Ma 1919. I. 26. — Kiemelések Szélpál Árpádtól.

⁹⁶ KASSÁK LAJOS: Kiáltvány a művészetért! A Ma első világszemléleti különszáma.

⁹⁷ A Kassák- és a Komját-csoport közötti ellentét már korábbi keletű; 1917 őszén Komjáték már kiválnak a Mából. Erről I. „Rohanunk a forradalomba” c. munkámban Bp. 1957. 192—196.

⁹⁸ Az *Internationale* programja tulajdonképpen az 1917 végén tervezett, de meg nem jelent Kélcenzáztizzenhét c. folyóirat programjának átvállalása, amit a lap első száma közöl. (1919. I. 1.)

⁹⁹ E tanulmányok közül RÉVAI JÓZSEF: A pacifizmus kritikája. — és Az európai átalakulások kritikája c. munkái. (Mindkettő: *Internationale* 1919. I. 1.), valamint LUKÁCS GYÖRGY: A szellemi vezetés kérdése és a „szellemi munkások” c. írása (*Internationale* 1919. III. 5.) a legjelentősebbek, ezek ismertetése és értékelése azonban már nem tartozik e tanulmány tárgyköréhez.

S magával-tépte bitang prédikátorait !
 De a harmadik : az új : tartó, mint a föld
 s a könyörtelen minden-proletároké !¹⁰⁰

E vers elméletileg is pontos képlete annak, mit jelentett újat, többet a harmadik Internacionále a korábbiaknál. Egy másik versében az *Orosz testvérek elé* kiált :

Kik jöttök téren s véren át
 Megtartóztatlan,
 S váltig telőbbre : mint a hógulya !¹⁰¹

A kép : a hógomolyag, amely útjában újabb hórétegekkel telítődve válik mindent elsöprő lavínává, a forradalmi eszme feltartóztatlan terjedését példázza, s a vers egésze az orosz forradalmároknak a nálunk folyó küzdelemhez is erőt, „többítő delejt” sugárzó kihatását akarja szemléletessé tenni, hogy bár „itt még bitangok fognak az időt”, mégis „mi nevetünk”, mégis „minden hiába”, mert — éppen az orosz proletárforradalom kisugárzásaként — „Benünk árad : az *Elpusztíthatatlan*.”

Kassákék és Komjáték ekkori munkálkodásának közös vonása, hogy mindkét csoport, felismerve a proletárforradalom szükségességét, mint egyedüli célravezető lehetőséget a magyarság nehéz helyzetéből való kilábolására, sietteti s előkészíti ezt a forradalmat, ezenközben leleplez minden visszahúzó szándékot, nem utolsósorban a szociáldemokratizmus fékjét, ami gátolja, lassítja a proletárforradalom beérését. Közösek annak felismerésében is, hogy a szocialista forradalom és társadalom létrehozásáért a kommunista párt vezeti a tömegek harcát, ezért a kommunisták oldalán állnak ebben a küzdelemben. A lényegi különbség a kommunista párt és világmozgalom szerepének megítéléséből adódik: Kassákék a kommunisták küzdelmét a világ gazdasági és politikai átalakításáért folyó harcnak fogják fel, aminek alapjára épül majd, e harc győzelme után, az immár kulturálttá vált emberiség új otthona a földön, de magát az emberi lélek átfarmálását, az új embertípus kialakítását már távolállónak érzik a kommunista mozgalomtól. Legszemléletesebben Kassák Lajos 1919 februárjában aktivista mozgalmuk célkitűzéseiről tartott felolvasásában¹⁰² fogalmazódik meg e gondolat, s egyben az a kettősség is, ami felfogásukat annyira ellentmondásossá teszi : „A kapitalisztikus termelési rend csődjével együtt a mai ember erkölcsi csődje is bekövetkezett” — kezdi fejtegetéseit Kassák, melynek során arra a megállapításra jut, hogy „A világ megváltása tehát kétségtelenül a fellázadt proletariátus erejére vár.” Ezután a szociáldemokraták taktikázó ideológiáját és gyakorlati állásfoglalását elutasítva levonja a következtetést: „Passzivitásban állni tehát nem érdemes a proletariátusnak, a kapitalizmussal egyezkedési alkut folytatnia pedig nem lehet, mert ez a saját életének eljátszását, a forradalom elárulását jelentené. Keletről megindult a cselekvés tűzvonal... az orosz bolsevikiek a tiszta osztálytudat erejével a nemzetközi proletariátus részére megadták a szemléltető oktatást.” S szembeszállva Kautsky „skrupulusaival”, ismételten leszögezi : „Az elnyomók és elnyomottak között az októberi orosz forradalommal új harc kezdődött. Ebben a harcban a vezetőszerepet a szociáldemokrata párttól a kommunista párt ragadta magához és harci jelszónak az egyezkedő demokrácia helyett a hatalmi diktatúra került a vörös zászlóra.” Rátérve az aktivisták szorosavett programjára, kijelenti : „Nekünk, aktivistáknak, semmi kétségünk a proletárdiktatúra szükségessége felől”, de hozzáteszi : „Azonban már itt ki kell hangsúlyoznunk, hogy a reakcióval ellentétes nézőpontból nekünk is megvan a kritikát adó és

¹⁰⁰ KOMJÁT ALADÁR : Új Internacionále. Internacionále 1919. I. 1.

¹⁰¹ KOMJÁT ALADÁR : Orosz testvérek elé. Internacionále 1919. II. 22.

¹⁰² KASSÁK LAJOS : Aktivizmus. Felolvasás 1919. február 20-án. Ma 1919. IV. 10.

agitatív véleményünk minden diktatúráról és így a proletárdiktatúráról is. . . . Megszületik a reakció ellen és egy bizonyos idő múlva ellene reakciósodik a forradalomnak. Mi tehát jobbra és balra egyszerre értékeljük a diktatúrát — jelenti ki —. Jobbfele erősítő kritikával vele akarunk harcolni a reakció ellen, balfele a meghaladást követelő agitációval ellene harcolunk a már nem egy osztályt segítő, de a gazdasági kérdéseit megoldott emberiség individuális forradalmáért.” Hogy ezen újabb forradalom alatt mit ért, a következőkben fejti ki: „Az élet érdemessége a pártok spekulatív forradalmán túl tehát a létezés forradalmának végnélküliségében van. Ez a forradalom a tudatosodó élet forradalma és túl a gazdasági és politikai harcokon az ember önmagára találásáért harcol. És ezzel az értelmi meghatározással a nagyon sokak által végcélnak vallott kommunizmuson, mint a legközelebbi fejlődési stáción, a szocialista ideál egyetlen reális fundamentumán túl, mi magát az alig körülhatárolható végcélt, a lelkében újjászületett embert zászlózzuk a forradalom elé.” S nehogy bárki is — félreértve e fejtegetéseket — mozgalmukat a kommunisták elleninek fogja fel, vagy használja fel, leszögezi: „ez az akciónk nem a gazdasági földszint megteremtésére koncentrált erők megbontását, hanem ezeknek az erőknek alanyi magukra használásához segítségét jelenti. A gazdasági kényszer forradalma égjen le az elmerült lélekig, amelynek felelősségével az új ember lép bele a világba. . . . A kommunista párttal egyértelműen segített gazdasági forradalom után ennek a forradalomnak az előkészítése és állandó mozgásban tartása minden párttól többet akarása a mi aktivista csoportunk legfelsőbb munkaprogramja.” Szükséges volt ily hosszan követni Kassák gondolatmenetét annak megértéséhez, hogy a kommunista párt szerepét fel nem ismerő — a szindikalizmus nyomait magánviselő — *elvi tévedésről* van szó Kassákék esetében, arról, hogy a párt küzdelmét az emberiség felszabadításáért, csupán annak gazdasági és politikai felszabadításáért folytatott harcnak fogják fel, amelyet ők támogatnak is, de csak *kivülről*, mert szemüket már a magasabb feladatokra, az ember belső átalakításának forradalmára s ennek előkészítésére függesztik, ami majd a kommunista párt által vezetett „gazdasági” forradalom után következik, s aminek vezetésére immár az irodalom és a művészet elhivatott.

Komjáték — mint az programcikkükből kitérünk¹⁰³ — felismerik, hogy az osztálytársadalmakban eltorzult emberi lélek belső felszabadítását a kommunista mozgalom a gazdasági és politikai felszabadításunkkal *együtt* akarja véghezvinni, hogy a párt célja nem csupán politikai és gazdasági, de az összemberiség érdekeit is kifejezi. Ezért az irodalom felszabadító tevékenységét nem a párt küzdelmeit kívülről támogatva tartják a legeredményesebbnek, hanem a párt tevékenységében részt vállalva, a lenini értelemben vett pártos irodalom megteremtésével. Ők felismerik, hogy az író így tehet legtöbbet az emberiségért.

E kétféle álláspont különbözőségéből természetesen következik, hogy egymással ellentétesen foglalnak állást az író és a párt viszonyának a kérdésében, valamint a párt szerepének megítélésében a proletárforradalom győzelme után. Komjáték a párt soraiban való küzdelmet vállalják, míg Kassákék helytelenítik, az irodalmi szabadság leszűkítésének tartják azt; s a proletárforradalom győzelme után szinte csak a gazdasági feladatok megszervezésében és a reakció feltámadási kísérleteinek letörésében látja a Kassák-csoport a kommunista párt feladatát — és létjogosultságát egyáltalán —, míg Komjáték az élet minden vonatkozásának újjáteremtőjét, az ember belső felszabadításának eszközeit is benne látják. A két csoport közötti nézeteltérés a Tanácsköztársaság napjaiban természetesen elmélyül a „gyakorlat tüzeiben”, s a proletárdiktatúra bukása után — az ellenforradalmi idők hajszoltságában — egymással szemben álló irányzatokká fejlődik fel. Ám mindennek most csak az előszele érződik: a proletárforradalom előkészítése nemcsak az *Internationale*, de a *Ma* főjellemezője is a polgári demokratikus forradalom napjaiban.

*

¹⁰³ Az *Internationale* 1919. I. 1.-i első számának bevezető cikke.

A haladó magyar íróknak és irodalomnak — a modern polgári irodalom s a munkás-irodalom fejlődésútjának találkozásából, érintkezéséből kialakult — helyzetképe a Tanácsköztársaság első napjaiban, amit e tanulmány az eddigiek során felvázolt, arra enged következtetni, hogy a proletárforradalom első percében irodalmunk *fősdorában* — s nem perifériakusan csupán — teremtődött még nemzeti irodalmunk *egységének*, a szocializmus eszmei alapján álló egységének lehetősége. Ennek szervezeti kereteit az írói Szakszervezet és Direktórium felállításával a proletárdiktatúra már az első hetekben megteremtette. Mindez hozzájárult, hogy a szocialista realizmus *elemei* — anélkül persze, hogy ez akkor így megfogalmazódott volna követelményként — irodalmunk *ívonalában* kezdhettek kibontakozni, támaszkodva irodalmunk korábbi, szocialista irányba tartó elindulásaira, hajtásaira. A társadalmi fejlődés *tudatos* vállalása következtében, — ami a szocialista irodalom alapfeltétele —, a Tanácsköztársaság irodalmában kezdeményezésnek indultak a múlt osztályharcos ábrázolására, amely szemlélet szinte általánossá vált akkor irodalmunkban, s az élet új jelenségei iránti fogékonyság, s azok közvetlen ábrázolásának igénye és gyakorlata szintén általánosan kezdett kibontakozni. Mindennek kifejtésére s elemző bemutatására egy következő tanulmányban hamarosan visszatérünk.¹⁰⁴

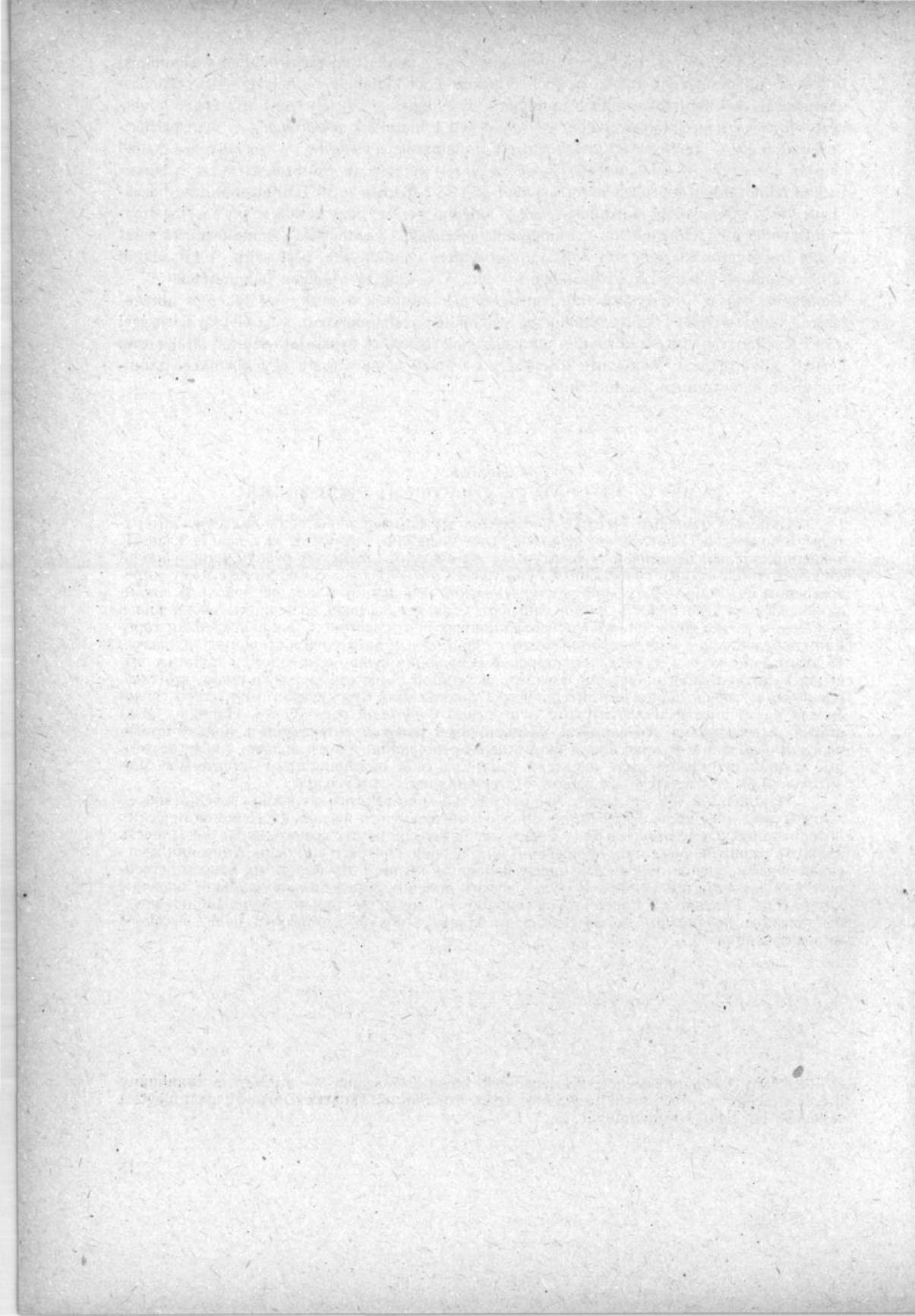
Ф. Йозеф;

ДУМЫ О ЛИТЕРАТУРЕ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Статья с помощью богатых документов доказывает эпохальное значение литературы Венгерской Советской республики. Она подробно разбирает, как вошли главные тенденции нашей передовой литературы в литературу Советской республики, в какой степени приближалась современная буржуазная литература к социалистическому мировоззрению во время буржуазной демократической революции, и как она дошла до ликвидации взгляда «трагичность нации венгров». Статья указывает значение национального вопроса, а также движение контрреволюционных сил, которые в большой степени торопили передвижение мировоззрения модных буржуазных писателей в сторону социализма. В довершение всего: победа пролетарской революции была бескровной, а также ее высокая культуральная программа вместе с сказанной выше имела результатом, что *главное течение* нашей передовой литературы и современная буржуазная литература согласилась нести писательскую службу Венгерской Советской республики. Наряду с этим статья, указывает на деятельность расцветающей рабочей литературы в пользу пролетарской революции уже во время буржуазной революции, и хотя в связи с этим некоторые социал-демократические писатели взяли на себя обязанности, действительно значительной была литературная работа «Интернационала» и «Сегодня».

Наконец, статья указывает, что последствием всего этого в главном течении нашей литературы — не только периферикально — образовалось несколько социалистических литературных элементов в период Советской республики, так сознательная обязанность служить развитию общества, прошедший мир, вообще смотреть на жизнь с позиции классовой борьбы, восприимчивость к новым явлениям жизни, потребность их непосредственного изображения и описания. В общем все эти явления определили эпохальное значение литературы Венгерской Советской республики, которая не только завершает предшедшее развитие литературы, но вместе с этим начинает новую литературу, более высокого мировоззрения.

¹⁰⁴ Az Irodalomtörténeti Közlemények következő száma — mintegy e tanulmány kiegészítéseként — közli majd József Farkasnak irodalmunk Tanácsköztársaság alatt megtett fejlődésútját elemző tanulmányát.

MÓRICZ ZSIGMOND A FORRADALMAKBAN

A *Fáklya* 1917 karácsonyára jelent meg. A következő esztendőben nincs Móricz Zsigmondnak nagyobb munkája. Befejezi a *Szerelmes levél*-t, ír néhány riportot, karcolatot és novellát. Nemcsak azért oly gyér a termés, mert a *Fáklya*ban kiírta érzéseit és gondolatait; — a letörtsége sem hagyta dolgozni. A háború már ötödik esztendeje tart; a holtak száma milliónyi; egy öccse neki is elesett, kettő megsebesült. Győzelmi remény már nincs; csak a kétségek és rémek nőnek. Az orosz forradalom híre adhatna reményt, sokaknak ad is 1917-től kezdve: a béke és demokrácia reményét. Ad a magyar munkások, parasztok és katonák erősödő tiltakozása és lázongása is, különösen a munkásmozgalomhoz közelállóknek. Polgári íróknak: Adynak, Krúdynak, Juhász Gyulának és Móricz Zsigmondnak is, ez tartja meg őket a jövőnek, de annyit nem, hogy kétségeiket és reménytelenségüket teljesen szétoszlassa.¹

Az 1918-as esztendő minden művésznél gyér termésű. „Csontváz légiók az én álmaim” — írja Ady 1918 májusában a *Kiszakadt bús nótában*. S ha mégis verssé elevenedik egy-egy közülök, szinte jobban fáj, mint a daltalanul halálba menetelő álomlégiók. „Minek a sok álom? Mikor majdnem biztos már a Soha.” Az ő versei példázzák leginkább a kor munkásmozgalmon kívül álló legjobbainak hívő-hiteltelenségét; amelyből aztán mégiscsak elemi erővel szakad fel a forradalmat sürgető kiáltás.

Móricz is letörve, „csendes és egyre izzóbb bánattal” nézi a még mindig pusztító háborút. Írásra alig van kedve és ereje. Amit ír — főként riportokat — abban a *Fáklya* keserűsége és a *Szegény emberek* igazsága parázslík tovább. „Köztünk a víz”, „A másik parton vannak a gazdagok” — A háborúra a szegénység megy rá; „a profit virágai kövérebbek s dúsabbak mint valaha”. A nép történelem alatt él, végtelen szegénységben. A korábbinál is súlyosabban, tragikusabban hatnak most Móriczra „az élet kicsapódó szavai”.

Az 1917-es tematika folytatása ez, de a hang, a szemlélet, — ha lehet — még reménytelenebb. A *Pej paripám Pejko* és az *Árva* az 1918-as esztendő jellemző termése. A betyárt, a hetyke kis magyart, „akitől még a nád szára is reszketett” — statárium elé állítják a pusztán. Az ítélet elől nem menekülhet. Hiába fűzi bilincsés kezét Pejkoja nyakába, hiába a virtus: „a vakmerő, drága kis ember” a pandurok golyójától holtan fordul le vágató lováról. Az *Árva* 74 esztendőös öreg magyarjának is alighanem hiábavaló a reménysége: magával jó tehetetlen árva volt világ életében, az marad holtáig.

A reménytelen betyárság és végeérhetetlen árvaság tragikus érzése hatalmasodik el a háború utolsó esztendejében Móricz Zsigmondon. Nem teljesen és nem véglegesen: most is vallja: a tűznek nem szabad kialudni. Még az *Árva* megtört öregével is ezt szeretné hirdetni egy kicsit. „A szeme már szinte be van tapadva a vénségtől, a bajusza csepeg, az inai elkoptak; de a szíve ugyanaz maradt, amilyen zsenge korában volt.”

¹A kor irodalmát legteljesebben JÓZSEF FARKAS tárgyalja. („Rohanunk a forradalomba” Bp. 1957.) Eredményeit felhasználjuk, legtöbbször külön utalás nélkül. A kor történelmében elsősorban SIKLÓS ANDRÁS egyetemi jegyzete alapján tájékozódunk. (Magyarország története 1917—1919 kézirat.)

E kettős érzéssel — az elveszettség és élni akarás érzésével — forgatja az Erdély történelméről beszélő, már régebbi idő óta gyűjtött forráskiadványokat és feldolgozásokat. A jelen, ha elveszni is látszik, a jövő útját keresni kell, s a romokon életet teremteni. Miként Bethlen Gábor tette.

*

Az utolsó háborús esztendő tragikussá színeződő érzései mögött nemcsak a véröntás továbbhúzódásától való irtózat munkál. A humánus értékek pusztulása mellett a nemzeti jövő félelme is. A monarchia bukása már nyilvánvaló; félő, hogy maga alá temeti a magyarságot is. S nemcsak a demokratikus átalakulás nehezül meg, hanem a pusztán nemzeti lét is bizonytalanná válik. Kétségbeesésükben többen a demokratikus erők gyarapodását, a sztrájkokat, a tüntetéseket, a katonai lázadásokat — szinte észre se vették.

Még 1918 őszén sem volt mindenki előtt világos, mi történik. A katonák csapatosan özönlöttek haza, a monarchia szétesett, egyik napról a másikra új országok alakultak, a történelmi Magyarország jelentős részeire is igényt tartva. Összeomlás és forradalom jegyei kavargtak, többen bizonytalankodtak: haldoklót kell virrasztani vagy az induló új életet köszönteni.

De csak pillanatokig. A sodrás iránya világos lett, a nép nagy tömegei a „szabadulás és boldog béke reményével” álltak a forradalmi menetbe, hogy dűlőre vigyék mindazt a jót és szépet, amiben csak hittek. Hogy maradhattak volna távol a háborús, emberi szenvedéstől agyongyötrött írók? A félfudális múlt megvetése, az emberség, a demokratizmus, a nemzeti függetlenség vágya, a jövő iránt felébredt bizalom a forradalom mellé állította őket. Ha más nem, az a megfontolás, hogy gyötrelmesebb már úgy sem lehet az élet, mint amilyen volt. A tegnapot nem sajnálta senki; még a monarchia összeomlásában is lehetőséget láttak: vége a 400 éves gyarmati, félgymati függésnek. Elfogadták a forradalmat, a köztársaságot, az emberi jólét, a szellemi haladás, az igazságra való törekvés és a nemzeti szabadság alfájának. Nem lehet meghatottság nélkül olvasni a kor íróinak köztársaságköszöntő írásait, és meséinek is szép reményeit.² A forradalom visszaadta hitüket az emberben, az életben; a magyarság és az emberiség jövőjében és a művészetekében is. Hitték, hogy elérkeznék az ígért földjére. Lehet élni és érdemes élni, ez a hit a legnagyobb ajándék a 18-as forradalomnak, amit magyar íróknak adott. Nagyobbat aligha adhatott volna.

Ezért álltak szinte valamennyien vezérül és önkéntes közemberül a forradalom szolgálatába. Többen napi politikai munkát is vállaltak, államtitkárságot, sajtófőnökséget, pártelnökséget. Még a konzervatív irodalmi társaságokat is megérintették az új szelek: a Nyugat íróival hajlamosak lettek „felfrissíteni” soraikat.

Mindez nem azt jelenti, hogy az írók között egység lett volna a polgári forradalom minden kérdését illetően, akár a legelején is. Babits kételyei másokat is foglalkoztattak:

„Micsoda forradalom ez? Polgári forradalom? 48-as szabadság forradalom? Nacionalista? Vagy antinacionalista forradalom, vörös forradalom, szocialista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából? Máshogyan látja minden párt, máshogyan minden osztály, igazán mint egy varázstünetemény; mindenki a maga szíve szerint látja! És mindegyik mást is vár tőle: más eredményeket, más tendenciákat!... Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek.”³

Talán ezért is tudott ideiglenesen annyi elgondolású embert egyesíteni. Olyanokat, akik az első lépések után megállni óhajtottak, s mérsékelni a forradalmat, és még inkább azokat, akik ösztönösen vagy tudatosan a polgári forradalom továbbfejlesztésére törekedtek, vagy

² A diadalmas forradalom könyve. Bp. 1918. (Szerk. GELLÉRT OSZKÁR). Irodalom forradalom 1917—19. Bp. 1956. (Szerk. REMETE LÁSZLÓ).

³ Idézi JÓZSEF FARKAS: i. m. 210.

legalábbis vállalták az előrelépést, olyan forradalom irányában, amely teljes boldogságot képes adni az embernek. Néhányan már 1918-ban tudták: ezt a proletárforradalom adhatja. A szocializmus.

A forradalom nem jelentette, nem is jelenthette egyszerre a kétségek eloszlását és a várt jövő azonnali megvalósulását. De ezzel számot vetettek az írók is. A kezdet nehézségein nem kedvetlenedtek el, mert opálos színekben látták a holnapot. Móra Ferenc Emberi hitvallását egy kicsit valahány, a szocializmustól el nem zárkozó polgári író hiteként idézhették. Szó szerint, mert oly szép.⁴

„Én tudom azt, hogy itt még lesznek földrengések, s lávaömlések és hogy sok minden, ami szívünknek kedves, elpusztulhat még és a saját életünk is füstté válhat a nagy tűzveszélyben, amelynek csóvavetői voltunk — és én mégis hívő hittel kiáltom, hogy füstön, ködön, gyászon, szenvedésen túl látom az ígért földjét, amelyen nálunk boldogabb nemzedék él, a miénknél emberibb életet. Hiszek abban az állandó szociális erőben, amely az emberiség történelmének zűrzavarában állandóan azon dolgozott, hogy a céltalanságból rendet, a zavarból szépséget, a kegyetlenségből emberséget, — az erőszakból szeretetet hozzon ki. Hiszek abban a cselekvő emberi jóakarásban, amely a fejlődésnek csak olyan hajtóereje, mint a szerelem, vagy az éhség, s amely ha néha elbújít is, ha néha megbénultnak látszott is, mégis csak évszázadról évszázadra javított az életen s ha sántikálva, ha visszacsúszva is, mégiscsak előbbre vitte az emberiséget.”

Móricz Zsigmond forradalmak alatti munkásságát 1952 óta ismerjük. Durkó Mátyás, Móricz Virág és Nagy Péter felkutatták és megírták.⁵ Több lényeges adatot máig sem igen tudunk, mint amennyit Durkó gondos kutatással felderített és Móricz Virág családi emlékei alapján közölt; Nagy Péter Móricz-képe találó és teljesnek mondható. Könyveik megjelenése óta azonban az irodalomtörténet néhány író forradalom alatti tevékenységét tüzetesen tisztázta s a forradalmak irodalmának teljes feltárását és kiadását elkezdte. A könnyebben hozzáférhető irodalom engedi meg fenti szerzők Móricz-képének újrafogalmazását, s néhány hangúly módosítását.

*

Móricz Zsigmond mihelyt hírt hallott a forradalomról, azonnal Pestre indult leányfalusi magányából, hogy jelen lehessen az eseményekben. Első nagy élménye egy plakátolvasó fogoly volt, a Lehel téren. Meg is írta *Forradalom* címmel, a Gellért Oszkár által szerkesztett forradalmi antológia, a *Diadalmas forradalom* könyve számára.

A nyűtt csizmájú, szőke orosz fogoly lassan tagolva olvasta: „a magyar a népek békés szövetségét akarja”. Ahol megakadt, a körülálló szegényemberek segítették tovább, éppoly fakó, rongyos, éhes arcú magyarok. Semmi ellenségeskedés köztük, csak a testvéri érzés. Megható népgyűlés az üres kenyérbódék között.

„... mint az árnyék tűnt el az orosz fogoly szó, minden értelmével együtt. Nincs tovább fogoly. Vége a háborús ideológiának. A magyar földön rekedt százezer orosz egyszerre megszűnt fogolynak lenni, fogoly, hadizsákmány, kétlábú állat a győztes kocsija előtt, diadalmi jel... egy pillanat alatt átváltoztak emberré, szabad polgárrá, akinek az élethez annyi joga van ezen a földgolyón, mint az évezredek óta ezen a helyen élő dúsgazdag családi dinasztiák

⁴ L. Irodalom forradalom c. kötetben.

⁵ A folyóiratokban, napilapokban rejtőző anyagot DURKÓ MÁTYÁS kutatta fel és rendezte sajtó alá. (Móricz Zsigmond: Új világot teremtsünk Bp. 1953.) Bevezető tanulmányában sok a túlzás; de jegyzetei és maga a kiadás máig útbaigazítók. Móricz Virág a forradalomban részvevő Móricz Zsigmond emberi arcát rajzolta meg, s olyan adatokat közölt, melyekről csak a családi emlékezet tudott. (MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. Bp. 1953.) Nagy Péter már mindkét mű ismeretében és eredeti kutatások alapján rajzolta meg monográfiájában Móricz Zsigmond forradalmak alatti útját. (NAGY PÉTER: Móricz Zsigmond. Bp. 1953.) Eredményeiket felhasználjuk, legtöbbször hivatkozás nélkül. Leginkább Durkó Mátyás gyűjteményéből idézünk Móricz-szövegeket; ilyenkor a lapszámot nem jelöljük.

bármely tagjának. Ott kinnt a Lehel-téren ezt mindenki megértette, s az orosz ember, magyar ember, német ember, tót ember olyan egyforma volt. Sovány, kopott, szegény emberek: a jövő szabadság csíráival élő emberek.”

Már ekkor ezt érezte a forradalomban: a népek testvériségének, az ember felszabadulásának, a szabadságnak a lehetőségét. A békét. Az ember-testvériségében, a testvéri szóban találkozó magyar, orosz, szlovák és német szegénységben a jövődőt.

Hogyne állt volna azonnal a forradalom mellé, hogy is tévóvázhatott volna a *Sárarany*, a *Szegény emberek*, a *Fáklya* írója? Hisz egész munkássága, emelkedni vágyó, a korlátokon összetörő emberei, nekiszegülő és elbukó hősei; indulatos vádja és zokogó kétségbeesése, a kisemmizett szegények sorsának vállalása mind, mind lázadást, változásért, újért, forradalomért kiáltott.⁶ Kétségbeeséséből, tragikus hangulatából most egyszerre felemelkedik a felkelt nép láttán: élet lesz itt mégis. Végre tisztáztatik. Felépül a templom. S azonnal munkához lát, a *Fáklya* hivatástudatával.

Kilép korábbi szemlélődő magányából. Eddig az irodalompolitikától szinte szándékosan húzódott félre, most szervezni kezd, s gyakorlati feladatok megoldását vállalja. A Petőfi-Társaság ellenzékének ő az egyik vezére: Babits Mihállyal, Palágyi Menyhérttel és Kabos Edével együtt követeli a Társaság megújítását, a fiatal és eddig mellőzött érdemes írókkal. A fiatalok őt választják a Társaság új alelnökéül, s az alapszabály módosító bizottság egyik tagjává. A megalakuló Vörösmarty Akadémiának is ő az egyik mozgatója.⁷ Az Akadémia Vörösmarty eszméinek — haza s emberiség — jegyében alakul. Csak tehetséges írókat akart egyesíteni, akik nem alacsonyítják le a mesterségüket. Ritkán volt még írói egyesület, melynek vezetésében ennyire a leghivatottabbak foglaltak helyet.⁸ Elnök: Ady; alelnökök: Babits Mihály és Móricz Zsigmond. Főtitkár: Schöpflin Aladár. Titkár: Tóth Árpád. A december 1-i alakuló gyűlésen jelen vannak: Babits, Barta, Füst Milán, Gellért Oszkár, Hatvany Lajos, Heltai Jenő, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Kosztolányi, Laczkó Géza, Lengyel Menyhért, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Tóth Árpád, Schöpflin Aladár és Szini Gyula.

A Vörösmarty Akadémiának úgy tetszik, Móricz volt a lelke. A szervezést ő vette kézbe, a már nagybeteg Ady helyett ő mondta az első elnöki megnyitót is. (*A magyar kultúra él.*) December elsején.

Nem a szokásos üdvözlő beszéd ez, s nem is a szűkebb irodalmi elképzelések jegyében született. „... az életösztön kergetett össze bennünket — kezdi beszédét — annak a költőnek a napján, akinek megmarcangolt s iszonyú fantáziájában feltűnt volt a sír, hol nemzet süllyed el. A sír fenyeget: de még nem fogunk belelépni.”

Ma már a beszéd néhány fordulatában „nacionalista” ízekezt érezhet az olvasó, ha megfeledkezik az időről, amelyben elhangzott. Akkor folyt az ítélkezés és osztozkodás. A győztes hatalmak a demokratizmus útjára lépő magyarságnak nyújtották be az úri Magyarország számláit; a szomszédok régi nemzeti sérelmeiket fellobbant nacionalizmussal siettek kiegyenlíteni. A békét diktáló hatalmak nem hallgatták meg a magyarság szavát — a ferencjózsefi Magyarország rég eljátszotta hitelét — a nemzetiségekkel megegyezni nem lehetett; — késő volt már. Jászi románokkal való tárgyalásainak az eredménytelensége, illetve a románok egész Erdélyre szóló követelése ismeretes volt, november derekán megindultak a román, cseh és jugoszláv csapatok az Antant által már korábban nekik ígért területek megszállására. November végén arról adnak hírt az újságok, hogy a románok elfoglalták Marosvásárhelyt és Brassót, a szerbek Pécsváradot, a csehek Pöstyént, és hírek szerint szövetséges csapatok fogják megszállni Pozsonyt. Senki sem tudta, mi lesz az „operáció” vége; azt sem, megállnak-e a győztesek a demarkációs vonalnál — melyet az Antant különben a Magyar Köztársaság hátrányára állandóan tologatott.

⁶ ILLÉS ENDRE: Krétarájzok. Bp. 1957. 158.

⁷ Pesti Hirlap 1918. október 29., 1918. november 12.

⁸ Pesti Hirlap 1918. december 3.

A feldarabolási törekvésekkel állítja szembe Móricz Zsigmond a magyar nemzeti kultúrát, a nép és kultúra, a nép és az írók egységét szándékban és célban. Igazolni a világ előtt a magyar kultúra nagyságát és életképességét, igazolni a „lövészárkok gonosz perspektíváján át ellenséggé lett nyugati népek előtt . . . hogy ez az ezeréves magyar kultúra Európa gyermekeinek szellemi élete . . .” Fogalmazása, helyenként nem ment a kor nacionalista érvelésétől, mely a magyarság igényét a Kárpát-medencére éppen kulturális vezetőszerépére hivatkozva emlegette, de ő szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy a magyar kultúrát a velünk együtt élő nemzetiségekkel „együtt teremtettük meg, sokszorosan közös munkával, s minden itt lakó fajnak kincsei s javai vannak ebbe a kultúrába beleépítve. Ez tehát közös nemzeti kincs, amelyet nemcsak nekünk, nekik is féltetni s védeni kell.”

Bizonyos, hogy a történelmi Magyarország szétesésétől való félelem is ott riadoz Móricz szavaiban; éppúgy, mint a kor minden művelt magyarjában, akik ezidőben valamilyen formában a közép európai kis népek szövetségét sürgették.

De nemcsak az. Móricz Zsigmond s a magyar irodalmi és művészi életnek az a száz elmunkása, — köztük Ady, Babits, Bartók Béla, Kaffka Margit, Kodály, Kosztolányi, Rippl-Rónai — akik a magyar értelmiséghez egy szabad államszövetség létesítése érdekében szólottak, — komolyan hitték és akarták az együttélő népek békéjét.^{8a} Nem hittek a leomlott

^{8a} A proklamáció szövegét, melyet 1918. november 3-án írtak alá, s az aláírók névsorát — mivel irodalomtörténetünkben nem közismert — JÁSZI OSZKÁR: Visszaemlékezések a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra (Cluj* — Kolozsvár 1921. 12—13.) c. könyvéből ide írjuk:

„Magyarok! Régi óhajításunk valóra vált. A magyarság, mint nemzet szervezkedik. A Magyar Nemzeti Tanács kezébe vette a hatalmat. A régi Magyarország összeomlott. A magyarság nem hever többé egy régi történelmi állam Prokrusztos-ágyában. Egyedül maradt, minden más nemzettől különválva. A maga ura, maga rendelkezik önmagával. A világháború gyümölcse ránk nézve megérett. Céljaink nem ellenkeznek többé senki céljaival. Nem vagyunk ellensége senkinek. A háborút ezzel befejeztük. Többé harcban résztvenni nem akarunk. Testvérmemeteinkkel szemben semmiféle igényünk nincs már. Magyarok! Mi is megújult nemzetnek tekintjük magunkat, most felszabaduló erőnek, mint azok a testvérek, akik boldogan kelnek friss életre a monarchia romjaiból. Megkönnyebbülve ébredünk arra a tudatra, hogy nem vagyunk többé kénytelenek az elnyomás támaszai lenni: Nemzettársaink szabadsága záloga a miénknek. Ki szabad ott, hol a szomszédja nem az? Legyünk szabadok! Élünk egymás mellett békén, mint szabad nemzetek szabad nemzetekkel.

És mégis: ma nincs olyan világ, magyarok, hogy merev különbségben élhessen nemzet nemzet mellett. Egymásra vagyunk utalva mindnyájan. Minél kisebb valamely nemzet, annál inkább földrajzi, gazdasági érdek, közlekedés egyformán kiáltják, hogy kész veszedelem minden elzárkózás. Nemzetek születnek szemünk előtt: de a nemzet éppen úgy társas életre születik, mint az egyes ember. Magyarok! Szövetségbe kell tömörülnünk nemzettársainkkal! Ez a mi érdekünk és az övék is. De ez a szövetség ne legyen ellensége a szabadságnak. Még halovány lehetőséget se adjon ez arra, hogy nemzet a nemzet érdekeit korlátozhassa, vagy veszélyeztethesse. Biztosítékot kell adni minden félnek; és mi ezt a biztosítékot éppoly őszinte szívvel kívánjuk nyújtani azoknak, akik velünk szövetségbe lépnek, mint ahogyan kérjük tőlük mi is. Nincs köztünk nagy állam. A szövetkező nemzetek egyike sem haladja meg a tíz-tizenkét millió számot népességben. Nem fogjuk egymást fenyegetni. És szabadon alakuljon a szabad szövetség. Népakarát és önrendelkező jog wilsoni elvei alakítsák. Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevésbé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk: független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt. A cseh-szlávok, lengyel, erdélyi román, délszláv, osztrák, osztrák-német, és ukrán nemzeteket, melyek a régi „osztrák-magyar monarchia” területén élnek: önmagukkal teljesen szabadon rendelkezőknek tekintjük és egyenjogúnak a magyarral. Szövetségünkhez ők és mások, akaratok szerint csatlakoznak vagy nem csatlakoznak. És a szövetekezés az egyes államok teljes függetlenségének alapján történjék. Független intézőnk a pénz-, had-, bel-, kül-, és kultúrügyeket: amennyiben egyik vagy másik ebben is szorosabb kapcsolatba nem lép. De a gazdasági érintkezés legyen köztük teljesen korlátozatlan. S a közlekedési és gazdasági berendezkedés közös érdeknek egységes szempontja szerint igazodjon. Idegennyelvű kisebbséget bármelyik államban bármely más államnak korlátlanul legyen szabad támogatni, szellemileg úgy, mint anyagilag. Hadd tartson iskolát a másik államban, segítse fajrokonait,

babiloni toronyról szóló bibliai példázatban. Inkább abban — Mórát idézzük —, hogy „a torony áll, a torony épül, évezredek óta minden nemzedék tovább rakja egy emelettel az emberiség házát, amely egyszer talán hídul fog szolgálni a kihűlő földről a testvér csillagzatokra.” (*Hiszek az emberben.*) — A szétszakítás következményeitől való félelem csak különösen fogékonnyá tette őket az embertestvériség, a konföderáció eszméire. Féltek, hogy minden korábbinál magasabbra csap — nálunk és a szomszédoknál — a sovinizmus hulláma, s az eltemeti a társadalmi forradalmat. Hamupipőke marad továbbra is a magyar kín. . .

Az embertestvériséget és a demokratikus megújulást fenyegető rémvel szemben apellál Móricz Zsigmond a Kárpát-medence népeinek testvériségére: „... magyar faj nem engedi magát belesodortatni a gyűlölködésbe. . . A magyarság felemelt fővel, dalos szájjal, vidám szívvel akarja tovább folytatni azt a kultúrmunkát, amelybe oly szépen beleigazodott. . . a népek nem akarnak egymással harcolni. . . hanem élni. . .”

Ezzel a gondolattal zárja beszédét is:

„... a magyar kultúréletnek immár vezető gondolata kezdett lenni, hogy közel van az emberiség öntudatos egysége, egyenlő kultúrája, vallási, nemzetiségi, szociális kiegyenlí-

ahogyan akarja. És a nyelvről sem lehessen ott vita. Minden hatóság legyen köteles elintézni bármely állam nyelvén: ha azon a nyelven fordultak hozzá, akár más államból, akár saját területéből is. Ily államszövetség a maga kereteiben megvalósítja a nemzetek társadalmát. Társadalmak, melyeken az erkölcsi parancsok érvényesítését többé egyik fél sem tagadhatja. Az erkölcs éppúgy kötelezi a nemzeteket, mint az egyeseket. S ennek az elvnek a keresztülvitele nem egyebet jelent, mint éppen a szabad államszövetséget. S a morális alapokon nyugvó államszövetség a legjobb biztosítóka egyszersmind az egyes államok szabad, demokratikus fejlődésének. Ahol egyik nemzet sem akar ura lenni a másiknak, az a föld nem lehet a szolgaság talaja!

Magyarok! Kimondtuk, ami a szívünkön feküdt. Kifejeztük a kívánságunkat. Követeljük tehát a Nemzeti Tanácstól, hogy: a testvérnemzeteinket képviselő nemzeti tanácsokkal haladéktalanul lépjen érintkezésbe a szövetség megalakítása végett: a legsürgősebben tegye meg az összes szükséges lépéseket, teljes demokratikus berendezkedésünk érdekében. Ebben a munkában mi a Nemzeti Tanácsot minden erőnkkel és teljes lelkesedéssel támogatni fogjuk, s felhívunk minden magyar embert, hogy szívvel és testtel hozzánk csatlakozzék. Hazafias kötelesség ez; de egyszersmind ennél is több: emberi kötelesség. Mert szent a haza: de még szentebb az emberiség!”

Aláírók: Ady Endre író, Babits Mihály író, Balázs Béla író, Bánóczy László író, Bárdos Arthur színgazgató, Barta Lajos író, Bartók Béla zeneszerző, Beck Fülöp szobrász, Benedek Marcell író, Berend Miklós egyet. m. tanár, Biró Lajos író, Bolgár Elek író, Bölöni György szerkesztő, Braun Róbert író, Cserna Andor író, Csók István festő, Czákó Ambró író, Czebe Gyula író, egyet. m. tanár, Dániel Arnold író, Dávid Lajos egyet. m. tanár, Detre László egyet. m. tanár, Dienes Lajos egyet. m. tanár, Dienes László könyvtáros, Dienes Pál egyet. m. tanár, Dienes Valéria író, Dohnányi Ernő zeneszerző, Enyvári Jenő író, Erdős Renée író, Fogarasi Béla író, Földessy Gyula tanár, Fülöp Lajos író, Füst Milán író, Gábor Andor író, Gárdos Alfréd a Franklin T. vezérigazgatója, Giesswein Sándor a Szt. István akad. elnöke, Goldziecher Miksa egyet. m. tanár, Götz Irén vegyész, György János író, Hajó Sándor író, Harsányi Zsolt író, Hébelt Ede jogakad. tanár, Hevesi Sándor a Nemzeti Színház főrendezője, Jakab Dezső műépítész, Kaffka Margit író, Kassák Lajos író, Kéri-Szántó Andor igazgató, Kéri Szántó Imre zeneakad. tanár, Kernstock Károly festő, Kodály Zoltán zeneszerző, Kosztolányi Dezső író, König Dénes egyet. m. tanár, Körösfői-Kriesch Aladár festő, Kreutzer Lipót író, Kunffy Lajos festő, Lánczy Jenő szerkesztő, Lányi Sarolta író, Lányi Viktor író, Lengyel Menyhért író, Lesznai Anna író, Lichtenberg Emil karmester, Liebermann Leó egyet. tanár, Lebermann Pál egyet. m. tanár, Lukács György író, Madzsar József könyvtárigazgató, egyet. m. tanár, Márfy Ödön festő, Mártonffy Marcell egyet. tanár, Miklós Jenő író, Molnár Antal zeneszerző, Nádaí Pál író, Nemes Aurél vegyész, Nemes-Lamperth József festő, Obál Béla jogakad. tanár, Odrý Árpád színművész, Ormos Ede író, Palágyi Lajos író, Péter Jenő a Franklin T. igazgatója, Péterfy Tibor egyet. m. tanár, Pogány József író, Poór Bertalan festő, Reichard Piroska író, Rippl-Rónai József festő, Rózsavölgyi Mórné (Ege) író, Schöpflin Aladár író, Szilágyi Géza író, Sücs Adolf egyet. m. tanár, Telekes Béla író, Török Lajos egyet. tanár, Uitz Béla festő, Ujhelyi Nándor író, Vágó József kamarai titkár, Vámbéry Rusztem egyet. tanár, Varga Jenő író, Varjas Sándor író, Vedres Márk szobrász.

tettsége. S a világbéke nemzetközi életformája : nem szabad mindennek üres agyrémmé, pusztá ábránddá válnia, nem szabad szép kis országok népeinek, rideg ellenséges tömbökbe szakadnia, nem szabad Európának a középkori anarchiára visszatérnie, nem szabad az emberiségnek kultúra alatti nyomorúságba visszasüllyednie. A magyar kultúra él, s mikor a magyar kultúra védi életét, ezzel előharcosa az emberiség új kultúrkorának.” (*A magyar kultúra él.*)

Amit a Vörösmarty Akadémia megnyitásán mondott — a haza és emberiség melletti hitvallás — nemcsak irodalmi program. Politikai elképzelés is, amelyet tisztultabb formában 1919-ben is vall, kicsit ez vezeti a proletárdiktatúra vállalásához is. A fogalmazás ne tévesszen meg : nagy változások, korfordulók idején gyakori, hogy az elme már a legfrissebb eszmékre forog, de a nyelv még a múlt szavaival él. A friss eszmék itt : a népek testvérisége, az emberiség teljes demokráciája és közös kultúrélete ; ahogy majd Ady ravatalánál, a *Magyar jakobinus dalával* hirdeti, s amelynek megvalósulását az Európai Tanácsköztársaságoktól várja. (*A somogyi termelőségvetkezetek.*) Ennek a reménynek eltűnését tartja még „nemzeti egységünk” megtörettetésénél — vagyis az ország szétdarabolásánál — is borzasztóbbnak.

*

Móricz beszéde akkor hangzott el, mikor a katasztrófahangulat, a bizonytalanságérzés talán legerősebb volt az összeomló országban. Móricz is érezte a történeti Magyarország halálharangjának szavát ; de a magyarság sorsát mégsem tartotta reménytelennek. Pusztulás csak a felső társadalmi osztályokra várhat, a nép milliói — hitte — : „ruganyos, vidám, egészséges, fiatal tömeg. . .” Úrrá tud lenni a bajokon, megtermeli a szükséges kenyeret és megvédi a maga földjét. Csak tudni kell, mit akar és hogyan.

Ezt megtudni indul december elején az Alföldre. Megnézni az ország állapotát és referálni róla „részrehajlatlan és leplezetlen” igazsággal. Ez már nem a Szatmárt járó népköltési gyűjtő élményszerző útja, nem az érdekességet kereső riporteré ; hanem a politikai cselekedetre kész íróé, aki a *Fáklya* hivatástudatával vállalja a vidék, elsősorban a parasztság óhajainak a felderítését, hogy az egész nemzet sorskérdéseinek a megoldásához hozzájárulhasson.

A politikai vezetés nemigen figyelt a szavára ; pedig nem vallotta volna kárát. A pártok agrárprogramja kialakulatlan volt, az agrárforradalomtól többnyire igen távoleső. A függetlenségi párt a háború előtt — földbirtokos tagjaira való tekintettel — csupán demokratikus irányú birtokpolitikát követelt ; Nagyatádi pártja elsősorban a meglevő kisbirtokokat akarta kiegészíteni. A polgári radikálisok se nagyon jutottak túl a hitbizományi rendszer megszüntetésének és az egyházi vagyon szekularizációjának a követelésén. A szociáldemokratáknak nem volt egységes elgondolásuk ; egy részük a polgári radikálisok felfogásához hajlott, mások a magántulajdonon alapuló kisbirtok elvét vallották, vagy a nagybirtok kisajátítását és közös művelését. A földek azonnali, alulról, a földműves szegények tanácsai útján történő elfoglalására csak a kommunisták gondoltak eleinte, ők is inkább csak a városok élelemmel való ellátása szempontjából.

A pártok legtöbbje elméleti tételből indult ki, a parasztságot nemigen kérdezték meg, hogyan képzei el a saját jövőjét. Móricz Zsigmond igen, s kívánságukat — hogy földet akarnak — a különböző pártok elképzeléseivel szemben következetesen hirdette.

*

1918 decemberében Kisujszálláson, Kabán, Debrecenben és Balmazújvároson tájékozódik. Minden társadalmi rétegben ; de leginkább a földnélküli szegénység érdekli. Az értelmiség közönye bántja. Nem tudja ez a réteg, mi történik ; gögös, megveti az örökölt eszmekörérel nem egyező útját. A parasztságnál tapasztaltak viszont felderítik.

Nem téveszt meg a külső kép, a bezúzott vonatablakok és az átmeneti zavar. Meggyőződik : nincs anarchia. A forradalom rendben folyik, s mind a négy helyen a munkások, a vagyontalan szegénység érdeme a rend. Örömmel látja a valóságban a Turi Daniba vetített

álmát: a kétkezi munkások, kisemberek rendkívüli intelligenciával vették kezükbe sorsuk irányítását.

„Alkalmam volt e négy községben a nép vezéreivel bő tárgyalásokon részt venni, s olyan kész és képzett gondolkozókkal és szónokokkal beszéltem a semmitlen emberek, a vagyontalan, iskolázatlan kétkezi munkások között, hogy nagyobb öröm volt közöttük lenni, s vitájukat hallgatni mint a földművelési miniszter által rendezett birtokpolitikai ankét szónokait.” Szocialista parasztokkal most találkozott először szemtől szembe. Dagadó büszkeséggel írta az agrárszocialista Népkörből: „Boldog lehet a magyar polgári társadalom... csak bele kell nyúlni az élet mélységébe, s ilyen civilizált kész és értékes néptömeget emelhet fel jogainak sáncaiba... én tudom, mind ilyen, az én egész alföldi magyar népem. Szívemre tudnám ölelni őket: jók, bölcssek, erősek, magyarok. Magyar: ez áldott nyugalmat, tehát az értelem műveltségét jelenti; jóakaratot, tehát a szív műveltségét, bölcsességet, tehát a lélek egyetemes kultúráját. S még nem volt államférfi, aki ezt tudta volna.”

Az ő optimizmusának a legfőbb forrása, hogy ezt tudja. Ezért nem lát semmi okot a kétségbeesésre. Csak „gyorsan és határozottan, s kétséget és taktikát, hátsó gondolatot nem tűrő módon” végre kell hajtani a földreformot. Ez megoldja a honvédelmet: a paraszt meg fogja védeni a maga földjét; a külpolitikai nehézségeket: a magyar köztársaság felé fogja fordítani a nemzetiségek rokonszenvét. Hitte, hogy az a nép, amely az új világ „első törvényét” végrehajtja, fegyver nélkül erősebb lesz a világ minden zsoldos hadseregénél. Még azt is érezte homályosan, hogy a népi, nemzeti egységhez is alapul szolgálhat a földreform: így foghat erősen kezét a gyárak és a földek népe.

Érthető hát, ha minden írásában a földreformot sürgeti, s fájdalmasan érinti, hogy a politika, a sajtó nem foglalkozik eléggé a földműves néppel; „a földművességet csak anyagnak tekintik, amellyel oktroj útján akarják elfogadtatni azokat az elveket, melyeket egy kívül álló elem állapít meg, mint javukra szolgálót”. (*Krisztus a kereszt alatt, Szocialista Népkörben, Vasfejű kunok közt.*)

Népszavazás a földreformról címmel tanulmányt jelentet meg az *Esztendő* 1919 januári számában, mintegy a polgári radikális, szociáldemokrata és függetlenségi állásponttal vitázva. A birtokosok és értelmiségiek 23 pontba foglalt földreformmal szembeni ellenvetésére közli Kisuj, Kába és Balmazújváros parasztjainak válaszát. Azzal a meggyőződéssel és következtetéssel, hogy feltétlenül kell a földreform. A föld azé, aki megműveli. Ez a történelem parancsa. Megtoldva egy figyelemzetéssel: a végrehajtást a lehetőségek és igények összehangolásával kell megcsinálni, hogy a kultúra és termelés ne szenvedjen csorbát. Megalkuvás lenne ez? Inkább csak óvatosság, s tisztázatlanság a reform részletkérdéseit illetően.

Főlöszleg nagyobb megtorpanást keresni *A Földtörvény kiskitéjében* is, pusztán azért, mert nem bírálta a polgári forradalom földtörvényének gyengéit. Ez a törvény — az 1919: XVIII. néptörvény — igen-igen hiányos volt, ötszáz holdig meghagyta úri kézben a földet, a kiosztott holdakért megváltást kért — amit Móricz Zsigmond aligha helyeselt —, de a törvény egészét mégis a magyar történelem egyik legnagyobb eseményének, egy új honfoglalás törvényének tekinthette. Ezért vállalkozott szívvel a magyarázatára. A törvény február 16-án jelent meg, az ő Kiskatéja a *Néplap* legközelebbi, február 23-i számában. A bevezető részben — végigtekintve a magyar parasztság múltjának legnagyobb fordulatain — néhány olyan gondolatot pendít meg, amely nemigen volt közkeletű a kor történeti irodalmában. A 48-as földreform hiányáról — a szegényparasztság föld nélkül hagyásáról, melyet majd a *Rózsa Sándorban* panaszol fel művészileg —, itt beszél először teoretikusan. Pedig Szabó Ervin véleményét a magyar 48-ról még aligha ismerte.

A Földtörvény magyarázatában kitér a termelészövetkezetek problémájára is, melyek alakítására maga a törvény hívta fel a figyelmet: minél több szövetkezetet alakítsanak, de csak ha a földre igényjogosultak többsége akarja. Ebben az értelemben propagálta Móricz Zsigmond is a szövetkezetet. „A szövetkezeti gazdálkodás a jövő gazdálkodás módszere.” A termelészövetkezet a jövő legjobb vállalkozásának ígérkezik. „Egy ember annyi, mint a

szálka a porban, de az emberek szövetsége gerenda lesz, amelyre rá lehet építeni a nemzeti élet hatalmas tetőzetét.”

Mikor ez a magyarázat megjelenik, Móricz Zsigmond már újra az országot járja. Ott van mindenütt az első földosztásoknál. Február 20-án Kerepesen osztják a földet — ott van Csizmadia Sándorral; február 23-án Kápolnán verik az újbirtokosok a cölöpöket — Károlyi Mihállyal jár ott.⁹ „Gyönyörű győzelmet nyert ma a magyar forradalom, s büszke vagyok, hogy haditudósítást írhatok róla” — írja kerepesi riportjában. Megint az embertestvériség dobogtatja a szívét: szlovák parasztoknak osztott itt földet a magyar forradalom, de egy szó sem esett arról, hogy tót meg magyar,

„emberek voltak együtt, akik emberi szükség, s emberi igény elvén állanak. Ma láttam először azt az eljövendő boldog kort, amikor a különböző nemzetiségek úgy fognak egymás mellett lakni, mint különböző vallásfelekezetek. Mennyi gyűlölet, harc és kegyetlenség folyt a katolicizmus és a protestantizmus jelszavai alatt még nem régen. S ma egymás mellett állottak, mit sem tudva egymás felekezeti dolgairól: katolikusok, lutheránusok, zsidók: a forradalom ugyanígy meghozza a nemzetiségek lelki, kiegyenlített, megbékélt egyensúlyát is. Az az éljenző nép, amely ragyogó, áldástól sugárzó arccal kísért szemmel az eltávozó autót, a magyar forradalom legszebb sikere.”

Kápolnán is a testvérnepek megvalósuló közössége tűnt fel előtte a földosztásban, mint egy megvalósulás előtt álló ragyogó és boldog álom. Itt, először tudatosul benne a munkás-paraszt szövetség fontossága. Az ipari munkásság magasabb politikai műveltségét már korábban elismerte, de azt csak most igazán, hogy a szocialista munkásság harca nélkül nem kaphatott volna földet a parasztság. Kápolnán „az emberek fölugrottak, s fölemelt karral ujjongva éljeneztek a szocialista munkásságot. A föld népe, s a műhelyek népe ebben a pillanatban egyesült.”

A földosztás gyors végrehajtásának reményében írja február végén egyik legszebb cikket: *Új világot teremtsünk.*

„Ennek az új világnak olyannak kell lenni, hogy minden embernek jusson annyi föld, amennyi juthat. Mindenkinek jusson annyi étel, amennyi a teste táplálására elégséges, annyi ruha, amennyi a teste védelmére szükséges, annyi önérték, amennyi a lelke egészségére elengedhetetlen. Új világ legyen. Ebben az új világban nem szabad alázatos, nyomorult, úrtisztelő szolgálattelknek ácsorogni az útfélen, s nem szabad sörte-díszes, puskás, kamásnis, hetyke, paraszt lenéző uraknak kucsirozni az út közepén... emelje fel mindenki a fejét ebben az országban, nézzen föl az égre, szívja tele a tüdejét jó levegővel s vegye tudomásul, hogy ha megnyílik a tavasz, azzal megnyílik egy új világ. Testvérek vagyunk, most lettünk igazán testvérek. Emberek vagyunk, s csak most lettünk először emberek.”

Több ez a polgári demokrata hitvallásánál. Amit ő a demokratizmustól vár — az elengedő kenyér, a teljes emberi felszabadulás, a teljes demokrácia — olyan ősláma az emberiség különbözőjeinek, melyek csak a szocializmusban valósulhatnak meg.

Naivság, tájékozatlanság hangja volna ez február végén, a kommunistaellenes rendszabályok idején, mikor a polgári demokráciának már minden gyengesége és hazugsága kiderült? Az is. De inkább az általa frissen járt vidékek hangulatát őrzi, a földosztás eszméjéhez kapcsolódó illúziókat. Amerre járt, a legszebbet látta, amit az élet adhat: „az új földesurak” arcán „a boldog lélek ékességét”. Debrecenben báloztak, Balmazújvároson lakodalmaztak és mindenütt várták a tavaszt, amikor szétosztják a földet és kezdődik az új világ. Bízta a földreformban és a szabadságban, még a wilsoni pontokban is; lehetetlennek tartották az ellenforradalmat. Móricz is annyira telve volt „a belülről kivirító néplélek” erejével, hogy szinte észre sem vette maga körül a polgári demokrácia elsekélyesedését.

*

⁹ A kerepesi és kápolnai riportokat — Magyar földosztás tót lakosságnak, Öfensége a nép — NAGY PÉTER közölte először a Riportok II. kötetében. (MÓRICZ ZSIGMOND: Riportok I—IV. Bp. 1958.) Innen idézzük.

Pedig már ekkor sokak előtt világos volt, hogy a polgári forradalom nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. A nép forradalmi volt, de a vezetés félt vele forradalmat csinálni. A második magyar polgári forradalomnak nem volt Kossuthja és meghalt a Petőfi; nem volt, aki az egész nemzet számára egybefogta volna a haza és emberiség eszményeit, s megvalósításukra minden erőt harcba indított volna. A társadalmi átalakulást a kormány fékezni igyekezett; a határok védelmére mit sem tett, külpolitikai koncepciója elhibázott volt. Sztrájkok, tüntetések, birtokfoglalások jelezték a nép véleményét a működéséről, s ezt az elégedetlenséget tükrözte az irodalom is. A tömegek érezték, a gondolkodók közül többen kiolvaszták világosan az eseményekből, hogy a polgárság már nem lehet vezetője a forradalomnak. Csak elsikkasztója.

A polgári kormány belső, s főként külpolitikájának csődjét maga Károlyi állapította meg, közvetlenül a Wyx-jegyzék vétele után. Ez a jegyzék a román—magyar demarkációs vonal további nyugatra tolását, és egy, a semleges csapatok által megszállandó semleges övezet felllítását követelte. A semleges övezet nyugati határa Debrecenről, Dévaványától, Orosházától, Hódmezővásárhelytől, Szegedtől nyugatra húzódott volna. Az Antant Szovjet-Oroszország elleni intervenciók terveit akarta ezzel előmozdítani, — újabb területekkel jutalmazni a szovjet ellen harcoló román burzsoáziát és egy semleges terület beiktatásával biztosítani a hátukat. Március 20-án kapta a magyar kormány ezt a jegyzéket, ultimátum jelleggel. Másnap délután 6 óráig kellett volna rá a választ megadni. A polgári kormány — tehetetlenségét beismervé — lemondott.

*

Ebben a nehéz pillanatban a forradalmas magyar nép elveszettnek látszó ügyét a kommunisták vállalták. Nem törtek bele az alázatba, nem fogadták el az önkényesen diktált határokat. Habozás nélkül vállalták a történelem parancsát: a magyarság és emberiség ügyének az összekapcsolását; az ország védelmét és a tőke megtörését. Erre mozgósították a szociális hitet és a nemzeti kétségbeesést. A hangulat egyszerre megváltozott, feloldódtak a tragikus érzések; hitték: új március köszönt a magyarra. A szocializmussal ugyan kevesen voltak tisztában, százféleképpen értelmezték — földet ad, az egyéniség kivirágzását hozza, a „nőkérdést” megoldja — de az alapvető dolgot nagyon sokan érezték: „ebben a forradalomban a szegénység és haza találkozott.”¹⁰

Most látszott meg, mire képes a magyar nép, ha igénye a politikai vezetés szándékával találkozott. A polgári kormány nem tudott még a belső rend védelmére sem kellő karhatalmat teremteni; a forradalmi Vörös Hadsereg napok alatt születik. Salgótarjánál nemsokára ellentámadásba lendülnek a felvidéki bányászok és a viharsarki szegényparasztok, s a megvert ellenség üldözése közben a Kárpátok gerincéig jutnak előre. Harcukat a nemzetközi vörös ezredekben, román, cseh, szlovák, német, orosz, olasz, francia, ukrán, albán munkások és szegényparasztok segítik. Az egész haladó világ rokonszenvez küzdelmükkel, Lenin és Gorkij üdvözlöi a magyar proletariátust.¹¹ Még az Antant is kénytelen volt számolni a magáraébredt erőkkal. A Károlyi kormánnyal csak packázott, a Tanácsköztársaság képviselőjét meghallgatta.

A Tanácsköztársaság bázisa nemcsak a munkásság és szegényparasztság volt, legalábbis eleinte. Könnyű volt a számvetés. Az Antantól nem volt mit várni — annak elképzeléseit a háború alatti ígérete és szovjetellenessége határozta meg — a forradalmi Oroszország viszont minden nép szabadságáért küzdött és Nyugat-Európában is forradalom ígérkezett. Így csakis a proletárdiktatúrától és a szovjettel való szövetségtől várhatták a szociális, sőt demokratikus követeléseik valóraváltását, az ország érdekeinek az Antant-imperialistáktól

¹⁰ ILLYÉS GYULA: Kora tavasz Bp. 1941. II. 158.

¹¹ Népszabadság 1958. márc. 21.

való megvédését. Ezért fogadta el még az értelmiség és a burzsoázia liberális része is az új hatalmat. Mindenki megérthette: a proletárdiktatúra védelméért vívott harc egyben a nemzeti lét vagy nemlét kérdése is.

Ezek a tények magyarázzák a Tanácsköztársaság vérnélküli, virágos győzelmét; olyan országban, ahol az antidemokratikus történeti fejlődés következtében korábban még a kispolgári demokrácia sem tudott táborra erősödni, s amelynek értelmiségi, kispolgári rétegei korábban szinte semmi fogékonyságot nem mutattak a szociális kérdések iránt. Ismeretes, mennyire zsidó ügynek tartották ezek a rétegek a szocializmust, és mily mereven utasították vissza még a *Világ* radikális publicistáinak kiáltásait is. Igaz, a háborús szenvedések fogékonnyabbá tették a lelkeket a szocializmusra — az első világháború alatt lett Marx a legnagyobb példányszámba olvasott auktor — s már korábban a naturalista írókon, a *Népszaván*, a *Huszádik Századon*, a Galilei Körön, s főként Ady költészetén keresztül megindult a szociális eszmék beszívargása a magyar társadalomba — de a súlyos történelmi helyzet nélkül mindez együtt sem igen vezetett volna még a Tanácsköztársaság nagyobb ellenkezés nélküli elfogadásához. A történeti kényszerűség azonban egy csapásra felismertette a helyes utat: a nemzeti érdekek és a szocializmus egybeesését.

Szinte minden értelmes embernél elég volt ez a proletárdiktatúra elfogadásához. Annál inkább, mert a szocializmusról ködös fogalmuk volt a kor nem szocialistáinak; vélték, hogy belefér akár a pápaság is. S a Tanácsköztársaság első időben csupa olyan intézkedést tett, melyeket a jószándékú polgárok is csak helyeselhettek. Rendet teremtett — a polgárok nyugodtan alhattak — szociális intézkedéseket hozott; nagyvonalú nemzeti, társadalmi és kulturális programot adott; mellőzött tudósokat katedrára ültetett; művészeknek, íróknak a nyugodt munka lehetőségét biztosította — egyszóval, rácáfolt a vörös terrorról fantáziált rémképekre. Móra írta az első hét után: „Talán sohase volt még a történelemben diktatúra, amely ilyen megalkuvástalanul kemény és mégis ilyen istenien emberséges lett volna.”¹² Mindez magyarázza, hogy az értelmiség legkiválóbbjaival együtt szinte minden magyar író elfogadta a Tanácsköztársaságot. Egy időre olyanok is komolyan hitték Lassalle szavát, — hogy a proletariátus az a szikla, amelyen a jövő temploma felépül — akik korábban tagadták. Érdemes a Tanácsköztársaság első napjaiból való nyilatkozatokat lapozni: a polgári forradalomtól hiába várt reményeik valóraváltását is a proletárdiktatúrától várják az írók és művészek.¹³ A Mammon rabságából való szabadulást, a kultúra demokratizálódását, a drámának való időt, az új zenét és még annyi mást. A köszöntők, reménykedők között ott van Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Bíró Lajos, Móra Ferenc, Krúdy Gyula, Bródy Sándor, Szabó Dezső, Kosztolányi és Babits Mihály is. 1919 olyan fordulatot hoz az írói pályákon, amelyet csak a legnagyobb történeti korfordulók hozhatnak. Feudális nosztalgiájukat, révedező polgárokat, misztikumra hajlókat és kabaréírókat vont egyik napról a másikra a szocializmushoz véglegesen vagy átmenetileg. Az irodalomtörténetünk máig sem bírta a nagy átváltozások lélektani rejtélyét kielégítően megmagyarázni.

*

Móricz Zsigmond tanácsköztársasági útját viszonylag könnyen magyarázhatjuk. Igaz, ő sem sokat tudott a munkásmozgalomról, sőt pályája elején teljes mértékben osztozott a középosztály balhitében a szocializmust illetően. Később eljutott a szociális szemléletig, de ez nem a szocializmus akarását jelentette nála, hanem a feudalizmus bírálását. A jövőről nem volt biztos elképzelése, csak a múlttól, a félfudális rendről volt határozott az ítélete: pusztulnia kell. A múltnak ez a megvetése, s a múltnál egy szebb jövő igénye vitte a polgári forradalomhoz, s ez vállaltatja véle a proletárdiktatúrát is. Nem okoz nála semmiféle zavart a

¹² MÓRA FERENC: Memento. Irodalom forradalom c. kötetben.

¹³ Irodalom forradalom c. kötetben.

Tanácsköztársaság kikiáltása, pedig bizonyára sejtette, hogy más következik, mint az őszi-rózsás forradalom volt. De ezt a mást is vállalta éppúgy, mint a földosztásban reménykedő nép. Bízott benne, hogy ez az új forradalom fogja régi reményeit is megvalósítani. S így, noha nem volt szocialista, odaállt azok mellé, akik a maguk szocialista programjuk megoldása közben az ő népi—paraszti—nemzeti követeléseit is megoldják. Bízott benne, hogy a Tanácsköztársaság valóra váltja az ő régi reményeit is maradéktalanul: a nemzeti függetlenséget, a szabadságot, az egyenlőséget; földosztást csinál, szociális jólétet teremt és magas kultúrát; eltakarítja minden szemetét a múltnak és letör az emberről minden bilincset. Az októberi forradalmat hajnalhasadásnak tudta, a Tanácsköztársaságot virágnylásnak, a népi energiák teljes kivirágzásának.

Annál inkább hihette ezt, mert demokratizmusában, mint jeleztük, szocialista vágyak is rejtettek. A polgári forradalomtól is az ember kiteljesedését várta, s a kommunizmust a teljes szeretettel, teljes humánussal azonosította. A kommunizmus néki az ember teljes felszabadulását ígerte; olyan társadalmi rendet, amelyben az ember belső tartalmát szabadon, anyagi gondok nélkül kiélheti. „A kommunizmus — írta —, amelytől naiv képzelődők azért féltek, mert a falanszter tömlőcét látták benne, meg fogja hozni az individuum valódi kivirágzásának nagyszerű korszakát.” (*Magyarországon nem hal éhen senki.*) Hite szerint mindjárt az elején, még a volt tőkéseknek is; hisz őket is megszabadítja a tőkegyűjtés harcától és ezzel egyéni életre serkenti a lelküket. „Ha művész vagy, nem kell emberi hiúságok előtt megnyomorodnod; ha tudós vagy, nem kell a kenyérharc sekélyességében vergődnöd; ha munkás vagy, nem kell a kizsákmányolás géprészévé válnod. Bármilyen vagy, követheted életed belső parancsát: ember lehetsz, égi tisztaságú, angyali ártatlanságú élet. Kiélheted azt az életformát, amelyet a természet rendelt.” (*Tőke.*)

Túlontúl naiv felfogása ez a kommunizmusnak — nem számol az „üzemi költségekkel”, a megvalósuláshoz vezető keskeny úttal —, de Móricz szentül hisz elképzelésében, jobban mint a pap az üdvösségben. Így plebejus demokratizmus, népi humanizmusa szinte magától értetődő természetességgel jut el a proletárforradalom kétely nélküli igenléséig, s a Tanácsköztársaság harcosa lesz mindaddig, míg a szocializmushoz vezető út hihetetlen nehézségeitől s az elkövetett hibáktól meg nem riad.

Vállalja, továbbra is a Fáklya szerepét. Már a polgári forradalom idején dolgozott irodalmon kívül eső területeken; szervezte az irodalmi társaságokat, részt kért a földreform előkészítéséből. Újságírója lett a forradalomnak, még a választási gyűlésekre is eljárt, s politikai előadásokat is tartott. A *Néplap* szerkesztésében is határozott politikai szándékkal vett részt 1919 februárjától. Krúdyval, Gárdonyival és Szabó Endrével együtt szerkesztette a lapot. A földműves szegénységnek meg akarták mutogatni a csillagot — „amely után menni kell a nemzetnek, hogy elérjen a boldog Magyarországra” — vagyis a forradalom útját. Ha írókról, költőkről ír, akkor is a forradalomra ösztönöz: a „konok, rabszolgai megnyugvás ellen”-lázadó Bródyt üdvözli (*Fiatalkor mestere*) és a forradalmár Ady ígéinek felemelésére buzdít. (*Ady Endre.*)

A Tanácsköztársaság kezdetén, ha lehet, még sokrétűbbnek indul munkássága. Adyt nemrég búcsúztatta, édesapját március elején temette; — azt is megérthetnénk, ha e veszteségek egy időre magányba falaznák. A forradalom lüktetése azonban személyes bánatát is elviselhetőbbé teszi. A nagy érzés, hogy most a magyarság valósággal „népmesei dolog végbeviteléhez” kezdett, — felemeli, megsokszorozza erejét és életkedvét. Szinte úgy érzi, hogy a tündérkert álmával magára maradva, a mesterüket vesztett tanítványok pünkösdi nyelvének szólnia. Tovább szerkeszti a *Néplapot*, főmunkatársa lesz a *Világ szabadságnak*; ír a *Pesti Futárba*, *Az Emberbe*, a *Vörös Lobogóba*, a *Somogyi Vörös Ujságba*, az *Érdekes Ujságba* és az *Ijű Proletárba*. Tagja lesz az Írói Direktóriumnak és az Írók Szakszervezete Végrehajtó Bizottságának. És megint járja az országot. Most a Dunántúlt, Hamburger Jenő népbiztos társaságában. Míg vállalni tudja az eseményeket, a fő sodorban halad; a proletárforradalom

legszebb hadijelentéseit ő írja. Ahogy mondta somogyi riportjairól: himnuszokat a magyar nép erejéről. Fáklya volt, élén ragyogott az embereknek,

Élén ragyogtam az embereknek
és minden szabad volt nekem.
Fáklya volt kezemben és mindenki
Látni akart annak a fényénél
s toltak-toltak előre és előre
és én magasra tartottam
elől a sorban,
hogy világoljak nekik. — emlékezik vissza erre az időre. (*Misanthrop*)

*

A Tanácsköztársaság idején a kultúra és a parasztság sorsa foglalkoztatta legtöbbet. A kultúráé, amelyen keresztül — így tudta — az ember belső értékei kivirágozhatnak, s a parasztság, amelynek a képviselőit elsősorban vállalkozott.

Négy nappal a Tanácsköztársaság kikiáltása után a Nemzeti Színházban új közönséggel találkozik. A gróf Széchenyiek páholyából fejkendősné és dohánygyári lányok nézték Hermann Heyermans *Reményét*. A nyílt és tiszta tekintetekben a szívet és értelmet látta fényleni:

»Ez igen: közönség. Ennek nem játék a színpad sem az élet. Ez szívbe veszi az igazságot, s nem engedi kiütni onnan. Ezt áhitattai lehet megközelíteni, ennek lehet értelmes szót mondani: ez menedéke a művészet igazságának. Ez nem a kultúrába belecsömörlött habitué, ennek nem kell rosszszagú iparművészet: ez ember, ez él, ez igazság ítélő lélek. Egészen megújítottam ezen az estén. S valami magas és tiszta érzések keltek föl bennem a művészet feladatáról.« (*Új közönség.*)

Ez az élmény nemcsak Móricz Zsigmondé 1919-ben. A magyar polgári művészek legfőbbjénél most oldódott fel a művészet és szocializmus heinei dilemmája, legalábbis időlegesen. Korábban talán csak Ady emelkedett felül e hamis alternatíván, felismerve a forradalmi munkásságban a „kultúra ígézett népét” is. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikáját, művészetpártolását látva, szinte mindenki a szocializmustól kezdte várni a művészetek, s a tudomány felvirágzását. Még Babits is, mikor meghajtotta a „tudomány komoly lobogóját, a forradalom vörös zászlója” előtt.

A kulturális felemelkedés lehetőségét meglátta Móricz Zsigmond a parasztságnál is. A Tanácsköztársaság közoktatásától egyik legkínzóbb problémájának a megoldását várta, az elsikkadó népi tehetségek, a Rojtos Bandik, a gyermek Turi Danik szabad kibontakozását. A megújuló művészetektől és tudománytól pedig az emberi gondolkodás és érzés felszabadítását, közreműködést a „világsszabadság új boldogságának” a felépítésében. Ezért ír oly lelkesülten a szentjakabi kopott iskoláról. (*A szentjakabi iskola.*)

A szentjakabi iskola már somogyi élmény. Hamburger népbiztossal, Bíró Lajossal és angol, holland, amerikai újságírókkal járt a Somogy megyei termelőségvetkezetekben. 1919 áprilisában. Útján annyi szépet látott, mint még soha. Már a polgári forradalom idején a szövetkezésben látta a paraszti jövő legjobb útját, de az Alföld kisparasztságának és agrárproletáriátusának a kisparcellához való ragaszkodásának ismeretében lehetetlennek tartotta a közeli áttérést a szövetkezeti gazdálkodásra. Somogy más: óriási nagybirtokait csak át kellett venni a volt cselédségnek, birtokosként, egy tagban. S át is vette, már a Berinkey kormány idején, a szociáldemokrata párt elgondolása szerint. Nem vezett kárba a nagybirtokos berendezés, érvényesült a szakszerűség. 580 000 holdon modern nagybirtokos gazdálkodást folytattak a termelőségvetkezetek.

Móricz a szövetkezet: gyors megteremtésének okairól keveset tudhatott; a környék kisbirtokú parasztjainak véleményéről is. A termelőségvetkezetek népével, a volt cselédséggel

beszélgetett a majorokban ; tőlük csupa jót hallott. A legfelsőbb vezetésről is : Latinka volt a szövetkezetek fő szervezője, aki sült tökkel traktálta a Pestről érkezett népbiztoshelytettest is — maga is azzal élt —, de a főváros munkásainak sok száz vagon tojást, zsírt és szarvasmarhát küldött. Így Móricz Zsigmond nem érezte, hogy ezt a szövetkezetet kissé „koraszülöttként” hozhatták a világra — mint Latinka mondta később,¹⁴ s kissé talán az esedékes földosztás kikerülése kedvéért is. „Nem lehet ideálisabb és szociálisabb megoldást kívánni!” — írja kettős örömmel ; „semmi meglevő érték nem ment tönkre”, s „rejtett erőknél milliónyi forrása buggyant ki”. A virágfakadáshoz hasonlítja, ami itt történt : „a vörös forradalom tavaszi lázától, a már érett és megduzzadt néplélek egyszerre szétrepesztette a nagybirtokosok külső kopáncsát. Az lehullt, leesett, s a belülről kivirító milliónyi néplélek egyforma erővel, örömmel, szépséggel és boldogsággal tárja ki magát az új élet új lehetőségeinek”. (*Virágnylás.*)

Ezzel a meggyőződéssel vállalkozott brosúráírára is a somogyi termelőszövetkezetekről. (*A somogymegyei földműves szövetkezetek.*) A brosúra névtelenül jelent meg, a Közoktatási-ügyi Népbiztosság kiadásában. A három somogyi riport gondolatai megismétlődnek benne, a stílus rokon ; Móricz szerzősége nem vitatható. Ismerteti benne a somogyi földműves szövetkezetek megalakulását, szervezetét, működését, a szövetkezeti tagok jogait, köteleességét, fejezeti a parasztság jövőbeli lehetőségeit, annak az embernek a meggyőződésével, aki tudja, hogy „a kapitalisztikus gazdálkodásnak lassú vagy gyors halállal — meg kell halnia, ha a bajonettek nem állnak többé rendelkezésére”. Szeme előtt az Európai Egyesült Tanácskötársaságok keretében élő boldog Magyarország, a kivirított tündérkert képe lebeg, amely élvezi minden haladó nép barátságát és példát ad a világnak a szocialista építésre :

„Ha akár Amerika minden magyarja hazakiváncsozik : lesz számukra hely. És ha van csábítás, amely az elvándoroltakat hazavándorlásra bírhatja : a jövő Magyarország képének hódító ereje az lesz. Mulatságos, elragadó és megindító itt Somogy megyében hallani, hogy onnan délről, a demarkációs vonalról túlról a szimpátiának, a szeretetnek, a vágyódásnak milyen jeleit kapja az új rend, szerb katonák, horvát munkások olyan módon juttatják kifejezésre a magyar Tanácskötársaság iránt való szimpátiájukat, amely néha groteszk, de groteskségében is megható. És legtöbbször fenséges. Arra lent százezer meg százezer barátunk van. És millió meg millió barátunk van a széles világon. A munkástömegek délen és északon, nyugaton és keleten mohó érdeklődéssel és forró szeretettel néznek a magyar Tanácskötársaságra és arra a munkára, amely itt folyik. Somogy megye példát adott Magyarországnak : Magyarország példát kell, hogy adjon a világnak. Rend kell ; fegyelem kell, hogy az építő munka éppen olyan eredményes legyen, mint a romboló volt : fokozza a termelést, nyissa meg máris az utat a szép és boldog jövőndőbe. Magának tartozik itt minden dolgozó ember a kemény munkával és a szoros fegyelemmel ; de ha ezt a tartozást lerója, akkor Magyarország egyúttal teljesíti azt a csodálatos világtörténelmi hivatást is, amely a sors akaratából kijutott neki.”

Életének legderűsebb napjaiban írta ezeket a sorokat ; optimizmusa, a magyarság és az emberiség jövőjében való hite most zavartalan. Eddig, miként Vörösmartyótól Adyig oly sokan — gyakorta vívódott a szétszóródás víziójával, rettegve, hogy a magyarság kihull az idő rostáján ; most ujjongva ismeri fel : élre kerül a népek koncertjében. „Magyarország Európa áldott virágoskertje lesz.” Stílusát emelkedettségé, szívárványos színei, nagylelegzetű mondatai, regénytervei — Dózsról és a somogyi termelőszövetkezetekről — ennek a felismerésnek a tükrözi. Ha Magyarország a szocializmus tűzhelye marad, Móricz Zsigmond ezzel a hittel, s a hozzá tisztuló eszmeiséggel talán a magyar irodalom Gorkijává nőhetett volna. Művészi terveiből pedig talán a magyar Új barázdát szánt az eke, a népi forradalmaknak a világirodalomban is oly ritka nagy regénye.

*

¹⁴ ALMÁSI ISTVÁN : Somogyi tavasz. Népszabadság 1958. március 21.

A tűzhely szétesésével elhamvadtak Móricz reményei; hamuba fűltak a szép tervek és szinte semmivé foszlottak a művészi kiteljesedés ígéretei. Nemcsak Móricz Zsigmond tragédiája ez, az egész magyar irodalomé. Irodalmunk épp a forradalmak idején ért művészi lehetőségek dolgában is közel az Ígért földjéhez. A félszázados késést már behozta — már megvolt a modern magyar vers, novella, sőt megszületett az új magyar regény és elérkezett a drámának való idő is; — épp azon a ponton volt, hogy a formalizmusból teljesen kivetkőzve átnőjjön egy nagy realizmusba és szocialista eszmiséggel telítődve a művészi fejlődés élvonalába kerüljön. A személyi lehetőségek megvoltak — ritkán számlált irodalom annyi tehetséget —; a szándék sem hiányzott: megírni az új Magyarország s az új ember születését. Mennyire pirosíthatta arcukat a tudat, hogy az „idők postásai” s a világ számára fogalmazhatják újra a haza és emberiség eszméit s kicsoda akusztikát adott volna szavaiknak az a tény, hogy olyan nép írói, amelynek nem a saját kicsiségével és elkésétségével, nem a pusztán lét vagy nem lét kérdéseivel kell immár vesződnie; mert története: már világtörténelem. A rekedt hangok, az elbukó hősök után most születhettek volna meg a legmagasabbra ívelő dallamok és győzelmes életek; most következhetett volna a magyar nyár kidalolása. Talán a nagyvilág is meghallotta volna.

*

A teljes kép kedvéért a Fáklya fényének elhalványodásáról is szólnunk kell. Móricz Zsigmond — bármily lelkesen vállalkozott a proletárforradalom szolgálatára — nem bírt mindig a fő sodorban maradni. Az események túlnőttek rajta; hite egy határon túl nem pótolta az elméleti tisztánlátást.

Nem pótolta másoknál sem. Ez talán a főoka, hogy a forradalom előtt zászlót hajtó írók közül oly sokan és oly hamar húzódtak belső emigrációba. A Tanácsköztársaság négy és fél hónapos léte alatt nehéz küzdelmeket vívott a külső és belső ellenséggel; eközben a diktatúra fokozására kényszerült. A munkásmozgalomban jártasak előtt érthető ez, 1919 marxizmusmal éppen csak ismerkedni kezdő írói számára riasztó volt. A Tanácsköztársaságtól csodákat vártak, a kommunizmust végső megvalósulásban szerették volna látni már a kezdet kezdetén, de a célhoz vezető utat, a kiélesedett osztályharcot nemigen vállalták. Többen nem értették meg a polgárságból jövők szerepét sem a forradalomban — idegenek térhódításának fogták fel — s mértéktelenül eltúlozták a vezetés által elkövetett — vagy csak elkövetni vélt — hibákat. Sokan a demokratikus nemzeti hagyományok elvetését vélték kiolvasni a Tanácsköztársaság némely kulturális állásfoglalásából; pedig inkább csak arról volt szó — ma már világos —, hogy először a forradalmi hagyományokat kellett ébreszteni. A legtöbben félreértették a Tanácskormány művészi-irodalmi kívánságait is; a művészet pártyszerűségének és pártirányításának kérdése különben sem volt kellően tisztázva. Mindehhez még hozzájárult néhány esetben és néhány írónál az egyéni sérelem, melyet a véletlen, vagy a neofita túlbuzgalom okozott. — Mennyi félreértés történt, mennyi rémmel hadakoztak, ami elsimult, magától eltűnt volna, ha tovább él a Tanácsköztársaság. Akkor azonban e félreértések görccsére merevedtek, s már legyőzött aggodalmakat újra feltámasztottak. A feléledő kétely és reménytelenség aztán többek tollán megfagyasztotta a szót.

*

Móricz Zsigmondén is. Utolsó írása május 11-én jelent meg (*Ötszázötven magyar író.*). Azt az 550 magyar íróat köszönti, akit felvettek az Írók Szakszervezetébe. Már nem a somogyi riportok ujjongó-optimista hangján. Fátyolosan; belső kételyekkel küzdve és vélt rémekkel hadakozva. Az írói egyéniség önértéke és szabadsága mellett érvel — mintha az ellen készülne valami —; s mind az 550 magyar íróat, „a vértelen, a fegyver és gyilkos nélküli felszabadulás, a fölemelt fejek és égrekiáltó szavak zengői”-nek tudja. S azt is elégnék tartja náluk a kommu-

nizmusba való belépőül, hogy „nincs köztük egy sem, aki valaha fölemelte volna szavát a zsarnokság, a testvérgyilkolás, az önzés, a kapzsiság, a fizikai és szellemi kizsákmányolás, az egyének az egyéneken való aljas, pribék, undok uralkodásának belső és lelkes dicsőítésére”.

Az osztályharc könyörtelenségétől való megriadás hangulatában fogant ez az írás, s már a megelőző is: *Itt csak a jóság segít*. A krisztusi jóság. Legyenek jók az emberek, becsületesek, tiszták; szeressék egymást. Nem a forradalom megtagadása ez; — a jóság az ő szótárában a szociális, emberi igazságokra megmunkált, fogékony lelket jelenti, s legfőbb hordozója az az orosz nép, amely szocializmusra érett és testvérként fogadja más népek fiait — de a belső sebet kapott ember fáradtsága. Hite megvan a „krisztusi kor” eljövételében; de már a kétely mérge belecsöppent: úgy jön-e el, ahogy a politika ígéri? Már nem érzi oly közelinek a jövőt, az események rácsófoltak az Európai Tanácsköztársaságokról és a magyar forradalom nemzetközi támogatásáról szőtt reményeire. Legalábbis úgy érzi. A sokfelől szorongatott Tanácsköztársaságnak sehonnan sem ígérkezik nagyobb segítség — Szovjet-Oroszország nem tud adni, maga is a megfojtására felvonuló intervenciókkal és belső ellenforradalmárokkal küzd, Nyugat-Európában nem nőnek fegyveres felkelésbe a sztrájkok; hírek szerint némely szocialisták együtt működnek a legionáriusokkal és a királpártiakkal. A tényekből és az ellenőrizhetetlen hírekből szomorú következtetésre jut: a magyarság magáramaradottsága: végzet. Már a magyar gyermeknek tudni kell, s tudja, „hogy minden felől ellenségek vesznek körül, tudja, hogy soha semmi körülmények között segélyért senkihez nem fordulhat”; „végig egy magányos szálla a porban”.

Ilyen érzésekkel már nem haladhat az élen; a közvetlen cselekvésből kiesve csak szemlélő lehet. Erről is vall, versben:

S ők túl rohantak rajtam
S már észre sem vettenek
S én fáklyámat begöngyölgetve,
Bánatosan nézván a rohanók után.
S leültem az ároknak partján
Ültem és sírtam.

*

Több megjelent írását nem ismerjük a Tanácsköztársaság idejéből. Kézíratos feljegyzéseiből azonban sejtjük, milyen kételyekkel birkózott. Hogyan érvényesülhet a tehetség, hogy születik meg az új erkölcs? Milyen lesz a termelés? Az elosztás? Hogy küszöbölhet ki az önteltség?¹⁵

Ki adhatott volna minderre gyors és kielégítő választ 1919-ben? A marxista irodalomból keveset ismert; jegyzeteiben Vanderwaldra, a második Internacionálé belga teoretikusára hivatkozik; Vanderwald azonban aligha oszlatott valaha is kételyeket. Ha a vidéken jó hangulatot talál, talán felderül. De a földosztás elmaradása, s a kényszerű hadi kommunista intézkedések a parasztság jelentős rétegeit közömbössé tették, sőt elégedetlenné, s a nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása, a belső nehézségek, az egységes vezetés hiánya, s az elhamarkodott intézkedések gyorsan bomlasztották mindenütt a március 21-én létrejött széles népi, nemzeti egységfrontot. A reménytelenség méregként terjedt; a munkásság is fáradni kezdett; s ez a hangulat ott tartotta Móríczt Zsigmondot az árok partján. Gyűjtött, olvasott a *Tündérkerthez* és a *Légy jóhoz*. Gyötrődve, magába rogyva; de azért a *Fáklyát* meg nem tagadva. Az ellenforradalom éveiben sem. Soha.

*

A Tanácsköztársaság hatását az irodalomra nem lehet csak fennállásának irodalmi termésével mérni; négy és fél hónap kicsi idő nagy alkotásokhoz. Hogy mennyi mindent át-

¹⁵ MÓRICZ VIRÁG i. m. 192—193.

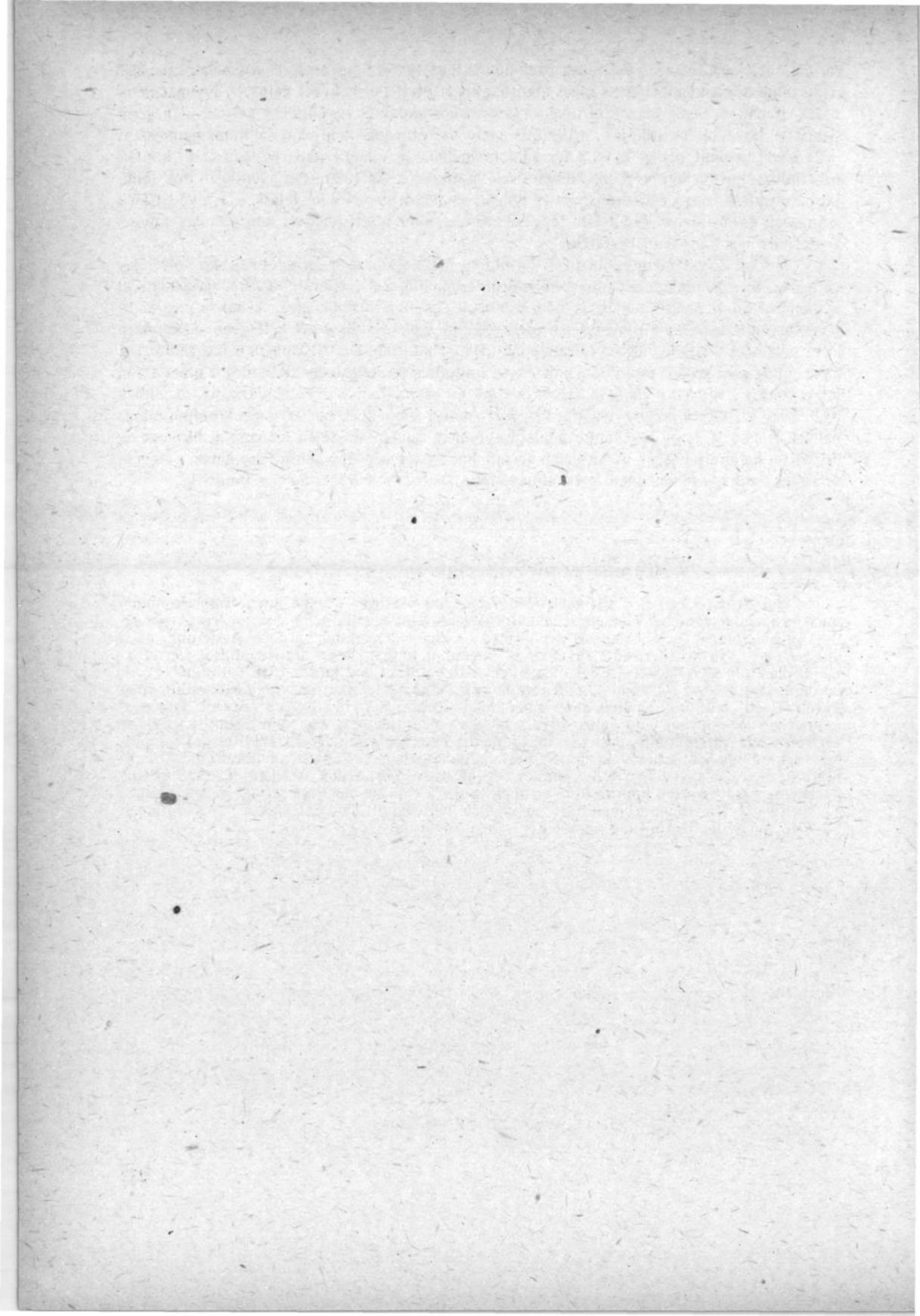
formáló volt, a következő évtizedek irodalma is igazolja. A magyarság és a szocializmus első nagy találkozása megtörtént, s nincs alkotó, akit érintetlenül hagyott volna. A Nyugat nemzedék íróinak — pedig már a forradalom kitörésekor kialakult egyéniségek voltak — megerősítette a társadalomkritikáját, realisabbá tette az ábrázolásmódjukat s humanizmusukat mélyebbé; azokat pedig, akik a forradalom idején, „a világkezdeti ragyogásban” kapták útbaindító élményeiket — a szocializmus felé ösztönözte. Az 1920 után jelentkező írók jobb-jai már tudták, hogy a liberalizmus és polgári demokratizmus kora lejárt, s a jövő útját a számtalan gátló, zavaró és eltérítő tényező ellenére, híve-hitetlenkedve, szinte valamennyien a szocializmus irányában keresték.

Móricz Zsigmond további útját is sokban meghatározza a forradalmakban való részvétel. Az ellenforradalommal való szembeforduláshoz innen is vett erőt; így közvetve kritikai realizmusa kiteljesedése mögött is a forradalmak élménye húzódik meg. A bukás megrendítette, a tündérkert álma reménytelen messzességbe szakadt tőle s azt a tévesen — szomorú következtetést vonta le, hogy a forradalmak útja járhatatlan. De 1919 másra is megtanította: az úri világ nem szilárd és a nép felnőtt sorsa irányítására. A csalódás után ahhoz nincs ereje, hogy Gorkij vagy Ady módján felemelkedjen és azonnal új harcra riadózzon; de ahhoz igen, hogy a *Fáklyát* meg ne tagadja, hogy az emberi eszmények mellett megmaradjon mindhalálig. S arra is, hogy az ellenforradalom győzelem-ünneplése idején fennszóval hirdesse az úri világ halálraitóltságát. A megízelt forradalmi ígétet végképp sohse felejtette, — egész utolsó korszaka, s főként népi forradalmat kiáltó *Betyár* és a *Rózsa Sándor* tanúsítja.

M. Czine:

ZSIGMOND MÓRICZ IN DER REVOLUTIONEN

Der grösste Teil der Tätigkeit von Zsigmond Móricz — seine nach Emporkommen durstigen, widersetzlichen Helden, seine aufbrausende Anklage und schluchzende Verzweiflung, das Aufsichnehmen des Schicksals der Armen — rief von Anfang an nach Änderung, nach etwas Neuem. Natürlicherweise trat er so, in einemmal, in den Dienst der Revolution; er übernahm die Rolle der Fackel. In der bürgerlichen Revolution des Jahres 1913 betätigte er sich als Organisator und Journalist, und wurde zum Vizepräsidenten der sich neugestaltenden Petöfi-Gesellschaft und er sich konstituierenden Vörösmarty-Gesellschaft erwählt. Der proletarischen Revolution vom Jahre 1919 schloss er sich auch an, war kein Sozialist, doch er vertraute der Räterepublik, dass sich im Laufe der Durchführung des sozialistischen Programmes, seine demokratischer volksmässig-nationalbauerlichen Verlangen, im Laufe der Durchführung des sozialistischen Programmes, ebenfalls verwirklichen werden. Solange er die Ereignisse verantworten konnte übte er auch in der Diktatur des Proletariats journalistische Tätigkeit aus. Die Revolutionen hatte er niemals verleugnet. Das Erlebnis der Revolutionen förderte auch die Entfaltung seines kritischen Realismus.

Az itt következő jegyzetek rendkívül vázlatosak. Adalékok, szaggatott tollvonások: nem érvényesül bennük a szigorú időrend, a minden részletre kiterjedő mérlegelés, a véglegesség igénye. S ezt nem csupán szubjektív okok indokolják. A kutató roppant nehézségekkel találkozott, ha egy-egy huszadik századi író életében a forradalmak szerepét próbálja tisztázni. Egyrészt 1918—1919 társadalom- és irodalomtörténete csak részben feltárt terület. A munka eddig — jogosan — az alapvető dokumentumok felderítésére szorítkozott. Másodszor: itt kap legkevesebb segítséget a két világháború közötti kritikától és irodalomtörténetírástól. Akárhány értékes anyagot és adatot talál ugyanis korábbi szerzőknél: a megvilágítás még jóhiszemű tárgyalás esetén is hamis. Ez a kritikai irodalom tagadta e két esztendő eseményeinek és produkciójának *centrális helyét* a magyar irodalomban; nem érezte és nem érezte azt a jövőre kiható erőt, amit a polgári demokratikus és a proletárforradalom már merő létével, mondhatni megtörténtével jelentett; épp korforduló és cezúra voltát nem látta és láttatta.¹

Ez a két, felsorolt akadály is óvatosságra int, távol tart elhamarkodott következtetésektől. A harmadik, módszertani akadály szinte már a tollat üti ki a kézről. Ha ugyanis felismerjük a világháborún és forradalmakon átívelő életművekben e két esztendő *centrális helyét*, ha érezzük az ekkori állásfoglalások és magatartások kisugárzását a jövőre, ha legfőbb gondunk, hogy miképpen alakultak ilyenre, vagy olyanná ezek az ítéletek és döntések — az egész életmű alapos ismerete szükséges a biográfia megfelelő szakaszának megrajzolásához. Az egész életmű viszont — *circulus vitiosus* — csupán a forradalmakhoz való viszonyból ítéltető meg helyesen.

Babitsnál ez a kölcsönhatás, életmű és forradalmi pillanat, költői jelentőség és politikai szereplés között kivált bonyolult. Nem támadt-e már eddig is az a benyomás, hogy Babits „kétszeres hűtlenséget” követett el 1918—1919-ben? Hogy nemcsak akkor cserélt állást, amikor a forradalmat megtagadta, hanem akkor is, amikor — így-vagy úgy — de odaállt a forradalom mellé. E jelenségek és kérdőjelek között a rendszert és összefüggést megteremtteni a kutatás dolga.

A folyamatosság problémája

Az egész korszak megközelítésében helyesnek látszik először azoknak a motívumoknak a kutatása, melyek Babitsot, számos más nagy író társaságában, a forradalom mellé állították.

* A cikkben közölt, először publikált anyagok egy kivételével a Széchényi Könyvtárban őrzött Babits-archívumból valók; jelen kiadásuk a „Babits Mihály irodalmi hagyatéka kuratóriumának” engedélyével történik.

¹ SZÁSZ ZOLTÁN: A háború utáni irodalom szelleme. Ny. 1927. II. 575 l.

E téren figyelemre méltó József Farkas kezdeménye.² A „*Rohanunk a forradalomba*” szerzője nem szakítja ki 1918—1919 eseményeit a történelmi folyamatból. A forradalmi irodalmat nem korlátozza a forradalmi események közvetlen kortársi megnyilatkozásaira, hanem szélesebb öleléssel, hátrébb és tovább nyúl az időben. 1918 és 1919 irodalmának szerves előzményeit mutatja fel 1914-től, sőt már korábról eredezteti gyökereit — s kipillantást is ad a jövőbe, melyet a „nagy idők” eseményei meghatároztak. József Farkas könyvének alap-gondolata kimondva-kimondatlanul is az, hogy a magyar társadalom és irodalom történetében a századelőtől megindult egy radikalizálódási folyamat, mely a világháborúban érlelődve 1919-ben tetőződik. Visszaesések, megtorpanások, elvetődések ellenére is forradalmasodó irodalomról adhat számot a könyv. Ami tehát eddig hipotézis volt, most bizonyított tényként tartható számon; s egy logikus elképzelés, vagy mondjuk így: kolumbus-tojása-ötlet a tények anyagában horgonyozódott le. A „*Rohanunk a forradalomba*” érdeme, hogy a magyar irodalom 1918—1919-es szereplését, az írók hirtelen fellelkesülését a békekötésen, a szociális vívmányokon, a forradalmi jóslatokon és perspektíván, tetteken és eredményeken nem egy pillanatnyi hangulat mámorának tulajdonítja, hanem szerves következménynek, az életműben bennrejlő csírák kibontakozásának.

Volt tehát itt kontinuitás! Csattanós cáfolata ez azoknak az elképzeléseknek, melyek a magyar nép nem-forradalmi természetéről, az idegenek csinálta forradalomról, történelmi débacle-ról szövődtek évtizedek óta. Ezek az ábrándok pedig épp olyan világnézetű csoportoknál keltek, melyek egykor ezt a kontinuitást, — az egyenes vonalat a polgári forradalom érlelődésétől a proletárforradalom beteljesüléséig — meghúzták. Utalhatnánk itt nyomban Szekfü Gyula koncepciójára, arra, hogy a liberalizmust, a haladó gondolatot miképpen tette felelőssé a „történelmi katasztróféért”. De felemlíthetnénk azt is, hogy a fehérterror első idejében a folyamatosságnak ez a gondolata: közhely. Szabó Dezsőtől Milotay-ig sokan hirdetik. Az *Uj Nemzedék* első számainak programcikke is — számonkérőn persze — felemlíti a forradalmak és a megelőző idők összetartozását, kapcsolatát. „Az a nyílt bolsevizmus, amely négy hónapig Magyarországon dühöngött, irodalmi vonatkozásban is az volt, ami a többiekben: patkánylázadás. A patkányokat azonban a megelőző tíz esztendő magyar sajtója és irodalma hordozta ki méhében...”³

Persze ezt a kontinuitást az ellenforradalmi sajtó és ideológia egyoldalúan torzította el: a maga céljai érdekében eltűntette a különbséget, a minőségi ugrást a forradalom és az azt megelőző idők között.

Más szempontból — de éppígy torzítva sejteti az összefüggést nyitány és zárótétel között a nyugatos polgári irodalom. A forradalom bukása után Babits is egy fonálra fűzi a liberalizmus előkészítő csatározásainak emlékét, az októberi majd a proletárforradalmat, mint Magyarország bukásának egymásból kinövő, s következő eseményeit.⁴ A magyar társadalom történetét 1919-ig az összeomlás láncreakciójának látja — épp ez vezeti 1921-ben a *Haláljiai* témájához. Egy Mikes Lajoshoz írott levelében említi, hogy a regény családjainak pusztulása „s hirtelen széthullása párhuzamos az ország sorsával”.⁵ S még a *Keresztül-kasul az életemen* néhány megjegyzéséből is a tizenkilencel záruló időszak egygyé kövült kornak festődik Babitsnál.⁶

A kontinuitás tehát nem tagadható, Babits se tagadta. Igaz, hogy hamis láncolatot mutatott fel 1919 után. Ugyanezt a kapcsolatot másképp, más nézőpontból deríti fel a forradalmak idején. Ha a 20-as években a tragédiák láncja zárja egygyé azt az időszakot — 18—19-ben

² JÓZSEF FARKAS: „*Rohanunk a forradalomba*.” Bibliotheca 1957.

³ LENDVAI ISTVÁN: Néhány adat az irodalmi patkánylázadáshoz. *Uj Nemzedék* 1. évf. 3. szám 1919. okt. 1.

⁴ „Ne feledjétek, hogy a kommunizmus is a vesztett háború gyermeke volt.”

⁵ A levél eredetije a Petőfi Múzeumban. Illés László szíves közlése.

⁶ „*Keresztül-kasul az életemen*.” 12, 18.

a forradalmas indulat természetes kibontakozásának idejeként látszik ez az egység. Kivált a polgári forradalomban érezte Babits, hogy az őszirózsás október az ő álmait váltja valóra. Valószínűleg ekkor, az első napok lázában olvasta fel egy alkalommal a *Május huszonharmadika Rákospalotán* c. versét ezzel a kísérőszöveggel:

„Engedjék meg, hogy egy forradalmi versemet olvassam föl a mai alkalomból; és pedig ez a vers nem valami újszülött alkalmi költemény, hanem egy olyan ember műve, aki már forradalmár volt a forradalom előtt (az én kiemelésem. — U. T.)

ez a vers jóval a forradalom előtt, sőt még a háború előtt íródott, azon az emlékeztetés május 23-án, mely a magyar proletárság első nagyobb szabású és szenvedélyesebb kitörése volt.”⁷

A „visszavonás” idején erre a gondolatra kancsal rímként üt vissza Babits szava: „Van, igaz, értelem, amelyben a költő forradalmár mindig! De más értelemben meg minden valódi költő konzervatív.”⁸ A kéziratföredékben azonban nemi erre az örök forradalmiságra történik célzás. A félreérthetetlen utalás a költő és a néptömegek közötti kapcsolatra egyetlen értelmezést enged. Így hát volt idő, amikor egy másfajta kontinuitást érzett fontosnak, másfajta egységet emelt ki: a forradalmi, az előremutatót. Könnyű lenne most már kétszeri köpönyegfordítással vádolni a költőt. Érzésünk szerint azonban kimutatható, — anélkül, hogy Babitsot minden felelősség alól felmentenénk — hogy kettős magatartásának, a kontinuitás kétféle értelmezésének gyökerei messze nyúlnak vissza az időbe; hogy itt nem egyszerűen hangulat és elv-váltásokról van szó, hanem a körülmények és események logikus és szükségszerű következményeiről.

Első tételünk tehát az:

Babits Mihály nem véletlenül állt a forradalom mellé,

mint ahogy az sem véletlen, hogy megtagadta a forradalmat.

Milyen motívumok vezették Babitsot, hogy a polgári, majd a proletárforradalmat támogassa?

A *Húsvét előtt*-ben egy árulkodó sornak kevés figyelemmel adózott a kritika:

Én nem a győztest énekelem

...
hanem azt, aki lesz, *akárki*
ki először mondja ki azt a szót,
ki először el meri mondani ...

...
hogy elég! ...

S itt az *akárki* — kulcsszó. A gondolatot — igaz védekezésképpen — még a „visszavonásban” is megismétli: „... *jött a forradalom, vértelen, s virágosan, s elvitte a háborút, mint egy napsugár a havat... Azt hiszem, nincs rosszabb a háborúnál...*” Vagyis a költő minden lehetőséghez odakapott volna, minden szalmaszállhoz, mely a háború, a vérontás végét ígerte. Lelkesedése az októberi forradalomért innen is táplálkozik. Későbbi csalódottságában, kiábrándultságában pedig lehetetlen észre nem vennünk a *pacifizmus* csődjét. Többek között az „*akárki*” jöjjön-csak-vége-legyen, hangulat sodorta Babitsot abba a nehéz és válságos helyzetbe, hogy a háború végét-hozókkal is idővel szembe kellett kerülnie. Babits forradalom-barátsága a pacifista illúziók szertefoszlásáig tarthatott.

⁷ OSzK. Analekta. Babits kézírása évszám nélkül.

⁸ „Magyar költő kilencszáztizenkilencben” Ny. 1919. 925.

Mégis, ezek az illúziók szép mámort és pátoszt szültek. A hirtelenjött rend és béke ábrándját. Az *Első pillanatban* c. Babits cikk pontosan ragadja meg a kezdeti napok kékvirágos álmát.

Babits háborús verseinek egyik legerősebb motívuma a csodavárás. Az őszirózsás forradalomban a teljesülő csodát fedezi fel: „... minden magától ment, szinte annélkül hogy az emberek akarták vagy csinálták volna; a földben, a kövekben, a levegőben volt benn az erő, a történelem gépezete működött itt tovább, mely akkora lendületet kapott a világháborúban, hogy most saját lendülete hajtja... Pusztán emberi szempontból nézve a magyar forradalom valóságos csoda volt.”⁹

Az idézetből két mozzanat is fontos. Az első, hogy egy önmagától megindult folyamatra céloz Babits — már itt alakul benne az a különös „kontinuitás” képzet, amely automatikus láncreakciónak látja a háborútól a forradalomig tartó fejlődést.

A másik mozzanat: hogy már a forradalom pillanatában érik a gond: ki lesz az *akárki*, aki Magyarországot megváltja a háborútól s a forradalmat végrehajtja. „Polgári forradalom? Negyvennyolcas szabadságforradalom? Nacionálista? Vagy antinacionálista forradalom, szociálista, társadalmi? Magyar vagy emberi? Vagy éppen a bolsevik anarchia szellemének első és még álcázott kirobbanása a Rend palackjából?”¹⁰

E sorjázó kérdésekből kiérzik, hogy már az „első pillanatban” is kérdésessé válik az *akárki* tétele; Babits vállalja a forradalmat, de — legalábbis egy időre — gátat szabna neki. „Megállhat-e a forradalom, mely annyifelé hajt és tendál, megmaradhat-e egy forradalomnak, mely annyi ellenmondásnak véletlen együttműködéséből született, nem kell-e továbbmennie, tovább bomlania, új meg új forradalmakká, amint az ellenmondások újra elválnak?”

Érzi tehát Babits, hogy a nekilendülő forradalom nagy s egymásnak feszülő erőket szabadíthat fel; számtalan emberi, politikai és világnézeti áramlat hajtja. Babits kérdése az, hogy mi és ki fékezi meg a palackból kibújt szellemeket. A forradalom „lenni vagy nem lenni”-jét így a következőkben fogalmazza. „Most attól függ a fa erőssége: meddig maradnak együtt (ti. a különböző tendenciák), meddig nőnek együtt? Ha rögtön elágaznak a könnyű levegőben: örökké bokor marad a növény, sohase lesz fáva. Ezért éppen ami aggasztónak látszik, abban lehet reményt találni: a viszonyok nehézségében, a rettenetes sok akadályban, amellyel még küzdeni kell. Mert bizonyára sok közös akadályt kell még keresztültörni minden tendenciának egyformán, mielőtt egyáltalán gondolhatna saját irányára.”

Benne van ebben a gondolatban a forradalom féltése is, a riadtság, hogy a csoda szertefoszlik, hogy a vívmányok megsemmisülnek. Ott bújkál azonban a polgári forradalom gyengeségének felismerése is: idő kell, amíg megerősödne, gyökeret eresztene a demokratikus eszme és közéleti gyakorlat. A cikk azt is sejteti, hogy csak ez a megerősödés állhatná útját nemcsak a restaurációnak és újabb háborúnak, hanem a forradalom gyors és hirtelen továbbfejlődésének, radikálizálódásának is. Egy megerősödött polgári forradalom után a szélsőségesebb tendenciák kifejlődése is kevesebb veszélyt rejtene magában. Ez az értelme lényegében a cikk zárómondatainak is: „Kétségtelen: a mai forradalomban új forradalmak csírái rejlenek. De ha egyszer a fa nagyra nőtt már: minden új forradalom csak annyi lesz, mint szétválása a fa két ágának, hogy mentül lombosabb koronája legyen.”

Babits sejtette, hogy októberre újabb s gyors események következnek: érezte, hogy a háború vége forradalmakat ígért. S ő a legfőbb rossznak a háborút tartotta: a békéért még a forradalmat is vállalni próbálta; legalább is belenyugodott abba a kényszerű, történelmi parancsba, hogy a vérontásra pontot csak nagy belső változás tehet. „Nem vöröslött-e a horizonton a vereség vére és a forradalom?” — köti össze egy mondatban a premisszáit és a következményt. „— Kösd ki a hajót! — kiáltott a költő. — Békét! — kiáltott. *Nem tehetett*

⁹ BABITS MIHÁLY: Az első pillanatban. Ny. 1918 II. k. 616—618.

¹⁰ Uo.

mást...". Vagyis — magyarázza Babits 19 után — kényszerült kimondani az „akárkit”, nem tehetett mást; ha a legfőbb rossznak a háborút vélte, semmilyen árat nem tagadhatott meg, hogy a világegyéből menekülni láthassa nemzetét.

S milyen megnyugvással, örömmel fogadta azt, hogy az első forradalom, az októberi, vér nélkül zajlott le. Mámora és elragadtatása nem annyira a forradalomnak szólt, mint a csodának, hogy „véletlenül”, a történelem menetébe való erőszakos beavatkozás nélkül, szinte magától született a váratlan megoldás. Egyik, anyjához írott leveléből is kiderül, hogy rajongása épp ennek a vértelen, zökkenésmentes, isteni ajándék-szerű fordulatnak szól.

„Kedves Anyám!

bocsáss meg hogy ily soká nem írtam; ezekben az izgalmas napokban, mikor csak úgy zúdultak az események, bajos is volt időt és nyugalmat találni arra.

Pesten már teljes rend van: remélem Szekszárdon is. Itt különben nem is volt veszedelmes felfordulás, a forradalom napja is gyönyörűen folyt le, igazán szép nap volt, és egy csöppet sem félelmes. Csak Újpesten és a külteleken voltak nagyobb rendetlenségek.”¹¹

„Éljen a köztársaság!”

A forradalom, amelynek szép napját Babits üdvözölte, az állami-gyarmati kérdés megoldását, Magyarország függetlenségét is jelentette. Ha a motívumokat keressük, melyek Babitsot nyílt kiállásra, politikai állásfoglalásra ösztökölték, ez utóbbit nem szabad elhanyagolnunk. Az *Első pillanatban* ujjongását is a hazafiúi tűz szítja.

„... Ha valaki azt mondta volna szerdán este: 'csináljatok azon a helyen ahol ez a mai, Ausztriába ékelt, feudális, félholt militárista, Tisza István-féle Magyarország hever hagyományos királyhűségében, gyűlölvé minden szomszédjától, holnap reggelre egy önálló, független, radikális magyar köztársaságot, mely minden militarizmust megtagad és minden minden nemzetnek barátja: és reggel aki kimegy az utcára, minden katona sipkáján a K betű helyén egy virágot lásson: és mindezt harcok és vérontás nélkül, ha ezt parancsolta volna valami Hatalom és hozzátette volna ígéretét: Béke és Szabadság és a fenyegetést: Pusztulás és Halál nemkülönben — aligha akadt volna köztünk, aki ne éppoly csüggedt szívvel hallotta volna a nehéz feltételt mint a mesebeli királyfi a varázsló király lehetetlen parancsát.”

A militarizmus, a feudalizmus, a császári és királyi önkény végét jelentő megmozdulásban Babits természetszerűleg részt kért; legyőzve idegenkedését a nyilvános szerepléstől, olykor már tribün hangokat pengetve.

Nem tudjuk, miért nem jelent meg sehol például az *Első pillanatban* haladó gondolatait élesebben fogalmazó kiáltványa, az *Éljen a Köztársaság!* Nagy pátosza, sodró lendülete van ennek a lázító és gyújtó szózatnak:

„Testvérek! Bécs és Ausztria köztársaságot akar. A Habsburgoknak ott nincs már taláruk. Azok az államok, amelyekre a monarchia szakadt, egymásután választják a köztársasági formát. A Habsburgoknak kicsúszott lábuk alól az ő birodalmuk. Egy szilárd pont van még. Egy végső menhely, egy jó bolond ország: Magyarország! Idejönnek hozzánk minden pereputtyaikkal, főhercegeikkel, udvartartásukkal: és mi hűségesen keblünkre öleljük azokat, akiket a nép jogos fölháborodása máshonnan el-söpör. Talán oly sok jót tettek velünk? Nem, magyarok! Magyarország csak átokkal, gyűlölettel tartozik a Habsburgoknak. Mikor teljesítették önkényt az óhajításainkat? Mikor voltak mások velünk, mint elnyomók, ellenségek, hóhérok? A magyar történet tele van rettenetes tetteik emlékével. Legjobbainkat kivégezték, mint a bűnösöket. Zrínyinek, Frangepánnak, Martinovicsnak, az aradi vértanúknak vére ellenük kiáltoz az ég! — Testvérek! Ne engedjétek magatokat kijátszani! Le a született és fizetett népgyilkosokkal! Éljen a köztársaság!”¹²

¹¹ B. M. levele, idősebb Babits Mihálynéhoz. OSzK levelestár.

¹² B. M. „Éljen a köztársaság!” Irodalom-Tudomány 1946. 4. 1.

A posthumusan közölt szöveg Babits új s érdekes arcát tárja elénk : a szenvedélynek azon a hőfokán szól itt, mint legnagyobb háború-ellenes verseiben, a *Fortissimo*-ban, vagy a *Húsvét előtt*-ben. Forradalmi írásai egyébként sem a tartalom merészségével kapnak meg, inkább a hang fűtöttségével. Gondolatkörük nem mutat centrális eltolódást Babits világnézetében. A kulcskérdés még ebben a kiáltványban is a háború befejezésének és megakadályozásának óhaja.

Az *Éljen a köztársaság!* közölt szövegéből ugyan épp a legfontosabb, zárómondat maradt ki sajnálatosan. Babits gépiratában azonban benne található,¹³ s Török Sophie kézzel is beírta az *Irodalom-Tudomány*-ban megjelent cikk lapkivágatára.

A kimaradt utolsó mondat így hangzik : „Amíg király lesz, mindig lesz háború!”

A hangsúlyos zárómondatból is látható : Babits mindent a háború kérdésének rendel alá, minden jelenséget ebből a szemszögből vizsgál, valamely dolog értékét számára ezidőt az adta, hogy elősegíti, vagy gátolja-e a nemzetek közti harcot. Ez a monomániává terebélyesedő félelem és irtózat a háborútól olyan elképzelésekre ragadtatja, melyeket egyébként aligha vallott volna. Az a zaklatott, izgalmi állapot, melybe a vad viharokban gyámoltalan és tétova Babits került, alkalmas volt arra, hogy hirtelen felszökkenő ötleteire, de még lelkesedésére se tegyen gyeplőt.

Forradalmi gondolatrendszer kialakulásáról, rendbe foglalt világnézetéről nem is beszélhetünk Babitsnál, még a polgári forradalom napjait figyelve sem. Ha várt is valamilyen fordulatra — az események készületlenül érték. S épp nála hiányzik ekkor a higgadt értékelés, a következetes végiggondolás. Egyetlen fogódzója : a háborúellenesség ; ösztönösen és tudatosan is ehhez viszonyít mindent. S hogy ez világnézeti magnak — nemes erkölcsiségében, és gyakorlati haszna ellenére — mily kevés, azt jól mutatja az *Igazi haza* című cikkének sorsa.¹⁴

Babitsból e cikkben ömlik ki minden keserűség, amit az álhazafias, sovén, frázisos nemzetieskedőkkel szemben eszmélkedése első pillanatától érzett. Hazafiatlansággal támadták őt is nemegyszer, jogtalanul, igaztalanul, elfogultan. Az „Eduárdoknak éljenektől zengő poéták” példája pedig még gyűlöletesebbé tette előtte a nemzeti fölény, elkülönülés, háborús uszítás gondolatát. Ennek a lassú érlelődésnek eredménye az egyik legmeglepőbb 19-es Babits megnyilatkozás : „Mert az emberiség előbbre való mint a nemzet és talán jó is, hogy pusztuljanak a nemzetek, amelyeknek nevében halomra ölték a szent emberiséget, kínozták és keresztre feszítették az Isten képését.”¹⁴

Babits igyekezett később megmagyarázni ezt az állásfoglalást. S ami e késői tétel egyik felét illeti, igaz is. Azt fejt ki, hogy a lehetőségek és a forradalom szépségei elkábították, s bármennyi kételye volt, még a nemzet pusztulása árán is az emberiség ügyéért próbált sikra szállni. „— A nemzet meghalt — mondtam és hirdettem, — a nemzet mint politikum meghalt, meg kellett halnia, mert bűnös volt, gyilkos volt — és elkecsere, mint az Arany egyszerű parasztja, még segítettém verni a szörnyű jégesőnek. Feledjük el a Nemzet szavait — mondtam — a gyilkos szavakat, amik szétválasztottak és vad harcba vittek egymás ellen, — tanuljuk meg az Emberiség szavait — a n e m z e t csak kultúrában éljen ezután...”¹⁵

Mind az eredeti cikkből, mind a „megtagadásból” egy furcsa antinómia bukkan elő. Babits mindkét túlzás lázában szinte egymást kizáró ellentéteknek állítja szembe Haza és Emberiség fogalmait. A forradalom idején az Emberiség pártján a Nemzet elvetésére kényszeríti egy sajátos, merev gondolatrendszer, melynek középpontjában, mint mondtuk, a háborúellenesség áll. A forradalom bukása után pedig a kiábrándult és csalódott Babits — kiábrándul (legalábbis egy időre) a Testvériség eszméjéből is. Úgy látszik tehát, hogy az elvont pacifizmus, mint valamely gondolatrendszer egyetlen középpontja : ferdén tükrözi a világot ; különös túlzásokat eredményez. Sőt már-már azt mondhatnánk : a merőben morális

¹³ OSzK Analekta.

¹⁴ B. M. : Az igazi haza. Uj Világ 1919. febr. 15.

¹⁵ Magyar költő kilencszázötvenkilencben. i. h. 922.

indítékú pacifizmus szinte involválja a morális törést is; merevségével, a praktikumtól való teljes idegenségével, egyszempontúságával, mechanikus kizárólagosságával. És erre éppen Babits magatartásának, kétoldali túlzásainak váltólázai szolgálatják a példát.

Vagyis meg kell állapítanunk, hogy Babits forradalom alatti megnyilatkozásaiban és cikkeiben nem találunk olyan teherbíró, új, a körülményekhez alkalmazkodó, lépést tartó világnézetet, mely a későbbi eseményeket roppanás nélkül állta volna. Már első cikkeiben is mintha ott derengene az az belső indokok, melyek a „visszavonáshoz” vezettek — s ez arra figyelmeztet, hogy a gondolati fejlődés belső ellentmondásainak elemzésével próbálkozunk a további munka során.

Nem szabad túlértékelnünk Babits forradalom alatti megnyilatkozásait. Mindenben ott a fenntartás, a riadtság árnyéka; ha erre is ügyelünk, máris kisebbnek látszik — nem azért, mert így akarjuk látni! — a kilengés amplitúdója. Babits útja mindvégig a polgári demokráciáé, aki sohasem tudta az esetleges lojalitáson túl vállalni a lázadó tömegek útját, sem a diktatúrát, sem a Tanácsmagyarország további harcát. Mindez ugyan nem szépíti a *Magyar költő kilencszázitizenkilencben* álláspontját és gesztusát, de magyarázza, megmutatja gyökereit.

Világnézeti indokok

Ugyanakkor ne is becsüljük le Babits szerepét 18—19-ben, sőt 18—19 szerepét se Babits életében. Ha az imént arról beszéltünk, hogy világnézete nem bizonyult alkalmasnak új és forradalmi igék befogadására, — szólnunk kell arról is, hogy a forradalmi fejlődés helyesléséhez is egyszersmind világnézeti indítékok segítettek. Arra a küzdelemre célok itt, melyet Babits a háború második évétől az antiintellektuális és antiracionalista eszmék és erkölcsök ellen vívott. Ennek a harcnak három legfontosabb dokumentuma, az *Itália*, a *Veszedelmes világnézet*¹⁶ és a *Kant és az örök béke*.¹⁷

Mindhárom tanulmány lényegileg a háborús világnézetek fertőzeteire hívja fel a figyelmet, az ösztönkultusz burjánzására, egyfajta fatalisztikus cinizmusra, mely teljes beletörődést hirdet a világ sorsába.

Babits ezzel a gondolattal — hogy mennyire lehet beleavatkozni a világ sorába — sokat vívódott. Kant filozófiájából épp a *kategórikus imperatívusz* tanát utasította el, mert „a vak fegyelem morálja, az igazi porosz morál, a militarista morál” filozófiai alátámasztása.¹⁸ Kantból egészen mást érzett közel magához: az értelem kritikusból az emberi rendezésben hívő gondolkodót népszerűsíti. Már jóval az *Örök béke* tanulmány megjelenése után, 1919. ápr. 28-án előadást tartott hasonló címmel a Társadalomtudományok Szabad Iskoláján. S ott a korábbi tanulmányban még csak körvonalazott gondolatot élesebben fogalmazza. — Kézrel írott előadásvázlat-töredékében arról beszél, hogy a legtöbb békegondolatban

... az érzelmi színezet pesszimizisztikus volt; pesszimizisztikus még a legnagyobb modern pacifistánál, Tolsztojnál is, aki csupán a világ útjainak teljes megtagadásában, s egy őskeresztényi vallásos megújulásban látta az emberek közötti béke lehetőségét. Jól esik e kétségbeesett modern érzéssel szembefordulni s visszatérni a Kant józan optimizmusához”.¹⁹

A világ értelmes rendezése, a ráció szerepének érvényesülése persze inkább vágy, mint hit Babitsnál. A történelemben ő a véletlen játékát szemléli borzadva, véletlennek tartja a

^{16/17} B. M.: *Itália*. Ny. 1915 I. k. 639—646. E cikkben szerepel először a „veszedelmes világnézet” kifejezés. A *veszedelmes világnézet*. P. N. 1918. jan. 9. Az „Ezüstkor”-ban Babits 1917-es keltezéssel teszi közzé. Kezdősorainak fogalmazványa Bálint Aladár orvos-növendék 1917. XII. 27-i levelének hátlapján található: OSzK Analekta.

¹⁸ A *veszedelmes világnézet*. Ezüstköf. 84.

¹⁹ Kézirattöredék. OSzK. Analekta.

háború keletkezését is. „Én meg vagyok győződve — írja *A veszedelmes világnézetben* —, hogy a történelem logikátlan s úgynevezett mélyebb okai a világháborúnak, sincsenek.” Ugyanilyen véletlennek, a körülmények összjátékának tartotta az októberi polgári forradalmat, melyet — magyarázza *Az első pillanatban* — saját lendülete hajt, „s ha emberi kéz próbálja forgatni, elragadja azt a kezét a saját irányába, vagy letépi.”

Íly módon tehát hisz valamely objektív történelmi menetben, de olykor alig lát lehetőséget a szubjektív elem szerepére. S mégis, tudta, hogy például az antiintellektuális világnézetnek milyen befolyása volt a tömegek lefegyverzésében, elbutításában.

S ezért esik kísértésbe, hogy egy új filozófia körül tapogatózzék, hogy az értelem szavában keltsen hitet, hogy legalábbis a kultúrán keresztül egy egészséges szellem hatásán munkálkodjék. Számára a forradalom egyszerre csábító és visszataszító; sajátos ellentmondást érez benne, „mert rendet jelent a rendetlenségben, szervezethez a szervezetbontásban”²⁰ — S bár nem áll előtte világosan, hogyan küzdhető le ez az ellentmondás, vonzódása egy új felvilágosodás munkájához nem tagadható.

Két érdekes, ismeretlen dokumentumát közlöm ennek a tapogatózásnak, keresésnek. Az első egy előadásának szövege az *Új racionalizmus*ról. A kézírásos jegyzet az alábbi meghívó hátlapján olvasható:

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája Anker köz 2. II. em.

Budapesten, 1918. március 22.

Igen tisztelt Uram!

Megállapodásunk értelmében *Új racionalizmus* című előadását március hó 27. napjának 7—8 órájára osztottuk be. Ennek szíves előjegyzését kérjük és vagyunk

kitűnő tisztelettel.
(olvashatatlan aláírás)

Csatolva tisztelet-jegy és program.

Az előadás ceruzával írt vázlata eléggé elmosódott, de néhány olvashatatlan szó, vagy egyelőre megfejtetlen jelt leszámítva, teljes szövegében a következő:

Az Új racionalizmus előadás vázlata az 1918. márc. 22. meghívó hátlapján

Mielőtt rövid és rövidségéhez képest bizonyosra elég felszínen mozgó előadásomat megkezdéném ezen a sajtóságon címen: az *Új rac.*, egy őszinte vallomással tartozom Önöknek. Be kell vallanom, hogy ezúttal olyan dologról akarok beszélni, amiről semmit sem tudok. Vakmerőségemet talán némileg enyhíti az a körülmény, hogy nemcsak én nem tudok erről a dologról semmit, hanem más sem, senki a világon. Mert méltóztassék csak elgondolni mit jelent ez a cím: *Az új rac.* Racionalizmus (mint önök bizonyára jól tudják), az a világnézet, mely az észet teszi minden igazság és tudás alapjává, mértékévé, sőt bizonyos értelemben minden dolgok mintájává, minden ideál kritériumává, s a történetek bírájává is.

Már most ha végigtekintünk Európa mai szellemi áramlatain, azt fogjuk látni, hogy az ilyenfajta világnézet manapság egyáltalában nem divat. Éppen az ellenkezője divat. A filozófia Kant óta kritizálja az észet, rámutat az igazság relativitására sőt szubjektivitására, rámutat pl. Bergsonnál az idő, a fejlődés irreversibilitására, matematikaellenességére. A művészet az ész által ellenőrizhetetlen ösztönélet hatalmát, primár voltát, dicsőségét hirdeti az értelem közömbösségét, sőt értéktelenségét. A természettudományok megmutatják, hogy eszünk csak hálót adhat és mind tökéletesebb segédeszköz a természet jelenségei közötti praktikus eligazodáson, de sohasem hatolhat bele a jelenségek mély értelmébe, sohasem szabhat meg nekik minden időre érvényes törvényeket, melyek többek legyenek ideiglenes hipotéziseknél. A filológia és a történettudományok beleoltották a kor világnézetébe a történelmi fejlődésnek, a vak ténynek, a meglevőnek a múlt hatalmának tiszteletét. Ehhez képest alakult át a morál is ész-

²⁰ Az első pillanatban i. h.

nélküli morállá, az oktan Tények és Parancsok moráljává, amelynek egyik végétében a mindenbe belenyugvó szkeptikus morál áll, mely azt mondja *Ez mindig így volt és m. i. i. i. [mindig így is lesz]*.

: a világot nem lehet ésszel kormányozni soha, — másik végétében a kategorikus imperatívus morálja, mely így szól: *Tedd és ne kérdezd miért*. Különösen figyelmeztetni kívánok e világnézet társadalmi konklúziójára, mely nem épít mint a létező hatalmakba való belenyugvás, a történeti alakulások és vak erők tisztelete, egyszóval a reakció minden téren, melynek az antiintellektualista filozófusok (sokszor talán tudtukon kívül) készítettek és készítik talaját: az a társadalmi filozófia mely ismétlem azt mondja, *a világ úgysem lesz észszerű soha*. Minden újító forradalmi törekvés tulajdonképpen egy racionalisztikus világnézet eredménye, mely a tények világa helyett egyszerűbbet akar létesíteni, az észről veszi a mintát, bízik az ész erejében és értékében, nem ijed meg a vak múlt, a tények hatalmától. (Mint a XVIII. század, mely a francia forradalmat készítette elő, volt a legrac. század.)

Tulajdonképpen az egész előadás innen.

Minthogy tehát az egész mai világnézet mindenestül antiint. antirac., joggal lehet kérdezni mi az amit újra racionalizmusnak merhetünk egyáltalán nevezni? Így megérthetjük miért nem tudunk semmitsem az új racionalizmusról. 1. mert még nincs. Új racionalizmusnak a *mában* nincs, legfeljebb a *holnap*-ban lehet értelme. Legfeljebb azt gondolhatjuk, hogy jönni fog, jöhet vagy kívánatos egy új racionalizmus.

2. nem tudhatjuk, lesz-e? Ma még semmi sem vall erre.

3. Ha lesz, nem tudhatjuk, hogy milyen lesz,

4. mert belső ellenmondásai vannak, amiket meg kell oldani.

Valóban minden mai gondolkodásban mely némileg is hajlik racionális felé, megvan csirája vmely ellenmondásnak ... Lask.

A közölt előadásszöveg gondolatmenete főbbvonásaiban azonos *A veszedelmes világnézetével*. A két szöveg közötti eltérésen azonban épp ezért jól lemérhető annak a három hónapnak gondolatserkentő hatása, mely elválasztja őket. A korábbi cikkben Babits csupán a megújuló racionalizmus szükségességéről beszél — itt már konkrétan lehetőségeit is latolgatja. A szabadabb előadásszövegben szabadabbra eresztett gondolatok csaponganak; sokkal érezhetőbb a jövőtvárás hangulata is.

A pedagógia szerepe

1918-ban, a polgári forradalom után, majd 1919-ben, a proletárdiktatúra idején Babits ennek a világnézeti harcnak gyakorlati formáit is igyekszik megtalálni — elsősorban a nevelésben és a pedagógiában. A ráció és az igazság hirdetésének, győzelmeinek lehetőségét látta meg egy nyűgeitől megszabadult oktatási rendszerben. Még a „visszavonásban” is így fejteti indokait, hogy miért foglalta el a „vörös katedrát”.

„Loyális akartam lenni ... a Forradalommal — mert még ott melegedett az együgyű poéta-szívekben, ott melegedett a lelkes ifjúságban, ott melegedett a 'nemzet lelkében' a virágos, vértelen októbertvégi nap emléke, mely megszabadított a háborútól. S elgondoltam, mily forradalmi a Tudomány, mily forradalmi maga az Igazság, mely nem kérdezi a fönnálló hatalmat, nem tekint a megszentelt előítéletekre: hozza az újat, s önmagától omlik szét a régi: — erre gondoltam, és akkor ott egy szép megnyitó frázisban meghajtottam a 'Tudomány komoly zászlóját a Forradalom vörös lobogója előtt'.”²¹

Az igazság gyors győzelemre-segítésének programja ugyan szintén szertefoszlott Babitsban 19 után — de a forradalom hónapjaiban hitt benne. A következő dokumentum épp erről vall:

²¹ Magyar költő kilencszáztizenkilencben. i. h. 921.

I.

mi a feladat?

hamagy. tanítósnak a forradalmat *meg kell csinálni*;

Hogyan? Nem történt meg?

A forradalom megtörtént — de csak jelképileg. Hiába nyitják ki a börtönajtót, ha a rab nem veszi tudomásul, hogy nyitva van és nem akar kimenni.

Az igazi szabadság a lelkekben van.

A jelképi forradalom csak a börtönajtó megnyitása. Kinek a feladata végrehajtani a *valóságos* forradalmat és kivezetni a börtönből a lelkeket, amerre végre már szabad az útjuk?

Nekünk tanítóknak.

A forradalom alapkövét a magyar nép letette okt. 31-én.

De az alapköv letétével még nincs készen a ház, az csak egy hivatalos pátens az építésre.

Az igazi munka most kezdődik.

S ez a munka az iskolákban folyik sokkal inkább, mint bárhol másutt.

És mégis : azt lehetne mondani, hogy a forradalom nem rótt új munkát az iskolára, csak szabaddá tette a régi munkáját.

Az iskola abban a szerencsés helyzetben van természetes munkája összeesik a forradalom munkájával.

Forradalmi munka volt, már a forradalom előtt.

Mert forradalmi munka a nép felvilágosítása, oktatása, az igazság megmutatása.

Aki az igazságot ismerte, az csak forradalmár lehetett már akkor.

De az iskola forradalmi munkáját ezer módon feszélyezték, gátolták.

Az állam az iskolának színlag barátja, valóságban titkos ellenségének érezte az iskolát, s ellensége volt az iskola igazi, természetes céljának.

A forradalom visszaadta az iskola természetes jogait, de e jogokat egyszersmind köteleességekké emelte.

Az iskola, mondom, szerencsés helyzetben van : köteleességei összeesnek jogaival.

Tulajdonképpen csak egyes számot kellene használni, mert minden *egy gyökerű*

Ezért egy szóval kell megpróbálnom kifejezni.

Igazság

mély bölcsessége a magyar nyelvnek, hogy egy szóval hívja a *veritást és justitiát*

Az oktatás és nevelés összefüggése. (Ostobaság és gonoszság)

Hogy [utána áthúzva : lehetett] hamisíthatik meg a kicsinyeknek adott igazság?

Mert nemcsak írás-olvasást adunk nekik, hanem főleg *beszéd és értelem gyakorlatot*.

Itt nem *lehetett* addig igazat adni. Most megnyíltak a kapuk.

Kiirtani a háborús világnézetet. — (Az iskola vezekeljen bűneiért)

Bátorság és szabadság mint az igazság apja és leánya. De mégsem elég az igazság.

Minden igazság múltra és jelenre vonatkozik. Mi *jövőt* akarunk, újat, ami még nincs, alkotást, *munkát!*²²

A szöveget az eredeti szaggatott jegyzetszerűségéhez híven közöltem. Valószínűleg az 1918-as forradalom első napjaiban tarthatta ezt az előadást, tanárok előtt.

Babits és 18—19 oktatásügye

Ekkor már tagja volt a Nemzeti Tanács közoktatásügyi szaktanácsának, 1918. november 25-én választották be. Egy hónappal később Benedek Marcell értesíti levélben, hogy elvállalta a középiskolások kulturális egyesülete tanári vezetését, ahol tiszteleti tagnak megválasztották Babits Mihályt is ; egyben felkéri arra, hogy a magyar irodalomról tartson előadást az egyesületben.

Feltehető az is, hogy mint e szervek tagja, tanácsát is kérték a kidolgozandó iskola-reformok kérdésében.²³ 1919. január 31-én Rozványi Vilmos az Alkotó művészek és Tudományos kutatók szövetségének nevében február 3-ra az Otthon körbe hívja Babits Mihályt az egyetemi autonómiáról tartandó megbeszélésre. 1919. február 3-án Somogyi Béla és Gönczi Jenő közoktatásügyi államtitkárok február hatodikára a minisztériumba kérik „a forradalmi

²² OSzK Analekta.

²³ Az iskolareformról I. dr. VÁROSSY GYULA nyilatkozatát. P. N. 1919. jan. 3.

népiskolai olvasókönyv szerkesztése ügyében". S nyomban a Közoktatásügyi népbiztosság megszervezése után, 1919. március 22-én a népbiztos és helyettese által vezetett értekezletre kap meghívót; majd 1919. április 12-én a népbiztosság propaganda osztályvezetője kéri tanácsát a tudományos és népszerű kiadványok ügyében. S ugyancsak a közoktatásügyi népbiztosság kéri el propaganda terjesztésre *Az örök béke* című előadását 1919. május 12-én. Régi ismerőse, egykori igazgatójának fia, ifj. Gaál Mózes mint gyakorló pedagógust és író, Babitsot is felszólítja új ifjúsági művek írására 1919. május 24-én. S természetesen, az egyetemi tanár véleményét is meghallgatják, amikor a 19-es tanév végén az egyetemi képzés új és rendszeresebb kidolgozását kezdik el, június közepe táján.²⁴

Persze ez a dokumentáció fennmaradt meghívókon alapszik s nem mutatja Babits aktív részvételét — csupán arra bizonyít, hogy társadalmi aktivitásának lehetősége növekedett meg. Egyetlen fennmaradt kézirat vall arról, hogy fentebb közölt előadásán kívül, mint pedagógus is részt vett az új oktatási rendszer kialakításában. Ez is — Babits szokása szerint — a meghívóra odavetett széljegyzetből áll. Az értekezletet, amelyen Babits is felszólalt, 1919. július 22-ére hívták össze, „a tanárvizsgálati követelmények újabb szabályozása és a Középiskolai Tanítóképző Főiskola tanmenetének megállapítása céljából”. Szűkebb tárgya a magyar nyelv és irodalom tanmenet és vizsgálati követelmények megbeszélése volt.

Babits feljegyzéséből az is valószínűnek látszik, hogy e tárgykörnek ő lehetett — talán egyik — referense: az is kiderül, hogy a tanmenetet, illetve vizsgakövetelményeket nem ő, hanem Beöthy Zsolt állíthatta össze, mert a szövegben ez áll:

„Félreértés elkerülése végett: *Ez nem az én tervem volt!* Ez Beöthy terve, melyet én csak pótoltam.” — Majd a meghívó hátlapján: — „Az a korszak, melynek történeti áttekintése az alapvizsgán szerepel, csak *példa*: hogy valami történetet ízelítőbe is kapjanak. Egyébként a történet egészében a szakvizsgára marad; az alapvizsgáé az auktorok olvasása... Nem akarjuk elválasztani: az olvasás bő kommentárral történik; csak a rendszeres nagy irodalomtörténet fog egyelőre hiányzani, mely a kisebb írókra és művekre is kiterjeszkednék. Beöthy nagyon védi ezt.”²⁵

Egyébként Babits a hallgatók körében népszerű egyetemi tanár volt; kinevezésével régi becsvágya teljesült, s ő lelkiismeretes tanárként előadásai mellett szemináriumot is vezetett, a hallgatókkal pedig külön foglalkozott. Egyik hallgatója külön levélben köszöni meg 1919 májusában, hogy Babits bejelentette: fél órával többet ad a hallgatókkal való megbeszélésre.

A nyugatos irodalom megbecsülése

Nem véletlen egyébként, hogy Adyról tartotta szemináriumát.²⁶ Újabb indítékként hadd sorakoztassuk fel, hogy a forradalom mellé állásában ez is vezette: az irodalmi csoport, melynek tagjául vallotta magát, üldözött és a hatalom által mellőzött helyzetből mind a polgári, mind a proletárforradalom alatt megbecsült helyre került. Ady neve pedig zászlója lett a Nyugat-mozgalomnak s a forradalmaknak egyaránt.

Ady szemináriumának anyagát csupán egy közleményből ismerjük; nem autentikus szövegből, s talán ezért nem említi Sárkány Oszkár bibliográfiája, s Földessy Gyula *Ady érté-*

²⁴ Értesítések az OSzK. Analektájában.

²⁵ OSzK Analekta.

²⁶ B. M.-t 1919 májusában nevezték ki „egyetemi tanítónak”, mégpedig a „világirodalmi és modern magyar irodalmi tanszékre”.

²⁷ L. Babits emlékkönyv és Kelet Népe 1938.

kelése c. vitairata sem.²⁷ Egy részlete azonban gyorsírói jegyzetből az alábbi fejléccel jelent meg a *Vasárnapi Ujság* 1919. év 24. számában :

„Babits Mihály, a mint az egyetemen elfoglalta tanári székét, irodalom-elméleti előadásai mellett Ady-szemináriumot hirdetett, amelyen a hallgatók rendkívüli érdeklődése mellett tanár és tanítványok együtt fejtegetik Ady Endre költészetét. A szeminárium bevezető előadásairól *Jaulusz Ilonka* gyorsírói jegyzetet készített s ebből közöljük az alábbi részt, annak kijelentésével, hogy a közleménynek csak a gondolatai a Babitséi, a formáért nem őt illeti a felelősség.”

Itt most nem foglalkozhatunk Babits és Ady viszonyával, még avval sem, hogy mennyiben tér el, ennek az előadásnak Ady-értékelése Babits 1920-as *Tanulmány Adyról-jától*. Csupán egy gondolatra célunk itt, mely Babitsra jellemző. Egyhelyütt ugyanis Ady próféta-voltáról beszél, s azt emeli ki, hogy a költőnél nem az számít, hogy beteljesül-e az, amit jövendől, belőle mindig inkább a „vágy beszél, nem a látás”, a prófétában a magatartás a lényeges, nem látomásának tartalma.

Ezt a gondolatmenetet olyan időben fejtegeti Babits, amikor sokak előtt úgy tetszik, hogy Ady álmai valóra váltak. Az előadás-kivonat — bár túlzott következtetéseket a szöveg nem hiteles volta miatt nem szabad levonnunk — egyetlen szóval sem tér ki Ady eszméinek aktualitására, inkább merő általánosságban annyit állapít meg, hogy Ady költészetének lényege a hit az emberi fajban. Ady proletárverseire egyetlen szűkszavú célzás esik épp az előbb ismertetett gondolatmenetbe illeszkedően : „A „Proletár fiú verse’ sem jövendőmondás, hanem az erő érzése. Érzzi az erőt, mely létrehozza a jövendőt.”

A kivonatból egyébként is érzik valami tartózkodás, ez a részlet — mint ahogy a levelezés sok más adata — arról árulkodik, hogy Babits a zseni elméletet fejtegette, és nem valamely aktuális tételt vagy eszmét.

Társadalmi tevékenység az írói közeletben

Szélesebb körű társadalmi tevékenységéről is leginkább 1919 májusáig—júniusáig tudunk. 1919. április hó huszonegyedikén még a Nyelvtudományi és irodalomtörténeti kutatók szövetségének alapító tagjai között találjuk, Asbóth Oszkár, Balassa József, Schmidt József és Simonyi Zsigmond társaságában. Májusban Barta Lajos közli vele levélben, hogy a Magyarországi Írók Szakszervezete az alakuló közgyűlésen a szakszervezet alelnökévé választotta.

Tagja volt az írói direktóriumnak is, melynek elnöke Osvát Ernő, tagjai Balázs Béla, Bíró Lajos, Kassák Lajos, Komját Aladár, Móricz Zsigmond, Révész Béla, Szini Gyula voltak. A direktórium csak úgy hozhatott határozatokat, ha valamennyi tagja megjelenik az ülésen. Május vége felé Babits úgy látszik már el-elmaradozhatott az ülésekről, mert a fennmaradt meghívók egyre nyomatékosabban sürgetik. Egy alkalommal Balázs Béla táviratozik érte, másszor Laczkó Gézáne szólítja fel Komját Aladár megbízásából, kétszer is, hogy okvetlen jelenjen meg ; majd Komját saját kézírású, szűkszavú cédulája hívja Bíró Lajos Mártírok úti lakásán tartandó megbeszélésre.²⁸ De nyár felé már közel az idő, amikor

Babits megalapítja a proletárdiktatúrát

A *Szittát-e lassú mérgeket*, ezt az először a *Magyar költő kilencszáztizenkilencben* betéteként közölt verset Babits a későbbi verskötetek kiadásában júliusra keltezi ; ez azonban — bárki feltételezhetné — antidatálás is lehet. Van azonban Babitsnak megjelent verse, a *Szálló nap után*, 1919 júniusából,²⁹ mely — ha képes beszédben is — elvágyódást, csalódottságot, kiábrándulást tükröz.

²⁸ Meghívók, OSzK Analekta.

²⁹ VU 1919. jún. 8. 23. sz.

Ilyenkor, látod-e, hunyt lelkemre
 csókot nyom a nap,
 és menni (gondolom) oly jó lenne,
 amerre a nap
 csak menni (gondolom), egyre menni,
 napot nap után
 vonatra ugrani, nem pihenni,
 szálló nap után...

...
 s e csöpp szoba messze csöndes ország
 „a vágy fenekén :
 majd okosan itten megbu lelked
 „(szökött katona)
 és e szoba lesz majd szőnyeg-kerted,
 „párnák vadona.

A lélek, mint szökött katona, a gondolatban való bújdosás, megannyi jelképnek hat. E vers vallomását azonban nem szabad elhamarkodottan értékelnünk. Egyrészt nem valószínű, hogy Babits a proletárdiktatúra idején írta. El kell fogadnunk a költő nyilatkozatát, mely szerint a *Szittál-e lassú mérgeket* az „egyetlen éneke a kopár diktatúra énektelen idejéből” hiszen: — ha a *Szálló nap után*-t ezidőtt írja, dokumentumként hivatkozott volna rá. A költemény háborúellenes hangulata azt a feltételezést engedi, hogy korábbi mű, melyet Babits ekkor fejezett be. A kéziratban az utolsó nyolc sor hat toldaléknak; hátlapján Babits vázlata olvasható a szabadversről és a prózaversről. Ezek a jegyzetek viszont egyetemi előadás-vázlatai lehetnek — így az látszik valószínűnek, hogy az előkerült kéziratot ekkor fejezte be s adta oda Schöpplinnek közlés céljából.

A közlés ténye azonban a tudatos Babitsnál arról árulkodik, hogy a verssel az adott pillanatban azonosította magát, tartalmát, mely a háború és erőszak ellen szól, érvényesnek érezte a diktatúrára is.

Mindezt csupán halvány feltételezésként említjük, semmiképpen sem komoly dokumentumául annak, hogy Babits, a proletárdiktatúra utolsó hónapjaiban ezzel a költeménnyel akár sokak számára is jelezte volna különállását, kiábrándulását. A csalódást és elfordulást csupán magánlevelek tanúsítják. Így egyik, édesanyjához írott levelében arról beszél, hogy ezek a rossz hónapok nem tarthatnak sokáig, hogy a türelem és várakozás állapotában van, s megnyugtatta családját, hogy ne aggódjanak, minden jobbra fordul.³⁰

Hogy nyilvános tanújelét álláspontja és gondolkodása változásának miért nem adta, arról Babits azt írta (*Magyar költő kilencszázötvenkilencben*): a fordulat nála a Tanácsköztársaság vége felé következett be. „Így éreztem már a Rémuralom utolsó havában, s vallottam hangos szóval, s vallottam volna hangos írásban is, ha engedtek volna írni akkor.”

Nem írhatta meg véleményét — ezt többször is hangsúlyozza a proletárforradalom bukása után. „A proletárdiktatúra hónapjai az irodalomban a némaság hónapjai voltak” — írta a *Nyugat* 1919 novemberi számában, *Az egyetlen verseskönyv* című cikkében. Ezt az érvet azonban Babits — hadd állapítsuk meg tárgyilagosan — nem csupán maga mentségéül használta. Amikor 1919 augusztusában Szabó Dezső a *Magyar Írók Szövetsége* nevében csatlakozásra szólítja fel ez ellenforradalmi csoportosuláshoz, levelet intéz hozzá, melynek tartalma, a következő volt:

„Az a világnézeti változás, mely Babits Mihálynak egy túnyomóan konzervatív írókból álló szövetséghez való csatlakozását indokoltá tenné, a proletárdiktatúra alatt következett be: azaz a sajtó elnyomatásának idején. Ennélfogva az író írásaiban nem állíthatott a közönség elé oly dokumentumokat, melyek e csatlakozást előkészítették és a világnézeti változás megértetésével természetesnek és indokoltnak mutat-

³⁰ OSzK levelestár.

hatták volna. Mindaddig, míg ily dokumentumok a közönség előtt nincsenek, a csatlakozás tisztán politikai jellegű, konjunkturális cselekedetnek látszanék...³¹

Az idézet egy jegyzőkönyvből való, melyet Horvát Henrik és Szabó Lőrinc foglaltak szavakba és írtak alá, miután Babits épp a Szövetséghez való nem-csatlakozás nyomán Szabó Dezsővel feszült viszonyba került, sőt Szabó Dezső megfenyegette és politikai szankciók, rendőrségi eljárás megindítását helyezte kilátásba.

Ez a jegyzőkönyv is azt bizonyítja tehát, hogy Babits, mint többhelyütt írja, világnézeti változáson ment át a Tanácsköztársaság utolsó idejében; a forradalom kifejlődése alakította át gondolatait és álláspontját. Ennek az eszmei változásnak a lényegét pontosan fogalmazza meg Szabó Dezsőhöz írott levelében:

„Az én világnézetem a proletárdiktatúra alatt teljesen konzervatív irányba tolódott el. De úgy látszik a konzervativizmust nem egyformán értettük. A forradalmat az eszközök utáltatták meg velem; s ha a visszahatás ugyanoly eszközökkel dolgozik, akkor ez csak folytatása a forradalomnak. S az én konzervativizmusom nem jelentheti régi ideáljaim megtagadását. A főcél a béke és boldogság; erre kétségtelenül rossz út a forradalom, melyben a nemzet önmagát öli meg; de nem kevésbé rossz út az, ha nemzetek és fajok egymást ölik. Az igazi hazafiság az, mely a maga nemzetét, fáját belül erősíti: de nem az, mely idegen nemzeteket, fajokat kifelé támad. Az igazi hazafiság a kulturális, nem a politikai. Ebben ma sem tagadhatom régibb álláspontomat — bár ma a magyarság e szomorú napjaiban kétségtelenül más oldalát hangsúlyoznám mondanivalómnak.”³²

Ez a gondolat egyébként a magva híres tanulmányának: *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben. Ezzel most érdemben nem foglalkozhatunk, de jegyezzünk meg annyit, hogy a tanulmány, a *vita és vallomás*, annyiban különbözik a Szabó Dezsőhöz intézett levélről gondolatilag, hogy valóban más oldalát hangsúlyozza a mondanivalónak; — az idézett levél inkább és élesen az „ellenforradalmi diktatúra” felé vág, a vitának azt a részét emeli ki (nem véletlen, hogy a levelet Szabó Dezső dühtől tájékozva tépte el) — míg a Nyugatban közölt tanulmány a proletárdiktatúra eszmerendszerével való vitát helyezi élesebb reflektorfénybe.

Később Babits érezte is, hogy a „vitában” a hangsúly eltolódott, hogy egyoldalúvá lett, igaztalanúvá. Sokat nyugtalanította, hogy nem volt élesebb és keményebb az ellenforradalommal szemben. S amikor a *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben ismét közli *Élet és Irodalom* című kötetében, a következő jegyzetet fűzi hozzá:

„Ma már inkább csak adalék a magyar irodalom és politika különös, sokszor ferde viszonyának megismeréséhez. A kommün bukását követő első hetekben írtam, az átélt események és izgalmak közvetlen hatása alatt, s ez magyarázza hangjában és tartalmában azt, ami ma már talán indokolatlannak látszhatik. Bizonyos, hogy már néhány hónap múlva sokban másképp írtam volna meg...”³³

S hogy ez a „másképp” mire vonatkozik, azt két legutóbb előkerült bizonyíték — mindkettő Basch Lóránt leleménye — érdekesen mutatja. Babits két fogalmazványt is készített a *Magyar költő kilencszáz-tizenkilenc*-ben újraközléséhez. Akkor még úgy tervezte, hogy az *Élet és Irodalom* kötet független előhangjaként jelenne meg a tanulmány. A jegyzet így hangzik:

„E kötet elé küldök egy régi cikket sokszavú heroldnak. Szomorú csalódások, nehéz visszahatás heroldja volt: ma bizonyosan másként beszélne. Mindegy, becsületesen beszélt akkor is s becsületes szó ma sem lesz tán a sötétség szava — akármilyen sötétség van köröskörül. Eredj hát szegény felemás heroldom.”³⁴

³¹ OSZK Analekta. HORVÁT HENRIK és SZABÓ LŐRINC jegyzőkönyve.

³² Ua. i. h.

³³ B. M.: *Élet és Irodalom*. Athenaeum 1929. 193.

³⁴ OSZK Analekta.

A dokumentumból világos, hogy Babits nem szerette volna, ha tanulmányát, melyet egy zaklatott idegállapot sokban igazságtalan s pillanatnyi hangulatot tükröző írásának tartott, holmi alpári antikommunista pamfletnek használnák fel azok, akiket a sötétség képviselőinek tartott. Erre vall a másik fogalmazvány-variáció is, még nyilvánvalóbban és leplezetlenül:

„Ezt a cikket még 1919 augusztusában írtam a Nyugat számára keserves évek lírájának szomorú heroldja ez. Felemás ruhában jön, mint a régi heroldok. Lehet, hogy ma más színével szeretne világ felé fordulni, mint akkor. Lehet, hogy ma más nyelvet használja: talán keményebbet a *maiak* ellen... de minek harcolni? Ami halandó, meg fog halni úgyis s csak a lelkek igaz lírája méltó, hogy még éljen.”

„Szomorú csalódás”, „nehéz visszahatás”, „felemás herold” — olyan szóképek ezek, melyek arra mutatnak, hogy Babits — ha a maga világnézeti változását őszintének és jogosnak is hitte, a módot és hangot, ahogy ennek először kifejezést adott, megbánta.

E dokumentumokat azért közöltük, hogy most már megközelítőleg világos képünk legyen Babits útjáról a forradalmak alatt. A költő a háború végét remélte az októberi forradalomtól — s a béke és függetlenség, a kultúra szabadságának biztosítékát a proletárforradalomtól. A polgári forradalom után a Tanácsköztársaság mellé állt, őszintén, illúziókat táplálva, némi aggálllyal ugyan, de bizakodással. A diktatúra eszközeit — de mondhatjuk, lényegét is, az osztályharcot, s a proletariátus kemény elnyomó hatalmát — nem tudta vállalni. Kiábrándult tehát: a Tanácsköztársaságból, vagy inkább azokból az illúziókból, melyeket az új renddel kapcsolatban táplált.

A hangsúlyt arra helyezzük, hogy ez a kiábrándulás párhuzamosan haladt az eseményekkel; tényként fogadjuk el, mert semmilyen dokumentum nem cáfolja azt a vallomást, hogy a proletárforradalom utolsó hónapjában nagy világnézeti változáson ment át, s ez a változás a konzervativizmus irányába történt.

Egyetlen adat látszik eddig az imént fogalmazott feltételezéseket cáfolni. Nemrégiben Tolnai Gábor tette közzé Babits Mihály egyik ismeretlen versét, melyet a költő állítólag a proletárforradalom végső idejében írt. Tolnai szerint „Babits Mihály a Tanácsköztársaság utolsó napjaiban írta a költeményt... A vers utolsó két szakasza egészében arról tanúskodik, hogy ha nem bukik el a Tanácsköztársaság, Babits Mihály is eljuthatott volna a szocializmus, a marxizmus igazságához”.³⁵

A versről azonban valószínűnek látszik, hogy jóval korábbi keletű. József Farkas feltételezése szerint a Tanácsköztársaság első napjaiban keletkezhetett.³⁶ Az orosz—magyar barátságra történő célzás

Két nép vagyunk ma, muszka és magyar,
ki több székenben élni nem akar
és inkább szenved, inkább belehal,
de ember lesz és újra fiatal!

— némiképp összecseng Tóth Árpád *Uj Isten* c. versének hasonló allúzióival — s a kortörténeti dokumentumok, melyeket József Farkas sorakoztat, azt bizonyítják, hogy az orosz—magyar szövetség hangulata ez időben hatott a legerősebben.

A vörös postára való célzás a versben ismét arra enged következtetni, hogy az átalakulás első ideje, a Tanácsköztársaság szervezése sugallta Babits töredékét.

Negatív érv ugyan, de megemlítenő: Tolnai Gábor feltételezését mindezzel szemben nem támogatja semmilyen dokumentum — így hinnünk kell a költőnek, hogy egyetlen éneke

³⁵ TOLNAI GÁBOR: Babits Mihály ismeretlen verse a Tanácsköztársaság utolsó napjaiból. Szabad Nép. 1956. aug. 5.

³⁶ JÓZSEF FARKAS: A „Büszke tettek ideje”. Kortárs. 1958. 659.

született a proletárforradalom utolsó napjaiban. Amikor Tolnai Gábor eredeteti a verset — Babitsban már a *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* mondanivalója érett.

Babits sohasem volt messzebb a proletárdiktatúrától és a marxizmutól, mint abban az időben, amikor állítólag ez az ismeretlen verse keletkezett.

Adalékaimban is csupán azt szerettem volna megmutatni, hogy Babits, bár a Tanácsköztársaság megbecsülte, költői és szellemi rangját elismerte — nemcsak a proletárforradalom bukása után fordult szembe gondolatilag és eszmeileg a munkásosztály diktatúrájával, hanem már a 19-es forradalom kiteljesedő szakaszában, az utolsó hónapokban. Már ekkor érett benne a kívülállásnak, a szellemi visszahúzódnak az az elve, mely a huszas években jellemezte költői és emberi profilját. A *Magyar költő kilencszázötvenkilencben* c. írásában sem egy forradalmár jellemzés „önbírálatát” kell látnunk, hanem a polgár vallomását, aki polgári álláspontjáról nemigen tért le, s a proletárdiktatúrában sohasem ment túl elvileg egyfajta lojalitáson Tanácsmagyarország iránt.

Ez adalékoknak dokumentumokkal alátámasztott álláspontja tehát messzemenően azonos Sőtér István tételével, aki Babits hetvenötödik születésnapján tartott ünnepi emlékezésében kijelentette: „A legújabb irodalomtörténeti értékelés joggal mutat rá arra, hogy Babits 1919 után sem „visszakozott” — mert nem volt *mitől* visszakoznia. Az ő rokonszenve a Tanácsköztársaság iránt legfeljebb valamiféle elfogulatlan érdeklődés, melyet egyhamar megriaszt a forradalmi harc vére és sara.”³⁷

Tehát: voltaképp egy magvában polgári álláspontnak volt szükségszerű következménye az a morális konfliktus, és konzervatizmus felé tolódás, melybe Babits került emlékezetes, és nem szépíthető „visszavonásával”. S itt már igazat adhatunk Tolnai Gábornak: Babits útja a Tanácsköztársasággal való szembeforduláshoz vezetett: „ez azonban nem lehet ok arra, hogy egyoldalúan csak Babits életművének gyengeségeiről, elbizonytalánosításairól, fogyatékoságairól beszéljünk. Elemezzük végre sokoldalúan, teljes képre törekedve életművét, nagyságát ugyanúgy, mint gyengeségeit, ellentmondásait.”³⁸

T. Ungvári :

CONTRIBUTIONS TO MIHÁLY BABITS'S DESCRIPTION OF CAREER (1918—19)

On the basis of Mihály Babits's articles published and left in manuscript, of his draughts and of his letters, the author discloses the enthusiasm with which the poet welcomed and received the bourgeois revolution of October 1918: with propaganda-articles he promoted the victory of this revolution, he joined with great zeal the social movements of the period. His connections with the proletarian revolution were, however, only of a loyal nature and — although the Hungarian Soviet Republic appointed him university professor and he held regular courses of lectures further he took part in the literary and pedagogic public life; by the end of the proletarian dictatorship he took fright at the sanguinary events and a shift in his world-view in the conservative direction took place. This change of his views necessarily followed from the bourgeois standpoint of Mihály Babits. Numerous hitherto unknown notes, draughts, texts for lectures are published the first time in the article, thus Babits's lectures on „New rationalism” and on the tasks of members of the teaching profession after the October Revolution. It is not the intention of the author to elaborate the whole material of the subject discussed, he only wishes to contribute by a description of Babits's career in the given period.

³⁷ SÓTÉR ISTVÁN : Babits Mihály. Kortárs. 1959. jan. 69.

³⁸ TOLNAI GÁBOR i. m.

„Életem egyik legsúlyosabb
s legdúsabb élménye ő.”

Móricz Zsigmond : Ady Endre.
Ady-Múzeum I. Bp. 1924.

Megismerkedésük és barátságuk történetét többször megírta Móricz évekkel Ady halála után. Különösen két Móricz-írás idézi fel a mély nyomokat hagyó találkozásokat, visszavarázsolva az egykori élmények minden melegét, fényét, hitét, hangulatát. Nemcsak Ady személye, de kettejük barátsága is már szinte mitológiává nőtt még Móricz életében. A két írásban valóságos genézisét adja kapcsolatuk történetének és a benne kibontakozó, évtizedek múltján is elevenen ható és munkáló Ady-élménynek. Mindkét írás a *Nyugatban* jelent meg, az egyik 1923-ban *Adyról*,¹ a másik 1933-ban *Ady Endre napja*² címen. A két cikkben teljesen egyező motívumok vannak, de a nagy epikus tolla alól az ismétlések is az először kimondott szavak elevevességével futnak ki. A két vallomás indítéka is azonos : életrekelteni a halott Ady emléket azok számára, akiknek már nem jelent életeleven emléket vagy élő erőforrást.

Márpedig — Móricz szerint — Ady hatásának, varázsának forrása az élő Ady Endre volt, személyes testi valóságában. „Az irodalmi életnek egyik legérdekesebb problémája — írja Móricz,³ hogyan terjed a gondolat, a költői hang, a költői hírnév. Adynál sajátságosan, szinte a *testi hatás* formájában történt. Aki nem ismerte őt, nem érti mit mondok : de aki sose látta, sose beszélt vele, nagyon sajnálhatja, mert egy páratlanul szuggesztív egyéniség ismerettségétől van megfosztva. Én legelőször Debrecenben találkoztam a hatásával, egy pillanatra láttam őt, s míg élek, nem feledem el . . .”

Mindkét cikkben arról vall, hogy először a debreceni református kollégium sarkán álldogálva pillantotta meg Adyt. Az egyik változat szerint őszi este volt akkor, a másik cikkben „szép őszi napfényen billegtek az ifjú kollégák”,⁴ akik Ady mögött összesúgtak : *költő*, sőt : „Az új Petőfi”. Móricz még csak pályát kereső, bizonytalan jövőjű fiatalember ekkor, aki sikertelenül próbálkozik a református teológiával. Ez a távolság magyarázza a fiatal Móricz döbbenetét is : „Fájó irigységgel néztem újra a helyre, ahol már nem volt ott. Megelőztek? . . . gondoltam magamban.”⁵

Ha a külső körülmények leírása, a jelenet „színpadi világítása” változott is az újabb elmondás során, az első Ady-élmény tartalmáról Móricz mindig egyformán nyilatkozott.

¹ MÓRICZ ZSIGMOND : *Adyról*. Ny. 1923. II. k. — Ua. MÓRICZ ZSIGMOND : *Válogatott irodalmi tanulmányok* (Összeállította VARGHA KÁLMÁN, bevezette BÓKA LÁSZLÓ). Bp. 1952. (A továbbiakban : MZSVít.)

² MÓRICZ ZSIGMOND : *Ady Endre napja*. Ny. 1933. I. k.

³ Ny. 1923. Uo.

⁴ Ny. 1933. Uo.

⁵ Uo.

Első érzése, indulata, döbbenete Ady irányában ennyi volt: „valaki élembe szökött”.⁶ Ekkor még nem ismerte Ady verseit, ahogy a költő körül sugdolózó debreceni fiatalok is aligha tudtak volna idézni egyetlen Ady-sort, vagy versszakot,⁷ de Móriczot megragadja az a tény, hogy a nála mindössze két évvel idősebb fiatalember már Debrecen szerte ismert poéta.

*

Az a nap, amikor Móriczot végre egy Ady-vers is megérinti és magával ragadja, pontosan, dátumszerűen rögzíthető. 1905. október elsején jelent meg a *Budapesti Napló* vasárnapi számának első oldalán, két Ady-vers, az *Üzenet Párisnak* és *A Hortobágy poétája*. (Az *Üzenet Párisnak* című vers az *Új Versek* kötetben *Léda Párisba készül* címen jelent meg.) Móricz ekkor már pesti újságíró, Az *Ujság* névtelen munkatársa, a lap ifjúsági rovatának segéd-szerkesztője. „Újabb évek teltek el s újra tovább, valahogy mítsem tudtam a névről — írja Adyról⁸ — még Budapestre nem ért el, az én konzervatív sötét társaságomba nem hatolt be a reggeli sugár...” Vasárnap délelőtti szerkesztőségi kaszinózás közben, a lap egyik munkatársa, az „új lélekhangok embere”,⁹ Szilágyi Géza, a *Trisztia* és a *Holt vizeken* költője Móricz elé teszi a *Budapesti Napló* aznapi számát és rámutat Ady verseire, „valami szeretetteljes, de mégis támadó megjegyzést”¹⁰ téve. Móriczot a két vers közül a második fogja meg, *A Hortobágy poétája*. „Ez volt az első Ady-vers, amit olvastam életemben. Egész testem zsibongott s égett.”¹¹ Az első vers után újra kiújul a lemaradottság kínzó érzése: „... valóban azt éreztem, hogy elveszett ember vagyok: valaki, aki onnan indult s akkor s úgy mint én: már azóta folyton a lélekbabonázás, a varázslás áradatával, ellenállhatatlanul halad”.¹² Ahogy Móricz a két megemlékezésben kibontja előttünk Ady-élménye egész fejlődésrajzát, abból az is magyarázatot kap, hogy miért éppen Adyval kapcsolatban alakult ki benne a rivalitás érzése: Ady volt az, aki onnan indult s akkor s úgy, mint ő. Ami későbbi emberi-írói „szövet-ségük” alapja és indítéka volt, társadalmi, faji, táji, felekezeti összetartozásuk, az Móricz élmény-genezisében már mint kezdeti elem fontos szerepet kap. De az első vers élménye új fontos motívumot is ad ennek a különös, most még teljesen egyirányú, Móricztól Ady felé sugárzó vonzódásnak: „Rémület ütött belém — vallja Móricz¹³ s gondolkozva mentem el: mintha én írtam volna.”

Móricz életművének ismeretében és különösen írói pályája első két évtizedének termésére gondolva, nem lehet meglepő, hogy éppen ez az Ady-vers gyűjtotta fel annyira egész valóját. A *Hortobágy poétájából* az Ady-líra egyik főszólamája szól, az a dallam, az a „kinyilatkoztatás”, amelyre Móricz a legfogékonyabb, amelyre nagy művekkel rezonál.

Az *Új Versekben* *A Hortobágy poétája* nyitja *A magyar Ugaron* ciklust, Ady kötetének egyik legzártabb tematikájú és hangulatú ciklusát. Ugyanez a kinyilatkoztatás bomlik majd tovább Ady következő kötetének, a *Vér és arany* *A magyar Messiások* ciklusában.

A magyar Ugaron vagy *A magyar Messiások* ciklusok társadalom- és történelemszemlélete, egész élménye, hangulata és programja teljesen rokon Móricz írói pályája első két évtizedének legjelentősebb, legjellemzőbb műveivel. *A magyar Ugaron* vagy *A magyar Messiások* számos versének egy-egy lényegét summázó sora vagy szimbóluma nemcsak mottója, de kulcsa is lehetne Móricz legjelentősebb műveinek 1919-ig. A *Sárarany* hőse, Turi Dani is a

⁶ Uo.

⁷ Vö. MÓRICZ ZSIGMOND: Szabolcska Mihály. Ny. 1930. II. k.

⁸ Ny. 1923. Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Ny. 1933. Uo.

¹¹ Ny. 1923. Uo.

¹² Uo.

¹³ Ny. 1933. Uo.

magyar ugarral küzdő, fajtájából kinőtt magyar, A *jádklya* Matolcsy Miklósa is elbukó hős, egy kicsit magyar Messiás. A falusi és kisvárosi intelligencia sivár életét, fantáziátlanul kicsinyes erotikus világát ábrázoló regényei, Az *Isten háta mögött*, az *Árvalányok* is a magasabbra törő akarat csúf halálát példázzák. „Itt nem lehet szépet álmodni, Itt nincs könnyes nagy szerelem.”¹⁴ Akaratlanul és kimondatlanul is Ady-sorokat visszhangzanak a korszak Móríc-regényei.

Persze nemcsak A *Hortobágy poétája* termékenyítette meg Móríc regényteremtő képzetét és nemcsak Ady versei nyitották fel a szemét. Már Ady verseinek ismerete előtt küszködik a sárbavesző magyar tehetség problémájával, még nem ismerte A *Hortobágy poétáját*, de Csokonai-tanulmányát 1904-ben már ebbe az irányba élezi ki. Móríc Csokonaija is magányos hős, lelkes visszahangra vagy akár megértő emberi szívekre már nem is számító árva poéta, aki társtalanul bolyong az emberek között, aki fölébenőtt kora magyar társadalmának. „A legnemesebb szívnek kóborgó Orbánlelkévé kellett lennie — írja Csokonairól¹⁵; ércét, zománcát, zengését az értelmetlen, szívtelen, önző emberiség előtt való kilincselésben elpusztítania.”

Éppen azért volt olyan nagy élmény Móríc számára A *Hortobágy poétája*, mert azt mondta ki benne elsőnek Ady, amit már ő is érzett, ezért vallja a versről: „*mintha én irtam volna*”.

*

Móríc Ady-élménye még mindig csak két találkozás és egy vers fellobbanó hatása. Még mindig nem nyúl Ady-kötet után. Az *Uj versek* megjelenésére sem figyel fel. A második „igazi” Ady-kötet, a *Vér és arany* hozza meg végre a valódi találkozás élményét. Erre is más hívja fel a figyelmét: Osvát Ernő. Ekkor már a Nyugat munkatársának számít: „Már akkor nekem is kinyílt az ég, 1909 volt, megjelent első novellám, a Hét krajcár, s attól a perctől kezdve kész volt az író életem.”¹⁶ Osvát kritikát kér tőle a *Nyugat* Ady-számába a *Vér és arany*ról, de Móríc még nem ismeri a kötetet: „A Franklin előtt mentem haza, még nyitva volt, bementem és megvettem a Vér és aranyt, aztán gyalog hazáig. A Kálvin-téren belenyitottam a könybe s ezt olvastam:

Én meghalok, eressz el:

Itt hagylak egy kigyúlt kereszttel,

Mint Krisztus távozom.

Megcsókolom az állad,

Melled és két szent puha vállad

S rajtad ég a kereszt.

Iccittem a könyvet; oly formás tökéletesség volt s valami erotikus hőség csapott meg. A szemközti oldalon ez a strófa volt:

Oh esti szellő

Libegtesd vígan

Bizsergő testét a

Csúfolt vezérnek,

Léda pompás karjain.

Borzongott a bőröm. A hosszú üllei útnak a végén laktam. Félkönyvet végig olvastam hazáig s teljesen ittasan, mámorosan felgyulladva értem haza. Másnap reggelre megírtam a cikkemet, amely meg is jelent a Nyugat-ban, benne van ez a mámoros odaadás és öröm és szédület.”¹⁷

¹⁴ ADY ENDRE: Költözés átok-városból (Uj versek).

¹⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Csokonai Vitéz Mihály. Halálának századik évfordulóján Uránia 1905. 3. 1. Ua. MZSVit.

¹⁶ Ny. 1933. Uo.

¹⁷ Uo.

Móricz vallomását, hogy egyetlen éjszaka olvasta végig a *Vér és arany* és reggelre már a bíráló is megszületett, a cikk szövege is igazolja. Lelkes és lelkendező, a friss mámor élményét rögzítő írás, amely azonban Ady világát nem fogadja teljesen magába, semmit sem utasít belőle vissza, de a *Vér és arany* gazdag szimfóniájának csak egy-egy hangjára rezonál még. A *Nyugat* Ady-számában¹⁸ Móricz mint újonc sorakozik Ady költészetének méltatói, értői, magyarázóai és hívei közé. Ignótus mentegetődzéssel kezdi cikkét,¹⁹ hogy ahhoz a képhez, amit a *Vér és arany* megjelenése után Ady Endréről megfestett, nem igen tud újabbat hozzátenni. Schöpflin szerint²⁰ is annyi írka-fírka, annyi szóbeli és írásos disputa után újra nyilatkozni Ady Endréről és újat mondani most alig lehet, s ma már azon is túl vagyunk, hogy valami különös bátorság jele legyen, ha az ember elárulja, hogy Ady költészetét szereti, s a mai irodalmi termelés legérdekesebb jelenségének tartja. Karinthy²¹ meg már az Ady költészete körül támadt kultusz zavaró mozzanatairól panaszkodik. Laczkó Géza²² Ady költői nyelvét elemzi olyan aprólékos gonddal és tudományos apparátussal, ami hazai viszonyok között csak holt klasszikusok esetében szokásos. Babits sem itt és ekkor nyilatkozik első alkalommal Adyról: „talán először próbáltam elfogulatlanul, polémiátlanul elemezni azt a poézist — írja cikke²³ utolsó mondatában —, melyről még igen sokan és igen soká fognak beszélni és írni”. Móricz az egyetlen megkésett és rögtönző Ady-komentátor ebben az együttesben. Így kezdi: „Nekem Ady Endre egy összmaroknyi versben él: a *Vér és arany* könyvében. Sose láttam őt; sem életrajzi igazságokat, sem apró pletykákat nem tudok róla; ...”²⁴ Ez a szabadkozó bevezetés csak előkészület a következő bekezdés vallomásra: „De ismerem Ady Endrét, mint magamat, úgy is szeretem, mint magamat...”²⁵ A tartalmas Ady-számból Móricz írása a leginkább szubjektív, vallomásszerű: ő maga is megállapítja: „Lírára tévedek, ahogy róla szólani akarok.” Ady-verssorokat fűz össze, mintha maga is a címbe aposztrofált mámorfejedelemhez illő tartást és modort próbálgatná, de az Ady-stílus legjellegzetesebb jegyeitől és modorosságaitól mindvégig tartózkodik. Mégis hangváltás történik itt, a korábbi értekező jellegű Móricz-tanulmányok után megszületik az első impresszionisztikus irodalmi önvallomás. A cikk jellegéből, műfajából is következik, hogy az író gondolatmenetéről, a bíráló mondanivalójáról, a fogalmi meghatározások módján nem igen lehet számot adni. Nincs is a cikknek olyan értelemben következetes gondolatmenete, mint egy értekezésnek, inkább érzelmi-hangulati cikázások vezették itt Móricz tollát.

Két gondolati-érzelmi főmotívum mégis kibontakozik ebből a lírai, mámoros tüzijáték-ból: Ady költészetének a szilágysági hétszilvafás nemesség világából való eredeztetése és a boros kupa mellett búsuló magyar Adyban nagyranövő jelképe. Egyik sem számíthatott felfedezésnek már 1909-ben. A *Nyugat* ugyanezen Ady-számában jelent meg Kéri Pál érdekes tanulmánya Ady társadalmi gyökereiről.²⁶ Ő szintén foglalkozik Ady szilágysági protestáns kisnemesi származásával és ennek a költő magatartásában megnyilatkozó következményeivel. Ady lírájának-prózájának is egyik legsajátosabb, sokszor hangoztatott jegye ez a motívum. Móricz szemléletében viszont szubjektív hangsúlyt kap, Adyval való mélyebb összetartozásának, rokonságának jelképe már ez az életrajzi és irodalomszociológiai adat. Szinte már a szövetségesül kínálkozó fegyvertárs gesztusával írja: „fajtam ő nekem mindenképpen; a pocsolyás Ér hét szilvafás termőföldjétől, az Idő-kovácsai közt való vándorlásaig, bélyegesen, csillago-

¹⁸ Ny. 1909. VI. 1.

¹⁹ IGNÓTUS: Könyveinek összhangja. Ny. 1909. I.

²⁰ SCHÖPFLIN ALADÁR: Levél Osvát Ernőnek. Ny. 1909. I.

²¹ KARINTHY FRIGYES: Ady Endréről. Ny. 1909. I.

²² LACZKÓ GÉZA: Ady költői nyelve. Ny. 1909. I.

²³ BABITS MIHÁLY: Ady (Analízis). Ny. 1909. I.

²⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Én mámor-fejedelem. Nyr. 1909. I. Ua. MZSVit.

²⁵ Uo.

²⁶ KÉRI PÁL: Ady Endre szociális gyökerei. Ny. 1909. I.

san.”²⁷ Ekkor még a falusi hétszilvafás nemesi élet költészetbe fakadását ünnepli Adyban: „És egyszerre csak a hét szilvafák alatt folyó emberélet megistenült költőjére talált...”²⁸

1908, 1909 — ezek az esztendőök Móricz pályáján a nagy lélek váltás évei. Már ekkor kijárta „egyetemét” — ahogy később nevezte a szatmármezei népköltési gyűjtőutakat,²⁹ megírta már a *Hét krajcár* kötet elbeszéléseit. De még sok-sok emlék köthette korábbi ábrándvilágához és életszemléletéhez, ahhoz az idealizmushoz, amit gyermekkorában anyja ültetett el képzeletében, és amelynek szép igazolása lehetett számára anyai nagybátyja, Pallagi Gyula, a kismemesi kálvinista papcsaládból Gyulai Pál és Eötvös Loránd környezetébe emelkedett, több nyelven olvasó, európai műveltségű konzervatív magyar úr.³⁰ Adytól is ifjúkori ideáljainak valamiféle újabb igazolását, megújítását, új érvényét várhatta még 1909-ben, aki harmóniát teremt majd benne anyai örökség és megújulás, hagyomány és újat merő bátorság között. „Ne kicsinyeljétek azt az udvarházat, azt a boros kupás asztalt, azokat a sírvavigadó szittyákat — írja Móricz.³¹ — Sok erő, sok tehetség, sok nagy érték rejtetik ott s csak a sarka csillog ki a nemes ércnek a barna, földes, kvarcos tuskókból. És sok nemes aranyat, ezüstöt, ólom—réz—vas fiat termett már ez az udvarház bányája és fog teremni a haza s az emberiség számára. Most kiváltotta magából a *hangot*, ide vezette közénk a hangulatát: Adyt.” Valami összekötő szellemnek látja ekkor még Adyt, akiben magukra találhatnának „a hét szilvafa árnyékából kinőtt kultúrmagyarok”.³² De azt is tisztán látja, hogy éppen ez a vidéki, kismemesi eredetű intelligencia nem fogja meghallani Ady szavát, a költő nagy magányosságából itt is megérez már valamit: „Csak ott érthetnék meg őt — írja Adyról³³ — ahonnan kinőtt, ahová már többet nem fér be és ott legjobban nem érthetik meg.”

A tanulmány másik motívuma, a *mámorejedelem*, a „boros kupa mellett búsuló magyar” nem más, mint ugyanennek az Ady-szemléletnek képben való felvillantása, jelképes megfogalmazása. Ha a hétszilvafás emberek világa, ahol „az élet, az igazi emberélet”, „nagy szobában, a nagy asztal körül, a boros kupák mellett” folyik, — költészetté istenül, ennek a világnak a költője is csak mámorejedelem lehet. Móricz szerint soha még borverset nem írt magyar költő, Csokonai csak pedzette, „Petőfi sohasem sejtette meg a testi mámor lelki kéjét”,³⁴ Vörösmarty sem írt borverset, Arany sem, de Aranymak azok a leglíraibb sorai, ahol mámor hatja át költeményét. „Arany már tudott *ott lenni* a magyar szív korhelykedésénél — írja.³⁵ — Toldi Miklóst ott ölelte legkönnyesebb boldogsággal a keblire, ott a kocsma asztalán, ahova a nap is betekintett félszemmel egy törött ablakon.” „A többiek vagy aprók voltak — folytatja a továbbiakban Móricz³⁶ — vagy szégyelltek verset írni részegen”, de „Adyra várt Az Ős Kaján”.

Ady világában persze nem lehet messzire jutni azzal a módszerrel, amely *Az Ős Kaján*t a magyar borversekkel méri össze. A *mámore* sem az a varázsszó, amelyre a *Vér és arany* hatalmas birodalmának minden kapuja megnyílhatna.³⁷ De a *mámore* Móricznál is többet jelent,

²⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *Én mámore-fejedelem*. Ny. 1909. Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Vö. MÓRICZ ZSIGMOND: *Népköltési gyűjtő*. Ny. 1933. I. k. Ua. MÓRICZ ZSIGMOND: *Gyalogolni jó c. kötetben* (Válogatta ILLÉS ENDRE).

³⁰ Pallagi Gyuláról l. MÓRICZ ZSIGMOND: *Életem regénye*. MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*.

³¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Én mámore-fejedelem*. Ny. 1909. Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Móricz később is nagy jelentőséget tulajdonított Ady mámorehangulatainak, mint versteremtő erőnek. 1935. VIII. 30-án kelt levelében így ír debreceni ismerősének: „... A betegség tudja, ez régi meggyőződés, hallatlanul fokozza a lélek érzékenységet, a szellemi intenzitást: új régiókba emel. A nagy költők legtöbb esetben betegségekkel megvert egyének

mint a szesz által előidézett bódulatot, ahogy Ady is azt vallja *A magyar Pimodánban*, hogy „az alkohol sokszor és sokaknál nem alkohol”.³⁸ Inkább egy felfokozott életérzést, rendkívüli érzékenységet, versteremtő fogékonyságot és, az élet zátonyain átlendítő titokzatos erőt jelent a kor irodalmi szóhasználatában, Baudelaire-nál is, Adynál is a mámor és a részegség. „A titkok nyitja ez: légy mindig-mindig részeg — mondja Baudelaire egyik prózában írt költeményében. — S hogy az Idő szörnyű terhéért föl se vedd... Örök mámorban élj. Hogy mi részegít le: bor, vers, vagy hősködés? Mindegy-mindegy, de mámorban élj, csak mámorban élj... Az Idő halálra gyötör, rabszolgája leszel: kábítsd el magadat inkább, mindig-mindig mámorban élj. Mindegy mitől: részegíthet bor, vers, vagy hősködés.”³⁹ *A magyar Pimodánban* és Móricz Ady-kritikájának egyik bekezdésében a kor népszerű mámor-kultusza sajátos színezetet, „magyar vonatkozást” nyer. A mámorba menekülést, mint a legtipikusabb és szükségszerű magyar költősort elemzi Ady *A magyar Pimodánban*, egy kissé frivol, de nagyon komolyan vett új magyar poétika körvonalait vázolgatva, amely a bormámor hatását lenne hivatva felkutatni a magyar irodalom történetében, sőt ilyen irányú vizsgálódását a magyar múlt nagy tetteire is kiterjesztené. „Valahány felemelő eseménye van szép, hivatalos, magyar históriáknak, egy filozófiailag képzett borszakértőt szeretnék kihallgatni róluk, felőlük.”⁴⁰ A mámor-költészet és a magyar költői hivatás Móricz szemléletében szintén összefonódott, sorsszerűen összekapcsolódó fogalmak. „S a maga szívébe, lelkébe, fejébe szed minden keserűséget, csüggedést, mámort — írja Adyról⁴¹ —, és ő egymaga megy tönkre attól a sok méregtől, ami egy nemzet lelkéből gyűlt belé?” A költő életművének távlatából tekintve vissza Móricz első Ady-kritikájára, aligha kétséges, hogy az első cikkben ezzel a felismeréssel hatolt Móricz a legmélyebbre Ady költészetének megértésében, prófétikus költőisége megérzésében. Későbbi Ady-cikkeiben is ezt a gondolatot bontja tovább.

Ady mámor-költő voltának hangsúlyozása Móricz kritikájában fontos ízléstörténeti mozzanatokra is felhívja az irodalomtörténész figyelmét. A korszak magyar lírája többségében mámortalan, köznapian józan, laposan racionalista-realista költészet volt. Ady szimbolizmusa, költészetének romantikus-kozmikus távlatai, merész erotikája, lírájának a szó legteltesebb értelmében vett érzéki hatása, valami sohasem-volt mámor-költészet érzését kelthette a legfogékonyabb olvasó-kortársakban. „Fizikai részegség fog el s vele erkölcsi, lelki, szívbéli; a mámorfejedelem itt zongoráz tépve, cibálva, a lelkünkön és bolond, boros szívünknek vére, amely nem fogy el, csak a fajtánk kialudtán, kiömlik az ő ütemére” — írja Móricz.⁴²

Adynak *A magyar Pimodánban* megfogalmazott önvallomásai szintén erősíthették a mámor inspiráló, költészetteremtő erejéről táplált elképzeléseket.⁴³

s e nélkül nem is lettek volna képesek abba a magasságba emelkedni. Adyt, aki a legbetegebb ember volt, már azok közt, kiket valaha alkalmam volt ismerni, kizárólag a betegség fokozta a fehér izzásig... Ha nem volt testi fájdalma, pótolta alkohollal. A bor nála doppingolás volt. A bor arra való volt, hogy kikapcsolja a jelen pillanat valóságából s egy igen magas hevülésbe vigye, amelyben a maga gondolatvilágát kozmikussá tegye. Ebben az állapotban csodálatos kapcsolatokra tudott szert tenni. Mindaz ami benne józanon csak alvó állapotban volt, a mámor pillanataiban kísérteties asszociációkban váltódott ki. Ha a verseit soká olvasom egyfolytában, valóságos fizikai részegséget érzek. S ezt megéreztem már első könyvének olvasása közben, mikor őt magát személyesen nem is ismertem.” (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára. Köszönettel tartozom F. CSANAK DÓRÁNAK, aki Móricz Zsigmond levelezéséből összeállított gyűjteményét rendelkezésemre bocsátotta.)

³⁸ ADY ENDRE: *A magyar Pimodán*. Ny. 1908. Ua. ADY ENDRE: Vallomások és tanulmányok. 1944. Sajtó alá rendezte: FÖLDESSY GYULA.

³⁹ BAUDELAIRE: Mindig mámorban éljetek. (Költemények prózában) Ford. VÉGH GYÖRGY. Diárium. 1947 húsvéti szám 31.

⁴⁰ ADY ENDRE: *A magyar Pimodán*.

⁴¹ MÓRICZ ZSIGMOND: *En mámor-fejedelem* Ny. 1909. Uo.

⁴² Uo.

⁴³ Ady írja szintén *A magyar Pimodánban*: „Két fajtájú māmora van a bornak... Az első māmor olyan, mint akárkié, aki tud inni, kitüzesít bennűn minden örömhajlandósá-

Már a négy évvel korábbi Csokonai-tanulmányánál ⁴⁴ megfigyelhető, hogy Móricznak mennyire nincs birtokában az a készség, hogy egy vers szépségét az olvasó számára felidézze. Ebben a vonatkozásban Ady varázsa sem szabadította fel. A tetszését, képzeletét különösebben megragadó verset egyszerűen bemásolja a cikkbe. Így írja be teljes egészében itt is a bírálóba az *Ülők az asztaltrónon* című Ady-verset. Ady esetében is a költő egész karaktere, magatartása, attitűdje köti le a figyelmét, nem egy-egy műremek. Első Ady-cikkének elejtett mondatában Ady-rajongásának rejtett belső indítékait is feltárja: „Úgy érzem — írja Adyról⁴⁵ — mintha az én életemnek ő élte volna azt a titkos részét, amely nálam elsorvadt.” Ady költészetének tüneményes sikere, egész költői diadalútja az író-költő kortársakban érthetően nem váltott ki zavartalan hatást. Ismeretes Kosztolányi szerepe az Ady-kérdésben, aki a költő életében és a halála utáni években több cikkel ünnepli Adyt, majd egy évtizeddel a költő halála után diszharmonikus írásban fordul szembe az Ady-kultusszal és magával Adyval is olyan indulattal, mintha önmagát is büntetni akarná a korábbi elragadtatott hangú írásokért.⁴⁶ Az évtizedek óta felgyülemlett és addig visszaszorított vagy csak magánlevelezésbe fojtott ellenérzései törtek ebben a cikkben felszínre. Ígaz, Kosztolányi ebben a vonatkozásban szélső esetnek tekinthető, de Ady költőfejedeleme volta mégis probléma lehetett legtehetségesebb író-költő kortársai számára. Móriczban az első találkozások riadt rivalitás-érzését eloszlatja a *Vér és arany* varázslata és Ady iránti rajongásában oldódik fel ez az érzés. Így vall erről 1923-ban: „Azóta lelkem alkatrésze, kimoshatatlan hatás, boldog álom, erő és akarat ... és siker.”⁴⁷

Hiába viszonzta ezt az érzést később Ady baráti írásokkal, szavakkal, gesztusokkal és minden bizonnyal őszinte szeretettel, Móricz rajongása egész jellegében, stílusában nem az egyrangúak nagyhőfokú, meleg rokonszenve volt, hanem mindvégig az erősebbnek, a diadalmasabbnak kijáró feltétlen rajongás, hódolat a Költőnek és a Mámorfejedeleme — aki eredetében, múltjában, sorsában valamiképp mégis testvér — aki az életnek olyan területeit is megjárta, ahová ő csak titkos vágyait, ábrándjait és ifjúkori álmait tudta elküldeni.

Így élte át újra ezt az élményt, amikor Bethlen Gábor és Báthory Gábor alakját megformálta a *Tündérkert*-ben. Egyik feljegyzésében, a harmincas években, néhány egyszerű szóval a legpontosabban megfogalmazza kettejük viszonyát és a benne élő Ady-képet: „Bethlen valóban idegen tüzeknél gyúlt ki: Báthory Gábornál — írja⁴⁸ —, akinek én adtam meg a zseni tüzét, amit soha előttem senki sem fogott rá, Laczkó Géza hamar meglátta, első

got s nagyon hatalmasak vagyunk. Ezután jön az éjszakavégi, hajnali vagy nappali alvás, furcsa, sok ébredéssel. Fejünket feszítik, ha felkelünk, maga vagyunk a nyugtalan és megismerésült figyelés és figyelem, össze tudjuk kapcsolni a legantipodikusabb ideákat. S mikor alkonyul, egyszerre csak, akárhol járunk, nyugtalan s tovább is nyugtalannak maradó agyunkat, szívünket befogja a mindenség. Ez már egészen művészszerű s ilyenkor szeretem csak Homéroszt s ilyenkor tudom úgy elképzelni Michel Angelót, ahogy illik. Hangsúlyozom: ez másnap este jön, ez a legnagyobb emberi érzékképesség, ez szinte a legnagyobb titkokat is kiadó, eláruló egy vagy két óra. Ehhez nincs közvetlen köze az alkoholemérgezésnek, a márnak, ez az idegeknek perverz bűvész-mutatványa, amiből csak a kikiáltó harsány szava hiányzik: köszönjük kedves gazdánk, hogy ilyen édes kínokat szerezte nekünk ... Ez órákban szoktam én érezni azt, hogy az élet nem rejtély, nem csoda, nem titok, gyerekesen egyszerű. Az élet néznivaló és éreznivaló, mindenben benne van a szépség és a béke, s mindenfölött vagyunk mi, akik ezt érezni tudjuk, képesek vagyunk. Ilyenkor teremő kedve van az embernek s Csokonainak, Balassa után az első magyar poétának s okvetlenül legelső modern magyarnak és magyar intellektuálisnak, ilyenkor születhettek azok a versei (hét száz, nem is hét, szűk esztendőjében a magyar nyelvnek), melyeket az ember szeretne ma is ellopni.

⁴⁴ L. a¹⁵ jegyzetét.

⁴⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: *Én mámor-fejedelem*. Ny. 1909. Uo.

⁴⁶ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Az írástudók árulása (Különvélemény Ady Endréről)*. Toll 1929. VI. 14. Ua. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Kortársak I.* Sajtó alá rendezte ILLYÉS GYULA). 31.

⁴⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: *Adyról*. Ny. 1923. Uo.

⁴⁸ MÓRICZ VIRÁG: *Apám regénye*. 1954. 440.

kritikájában megírta, hogy itt egy Ady—Móricz illúzió jelenik meg. Ez így van. Én magamat sohasem tartottam Ady jelentőségűnek. Hiányzik belőlem a vátesz, ami Adyban megvolt.”

*

Elképzelhető, ilyen érzelmi előzmények után milyen boldog visszahangot verhetett Móriczban Adynak a *Nyugatban* megjelent kritikája a *Hét krajcár* kötetéről.⁴⁹ „Aztán ő is megolvasott, és írt és összegegetett s nagyra gyűjtött” — írja az 1923-as cikkben.⁵⁰ A kritika megjelenése után 1909. szeptember 21-én levélben válaszol Adynak:⁵¹

„Mikor a cikket olvastam, nagy, nagyerejű hangulat fogott el. Dythirambot írtam neked. Nem küldtem el, mert nem tudom, mely világokban hord a szél. S azt gondoltam, ha majd találkozunk, az első alkalommal, ime elmúlt. Nem vagyunk szájhősök, mégán s közönyös szívvel múlt el. De én nem akarom, hogy Te meg ne tudd, milyen hatást tett rám megértő rokonlelked ereje. Hát tudd meg Bandim, ha ezredeig élnék, sem felejténém, s ha az Isten segít, megpróbálom tovább faragni azt a köszirt bálványt, akit gyalázva imádunk, imádvá gyalázunk: a fajtánk sárarany belsejű, agyagot mutató, kemény sziklaválóságát.”

Ady az első között üdvözölte Móricz első novelláskötetét. Maga az elismerő gesztus nem volt éppen feltűnő jelenség: a *Hét krajcár*t szinte osztatlan lelkesedés fogadta az *Új Időktől* a *Nyugatig*, az *Élettől* a *Huszedik Százig*. Ady előtt már Schöpplin, Farkas Pál és Kosztolányi nyilatkozott a kötetéről, mindhárman a teljes elismerés hangján.⁵²

De Ady írása nem pusztán könyvkritika. Felelet is Móricznak a felajánlott szövetségre, testvériségre: „ez a mi fajtánk, újra itt van egy ragyogó, kis ember belőle, tehát minket akar a jövő, s reánk van szüksége”.⁵³ Ady elfogadja Móricz testvéri jobbát és a közös származás, a fajtabeli rokonság, a hétszilvafás közös múlt gondolatát is, de egyben kibontja, kifejti, tájhoz-kötöttebbé és történelmibbé teszi ezt a fogalmat és olyan következtetéseket von le, amelyeknek csíráját sem lehet megtalálni Móricz cikkében.

„Ez a természete a mi fajtánknak: sok századév megsanyargatta, elfogadta Kálvin predestinációs tanát, de amíg a gerince s az ökle bírják, nem bízza ügyét a jó Istenre — írja Ady.⁵⁴ — Ilyen a mi fajtánk. Hogy micsoda fajta? Hajdu-szálon, Szabolcsban, Bihar-szálon, Beregben, Szatmárban, Ugocsaszálon, Szilágyszálon él. Itt nemesítettek egész falvakat egy jókedvű pillanatban felséges uraink vagy nagyságos fejedelmeink. Bocskor mellé itt kötötték a legtöbb nemesi kardot s a kis urak itt békültek bele a legnehezebben, hogy nagyurak is vannak. Itt volt vig aratása a javított vallásnak, mert e nem demokráta országnak e tájának született meg a világ legkülönbözőbb demokráciája. Nagy familiák zuhanak itt le a hétszilvafás ezrek alacsony sorába, máról holnapra paraszt is felkerülhetett. . . . itt századokon keresztül majdnem folytonos, ritmusos, nagy volt a szociális fölcserélődés. S itt készült el legjobban a talaj a jövőre, az úri Magyarországot ma már nagyon fenyegető igazi nyugatias demokrácia. Ez a tájék Magyarország dagasztó teknője s ennek fajtájából, a mi fajtánkból s e vidékről kellett a megindult magyar intellektuális forradalomnak vitézeket kapnia. S ebből, a mi fajtánkból jött most megint ime egy Móricz Zsigmond, aki egyedül fölér egy forradalmi szabad csapattal.”

Móricz még a hétszilvafák alatt folyó emberélet megistenülését, költőre találását ünnepli a *Vér és arany* Adyjában, a már halottnak hitt, betemetett kisúri magyar világ újra való virág-baborulását, bár maga is kétkedve kérdezte kritikájában: „De hát istenem, honnan várjuk

⁴⁹ ADY ENDRE: Móricz Zsigmond (És egy kötet elbeszélés. A címe: 'Hét krajcár'). Ny. 1909. II. k. Ua. Kortársak Móricz Zsigmondról I. (Összeállította VARGHA KÁLMÁN). Bp. 1958. (Új Magyar Múzeum) 21.

⁵⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Adyról. Ny. 1923. Uo.

⁵¹ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Továbbiakban: OSZK)

⁵² Vö. Kortársak Móricz Zsigmondról I. (Új Magyar Múzeum). Bp. 1958.

⁵³ L. a ⁴⁹ jegyzetet.

⁵⁴ L. uo.

az újat? Hepehupás vén Szilágyból, hét szilvafa árnyékából? Még jöhet valami jó Galileából?”⁵⁵ Ady szemében ugyanez a réteg, a kisúri, a feltörő paraszt és a paraszttá vedlett lecsúszott úr fajtája az erőt jelenti, a visszaütni tudó akaratot, a magyarság eddig parlagon heverő, rejtett erőit, amely ki tudja még magának verekedni a demokráciát. „Meglelted a magyarságot — írja Móriczról⁵⁶ — melyről már azt kezdtük hinni, hogy nincs is. Hiszen itt vannak, akik a Kálvin istenéből bölcs, külön, magyar Istent csináltak, errefelé nem koronáz Ugocsa, ezen a tájon verődött össze Esze Tamás kuruc hada. Ez itt a magyar föld, az első foglalkóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan.”

Hogy Ady *Hét krajcár*-kritikája milyen mély hatást gyakorolt Móriczra, az nemcsak az Adyra emlékező későbbi elragadtatott hangú cikkekből és idézett leveléből derül ki. Egyik utolsó remekművén, az *Életem regénye* egész koncepcióján érződik a három évtizeddel korábbi Ady-cikk egyik alaptétele, jelölül annak, hogy Móricz mennyire magáévá tette Ady gondolatát. „Hét krajcár a büszke szegénységnek, a letaposott nemességnek olyan szimbóluma, mint Krisztus hét vérző sebe” — írta Ady⁵⁷ a kötet címadó novellájáról. Évtizedek múlva az *Életem regényében* Móricz is azt bizonyítja, hogy családjuk társadalmi feltörő erejének, a birtokot, rangot semmivé tevő váratlan anyagi tragédia volt az igazi indítéka. Az egész regényes önéletrajz egyik visszatérő eszméje, hogy az igazi forradalmárok nem a társadalom legalján élők-ből kerülnek ki, hanem azokból, akik valami tragédia következtében váratlanul kerültek legalulra. Móricz Zsigmond édesanyja szintén a büszke szegénység, a letaposott nemesség szép emberi jelképévé nőtt a regény lapjain.

E két könyvkritika összevetéséből nyilvánvalóvá válik, hogy mit jelenthetett Ady Móricznak. „Magam, küzdve a bennem ki nem tisztult eszmékkel és akaratokkal, velem, mint késszel találkoztam, lendületének legmagasabb ívén s azonnal varázsa alá kerültem...” vallja Adyról 1924-ben.⁵⁸ Nem a *Hét krajcár*t ünneplő baráti gesztus válthatta ki Móriczban a legmélyebb nyomokat, hanem inkább a szellemi rokonságnak, a lelki rezonanciának ez a ritka példája és magas foka, ahogy Ady fogadja és befejezi, felkapja, tovább viszi és magasabb régiókba röpti ötleteit, gondolatait, eszméit, megérzéseit. „Oh hogy ragadott, mily ellenállhatatlanul magával — írja Móricz, négy évvel Ady halála után,⁵⁹ mint az örvény s én úsztam boldog sodrában.”

Ady lelkeshangú kritikáiban gyakran érződik némi alkalmi jelleg, pillanatnyi felfokozás, túlfokozott elragadtatás egy-egy új író vagy új könyv bemutatásakor. Elismerő pátozást nem mindig igazolta az idő, és évek múltával bizonyára ő sem vállalta volna minden esetben az első felbuzdulás diktálta sorokat. A *Hét krajcár* kötet nyomán támadt lelkesedése viszont maradandó élménye volt, esztendőik múltán is Móricz maradt a mérték, hozzá méri a később felbukkanó tehetségeket. Nyolc év múlva, Barta Lajos elbeszéléskötetét üdvözölve arról ír, hogy Barta kötete olyan örömet szerzett neki, „mint Móricz Zsigmond óta Kaffka Margiton kívül senki-még”.⁶⁰

*

Csak a két kritika megjelenése után találkozunk végre formálisan is, nemcsak „véletlenül”. „S találkoztunk végre — írja Móricz.⁶¹ — Nyárvégi est volt a Dunaparton. A Bristol

⁵⁵ Ny. 1909. Uo.

⁵⁶ L. a ⁴⁹ jegyzetef.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre. Ady Múzeum, I. k. (Szerkesztette DÓCZY JENŐ és FÖLDESSY GYULA). Bp. 1924. 9.

⁵⁹ Ny. 1923. Uo.

⁶⁰ ADY ENDRE: Barta Lajos könyve. Ny. 1917. VIII. 16. Ua. Vallomások és tanulmányok 1944. 223.

⁶¹ Ny. 1923. Uo.

teraszán fogtunk kezét. Azt érzékeltetni nem lehet, azt a néma kézfogást, ahogy Ady két kézzel megfogta, szívére emelve kezedet, ahogy nagy dióbarna szemével, hálával és boldogsággal és szerelemmel beleolvadt . . . Egy király könyörgése volt az : fogadd királyodnak szívedbe be."

*

A *Nyugat* 1911. november 26-án matinét rendezett a Vigszínházban. A matinéről megjelent előzetes híradás azt közli, hogy Móriczról Ady Endre és Hatvany Lajos mondanak konferanszot.⁶² Ady, a matiné idején beteg lévén, verset küldött, az azóta számtalanszor szavalt és idézett *Levél-jéle Móricz Zsigmondhoz* című költeményt, amelyet a matinén Csontos Gyula tolmácsolt.⁶³ Ady ünnepélyes, tempósan hömpölygő, néhol kissé feszengően, néhol játékosan patetikus verse újabb megfogalmazása annak, hogy mi köti kettejüket össze, érzékeltetve a különbségeket is — „egy kis megszólással, egy kis irigységgel” — azokat a vonásokat és színeket, amelyekben a két egyéniség, a két természet nem egyezik. Móricz a lassan érő, a késve érkező, aki már a *Nyugat* zászlóbontása után zárkózott fel Adyék seregéhez :

Boldog Móricz Zsigmond, ki nem korán kezdted,
Aszura fog érni minden szép gerezeded,
Rajtad már nem ülhet rohadt, magyar átok :
Ez okos elkésés : ez a magyarságod.

De ami különbség, ami nem egyező vonás, az éppen igazolása is Adyék útjának : „*Nyugat* csapatjának keleti zászlója, Mi nagy csatázásunk nagy igazolója”. Mert ami Adyék-nál, a *Nyugat*nak program, cél, nagy akarás, forradalmi előröhanás, „avangárdizmus”, azt Móricz az *élettel* köti össze :

Szóval : az Életet, mely tőlünk messze tűnt,
Édes Móricz Zsigánk, te hoztad volt vissza,

A költő próféciái a prózaíró teremtette alakokban öltének testet :

Hisz én is kimondtam néhány magyar-újat,
De mesekirályfik táltosai fújnak,
Ördög hordjon el már minden bolond verset :
Életet kívánunk, valószínűt, nyersét
S amit meg nem adhat rímek ezer hadja,
Mi új Ludas Matyink többször visszaadja.

Ady és Móricz barátságának, összetartozásának éppen az az élmény lehetett az alapja, hogy mindkettő önmaga útjának igazolását érezhette a másik szerepében. Szó volt már arról, hogy Móricz számára kezdetben ez volt Ady pályájának jelentése : a hétszilvafás kismemesség, ahonnan ő is eredeztette magát, képes még az újabb virágzásra, megújulásra. Ady szemében Móricz a saját fajtájából, múltjából jövő szövetségest jelentette, valamj összekötő kapcsot és jogfolytonosságot a félparaszti, félnemesi rétegek hamu alatt parázsló forradalmiságával : „Ma benned sarjadnak az ős magyar tövek” — mondja a versben Móriczról. A közös társadalmi, fajtabeli, felekezeti gyökerek nem valami atyafiságos érzést tudatosítottak bennük elsősorban, hanem a magyar progresszióval való szövetségükben erősítette meg mindkettőt. „Ettünk együtt és ittunk együtt — emlékezik Móricz barátságukról 1923-ban.⁶⁴ — Marakodtunk is, veszekedtünk is : elveken soha, eszméken soha.”

⁶² Ny. 1911. XI. 1.

⁶³ Ny. 1911. XII. 1.

⁶⁴ Ny. 1923. Uo.

Az elvi dolgokban való együttérzés és véleményegyezés Ady és Móricz esetében két, egymástól meglehetősen különböző emberi természetet kapcsolt össze. „A szerelemhez hasonlított legjobban a barátságuk — írja Móricz és Ady kapcsolatáról Móricz Virág.⁶⁵ — Senki annyi változtatban meg nem jelent a feleségén kívül a regényeiben, mint Ady. A nagy hódítók, a hulló csillagok, a nagy ivó, nagy szerető férfiak, mind az ő figurája körül táncolnak. Olt-hatatlanul szomjazta, itta az embert, gondolatait, verseit, bűneit, csodáit. Nem volt nap életében, hogy ne beszélt volna róla, de biztosan, hogy ne gondolt volna rá... de azért mindig volt benne egy kis hátsó gondolat is Adyval szemben.” A híres *Levél-féle Móricz Zsigmondhoz* is mindig felingerelte. „Ez a vers, amennyi örömet, annyi dühöt keltett benne — írja Móricz Virág.⁶⁶ — Nem lehet azt olyan könnyen megfejteni, mely sorait szerette, s melyek fájtak... de ha a jelenlétében szavalták, pódiumon, előadásán, menekült, mert a hideg lelte tőle.” „Az egész életberendezésük végtelenül különbözött.”⁶⁷ A Léda-ügy is zavaró pont volt barátságukban. Móricz „a polgári ember, a szigorú családi életet élő ember ijedelmével” nézte Ady és Léda viszonyát. Nem is látta soha Lédát, csak az arcképét, már Ady halála után, véletlenül.

Arany és Petőfi barátságában a kölcsönös rajongás és megbecsülés mindkét költőt visszatartotta attól, hogy papírra vessék a két egyéniség egymástól elváló, egymásnak idegen vonásait. De Ady és Móricz huszadik századi emberek voltak, mindketten megmérgezve már az emberi lélek elemzésének szenvedélyétől. Ők már érezték és tudták, hogy sok különbség van természetükben. Mindkét pontból, Ady és Móricz irányából is történtek kísérletek arra, hogy ezt a problémát, a kettejük összetartozását színező és árnyaló ellentétek okait megtalálják és feloldják. Móricz Adyra emlékező írásaiban ezeket a kis zavaró motívumokat sem hallgatja el, ezeken is elidőzik. Személyes megismerkedésük után Móricz többször is keresi az alkalmat, hogy családjához elvigye Adyt. Felment egyszer érte, délelőtt fél tizenkettőkor a Meteor szállóba. Még az ágyban találta Adyt, három-négy söröspalack állt üresen az ágya előtt és Ady a beszélgetés közben tovább sörözött. „Nem hívtam meg — írja Móricz⁶⁸ — így nem lehetett megmutatni. Úgy megijedtem, hogy mikor elmentem tőle, mély bánatban és rémületben mentem, mentem, s azt hittem, vége ennek a szegénynek... Nem is képzeltem, hogy szószerint igazat írtam, mikor a versei alapján azt írtam róla, hogy elissa előlünk a borunkat. Délelőtt féltizenkettőkor.” Hónapok múlva újra megkereste a Három hollóban. „... Ketten vagy hárman voltak mellette, újságírók, nem ismertem őket. Ott ült az asztalfőn, mint mámor-fejedelem s azzal mulatta magát, hogy sorra mindenkit kivégzett. Újra az a fájdalom lepett meg, mint legutóbb.”⁶⁹ Végre az első látogatásra is sor kerül. „A vizit fényesen sikerült... Bandi elmondhatatlan kedves volt. Senkit nem ismertem, aki nőkkel annyira a saját nyelvükön tudott volna beszélni... Nagyon kedves volt az egész nap, otthon volt, nem is tudott elmenni, este 9-kor érte jött a titkára, úgy hancúrozott a gyerekekkel a díványon, az édesanyjáról beszélt, Lajos öccse házasságáról, pajkos gyermekemlékekről, meleg boldog családi kör — s másnap az összes ismerősöknek elmondta, hogy a borjúszelet olyan kemény volt, hogy az ő fogai... ”⁷⁰ Érdekes, sokatmondó jelenetet őriz meg Móricz Virág könyve már az Ady halála utáni időkben.⁷¹ „Ady szép, romantikus jelenség volt. De egyszer, egy Rippl-Rónai kiállításon, már nagy lány voltam s Ady régen halott, apám soká állt egy Ady portré előtt. Nem a híres, az ünnepelt arckép volt, de egy furcsa, mámoros, zilált, kidülledt szemű, szétfolyó arcú kaján.

⁶⁵ MÓRICZ VIRÁG: Apám regénye. 1954. 113.

⁶⁶ MÓRICZ VIRÁG i. m. 114.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Uo. 111.

⁶⁹ Idézi MÓRICZ VIRÁG i. m. 112.

⁷⁰ Uo. 113.

⁷¹ Uo. 115.

— Ez az! — mondta s felrántotta a szemöldökét. — Ilyen volt, mikor ivott, mikor eleresztette magát. Haj, hogy haragudott ezért a képért! Szét akarta tépni. Pedig igaz.”

Az ilyenfajta anekdoták, kölcsönös megszólások, ártatlan rosszmájúságok igazi okait elsősorban a két természet végtelenül különböző voltában kell keresnünk. Ők maguk is céloznak erre. Ahogy Móricz Adyban a mámorfejedelmet csodálja, Ady benne éppúgy „megszólja” az egészség és a józanság non plus ultráját. „Egy betegsége van, az, hogy túl egészséges” — gúnyolódik Ady Móriczon.⁷² Ha Móricz puritánsága a Léda-ügy miatt zsörtölődik Adyval („... ha én egy nőt szeretek, azt elveszem és bezárom az életem várába s percét sem hagyom másnak...”),⁷³ az úgy vág vissza, hogy Móricz is belesápadhat:

„Rámvillant a szem — írja Móricz⁷⁴ — nyitva maradt a szája s ahogy szokott, hang nélkül kicsit hebetelt, akkor azt mondta:

— Te komisz Arany János, te is kamatra adod ki a pénzed? Nem örültem meg...

S fojtva sokáig huncutul röhögött...”

Ha meg is szólják egymást, kölcsönösen vonzódnak is a másik természetében felfedezett idegen vonásokhoz. Móricz — idéztük már — élete elfojtott vágyait látja továbbélni Adyban, féltékeny örömmel csodálja benne a költőt (azt is megvallja, hogy Ady verseinek hatására mondott le arról, hogy költő legyen), a politikai váteszt, a mindenütt biztos győzelemre induló hódító jelenséget. A házasságba zárt, szigorúan monogám, de nagy erotikus lázakkal gyötrődő férfi méltán irigyelhetette Adytól a szerelem „halálos-víg tornáit” is.

De Móricz végletes józansága éppígy irigyelni való tulajdonság Ady szemében. Így idézi Móricz alakját a *Nyugat* lapjain, a *Levelek madame Préterité-höz* című, lírai hangulatú prózai önvallomásában, 1913-ban: „Van nekem egy csodálatos erejű, arató delek tikkadt fénypompájában játszó, nagyon-magyar, nagyon kedves író barátom.”⁷⁵ A két karakter ellentétes vonásainak hangsúlyozásával közelíti meg a modellt, ragadja meg az egyéniség lényegét. „Százszor sírok irigykedvén és naponként Madame, ha arra a viszonyra gondolok, melyet ez az én barátom az Élettel folytat, és magunkra — folytatja Ady.⁷⁶ — Mi azt hittük, hogy az életet élni kell s az Élet olyan kikerülhetetlen, mint a halál: át kell adnunk Neki erőnket, hogy a Halál késznek találjon. De ez az én barátom életeteket, történeteket lát és mond s lelkének méhe egy mesebeli hirtelenségű és gyakoriságú terheesség. Nem fogyasztja magát mással, mint az írással, s ha vágyai fojtogatják, sírva vigad az íróasztalnál, az ő kiképzelt magamagával... Ő és ír: itatja fenéig a poharat, csókkal iszapoztatja a nőket, vétókat mondat a mai rend ellen, de mindig csak regény- vagy novellahősei által.” De a két, egymástól annyira elütő természet éppen a végtelenségben találkozik, mert a barát józansága is rajongó túlzás már, önkívület, nem-akart mámor: „Ez a legjózanabb magyar a földön, holott ez neki fáj, valaki, akit a saját írósa, talán becsvágya a Józanság paroxizmusába sodort, de aki ki bírja ezt is.”⁷⁷

*

Ady *Ki látott engem?* c. verseskötetét szintén Móricz mutatja be a *Nyugat*-ban, 1914-ben.⁷⁸ Ez az írás még kevésbé könyvkritika vagy könyvismertetés, mint a *Vér és arany* üdvözlő cikk volt. Irodalmi esszének sem igen lehetne nevezni. Itt még nyilvánvalóbb, hogy Móriczot Adyhoz nem az egyes versek élménye köti. Az elsőnek megismert *A Hortobágy poétáján* kívül egyetlen Ady-vers különösebb varázsáról sem tesz említést. Mohó figyelmét, lázas érdeklődé-

⁷² Uo. 111.

⁷³ Uo. 114.

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ ADY ENDRE: *Levelek Madame Préterité-höz* II. Ny. 1913. III. 1. Ua. Vallomások és tanulmányok 1944. 123.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre: *Ki látott engem?* Ny. 1914. I. k. Ua. MZSVit.

sét Ady egész *magatartása*, küldetése köti le, a költő szerepének emberi-írói-politikai jelentése. Ebben a cikkben is ezt a jelentést akarja megfejteni. Még az első Ady-cikkében írta Móricz, hogy „a munka nagy, nagy áldásos kincstermése hiányzik” Ady életéből, „az a pozitív haszon, amely az emberiségnek a semmiből ingyen hoz megbecsülhetetlen, örömadó ajándékot.” De Ady a munka helyett más, nagybecsű ajándékot ad azzal, hogy „ő egymaga megy tönkre attól a sok méregtől, ami a nemzet lelkéből gyűlt belé”, és örök igaz hangot ad keserű, csüggedt, mámoros érzéseinknek, „elsírja a mi bánatunkat”, „elátkozsa helyettünk a világot”.⁷⁹

A *Ki látott engem?* alkalmából írt Móricz-cikk ugyanezt a gondolatcsírát bontja tovább. Újabb megfogalmazásban az első cikk egyik alaptétele — Adynak a hétszilvafás nemességéből való eredeztetése — itt is kiindulópont, ezzel a két mondatnál kezdődik a cikk: „Az ősi magyarságnak két típusa van: a kardos magyar és a kapás magyar. Ady Endre a kardos magyarok közül való.”⁸⁰ Móricz a cikkben kifejtett, meglehetősen leegyszerűsített, vázlatos és játékos, sőt szkeptikus-írói humorból sem ment társadalomtörténeti hipotézisében ugyanis kétféle magyart különböztet meg: a kardos magyart és a kapás magyart. A magyar történelemben a jobbágyszabadság törvényéig két nagy szimbólumot lát: a Kardot és a Kapát. Ez az újabb írás már nem a fel-feltörő érzések rapszódikus tűzijátéka, mint a *Vér és arany*-ról szóló cikk volt, hanem határozott vonalú, világos gondolatmenetű okfejtés. Eszerint: a kardos magyar az igazi ő, a magyar történelemben a világ teremtése óta kardból élő úr. Az 1848-as jobbágyszabadság után „szétomlottak a sövények, s egyszerre kitűnt, hogy ugyanaz a vér kering a kapásban is, ami benne: dologtalan, nemes úri vér”. „S egyszerre csak kicsúszott a kardos magyar talpa alól az utolsó ingyen kapa is. Sőt a magyar Kapa alól büntetésül, hogy úri magyarrá lett, gonoszul, alattomosan kihúzza magát a Föld...” „Csak most a teljes falankszombáláskor kezd rájönni a magyar, hogy itt óriási elintézetlen dolgok vannak a földön... Ennek a csodálatos, átalakuló, forró, poshadó, mai magyar világnak a költője Ady Endre, a kardos magyarok ivadéka.”⁸¹

Móricz már az öt évvel korábbi Ady-cikkében is megérez valamit Ady és a korabeli magyar társadalom kapcsolatából, költő-próféta voltából, amikor arról ír, hogy Ady a maga szívébe, lelkébe, fejébe szed minden keserűséget, csüggedést, mámort, „hogy örök igaz hangot adhasson érzéseinknek”. A második cikkben, a *Ki látott engem?* kritikájában továbbfejleszti azt a gondolatot, hogy Ady költészete kora társadalmának valóságában és közvetve a magyar történelmi múltban gyökerezik. „Aki ezt a költőt meg akarja érteni — írja —, annak benn kell élnie nemcsak egy embernek Életberkében, hanem ennek a magyar fajnak évezredes dzsungelében.” Most már nem egyszerűsíti Ady gazdagságát egyetlen gesztusra, a *mámorfejedelem* pózára, éppen a költő sokrétűségében fedezi fel a korát kifejező erejét. „Ennek a világnak a költője Ady. Azért kellett neki annyira ezer rétegű léleknek, millió csírás, bacillus-melegágyas Valakinek lennie. Azért hozta ő magban az egész Múltat s bizonyosan az egész magyar jövőt.” Itt kapcsolja először Adyt a magyar líra múltjához is, arról ír, hogy ott van benne Balassi Bálint „úri pompájával, dalia hetykeségével, gyermekded jólelkével, leventés sustorgós cédaságú ízével”, „Csokonai ezernyi új hangváltása, a magyar ég alatt jajgató Élet lihegése, a soha nem kutatott semmiből új kincseket bányászó drága szerencsés Találása”, „Arany orgonáló lélekmuzsikája, örök mélységek fölött mérdőnnal álló istenes megdöbbenése”.

A jövővel meg az köti össze Adyt — Móricz szerint —, hogy ő tudatosította magában a *jelent*, ahol „minden össze-vissza van nőve, egymásba kavarodva-csavarodva, napfényálló bürübe csökönyödve, ... ahol a vadhajtasok szíjják el az életet a termőrégyek elől”. Móricz Ady költészetének küldetését abban látja kiteljesedni, hogy „Ady az első, aki az átérés egész munkáját vállalta. A legherkulesibb munkát, mely után most már akármi jöhet.”

⁷⁹ Ny. 1909. Uo.

⁸⁰ Ny. 1914 Uo. (l. a ⁷⁸ jegyzetet).

⁸¹ Uo.

Ebben a cikkben hívja fel először Adyra az ifjúság figyelmét is Móricz, ami később a költő halála után gyakran ismétlődő gesztusa lesz. „Olvassátok csak, olvassátok és szíjjátok tele magatokat az igével, fiatal magyarok. Szikrázzon csak bennetek is a lélek hisztériája, amely fulladásig dagad a mellemben, valahányszor sokat olvasom az Ady-sorokat. Ma még hisztéria, mert még le van bilincselve minden idegünk: bennetek már Munka lehet belőle.” Itt már alig idéz néhány Ady-sort, címszerint is csak a kötetnyitó verset említi. A részletek és az esztétikum itt már végképp nem foglalkoztatják. Sőt, ebben az írásában Ady emberi figuráját sem idézi fel. A cikk írása azt a pillanatot rögzíti, amikor Móricz Ady-élménye átlényegül, Ady költészete új jelentést kap Móricz szemléletében, az eddiginél morálisabb, pedagógikusabb és politikusabb értelmet: „Én hiszek benne, bízom benne, hitet teszek rá — írja Móricz —, hogy a kardos és a kapás magyar jövője: a munkás magyar. Ady Endre már az.” Ady nemesi származása, a kardos magyarokból való eredete itt már csak színező-elem Móricz vázlatában, de még ekkor sem elhanyagolható árnyalat. Ady „kardos magyar” származásának ismételt hangoztatása kimondatlanul is azt húzza alá a cikkben, hogy Adynak eredete révén is *joga van* az új eszmék munkálására, mert erre jogosítja az „új ezredéves magyar életre építő prófétás, mózesi magyarsága”.⁸²

*

Ady és Móricz elvi szövetsége még Ady életében két ízben nyílt polémikus megnyilatkozásban is dokumentálódott. 1913-ban Ady szólal meg, amikor Móricz Tóth Imrértől, a Nemzeti Színház igazgatójától visszakapja Csokonairól szóló színdarabját.⁸³

Két év múlva Móricz védelmezi Adyt. Rákosi Jenő a *Budapesti Hírlap*ban Ady egyik magánleveléből a költő engedélye nélkül közli a Gyóni Géza költészetére vonatkozó kicsinylő megjegyzéseit, hangulatot akarván teremteni ezzel Ady ellen. A mindenkorai sajtóetikába ütköző cselekedetet Móricz Adyhoz intézett nyílt levelében bélyegzi meg a *Világ* hasábjain,⁸⁴ és Ady gondolatait visszhangzó sorokban tesz vallomást a költővel közös irodalmi elveiről: „Nálunk az érzés: az élet. A látás, a gondolat, a kimondás: a Lét. *Mi nem azért jöttünk, hogy éljünk, hanem hogy hallassuk az élet hangjait.*”⁸⁵ Három nap múlva Ady válaszol szintén a *Világ*ban Móricz nyílt levelére:⁸⁶ „Most már azért is egész magyarságunkkal s erőnkkel meg fogjuk s életben fogjuk magunkat tartani. Amit a Rákosiak elrontottak, megpróbáljuk majd megjavítani s még ő rossz emlékeiket is elásni.” Móricz Ady melletti kiállása nemcsak a nyilvánosságnak szóló megnyilatkozás volt. Rákosi Jenőék támadása idején magánlevelében is kifejezi együttérzését: „Édes Bandim — írja 1915. XI. 18-án kelte levelében⁸⁷ — ne haragudj. Akik téged bántanak, azokat elfújja a szél: a te igéid bőveket, zengők, nagyok és aere perennii.”

*

A *Levelek Madame Préterité-höz* című fiktív levélsorozat egyik későbbi folytatásában, 1915-ben egy bekezdést ismét Móricznak szentel Ady.⁸⁸ Itt már Móriczhoz írt verse egyik sorának idézésével kulcsot is ad a meg nem nevezett barát alakjához. Így kezdi: „Jött hozzám az én barátaim közül az erős, akinek az ereje szép és magyar s ugyancsak tegnap vígasztaló erő

⁸² Uo.

⁸³ ADY ENDRE: Móricz Zsigmond és a Nemzeti Színház. Világ 1913. XI. 9. 265. sz.

⁸⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Levél Ady Endréhez. Világ 1915. X. 15. 287. sz. Vö. FENYŐ MIKSA. Ny. 1915 II. k.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ ADY ENDRE: Távol a csatatérről, III. Levél Móricz Zsigmondhoz. Világ 1915. X. 17.

⁸⁷ OSZK

⁸⁸ ADY ENDRE: Levelek Madame Préterité-höz. Ny. 1915. III. 1. Ua.: Vallomások és tanulmányok. 1944. 127.

is volt. Szeretett, nagy, mondókás emberem, akiről ilyesmit írtam valaha, nem emlékszem pontosan: Nyugat csapátának keleti zászlója. Szomorúan, hallgatagon ültünk egymással szemben, lecsüggedtünk a legmagasabb, legbüszkébb zászlók is s azután hirtelen egyszerre mosolyogtunk. Szavakkal nem tudtuk vigasztalni egymást, kigyötörtünk szeretettel egymás számára egy vigasztalni akaró, hazug mosolyt.” A cikk keltezése: 1915. március 1 — a világháború, a meddő, nyomasztó várakozások ideje. A háborútól és a gyilkolásért lelkesedő cinikusoktól való iszonyodás érződik ebben a kis prózában írt strófában éppúgy, mint azokban a versekben, amelyeknek szomszédságában ez a glossza megszületett. Az *eltévedt lovás*, A *halottak élen*, A *mesebeli János*, a *Bóbiskolván lehajtott kardomon*, az *Intés szegény legényeknek*, *Intés az őrzőkhöz* próféciaival rokon gondolatokat fogalmaz meg itt Ady, megerősítve Móricz-cal való régi szövetségét, akit nem sodort el a *zagyva éjjel*, aki a hitehagyások idején sem lett hűtlen közös múltjukhoz.

„Megdöbrentünk s visszakeresedett az arcunk, — folytatja Ady⁸⁹ — bizonyosan mind a ketten arra gondoltunk, be jó lett volna többet megtartani ama Kálvin hitéből, kinek vallásához számítanak bennünket. De írni, lehetne-e írni, ha a hatalmas Jeremiás akarna újraélni bennünk, akkor is, lehetne-e írni? Kinizsi Pál ölt ellenség hulláival agyar-fogain táncolta a táncát, mint ifjaink okulására minden tanulságos könyvben megolvasható. Hát tudnánk-e mi olyan próféták vagy szörnnyetek lenni, hogy testvéreink hullájával táncoljunk, hullatestvéreink testvérei előtt, akik nekünk is testvéreink? Até vagy hogy is nevezte a görög-római mithológia, a kéjgyilkos Harag, szabadon bocsátotta minden seregeit. Most ő az Úr s boldog lehet az ember, ha őt szolgálhatja s mi is békületebbek, bölcsébbek s talán már holnap halottak is lehetnők, ha őt szolgálni tudnók. Dehogy is sért engem a pompás cinikusok, illeszkedők nagy fordulása, szinte lendületes kürtölése, hazudozása, melytől önmagukat sem tudják egészen megkímélni? Hát van-e teremtenivalóbb, szükségesebb emberfajta az övéknél, mikor túl kell harsogni minden kétséget, mert most már a kétség bűn volna? Olyan kellőek ők, amilyen kellettének mi néhányan, megátkoztak és némák, aludt, nehéz vérfagydarabok a vígan csörgedező vérfolyóban.”

*

Móricz egész emberi-írói magatartásának Ady halála és egyben a forradalmak bukása után egyik legerőteljesebb vonása: *hűség Adyhoz*. Több fontos kérdésben változott vagy új árnyalatokat nyert állásfoglalása, véleménye, de az Adyhoz való hűségben megmaradt élete végéig, mind érzelmi, mind elvi vonatkozásban. Nemcsak hogy nem tagadta meg soha Adyt, de nem is távolodott el tőle egy pillanatra sem.

Adyhoz való hűségének egyik első megnyilatkozása még Ady életéből való, a beteg költő utolsó hónapjaiból. Már a polgári forradalom győzelme után, 1918 decemberében a Kisfaludy Társaságba akarják Móriczt bevéltatni. Móricz az Adyt ért sérelmekre hivatkozva, és a költő mellett vallomást téve hárítja el a Társaság felkérését, a következő választ levelet küldve Sebestyén Gyula néprajztudósnak:⁹⁰ „Kedves bátyám, leveled nagy megtiszteltetés rám. Nincs semmi okom rá, hogy ellene védekezzem, csak egyetlen passzusa: úgy látszik, Ady Endrével szembe állítatom. Én Ady ellen semmiféle tagságot el nem fogadok, mert meggyőződése, hogy ő az egyetlen zseni Petőfi óta, s ő éppen e mai időknek lángelkű prófétája. Én kíméletlen és lelkiismerettel eltöltött kétségbeesett vádlója voltam az elmúlt időknek, de aki meglátta és kijelölte az új utat, az Ady.” A levél utolsó mondatában arra az egymást kiegészítő szerepre is rámutat, ami közös ügyükben megkülönböztette (de szét sohasem választotta) őket egymástól: ő inkább a múlt tagadója, Ady meg már a holnap útjait is meglátta.

A forradalmak hónapjaiból Móricznak több, Adyval kapcsolatos megnyilatkozása ismeretes, mindegyik már Ady halála után íródott. Az elsőnek Ady *Endre a ravatalon* a

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ MÓRICZ VIRÁG i. m. 184. A levél keltezése: 1918. XII. 19.

címe.⁹¹ Prózában írt költemény, kis rövid bekezdésekben mondja el benne az Ady ravatalánál támadt gondolatait, érzéseit, látomásait. Miközben a szobrászművész, Csorba Géza Ady halotti maszkján dolgozik, Móricz tolla már a halhatatlanná merevülő Ady-arc vonásait kutatja és mintázza. Az egész írás azt hirdeti, hogy a halál pillanatában új jelentést nyert Ady arca, a halál már halhatatlan vonásokat rajzolt rá: „*Hatalmasabb, mint életében volt.*”⁹²

Néhány nap múlva ő mond gyászbeszédet a felravatalozott költő felett a Nemzeti Múzeumban.⁹³ A forradalom költőjét búcsúztatja Adyban: „az átalakult világszemlélet szellemi vezére fekszik ravatalon; megilleti őt a lelkeknek minden hódolata, tömjéne és aranya.” De továbbgyűrűznek a gyászbeszédben Móricz első Ady-cikkének a gondolatai is: „Ember testvérünk fekszik itt, akinek egész élete abban telt el, hogy ő sírta el a mi bánatunkat, ő átkozta el a mi átkainkat. Ő szerette helyettünk az emberiséget és ő szenvedett értünk az emberektől. Ő szívta fel a mi borunk mérget s ő fizette le értünk a nyomorúság adóját.” Itt villan fel először, a gyászbeszéd szövegében Móricz egyik legszebb és többször visszatérő Ady-szimbóluma, a *diadalmas fiatal isten*, ebben a jelképben forr majd össze Móricz írásaiban Ady Endre és Báthory Gábor alakja is. „Ady Endre, mint egy fiatal isten szállt ki a magasba s az egéig dobta az új igazságok lángoló ígéit. A lelkekben siket és vak ködök gomolyogtak: az Ady Endre lelkében már tisztán égett a felszabadulás örök fénye.”⁹⁴

Nyomban Ady halála után megindul a mozgalom: Szobrot Ady Endrének!⁹⁵ A sajtó 1919. március elsején közli Móricz felhívását az Ady-szobor ügyében. Ebben már nyilvánosan is kimondja, hogy Ady volt „Petőfi óta a legnagyobb magyar lírikus”. Azt is ebben a rövid felhívásban fogalmazza meg, hogy miért volt Ady a magyar forradalom költője. Forradalmi költő voltát nemcsak Ady politikai költészetéből magyarázza, hanem — máig ható érvénnyel — Ady költői magatartásának *egészéből* és fejlődésének útjából: „Nem azért forradalmi költő — írja⁹⁶ — mintha lázító verseket írt volna, amelyben a nép elé állott, s azt lázadásra és forradalomra tüzelte: hanem azért, mert költői fejlődése egy tiszta forradalmi fejlődés útját járta meg. Ahogy felszabadította magát az iskolai hatások alól, ahogy megteremtette a saját formanyelvét, a saját — egészen egyéni és eredeti — világszemléletét, úgy élte végig, ő az egyén, ennek a nemzetnek, ennek a népnek belső fejlődését. Megérezte és kidalolta a nagy néptömegekben egyre jobban az érettségig jutó rendkívüli energiákat. Tághangú, szabad kiömlést adott az emberi lelkekben izzó szabadságvágynak. Az egész általános és tiszta emberi szabadság költője volt. Az egyéni fölszabadulás, a személyes rabságból való följungás hangját hallatta.”

Móricz szövegéből nemcsak az derül ki, hogy a költő forradalmiságát a forradalmak hónapjaiban sem valami patétikus vagy elvont szerepben látja, hanem a lehető legmélyebb és legteljesebb megfogalmazását adja a *forradalmi költő* fogalmának, de az is nyilvánvaló, hogy itt és ekkor — a háborús összeomlás, a forradalom élménye és tapasztalatai, a költő váratlanul lezáródó életműve nyomán — jut el először Ady költészete történelmi és irodalomtörténeti jelentőségének teljes felismeréséhez és ilyen tömör meghatározásához. Ez a néhány sor jelzi a kristályosodási pontot. Móricz korábbi, Adyról szóló írásainak felvillanó ötletei, gyakran a hosszadalmas fejtegetésekből nehezen kihámozható gondolatai és megérzései itt

⁹¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre a ravatalon (Költemény prózában). Ny. 1919. I. k. Ua.: MZSVit.

⁹² Uo.

⁹³ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre. Gyászbeszéd a Nemzeti Múzeumban. Pesti Hírlap 1919. 26. sz. Ua.: MZSVit.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Szobrot Ady Endrének! (Felhívás). Magyarország 1919. 53. sz. Ua.: MÓRICZ ZSIGMOND: Új világot teremtsünk. (Gyűjtemény 1918—19-es írásaiból) Összeállította: DURKÓ MÁTYÁS. Bp. 1953. (Továbbiakban: MZSUvt).

⁹⁶ Uo.

kerülnek egymással összefüggésbe, itt tisztulnak le bonyolult és nem teljesen tisztázott kérdések, ezért fér bele Adyról való minden fontos mondanivalója egyetlen bekezdés keretei közé. A későbbi írásokban ugyanezt az Ady-képet bontja és gazdagítja majd tovább.

*

Többen megrajzolták már az ellenforradalmi korszak első hónapjainak Móricz-képét, a leányfalui házba visszahúzó, magábaomló, beteg emberként sokat fekvő, nappal is nagyokat alvó Móricz Zsigmondot.⁹⁷ Az író letargiája olyanfokú ezekben a hónapokban, hogy magyarázatul nagyon kevés lenne az a néhány kínos incidens, ami ekkortájt éri, a letartóztatás, a többnapos fogvatartás, a Kisfaludy Társaságból való kizáratás. Sokkal döntőbb az a tény, hogy fölborulva, összeomlva kellett látnia mindazt, amiben egy évtizeden át hitt és amiért küzdött, harcolt. A *Sárranytól*, a *Fáklyán* és a *Szegény embereken* át egyenes út vezet az 1918-ban kitört forradalomban vállalt élénk publicisztikai működésig. Ha az ember végigolvassa a forradalmak idejéből származó újságcikkeit, a földosztást magyarázó és népszerűsítő írásait, tisztán látható, hogy a forradalom milyen felkészülten és készen találja Móriczot és együtt is halad az eseményekkel 1919 májusáig. Utolsó cikke a tanácsköztársaság idejéből 1919. május 11-én jelent meg *Ötszázötven magyar író* címen a *Pesti Hírlapban*,⁹⁸ az írók szakszervezetének megalakulása alkalmából. A cikk végső kicsengése a békés harmónia utáni nosztalgia: „A magyar írók e zászólalja fantasztikusan masíroz át a lángokon és vértengereken, a béke, a béke, az emberiség szabad, boldog jövőjének kis katonái.” Ez a pillanat, amiről az ellenforradalom ötödik hónapjában írt versében, a *Misanthropban*⁹⁹ így vall:

—————
S ők túlórhantak rajtam
s már észre sem vettek,
s én fáklyámat begöngyölgetve,
szomorún vonultam ligetembe,
bánatosan nézván a rohanók után.
S leültem az ároknak partján,
ültem és sírtam.
—————

De amíg azonosulni tudott az események áradatával, addig részt vállalt a dolgok alakításában, az emberek tudatának tisztázásában:

—————
Élén ragyogtam az embereknek
és minden szabad volt nekem.
Fáklya volt kezemben és mindenki
látni akart annak a fényinél
s toltak, toltak előre és előre
és én magasra tartottam
elől a sorban,

hogyan világoljak nekik.
—————

⁹⁷ Móricz Zsigmond életének ezt a periódusát legmegragadóbban MÓRICZ VIRÁG ábrázolja már idézett művében.

⁹⁸ Pesti Hírlap 1919. 111. sz. Ua. MZSUvt.

⁹⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: *Misanthrop* (Vers). A vers keletkezése: „Leányfalu 1919 december”. Megjelent: Ny. 1925 I. k. Ua.: Móricz Zsigmond versei. (Összeállította: GELLÉRT OSZKÁR) Bp. 1958. (Továbbiakban: MZSV.) Vö. Gellért Oszkárnak a kötetben levő tanulmányával.

Egész addigi írói működésének természetes következménye, szükségszerű folytatása volt ez a *fáklya*-szerep, de amikor nem tudott már továbbmenni az eseményekkel, megállt, félrelépett az útból. A forradalmak idején is azt tette, azt vallotta, — sem többet, sem kevesebbet — amit meggyőződése diktált. Mindebből az is következik, hogy a forradalmak bukása után nem érzett indítékot semminemű meakulpázásra, inkább annak tragédiáját érezte át egész valójában, hogy a forradalom bukása azokat a törekvéseket, vágyakat, eredményeket is elmosta, amelyekért egy évtizeden át Adyval és a *Nyugat* gárdájával együtt ő is harcolt:

— — — — —
 S egyszerre csak visszaözlött
 az ár, messze mögöttem véresen feketén
 fekete véresen tajtékzott az ár:
 és korbácsosok jöttek, fejetlenek
 kutatták a zsilip felszaggatókat.
 — — — — —

Az ellenforradalom és a forradalmak előtti évtized merész akarásai, gáttörő szép idői 1919-től, 1920-tól kezdve glóriás fényt kapnak írásaiban:

Nincs semmi szomorítóbb,
 mint emlékezni régi szép időkre
 nyomorban ...
 — — — — —

— idézi a Babits-fordította Dante-sorokat egy kis glosszában,¹⁰⁰ a forradalmak bukása után megjelent egyik első cikkében, 1920 októberében, és e sorokon megakadva prózai kommentárt is fűz hozzájuk. „Ím ma a Purgatórium martjáról visszapillantva, szépnek és réginek, csírákkal teljesnek látom az idöket: a pokolnak ama napjait, mikor a jósnak és a megértésnek, a szívek villámos összekapcsolódásának ígeit idéztük. Ím elmúltak a lehetőségek, feleltek a napok...” Ennek a már lezáródott korszaknak minden vajúdását, „zsilipfelszaggató” indulatát a maga amorf lávaömlésével kifejező *Fáklya*-regény 1921-es kiadásának utószavában is ezt írja: „Oh, hol van az a világ, amelyben e könyv még harcos tett volt. Hol van az a magyar világ, amelynek bajait, bűneit, nyomorát s jövőjét oly égő indulattal rázta. Hol van az a drága szép világ, amelynek levegőjét már annyira elviselhetetlennek éreztük volt... mindez már idillé szelidült, mint a hősök felett kivirított sír... ma már csak szeretettel, melázással, csak fájdalmas siratással emlékezhetünk rá. Arra a világra, melyben mellünkkel verve, tettünk vallást hibáinkról, bűneinkről, súlyos vétkeinkről s mikor a jövő útját a magunk erejéből hittük kikövetelhetni.”¹⁰¹ Ebből a nézőpontból és érzelmi gócból születnek a 20-as években a *Nyugat* hősi korszakát idéző Móricz-írások, közülük az egyik legmegragadóbb, az 1923-as Osvát-évfordulóra írt megemlékezése.¹⁰² És természetesen újabb és újabb írások futnak ki tolla alól éppen ezekben az években Adyról, aki a forradalmakkal záródó lázasharcos időszaknak gyújtószikrája, meleget és tüzet adó erőforrása volt. 1920 februárjából való versében így idézi Ady emlékét:¹⁰³

Oh én sötét kis élet bús gubóssa:
 hogy fölpattant lelkem érintéseden,
 hogy megnyíltak nekem új horizontok,
 hogy elvesztek mögöttem avult cicomák,
 hogy kiteljesedtem a Lét szépségiben,
 hogy föllobogtam a Tűz akarásiban,

¹⁰⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Dante vizei fölött. Ny. 1920 II. k. Ua.: MZSVit.

¹⁰¹ MÓRICZ ZSIGMOND: A fáklya 3. kiadás Bp. 1921.

¹⁰² MÓRICZ ZSIGMOND: Osvát Ernő, a *Nyugat* szerkesztője. Ny. 1923 I. k. Ua.: Osvát Ernő emlékkönyve. Bp. 1923. és MZSVit.

¹⁰³ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady (Vers) Ny. 1920 I. k. Ua.: MZSV.

hogy lettem ember, emberek fölött,
hogy lettem isten, istenek között,
hogy nőttem végig, a Kosmos hatáiraiglan
s maradtam kis ártatlan szűzi sejt...

Tág tüdővel hadd messzi kiáltom,
zengjen a hangom, dördüljön a szóm
a magyar pusztákon, a magyar szíveken
hogy visszazengje a Kárpát
és tovazúgja Adria
és minden élet itt:

hogy mi vagy nékem:
magyarnak: embernek: sejtnek
ó, fölszabadító, Fölszabadító!

Persze ez már nem csupán emlékezés, hanem Ady szellemének megidézése, az első biztos cél és program a céltalannak tetsző hónapokban. A patétikus versben fellobbanó eszme néhány hónap múlva már szervezeti formákban keresi megvalósulását. A sajtó 1921 novemberében¹⁰⁴ arról ad hírt, hogy baráti összefüvetelen Ady-emlékbizottság alakulásáról és az Ady-Múzeum sorozat megindulásáról tanácskoztak. A megbeszélésen Móricz szólt a megjelentekhez az Ady-kultuszról.

„Úgy verődünk össze — mondta Móricz az újságcikk híradása szerint —, mint özönvíz után a szárazföldet kereső égimadarak Sion hegyormán. Amikor Ady utoljára megjelent köztünk, 1918 novemberében ez volt a szava: 'Ebben a ráncszakadt szabadságban és gyászban legjobb ha összegyűvünk, magunk közé menekülünk, hogy átmentsük magunkat egy szebb korba.' Erre emlékezve, én azt mondom — folytatja Móricz —, hogy a mai világban, amely még mindig olyan szomorú, mint a forradalom volt, sőt még szomorúbb, mert annak túlzott, szinte doktriner idealizmusával szemben ma irányeshmékét vesztett életben tévelygünk: ma az volna a legjobb és legszebb, ha fel tudnánk újra emelni Ady Endre tündöklő egyéniségét az emberek előtt. Az emberek ma szégyellik a jóságot, a bölcsességet és az igazságot: talán Ady Endre ráeszméltetné őket.”

Ady emléke, műve, félbemaradt programja teremt újra kontaktust Móricz számára az élet valóságával és a jelennél. Míg a *Légy jó mindhalálig* írása közben a gyermekkor egyre mélyebb és fájdalmasabb tárnáiba ereszkedik, Ady vezeti vissza a Mához és a Holnaphoz, az élethez és az emberekhez. Az 1921. február elsején megjelent *A magyar ugar újra énekel* című, Adynak ajánlott versében¹⁰⁵ már arról vall, hogy elmúlt a *misanthrop* tetszhalott állapota. „Érzem már az olthatatlan vágyat a Holnap után” — ez a vers első sora, visszatérő gondolata meg ez: „Átmentem a halál igája alatt és élni akarok.”

*

Aki 1920-ban Ady nevét tűzi zászlajára, az lépten-nyomon szembekerül a kor közéleti és irodalmi nagyságaival, de nemcsak a hivatalos pozíciók nagyrangú őreivel, hanem a korszak átlagemberének ízlésével, emberi-politikai-esztétikai ideáljaival. Felélednek és megszorodnak az Ady-ellenes támadások, Ady ellenzéke igazolva érzi magát 1919 után. A támadások mellett felemás megnyilatkozások is jelentkeznek, többnyire jóhiszemű, békülékeny, sőt megbocsátó gesztusok a tehetséges, beteg és korán elhunyt „bűnös” költő irányában. Móricz főként ezekre válaszol (a szélsőséges és együgyű támadások láthatóan kevésbé érintik), nem egyszer a felháborodó, megbotránkozó ember minden indulatával. Már 1920 elején megjelent Ady című versét így kezdi:

¹⁰⁴ Móricz Zsigmond Ady kultuszáról. Pesti Napló 1921. XI. 24.

¹⁰⁵ Móricz Zsigmond: *A magyar ugar újra énekel*. Ady Endrének a sírban. Ny. 1921. I. k. Ua.: MZSV.

Rettenetes elgondolni.
Meghamisítják
életed minden jelentését.

A kihullott karddal főbeverik
a kard kovácsát.
A visszahozott zászlót feltűzik
a döngetett vár fokán.
Nevedre, halott, ráműmíazzák
stereotip frázisaikat.¹⁰⁸

Az is érezhető ezekben a szenvedélyes írásokban, hogy most Ady helyett is feleletet kell adnia, mert a költő már nem vághat vissza gúnyos-csúfondáros glosszában, ahogy míg élt, mindig megfizetett támadóinak.

Első ízben Szekfű Gyula *Három nemzedék* című könyve váltott ki Móriczból heves tiltakozást Ady miatt.¹⁰⁷ Rövid, gúnyos cikkben támadja meg Szekfű művét, kevéssel a könyv megjelenése után, 1921. január 15-én a *Nyugat*-ban.¹⁰⁸ Szekfű könyvének utolsó fejezetében, *Két magyar sors a hanyatló korban* címen arcképvázlatot ad Ady Endréről és Tisza Istvánról, akik „mindketten a hanyatló kor szülöttei s ennél fogva törekvéseikben és tetteikben mindketten alávétvék a kor beteges befolyásainak”.¹⁰⁹ Szekfű fejtegetéseiben Tisza nyer igazolást Adyval szemben. „A különbség köztük nem egyéb — írja¹¹⁰ —, minthogy a testileg-lelkileg gyöngye konstitúciójú költő már rég alámerült, menthetetlenül, az ingoványban, mikor a másik, az ércalak, még titáni erőfeszítések közt harcol a génusztól elhagyott nemzettel s bukása nem lápvirág hervadása leend, hanem égitetön villámtól ütött tölgynek völgybeomlása.” Azokban a szakaszokban viszont, ahol Adyról nem a Tiszával való összehasonlítás végletesen polarizált megfogalmazásában beszél, nem egy vonatkozásban megértést árul el Ady költészetével kapcsolatban, és idézeteiből az is látszik, hogy jól ismeri Ady líráját. Elismeri például, hogy míg Ady „elleneinek” magyarságát a nemzeti és állami illúziók határozzák meg, a költő gondolkodására a liberális korszak nemzeti formalizmusa hatástalan maradt. „Berzsenyi és Kölcsey óta Ady az első magyar költő — írja Szekfű¹¹¹ —, kinek egész költészetét az határozza meg, hogy kora arculatján ’gyászos magyar hibákat’, foltokat lát és mélységes szomorúsággal nézi, ami körülötte végbemegy.” Azt is aláhúzza, hogy Ady „költészetében újra feltámadnak Széchenyi szövegei a nemzethalálról”,¹¹² és azt is észreveszi, hogy míg a költészetét ostorozó kortársai elsősorban illúzióhiánya miatt támadják Adyt, „a korszaknak öregjei, a Deák-féle lelki tisztaságnak az új Budapest liberalizmusában utolsó képviselői”¹¹³ nem állanak olyan távol a költőtől. Sőt azt is kimondja, hogy Adynak „nincs kortársa, ki oly világosan látná a magyarság faji tulajdonait.”¹¹⁴ „Ez a faji háttér teszi oly megrendítővé rajzait a magyar parasztnak világháborúbéli szerepéről — írja a továbbiakban Szekfű¹¹⁵ —, amikor ez a nagy gyermek, a muszáj Herkules, vezető osztályainktól tudatlanságban hagyva, a háború komplikált összefüggéseit észével fel sem érve, mégis megállotta helyét ősi becsülettel és vitézséggel... akaratlan Erkölcs, kiműveletlen Erő, szolgaságra született Sámson, Ausztria

¹⁰⁶ L. a 103. jegyzetet.

¹⁰⁷ SZEKFÜ GYULA: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története.* Bp. 1920.

¹⁰⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: *Három nemzedék.* Ny. 1921 I. k. Ua.: MZSVit. Móricz cikkét a bécsi magyar emigránsok lapja, a Bécsi Magyar Ujság is közölte (1921. I. 21.), Szekfűt élesen támadó megjegyzésekkel kísérve Móricz írását.

¹⁰⁹ SZEKFÜ GYULA i. m. 314.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. 315.

¹¹² Uo.

¹¹³ Uo. 316.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo. 317.

átlyukadt harcvonalainak saját testével örök foltozója." De Szekfű szerint Adyban a kor és a magyar faj élete legfontosabb tüneteinek észrevétele, Ady „faji ösztöne” csak a *megérzésből* származott, mert Ady politikai műveltsége szerint gyalróbb volt, semhogy az események értékelése által jutott volna el a nemzet kóros állapotának felismeréséig. A nagyobb intellektuális erő meglétét Szekfű éppúgy tagadja Adyban, mint a költő erkölcsiségét. Ebben a vonatkozásban paradoxnak tűnik számára már az is, hogy Adyt Berzsenyivel, Kőlcseyvel kell összehasonlítani, a Tiszával való összevetést is az olvasónak szóló szerzői szabadkozás, magyarázkodás előzi meg. Szerinte Ady az új Kemény Zsigmondot és Eötvös Józsefet várta vezérének, de éppen intellektuális és erkölcsi hiányai miatt sodródott a polgári radikálisokhoz: „miután elpusztítandó rossznak tartá a fennálló viszonyokat, válogatás nélkül csatlakozott mindenkikez, ki ez országban pusztítani akart”.¹¹⁶

Szekfű Gyula Ady-portréját minden elfogultsága mellett sem lehet Rákosi Jenőék durva támadásai mellé sorolni, sem a szubjektív szándék, sem a színvonal tekintetében. Ha Szekfű történelemszemléletének és politikai elvének apriori szempontjai sok vonatkozásban vissza is tartják és vissza is taszítják Adytól, tanulmányából világosan kiderül a költő *megértésének* szándéka és Adyt elsősorban mint történelmi jelenséget meg is közelíti néhány olyan pontban, amelynek megértésére a költő konzervatív ellenzéke még kísérletet sem tett. Végső konklúzióként elismeri az Adyban megnyilatkozó „leghatalmasabb és legtisztább faji ösztönt”,¹¹⁷ de csak ezt vállalja Adyból, és ezt is feltételeken: elvonatkoztatva a jelentől, „megtisztítva” minden egyéb összefüggésétől: „a magyarságnak, a lassú fölemelkedés során — írja¹¹⁸ —, előbb önmagára kell majd találnia, hogy Adyban is megismerje és megszeresse saját fajtáját, véréből való vérét, lelkéből vett lelkét”.

Móricz kis glosszájában Szekfű könyvének egész koncepcióját leszólja. „A régi kurtanemes osztály sírvavigadó, nekem nagyon rokonszenves, nagyon szeretetreméltó, de bizony mit se lendítő tempója lesz itt tudományos elvvé” — írja.¹¹⁹ Majd idézi Szekfű Gyula Ady-portréjának zárófejezetét, olyan csúfondáros, majdhogynem szitkozódó megjegyzéseket fűzve hozzá, amelyek Móricz értekező prózájában és egész publicisztikájában is szinte példa nélkül állók. „Hát hogy kell ezt? mán mint konklúziót érteni? ... A csillagát Szekfű Gyula komám!... Hát Ady Endre olyan Krisztus, hogy a magyarság csak századok múlva fog hozzáérni? De egyelőre olyan moral insanity, hogy rukki? ... Vagy úgy értsem: hogy kék nektek Ady Endre! nagyon jau vóna! csak ne azt fújná, amit süvölt. Ez, Szekfű Gyula, ez nem magyar virtus, ez a legutolsó cigánykupec fogása, akinek a saját eladó lova: ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes...”¹²⁰

A szokatlan heves indulat forrása nyilvánvaló. Olyan tünetet tapasztal Móricz, ami eddig nem jelentkezett ilyen szembeszökően, de általában minden zseni utóéletének makacs kísérőjelensége: a költő műve kisajátításának és az ezzel szükségszerűen együttjáró átstilizálásának, kiszemezésének, meghamisításának igénye. Megérezte, hogy ez a törekvés nagyobb veszélyt jelent egy költő hatására nézve, mint a merev elutasítás, ami sok esetben mulandó nemzedéki jelenség.

*

Évek telnek el, míg végre az a gondolat, amit Ady ravatalánál mintegy mentőkötelet megragadott, hogy *a halál feltámaszt*, hogy a halál halhatatlanságot ad a költőnek, valóban átérzett meggyőződésévé is válik. „Halála után egy-két évig mindig görcsös sírás fogott el, ha arra gondoltam, hogy a vak véletlen, a halál elvitte már közülünk. Ma már beletörődtem:

¹¹⁶ Uo. 318.

¹¹⁷ Uo. 319.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Három nemzedék. Ny. 1921 I. k.

¹²⁰ Uo.

a győzőbe, aki győzött a halálon” — írja 1923-ban Adyról. Az Adyt idéző emlékbeszédek, a versben és prózában írt lírai vallomások a polémikus felszólalások után, a költő halálának negyedik-ötödik évében megszületnek Móricz szubjektív hangú Ady-portréi: az 1923-as *Nyugat*-beli cikk (*Adyról*), — amelyben megismerkedésük és barátságuk genézisét mondja el, az a megemlékezés, amelyből fentebb a két író kapcsolatának történetét is megrajzoltuk, — és egy év múlva, az *Ady-Múzeum* első kötetében kisebb terjedelmű vázlata jelent meg a költőről.¹²¹ Ebben a két írásban kapnak először mélyebb értelmet és nagyobb távlatot Adyhoz fűződő legközvetlenebb és legköznapibb élményei és emlékei. Egyetlen fókuszba gyűjti össze ezeket az apró emléktöredékeket: egyik legizgatóbb kérdése a költő halála után, mivel magyarázható Ady rendkívüli hatása, miként terjedt át a szó hatása az írótól az olvasóhoz, hogyan lesz az írásból cselekvésre izgató erő. Az emlékképek egész sorával bizonyítja, hogy Ady hatásának forrása az élő Ady Endre volt, élő emberi voltából, testi valóságából áradt magávalragadó varázsa. „Némely szép asszonynak megvan az a különös tulajdonsága — írja —, hogy anélkül, hogy valamit tenne, amint belép, minden szemet és figyelmet és áhitatot magára fordít: ez a csodálatos képesség soha emberben nagyobb mértékben meg nem volt, mint Adyban.” A halála után pedig azért nem vesztett ez a varázs semmit, mert Móricz szerint Ady költészete tökéletesen kifejezi Ady életét, az élő Adyt. Ugyanebben a cikkben írja:

„Mert neki a Vers: nem költemény volt: élet.

Ez volt az életforma: az életlehetőség: az volt az ő dimenziója: ez volt ő.

Volt: fuit.

És nincs.

Élt: égett: eltűnt.

Nem: itt maradt a lényege.

A vers.”

Ha valaki időrendben végigolvassa Móricz számos Adyról szóló írását, akkor válik csak nyilvánvalóvá, hogy magában Móriczban is milyen élő-munkáló erejű volt évtizedeken át Ady hatása. Minden újabb cikkében továbbgyűrűzik, továbbfejlődik egy-egy korábbi megnyilatkozásában felbukkant ötlet, gondolat, megérzés. Hogy ez a benne örökké ható Ady-élmény a költő verseinek újabb és újabb olvasásából nyerte volna-e megújuló erejét, nem tudjuk. Valószínűbb, hogy a benne már a költő életében, elsősorban a *Vér és arany* nyomán kialakult képhez és élményhez méri az újabb tapasztalatokat, élményeket, felfedezéseket.¹²² Ennek jellemző és meghatározó apró megnyilvánulása olvasható Móricz egyik 1934-ből származó, tehát másfél évtizeddel Ady halála után íródott levelében, amely egy irogató református lelkésznek szólt, annak elbeszélésével kapcsolatban. Megdicséri az elbeszélést, majd hozzáteszi: „Adynak mutatnám örömmel, ha itt lenne még közöttünk a két nagy ember-

¹²¹ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre. Ady Múzeum I. k. 1924. 9.

¹²² Nem véletlen, hogy amikor Móricz a *Magvető* c. antológiájának második kiadását összeállítja 1942-ben, és a XX. századi anyag csökkentése következtében Adyt is csak öt verssel szerepelteti, az öt verset úgy választja ki, hogy abból három vers a *Vér és arany* kötetből (Fölszállott a páva, Harc a Nagyúrral, Megáradt a Tisza), egy pedig a még korábbi *Új Versek*ből való. (Az ős Kaján.) Az ötödik vers való csak későbbi kötetből. (A mesebeli János.) A jelenkori költészet anyagát a második kiadásban azért csökkentette Móricz, hogy az ismeretlen középkort jobban bemutathassa az olvasóknak.

kereső szemével.”¹²³ Ilyen elejtett mondatok árulkodnak arról, hogy Ady emléke milyen élő valóság volt számára évek múltán is.

Az 1923-as *Nyugat*-beli cikk gondolatai is továbbfejlődnek, tovább bontakoznak a következő évben, az *Ady-Múzeumban* megjelent írásában. A korabeli cikk imént idézett gondolatai arról, hogy a költő nem halt meg, mert itt maradt a lényege, a *vers*, még nem látszik sokkal többnek, annál az ókori klasszikusoktól örökölt formulánál, hogy a nagy művész tovább él a művében, a mű túléli a művészt. De az *Ady-Múzeum* hasábjain Móricz kifejti, hogy miért igaz ez a tétel éppen Adyra vonatkoztatva, sőt beépíti ugyanezeket a gondolatokat több mint egy évtizeddel korábban, Kaffka Margit művészetével kapcsolatban kifejtett esztétikai elveinek rendjébe.¹²⁴ Az 1923-as cikkben még csak egy mondatos tétel, hogy Adynál a vers nem költemény csupán, hanem élet. Az *Ady-Múzeumban* részletesen kifejti, mit ért ezen: „Az író azzal hat, amivel mint ember él: írónak az élete az írásban teljesedik ki. Nyílt és tudatalatti erényei, s bűnei és maga az élet nívója, mely adatott neki: csak ott tör ki salaktalanul s egészen, a betűin keresztül.”¹²⁵ „Ady Endre mindenkinél fokozottabban élte azt a művészi elvet — folytatja Móricz¹²⁶ —, hogy érzés és gondolatcsíra az életben, csak arra való, hogy a művész művészi értékke verejtékezze.” Móricz legsajátabb esztétikai elveit alkalmazza ezekben a mondatokban Adyra, illetve esztétikai meggyőződését Ady költészetében látja tökéletesen igazoltnak. Először a *Színek és évek* élménye nyomán fogalmazza meg azt a tételt, hogy „aki az élet írásban tovább tudja élni, az író”.¹²⁷

Móricz esztétikai nézeteiben élet és irodalom szoros kapcsolatban, mondhatnánk dialektikus összefüggésben van egymással. Az igazi irodalom feltétele — szerinte — az élet intenzív beáramlása az írott szövegbe, versbe, regénybe, az író művébe, de a készülő műben, az írói alakításban az igazi író tovább éli az életet, ily módon az írás, az alkotás, az író számára az életnek legtökéletesebb fajtája, legmagasabbrendű változata. Az élet minden ténye az író alkotásában nyer értelmet: „a művész minden jajt, amit tanul: a művészet jajává emel” — vallja Móricz.¹²⁸

Annyi bizonyos, hogy ha Móriczban ezeket az elveket nem is Ady, hanem Kaffka Margit művészete konkretizálta (nem alap nélkül), senki sem lehetett volna alkalmasabb bizonyíték, tökéletesebb illusztráció ezekhez a tételekhez, mint Ady. Az élet és a művészet elválaszthatatlan egységét hirdette és valósította meg Ady lírája, az élet és a művészet közös nagy divinizációját. „Ady Endre költészetében — írja Móricz¹²⁹ — az ez életigenlés, ami őt az embert a meggyulladásig fűtötte: még sokkal fokozottabban művészi értékben ég.” „Csak azért élt, hogy égjen s csak azért égett, hogy verset csináljon” — írja ugyanott.

Móricz Ady költészetének éppen életeli és felfokozott voltában véli felfedezni rendkívüli hatásának magyarázatát is. „Ady Endréről, a költőből valami hallatlan és ezervoltos feszültségű idegerő árad, amely ha bekapcsolódik saját idegéletünkbe: akkor mindnyájunkból egy fokozott Ady Endrét csinál: innen az a boldog rajongás, amellyel Adyt az egész ifjúság szeretni tudja.”¹³⁰

*

Amióta Móricz felfedezte Ady költészetének nagy morális hivatását, az emberek gondolkodását átalakító, a konvenciókat megbontó hatását, minden lehető alkalmat meg-

¹²³ Az idézett mondat Móricz Zsigmondnak Hegyaljai Kiss Gézához írt 1934. IV. 25-én keltezett leveléből való. A levél kiadva: Móricz Zsigmond hat kiadatlan levele (HEGYALJAI KISS GÉZA közlései nyomán). It. 1957. 345.

¹²⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Kaffka Margit. Ny. 1912 I. k. Ua.: MZSVit.

¹²⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre, Ady Múzeum 1924.

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ L. a ¹²⁴ jegyzetet.

¹²⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Múzeum i. m.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ Uo.

ragadott arra, hogy Adyra felhívja az ifjúság figyelmét. 1927 áprilisában, amikor a szlovenszkói magyar ifjúság meghívta, a felvidéki városokban tartott előadást is felhasználta Ady kultuszának terjesztésére. Nemcsak a színművész-feleség Simonyi Mária szavalt a felvidéki Móríc-esteken Ady-verseket, de azokban a városokban, ahol a közönség érdeklődéséből két este is futotta, a második Adyról tartott előadást.¹³¹ Néhány héttel Móríc Pestre-érkezte után jelent meg — Quintus álnévvel — Kenedi Géza durva támadása Ady ellen a kormány politikáját támogató *8 Órai Ujság* május 8-i számában. Kenedi Géza ekkor már a pesti újság-írók legrégibb nemzedékéhez tartozott, 74 éves volt. 1881-ben már a *Pesti Hírlap*ot szerkesztette, később *Az Ujság* munkatársa volt. Cikkében büszkén vallja, hogy harminc év előtt ő kondította meg elsőnek a vészharangot „az ellen a közeledő destrukció ellen, ami később egészen Ady Endre neve körül kristályosodott ki”, amikor „a kezdő Ady Párizsból hazahozta a határon át vámolatlanul Baudelaire és Verlaine rothasztó poézisát”.¹³² Most azért szólal meg újra, hogy elítélje Makkai Sándor erdélyi püspök Adyról szóló, a költőhöz és művéhez megértéssel közeledő könyvét.¹³³ Kenedi Géza cikke szombat délután jelent meg, Móríc már fél nap múlva válaszol a vasárnap reggeli *Pesti Napló*ban *Ady Endre sírja* címen.¹³⁴ „Ma a 8 Órai Ujságban megjelent Quintusnak egy cikke, amely a magyar ifjúságot szemrehányóan aposztrofálja, amiért nem végez Adyval . . . Valószínűleg arra céloz — írja Móríc —, hogy verjék be az olyan kirakatokat, ahol Ady-könyv ki van téve. Mert hiszen azt talán mégsem kívánja, hogy düljék fel Ady sírját és csontjait égessék meg.”

Makkai Sándor könyvét mások is támadták, Móríc a *Nyugat* 1927. VII. 16-án megjelent számának élén, rövid, mintegy harminc soros cikkben veszi védelmébe az erdélyi püspök Ady-könyvét.¹³⁵

Mórícznak az Ady emléket védő és a költő mellett újra meg újra hitet tevő vitacikkei nemcsak Ady iránti hűségét dokumentálják, az Adyt támadó íráskor újabb és újabb indítékokat adtak Móríc Ady-kultuszának, ébren tartották benne az Ady szellemét mindig védeni kész indulatot, újabb szempontokra vezették rá a polémikus érvelések. A konzervatív tábor elsősorban az ifjúságot akarta visszatartani Ady hatásától, megérezve, hogy a költő varázsa alighanem túléli az ő nemzedéküket. Ha múltónak vélték volna az „Ady-divatot”, nem védekeztek volna olyan hevesen ellene. A tankönyvekben a huszas évek magyar diákja legfeljebb néhány rövid bekezdést találhatott Adyról, elutasító, kritizáló, vagy visszautasító szövegeket. Még Makkai Sándor könyvében is van olyan passzus, amely érthetőnek mondja, hogy Adytól sokan vissza akarják tartani az ifjúságot. Alighanem a konzervatívok védekezése is erősítette Mórícban régi, 1914 óta hirdetett meggyőződését, hogy Ady művét az ifjúság kezébe kell adni. Elsősorban Ady hatásának, kritikai fogadtatásának jelenségei tudatosíthatták benne már az 1910-es évektől kezdődően az irodalom nemzedéki problémáit. Számára Ady sok szempontból mérték volt, az egymást váltó nemzedékeket is Adyból vizsgáztatta.

*

1928 májusában ezer diák közreműködésével Ady-ünnepséget rendeznek Budapesten, a Zeneakadémia nagytermében. A különböző ifjúsági egyesületekből az Ady szellemét magukénak valló magyar ifjakat mozgósítják az est rendezői. Az ünnepség szervezésébe a szlovenszkói magyar ifjúság vezetői is bekapcsolódtak. Az ünnepség védnökei között szerepelt többek közt Ady Lajos, Bartók Béla, Benedek Elek, Kodály Zoltán, Rudnay Gyula, Zolnai Béla stb.¹³⁶

¹³¹ Vö. VARGHA KÁLMÁN: Adalékok Móríc Zsigmond csehszlovákiai útjaihoz és kapcsolataihoz. It. 1957. 313.

¹³² Quintus (KENEDI GÉZA): Ady-émlékek. *8 Órai Ujság* 1927. V. 8.

¹³³ MAKKAJ SÁNDOR: A magyar fa sorsa. A vádlott Ady költészte. Bp. 1927.

¹³⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady Endre sírja. *Pesti Napló* 1927. 104. sz.

¹³⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Magyar fa sorsa. Ny. 1927. II. k.

¹³⁶ Az ünnepély előzményeiről fontos adatokat és korabeli dokumentumokat közöl ZOLNAI BÉLA: Ady emlékek c. cikkében. It. 1959. 1. sz.

Az ünnepség alkalmából a *Hid* című folyóirat¹³⁷ *Ifjú szívekben élek* címen röpiratot adott ki Erdélyi József, Fábián Dániel, Féja Géza, Győry Dezső, Juhász Gyula, Kodály Zoltán, Móricz Zsigmond, Rudnay Gyula, Simándy Pál, Szabó Dezső stb. írásaival. Móricz cikkének irányát már a címe is jelzi: *A költő és az ifjúság*. Ez a cikk is Ady hatásával foglalkozik, de itt első-sorban történelmi és nemzedéki vonatkozásban felvetve és negatív is vizsgálva a kérdést: miért maradtak süketek Ady költészetére az irodalmi társaságok „szent öregjei”. Itt már a költő diadalában biztossá vált barát és fegyvertárs nyugalmaival vizsgálja az ízlésben, világlátásban, a költői normákban új szabályokat érvényesítő költő-nagyság és az író-kortársak és olvasónemzedékek kapcsolatának, viszonyának törvényszerűségeit. Az idősebb írónemzedékek kapcsolatának, viszonyának törvényszerűségeit. Az idősebb írónemzedékek Ady-ellenességéből ilyen tanulságokat von le: „A költő is kort jelöl... Az ember nem öleli fel az új s új korok viharzó szellemiségi tartalmát, csak azt érleli ki tökéletesre, amit magával hozott a gyermek-korból. A negyvenéves férfi nem a maga korának reprezentálója, hanem az első húsz évnek, amit élt. S a hatvanéves és a nyolcvanéves, mind mind élete első húsz évét jelenti mindhalálilag.”¹³⁸ De ugyanezt az elvet Adyra is vonatkoztatja, Ady költészete is a költő életének első húsz évében gyökerezik. Milyen volt ez a kor, az 1880-tól 1899-ig tartó két évtized? Móricz — akárcsak korábban Osvát-cikkében,¹³⁹ vagy Jókai-tanulmányában¹⁴⁰ — néhány sorban, érzékletes képet ad a magyar fin de siècle-ről, a századvégről:¹⁴¹ „Pont az a korszak, mikor megbukott már Tisza Kálmán s ezzel megbukott az, aki megbuktatta Deák Ferenc korát. Megbukott a régi rendiségben való bizalom. Megbukott a vármegye. Megbukott a nemzeti költészet minden epigonja. Mikor már az Arany-Petőfi-Tompa irodalmi iskolából több költői generáción keresztül mindent kiszívtak, s minden költői klasszis megbukott. Elmúltak a Petőfi-epigonok, még a csontjuk is elporladt már; elmúltak az Arany-tanítványok, a Gyulai-Szász Károly-Lévai kategóriák. Ellenben felborultak az új kísérletek, nem hatott Vajda, nem hatott Reviczky, nem hatottak az új franciás fiatalok, mert hallatlan, csontvázszerű erővel feküdt rajta a magyar közszellemen egy nem teremtő generáció: egy tanítványi tábor, amely semmit sem tudott produkálni, csak parancsszóval akarta megállítani az idők folyását, s az iskolán, az egyetemen, az akadémián és az államhatalmon keresztül egy uszály-szellemet akart fenntartani. Az üstökösök elmúltak, az uszályuk maradt itt. Ezek voltak akkor a vezérek: a slepphordozók.”

Ady kora Móricz Zsigmond kora is egyben. Ahogy Ady első húsz évét kikerekíti a század utolsó két évtizedére, (még pontosabban) a maga korát is meghatározza. Ady korának jellemzése önvallozás is egyben arról a korszakról, amelyben ő is felnövekedett és azokról az élményekről, inspirációkról és tapasztalatokról, amit a századforduló kora adott a benne felnövekvőknek. „Ebben a korban, aki született, azt a sors robbanóerejű gondolatokkal, érzésekkel és fájdalokkal látta el. Ezeknek ismeretlen s érthetetlen volt az öreg urak békéje és nyájás étkezése a fehér asztalnál. Mi nem bírtuk megérteni, hogy lehet ilyen könnyen és nyugodtan haladni a vasúti étkezőkocsiban a nyitott szakadék felé.” Ami a fiatalok számára evidens volt, arra értetlenül néztek a Kisfaludy Társaság írói. Ezért nem mondott és nem mondhatott nekik semmit Ady költészete sem: „ők beteljesedve látták Deák Ferenc korának

¹³⁷ A *Hid*: 1927 áprilisában indult „irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat” (CSANÁDI GYÖRGY szerkesztette.) A Collegium Transilvanicum kiadásában jelent meg. Erdélyi írók mellett (Áprily Lajos, Benedek Elek, Kós Károly, Makkai Sándor, Tamási Áron, Tompa László stb.) magyarországi írók is sűrűn írtak a folyóiratba. 1928-ban szűnt meg.

¹³⁸ MÓRICZ ZSIGMOND: *A költő és az ifjúság*. *Ifjú szívekben élek*. A magyar ifjúság hitvallása Ady Endre költészetének történelmi tanulságai mellett. Bp. 1928. 39.

¹³⁹ MÓRICZ ZSIGMOND: Osvát Ernő, a Nyugat szerkesztője. Ny. 1923 I. k. Ua.: MZSVit.

¹⁴⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: Jókai (Jegyzetek a belső fejlődés történetéhez) Ny. 1922 II. k. Ua.: MZSVit.

¹⁴¹ L. a ¹³⁸ jegyzetet.

békeálmát. Túl voltak az abszolutizmus nehéz korán, s most már minden jól van. Hol volt nekik bajuk a korszellemmel: hol éreztek ők hiányt?"¹⁴²

Mire Móricz a gondolatsor végére ér, mire bebizonyította már, hogy Adyt a nemzedéki szemlélet korlátjai miatt nem értették meg a korszak irodalmi posztjainak élemedett korú őrei, váratlan fordulattal, egy rövid bekezdéssel már korrigálja is nemzedéki elméletét, ki-mondva, hogy a századforduló évtizedeinek epigonjai nemcsak Adyt nem értették, de Petőfit sem vállalták egészében: „Az öregurak nem tudnak a forradalmár Petőfiről semmit. Az ő Petőfijük egy szelid s nyugodt és kedves jó fiú, aki józanon írta a részeg verseit s aki csak be nem számítható pillanataiban írta az urak s a királyok ellen szóló rigmusokat.”

Tizenkét év múlva Móricz újra előveszi ezt a témát, már a *Kelet Népe* idején, 1940-ben újra megnézi, megforgatja Ady és az öregek ügyét, az *Ady-kor — volt* című cikkében.¹⁴³ Nem tanulmány ez a későbbi írás, majdnem novellisztikusnak mondható nagyszerű életkép, — egyébként Ady Lajos halála alkalmából íródott —, eleven és reális vonásokkal felvázolt portrékkal, az Ady olvasásával próbálkozó, de meg-megakadó és Adytól végül teljesen elkedvetlenedő öregurakról. Az elbeszélés megbocsátó derűjéből érezhető, hogy ekkor már milyen mosolyogni való kuriózumok voltak ezek az öregurak és elvbarátaik, akik még egy-két évtizeddel korábban dühös és veszélyes nyilakat lőttek Ady és a *Nyugat* táborába.

Ady költői utóéletének, a halála utáni évtizedek Ady-értékelésének, vitáinak feldolgozásával máig adós a magyar irodalomtörténetírás. Éppen ezért nehéz pontos képet alkotnunk a két világháború közötti évtizedek Ady-értékelésének alakulásáról, de az bizonyosnak látszik, hogy a több évtizedes „Ady-pör” a 40-es évek elejére eldőltnek volt már tekinthető. A középiskolás tankönyvekben az Ady-ellenes zokszavakat Ady-versek váltották fel. Móricz már 1930-ban arról ír, hogy „még Pintér Jenő irodalomtörténete is minden új kiadásban több oldalon tárgyalja Ady zsenijét és egyre kevesebb volt a becsmérlő és egyre több a dicsőítő jelző.”¹⁴⁴ Ady elismertetésében nem csekély része volt annak a ténynek is, hogy a népi írók, akiknek a 40-es években már jelentős hatásuk volt az értelmiségi ifjúság körében, általában Adyt mint politikai és írói tekintélyt emlegetik, idézik és elemzik (Németh László, Féja Géza, Karácsony Sándor stb.) A 30-as, 40-es évek ifjúságának azon rétegei számára, amelyek vallási alapon, egyházi irányítás alatt működő egyesületekben, szervezetekben tömörültek, nyilván felszabadító erejű lehetett olyan könyvek megjelenése, amilyen Makkai Sándor erdélyi református püspök Ady-könyve, vagy a szegedi egyetemi tanár és piarista szerzetes Sik Sándor *Gárdonyi, Ady, Prohászka* c. műve volt.¹⁴⁵ Ezekben a könyvekben jelentős kezdeményezések történtek annak érdekében, hogy a konzervatív ízlésű olvasókat, ízlésterületük kiszélesítésével, gátlásaik áttörésével közelebb hozzák a század legnagyobb magyar lírikusához. Végül a múlt idő is Adynak kedvezett. Mátrai László írja le az irodalmi ízlés szinte észrevétlenül működő alakulásának illusztrálására azt az esetet, hogy egy idősebb olvasó nem értette meg Ady verseit, de jó néhány év múltán, anélkül, hogy időközben Adyt olvasott volna, mikor újra Ady-kötet került a kezébe, már érthető volt számára Ady költészete. 1939-ben már a jobboldali egyetemi hallgatók diákszervezete, a Turul veti fel újra az Ady-szobor tervét. A Vigadóban ünnepi estet rendeznek a szobor-ügyben, az esten való szereplésre Móriczt is sikerül megnyerniük.¹⁴⁶ Ady irodalmi utóéletének feldolgozása híján nem lehet egykönnyen válszolni arra az önként felvetődő kérdésre, hogy az Ady-kultusznak az újabb rétegekre, csoportokra való kiterjedése milyen módosításait, változásait, vagy éppen torzulásait vonta maga

¹⁴² Uo.

¹⁴³ MÓRICZ ZSIGMOND: *Ady-kor — volt*. Kelet Népe 1940. 10. sz. Ua.: MZSVit.

¹⁴⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: *Ady* (Mai napok). Ny. 1930. II. k. Ua.: MZSVit.

¹⁴⁵ SIK SÁNDOR: *Gárdonyi, Ady, Prohászka. Lélek és forma a századforduló irodalmában*. Bp. 1929.

¹⁴⁶ Ady-emlékest a Vigadóban. Magyar Nemzet 1939. IV. 16. Móricz az esten „Ahogy én Ady Endrét láttam” címen tartott előadást.

után a korábbi Ady-képnek, de e pusztá tények is jelzik, hogy a harmincas évektől jelentős változások, frontátcsoportosulások történnek Ady körül.

*

De visszatérve az 1920-as évtized utolsó éveire, újra kirobbanó Ady-vitákkal kell foglalkoznunk, mert Móricz ezekben sem maradt néma. 1929-ben jelenik meg a *Toll* című folyóiratban Kosztolányi emlékezetes vitairata: *Az írástudók árulása (Különvélemény Ady Endréről)*.¹⁴⁷ Az Ady-kultusz túlzásai ellen íródott cikk szinte észrevétlenül csúszik át a teljesen egyértelmű Ady-ellenesség területeire. Az Ady-viták történetében új típust, új változatot jelent Kosztolányi cikke. Az első eset, hogy a *Nyugat* élgárdájához tartozó író Ady ellen fog tollat. Nem is a *Nyugatban* látott napvilágot a cikk. Kosztolányi írásának legmesszebrevutó következtetését, amely már Ady nagyságát is megkérdőjelezi, Babits is elutasította válaszában, és csak az Ady-kultusz túlzásairól szóló Kosztolányi-érveket fogadta el. Móricz a *Pesti Napló* munkatársának nyilatkozott Kosztolányi cikkéről. Az újságciikk élére a Móricz-nyilatkozat egyik Adyra vonatkozó mondata került: „A legnagyobb harcos meghalt és tovább harcol.”¹⁴⁸ Móricz nem támadja Kosztolányit, lényegében nem is vitázik vele. A legszubjektívabb módon szól bele a vitába: „A cikk olvasása közben állandóan az volt az érzésem — mondja —, hogy végtelenül sajnálom Kosztolányit, mert valami belső gátlás megakadályozza abban, hogy Adytól azt kapja, amit mi kaptunk, amit annyi ezer, tízezer és százezer ember kapott: az elragadtatás boldog érzését.”¹⁴⁹ Móricz többi, Adyval kapcsolatos nyilatkozatának ismeretében nyilvánvaló, hogy hozzászólása a Kosztolányi-cikk felkavarta polémiaiban mennyire hiteles volt. Nem részletek kérdéseiben volt vitája Kosztolányival: az döbbsentette meg legjobban, hogy Kosztolányi nem részese annak az Ady-élménynek, amely őt már évtizedek óta eltölti.

Ennek a megnyilatkozásnak is van olyan részlete, amely már egy későbbi polémia központi gondolatát előlegezi.¹⁵⁰ Azt fejtegeti Móricz, hogy az előző évi csehszlovákiai útján megdöbbenve tapasztalta, hogy az ország határain túl élő magyarok számára milyen végtelen segítséget jelent Ady költészete.¹⁵¹ Csehszlovákiából hazaérkezve, vezércikkekben hirdette, hogy a szlovenszkói magyar ifjúság szerényebb, kulturáltabb, realisabb, mint apáik nemzedéke volt. „Az apák szinte álomvilágban élnek, a régi emlékek regősei és lovagjai, a fiúk a mai élet egyszerű, komoly munkásai...”¹⁵² A Kosztolányi-cikk kapcsán megjelent Móricz-nyilatkozatban kapcsolódik össze ez a Szlovenszkóból hozott felfedezés közvetlenül is Ady kultuszával. Szerinte ugyanis Ady hatásának is jelentős része volt a szlovenszkói magyarok új szellemének kialakulásában. Két év múlva — újabb csehszlovákiai körútja után — amikor majd élete

¹⁴⁷ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ i. m. I. az 55. jegyzetét.

¹⁴⁸ D. [Dernői] KOCIS LÁSZLÓ: „A legnagyobb harcos meghalt és tovább harcol. Sajnálom Kosztolányit, hogy Adytól nem kapta meg azt, amit százezeren megkaptunk: az elragadtatás boldogító érzését”. Móricz Zsigmond nyilatkozik „Az írástudatlanok árulása”-ról, s az új Ady-háborúságról. *Pesti Napló* 1929. 160. sz.

¹⁴⁹ A Kosztolányi Dezső Kortársak I. c. kötet 294. lapján, a kötetet sajtó alá rendező ILLYÉS GYULA közli Kosztolányinak az Ady-vitára szánt feleletének kiadatlan fogalmazványából többek közt a következőket: (A kérdőjelek és a kihagyások a kéziratot hagyaték olvashatatlan részeire vonatkoznak.) „Móricz sajnálkozását, mely áldott jó emberi szívéből nyilatkozik(?), vissza kell utasítanom. Én nem sajnálom őt, hogy nem olvashatja Browningot és soha sem ismerheti meg Mallarmét, amit sokan kívülről tudnak és Shakespeare is örökre idegen marad számára, akit egy mokány cikk s. : . etében amúgy magyarosan kupán vágott, mert idegrendszeré, értelme más szerkezetű, semhogy megértene. De az irodalomban nem szabad senkit sem sajnálni, kiki azt szereti amit akar, tud és képes. Az egyik ember Hamletet veszi, a másik görög írókat (?) és ez bizonyára így van jól.”

¹⁵⁰ L. a ¹⁴⁸ jegyzetét.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² MÓRICZ ZSIGMOND: Új magyar irodalmak. Prágai Magyar Hírlap 1927. IV. 26.

legnagyobb lángú polémiájába keveredik, a szlovenszkoí tapasztalatok hirdetése és az Ady iránti hűség vállalása teljesen összekovacsolódott, elválaszthatatlan ügy lesz már Móricz számára.

*

Ady-ügyben Móricz a Budapesti Tudományegyetem rektorával is vitába keveredett 1930-ban. Nékám Lajos egyetemi tanár, a bőrbajok és nemibetegségek professzora rektori székfoglalójában foglalkozott a szifilisszel, elsősorban történeti, társadalomtörténeti vonatkozásban, felsorakoztatva azokat a történelmi személyeket és a kultúra nagy szellemeit, akik ebben a betegségben szenvedtek. Beszédében Adyt is emlegette: „Légióra megy azoknak a kiváló tudósoknak, íróknak, költőknek, művészeknek száma, akik a szifilisz miatt túl korán, erejük teljességében mentek tönkre... Mennyit veszített az emberiség bennük! Mennyire kiengesztelődünk némelyeknek emléke iránt, mennyi bántó vonást letörölhetünk pl. Adyról, ha tudjuk, hogy a paralízis 10—15 éven át rombolhatta, szennyezhetette lelkét és mondatot és tételezhetett vele olyan dolgokat, amelyekért a szegény beteg nem volt felelős.”¹⁵³

Móricz a Nyugat *Mai napok* című rovatában fűz megjegyzést Nékám Lajos székfoglaló beszédére.¹⁵⁴ Jó füllel kihallja a maga szakmai területéről messze kalandozó professzor fejtegetéseiből a veszélyes hangokat és mint az Ady elleni stratégia új fortélyát bélyegzi meg Nékám szavait. Nékám székfoglalója új alkalom Móricz számára, hogy ismét megkeresse az Ady-ellenes hajsza mélyebb, rejtve ható erőit, titkos rugóit: „az ember világszemléletének egységét éppen úgy védi, mint testi épségét”. Vagyis: „mindazok, akik Ady verseiben olyan megállapításokat, vádakokat és próféciákat láttak, amelyek az ő konzervatív és megnyugodott lelki békéjüket megtámadták, kétségbeesetten védekeztek és harcoltak az igéi ellen”.¹⁵⁵

Móricz ebben a cikkben mondja ki azt is először teljes egyértelműséggel, hogy Ady diadala, vagy Ady visszaszorítása közvetlen összefüggésben van az egész társadalmi struktúra milyenségének kérdésével. „Ady költészetéből azokat a 'modern' elemeket csak addig és csak akkor lehet orvosi elméletekkel kiközömbösíteni, kilúgozni — írja¹⁵⁶ —, ha Magyarország ugyanabban az állapotban marad, amelybe a múlt században beleszokott. Ha állami és társadalmi berendezésünk ugyanaz a pseudo-feudális berendezkedés tud maradni, amit ma is látunk...”

*

A Nékám-előadásra reflektáló cikk imént idézett szakasza nem az egyetlen jele annak, hogy Móricz Ady-élménye intellektuális vonatkozásban ebben az időben teljesedett ki. Szintén 1930-ban jelent meg a Nyugatban *A költő harca a láthatatlan sárkánnyal* című nagyobb, Adyról szóló tanulmánya.¹⁵⁷ Móricz vitacikkeinek mindig volt valami adhoc jellege, ha nagyobb elvi összefüggésekbe helyezte is a véletlen felvetette kérdéseket. Ez a tanulmány már szintetikusabb jellegű, bár az egész Ady-életmű felmérésére ez sem vállalkozik. Ady istenes költészetéről, Istennel viaskodó verseiről, halállírjáról Móricznak egy szava sincs, sem itt, sem másutt, láthatóan kerülte azokat a területeket, amelyek szubjektív vonzáskörén kívül estek, de az Ady-költészetében kifejeződő *politikumot* egészében vizsgálja ebben a cikkben. Fontos nyilatkozatokat tesz Ady költészetének és a tanulmány megírása idejének relációjáról: az 1930-as évek magyar társadalmi viszonyait Ady költészetének politikumával szembeesíti. „Egyelőre még a mai napok keretében is, mint életünk korpéképét konstatálhatjuk le az Ady-kirobbanások okozóit” — írja. Az efféle megjegyzésekkel sűrű egymásutánban megjelent Ady-cikkeinek

¹⁵³ Az Est 1930. IX. 18.

¹⁵⁴ MÓRICZ ZSIGMOND: Ady (Mai napok). Ny. 1930. II. k. Ua.: MZSVit.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: A költő harca a láthatatlan sárkánnyal. Ny. 1930. I. k. Ua.: MZSVit.

inspirációit is feltárja Móricz: Ady nem szelidülhetett egy pillanatra sem baráti emlékké, vagy harmonikus esztétikumká benne a forradalmak bukása után, a restaurációs korszak Ady egész politikumát konzerválta. Megőrizte harcos, támadó verseinek minden aktualitását. Nem válhattak sem idejétmúlttá, sem időtlenné az Ady-líra félelmetes robbanásai. Arra vonatkozóan, hogy Móricz a tanulmány jelen idejét, az 1930-as évek Magyarországot milyen illúziótlan, félelmetes világnak látta, arról Ady *ugar*-költészetét tárgyalva, megragadó erejű képekben vall. Itt is kifejezésre jut, hogy Ady költészetének alapproblémáját Móricz a *magyar ugar* látomásában revelálódó költői mondanivalóban látja. „Soha Ady előtt senki így és soha mellette senki így ki nem rohant a magyar falu, a magyar pusztá évezredes mozdulatlan barbársága ellen.” Az Ady megszólalása óta eltelt huszonöt év óta bizonyos komoly és becsületes átalakulás jeleit lehet észrevenni — állapítja meg Móricz —, de a mai élet „szinte a másik véglet, a kiszáradt mocsárvilág területén még harmat sincs többé . . . A húsz év előtti ugaron még álmodott a magyar élet — ma vergődik s nyitott szemmel bámul rettegve a Végzetre.”¹⁵⁸

Móricz első igazi Ady-élménye — említettük már — a magyar ugar víziójával való találkozás volt. Ebben a cikkében is érezhető, hogy ez a motívum volt az az élmény, amelyben Móricz megismerte az igazi Adyt, és amely saját egyénisége mélyebb rétegeit is felszínre segítette benne. A *magyar ugar* átérzésében azonosult Adyval és e tanulmány tanúsága szerint, évtizedek múltán, 1930-ban is ez az a terület Ady költészetében, ahol a legbiztosabban mozog, amely egyben az ő birodalma is. A *magyar ugar* vízió történelmi konkretizálásának természetes következménye Móricznál a múlt század utolsó évtizedeinek és a századforduló idejének elemzése. Móricz történelmi érdeklődésének egyik mágneses pontja ez a korszak, születésének, ifjúságának, az ő elméletében oly fontos első húsz esztendőnek a kora. Hányszor visszatér ezekhez az évtizedekhez, ha Ady indulásáról, vagy a *Nyugat* előzményeiről szól, ez az *Uri-muri* kora, ennek a két évtizednek a magyar faluját elemzi az *Életem regényében* is, és utolsó éveiben fellobbanó Tolnai-kultuszának is alighanem az lehetett igazi forrása, hogy a múlt század második felének nagy epikusát vélte felfedezni Tolnai Lajosban, aki a kor társadalmi életéről többet és újabbat mond el, mint amit ő már diák korában Jókaitól is megtanulhatott. De minden újabb kirándulása erre a területre új megközelítési módok alkalmazását jelenti és új megállapításokat is eredményez. Ady gyökereinek megkeresése közben ebben a tanulmányban is foglalkozik a századforduló korával. Vizsgálódása most nem annyira az irodalmi életre, mint inkább a kor politikai közvéleményére és politikai ideáljaira vonatkozik. Különösen a későbbi Rózsa Sándor-regények Kossuth-képének kialakulása szempontjából érdekes, amit Móricz a századforduló politikai eszméiről mond itt. A tíz évvel később íródott regényben megnyilatkozó Kossuth-kritikája már ebben a cikkben is pontos megfogalmazást nyert. A korszak ellenzékének Kossuth az ideálja, akinek szabadságharca, Móricz szerint, horizontális irányú volt: az volt az elgondolása, hogy „minden ország váljon külön egységgé, s élje a maga életét a régi beidegzettség szerint”.¹⁵⁹ A század elején tört fel újabb elgondolás — folytatja fejtegetését — egy statikai átvizsgálása az életformáknak, egy vertikális politikai harc. „Egy megdöbbentő életlátás, amely függőlegesen metszette át az életet: a szocializmus.” „Így egyszerre két, egymástól elgondolásban merőben ellentétes irányú

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo. — Móricznak már az 1914-ben megjelent Csata napja című elbeszélésében is érvényre jut az a véleménye, hogy az 1848–49-es szabadságharc eseményei a nép legsós rétegeit közömbösen érintették. 1919-ben megjelent, a földosztás törvényét magyarázó füzetében is így ír 1848-ról: »1848-ban a világeszmék hatása alatt a magyar országgyűlésen is kijelentették a nemesek, hogy a jobbágyaikat felszabadítják. Ez a földosztás nagy dolog volt — folytatja Móricz — de nem volt olyan csoda, mint amilyennek hirdették. Ez a felszabadulás csak annyit jelentett, hogy azok a jobbágyok, akiknek a kezében föld van, ezentúl azt a földet a sajátjuknak fogják tekinteni s nem fizetnek érte sem dézsmát, sem nem szolgálnak érte robotot.” (A földtörvény kiskatéja, 1919. Ua.: MZSUvt). A Csata napja c. novella először a Világ 1914, 203. számában jelent meg.

politikai harc volt az életben... Ady az első irány vagy iskola gyermeke volt — s eljutott a másodiknak megértéséhez. Nem tudatosan, nem tudományosan, mert nem volt elméleti politikus, csak ember, aki minden szenvedésnek tragikus megérzője volt.”¹⁶⁰

Móricz egyedül ebben a tanulmányban (itt is a politikai költészet területén belül maradvá) tesz kísérletet arra, hogy Ady fejlődésrajzát is fölvezesse. A vázlatos fejlődésrajzból kiderül, hogy tisztán látja Ady költészete ellentmondásainak *tüneteit*, de a dialektikus jelenségek belső összefüggését nem magyarázza meg. Az ellentétekben csak „véres vergődést” lát, ide-oda csapongást falu és város, a „magyar jaj” és a „világmegváltás szédülete”, „kossuthi nacionalizmus” és „nemzetközi szocializmus” között. „Milliószor felelküszik magyarságának kuruc lobogójára — írja Ady-ról¹⁶¹ — s aztán megint a vörös zászlót ragadja kézbe.” Az élő Adyról másik néhány írásában többet mondott már el, de ebből a cikkből mérhető le a legpontosabban, hogy intellektuális vonatkozásban mit jelentett számára Ady költészete. Ugyanebből az írásból az is világossá válik, hogy mi maradt Ady életművéből Móricz számára is megoldhatatlan rejtély.

*

A Móricz körül kialakult legszenvedélyesebb és végül teljesen elfajuló, a megyék-anakronisztikus támadásában tetőző vitasorozat is részben Ady-ügyként robbant ki 1931-ben. Hegedüs Lóránt egyetemi tanár, a Horthy-korszak közismert közigazdász és liberális szellemű publicistája előadást tartott a Cobden szövetségben irodalmi kérdésekről. Csevegő jellegű szabadelőadásában Ady költészetéről és az irodalomban a faji szellemet érvényesíteni akaró irány túlzásairól beszélt. Említést tett arról is, hogy néhány év előtt milyen vihart váltott ki egyik egyetemi előadása, mert zárószavaiban a *Vér és arany*-ból idézett a hallgatók előtt és Adyt Petőfi után a legnagyobb magyar költőnek nevezte.¹⁶² Négyesy László az egyetem esztétikaprofesszora a *Budapesti Hírlap*-ban vezércikkben foglalkozott Hegedüs Lóránt — általa is csak a sajtó tudósításaiból ismert — előadásával. Elmarasztalja a szerinte túlcsapongó Ady-kultuszt, amelyben Hegedüs Lórántot is felelősnek érzi, és hitet tesz a magyar irodalom faji vonásait kidomborító és értékelési elvvé emelő irodalomszemlélet mellett.¹⁶³ Négyesy vezércikkének több évre visszanyúló előzményei voltak. 1927-ben ugyanis ő tiltakozott előbb magánlevélben Hegedüs Lóránt Adyt majdnem Petőfi mellé emelő megjegyzése miatt, majd az Ady-ügyben Hegedüs Lóránttal folytatott levélváltását előbb a *Budapesti Hírlap*-ban, majd különnyomatban is kiadta *Irodalmi valutarontás (Redős és túlcsapongó Ady-kultusz)* címen.¹⁶⁴ Móricz a *Nyugat* legközelebbi számában vezércikkben foglalkozott Hegedüs Lóránt és Négyesy László vitájával.¹⁶⁵ Élesen szembeszáll Négyesy tételeivel. Második csehszlovákiai körútjának legfrissebb tapasztalatait fordítja szembe Négyesy konzervatív nacionalizmusával és faji szemléletével, ismét hangoztatva, hogy Csehszlovákiában egy szociálisabb, kulturáltabb és európaibb magyar ifjúságot talált, mint amilyen a régi Magyarország területén felnőtt, az „extra Hungariam non est vita” szellemében nevelkedett öregek nemzedéke volt. Most is kimondja, hogy a csehszlovákiai magyar ifjúság új szellemének kialakulásában jelentős szerepe volt a nehezebb, több munkát, több tanulást kívánó, de egyben szélesebb látókört is adó kisebbségi sors mellett annak is, hogy ez az ifjúság már Ady szellemében nevelődött. „Ezek az ifjú magyarok ott a határokon túl Agyból indultak ki — írja¹⁶⁶ —, az Ady

¹⁶⁰ MÓRICZ ZSIGMOND: A költő harca a láthatatlan sárkánnyal. Ny. 1930. I. k. Ua.: MZSVit.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² Hegedüs Lóránt a magyar írók „faji jellegéről”, Ady-erotikájáról, egy furcsa irodalomtörténetről és a szerelmi líráról. Pesti Napló 1931. II. 11.

¹⁶³ NÉGYESY LÁSZLÓ: Nemzeti jelleg és irodalom. BH 1931. II. 22.

¹⁶⁴ NÉGYESY LÁSZLÓ: Irodalmi valutarontás (Reális és túlcsapongó Ady-kultusz) Levélváltás Hegedüs Lóránttal. Bp. 1927.

¹⁶⁵ MÓRICZ ZSIGMOND: Az irodalom és a „faji jelleg”. Ny. 1931. I. k.

¹⁶⁶ Uo.

kultúrmagyarságának gondolatai gyűjtötták fel bennük a szent tüzet, hogy lehetnek magyarok is kultúremberek, méltók nemcsak a környező, idegen nyelvű népelemekhez, hanem Európa kultúrájához. Ha Ady el tudta érni abban a fojtott régi levegőben, ők még könnyebben s még muszájabbul kell, hogy megszerezze azt a modern világszemléletet, amely nélkül az egyszerű élet sem lehetséges számukra.”

*

1941-ben, egy évvel halála előtt újra felvillantja Ady emlékét a *Babits Mihállyal a Garda-tón* című emlékezetes írásában.¹⁶⁷ Már a kép felvillantása is rendkívül jellemző. Nem Adyról akar írni, hanem Babitsról — nekrológot. Egy régi olaszországi utazás emlékét idézi fel 1913-ból, amikor első feleségével, Holics Jankával az olasz városokat járják és Velencében váratlanul találkoznak Babits-csal. Babits hozzájuk csatlakozik, ennek a hármasban töltött néhány napnak a történetét írja most meg Móricz Babits halála alkalmából. A történet csak keret és illusztráció a cikk fő témájához, annak elemzéséhez, mi választotta őt el Babitstól. A végig izgalmasan érdekes írás Babits-portróját az menti meg a (nekrológhoz is illetlen) karikatúrisztikus ábrázolástól, hogy Móricz mindazt, ami számára idegen Babitsban, ami elválasztja őket, ami az ő szemében negatívum, az máris Janka búvőkörébe kapcsolódik, felmentést, sőt igazolást nyer Jankánál és Jankán keresztül Móricz szeretetében is részesül. „Jankával egy egész életet betöltő harcra szerződünk — írja Móricz¹⁶⁸ —, s ebben a harcban Ady az én pártomon volt, Babits a Jankáén.” Adyról nem sok szó esik ebben a megemlékezésben, de az egész írásnak az ad feszültséget, hogy hol egy-egy mondatban vagy félmondatban kimondva, hol meg csak sejtetve, mint egy rejtveható pólus ott érezhető Ady, Ady ereje, Ady vonzása. Ady a mérték, az összehasonlítási alap, a végső igazolás: „Nem lehet nála nélkül létezni.” Babits mindent az irodalomhoz viszonyít, Ady tele van emberi vonásokkal: „ha át akar menni a másik oldalra, akkor feláll és átmegy. Mihály átszellemül ehhez a cselekedet-hez, mert nem tudja, mi lesz a következménye.”¹⁶⁹ Mikor ezt a cikket Móricz megírta, az egykori élmény szereplői közül már csak ő élt, nem kellett élők érzékenységet mérlegelnie. Már csak a halottakkal kellett csatáznia, nem vesztegethették meg sem az élők a halottak, sem a halottak az élők javára.

*

Adynak Móricz eszmevilágára gyakorolt hatását nem lehet elvonatkoztatva vizsgálni Móricz egyes megnyilatkozásainak konkrét eseteitől. A nagyon is változatos megnyilatkozási alkalmak — tanulmányok, könyvkritikák, emlékbeszédek, vitairatok, sajtónyilatkozatok, versek, levelek — minden aktuális vonatkozásának a lehető legteljesebb megvilágítása és tisztázása nélkül aligha lehet nyomon követni azt a változó, fejlődő folyamatot, amit Móricz számára Ady emberi, szellemi, eszmei és érzelmi hatása jelentett. De ennek a módszernek szükségszerű következménye, hogy Ady-hatására reagáló konkrét megnyilatkozások vizsgálata után megkíséreljük a kérdés szintetikusabb jellegű, rövid, summázó összefoglalását.

Móricz emberi, írói voltára minden egyéb külső hatásnál döntőbb, nagyobb volt az Ady egyéniségéből és művészetéből felé áramló fölszabadító erejű élmény. Ady költészetéből elsősorban az eleven életet elfojtó, a megmerevedett, anakronisztikus hazai viszonyokat ábrázoló és mitizáló magyar ugar problémakör ragadja meg, mert ő maga is ennek a tapasztalatnak és vízióknak kifejezésével, regényfigurákban való megtestesítésével vívódik. Ugyanebből a közös élményből és meggyőződésből érti meg és követi Ady forradalmiságát is, amely annak felismeréséből táplálkozik, hogy ez a magyar világ tarthatatlan állapot, halálra és pusztulásra érett, de Ady költészetéből mindvégig a magyar ugar, a magyar Messiások szimbólum-

¹⁶⁷ MÓRICZ ZSIGMOND: Babits Mihállyal a Garda-tón (1913. június 12—18.) Kelet Népe 1941. 15. sz. Ua.: MZSVit.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ Uo.

mokkal jelezhető problémakört éli át a legteljesebben. A költő halála és a forradalmak bukása után még jobban kiteljesedik benne Ady hatása. Számára Ady az irányító és a mérték az ellenforradalmi rendszer restaurációs világában. Ady jelenti Móricznak a forradalmakkal záródó évtized bennünk élő nagy akarásainak, bátor törekvéseinek a szimbólumát, Ady kultuszában éli tovább azokat a törekvéseket, terveket, ígéreteket, amelyeket a forradalmak sem valósítottak meg, az ellenforradalom pedig minden eszközzel visszafojtott. Ady emlékéit, programját számos vitacikkben védi az ellenforradalmi korszakban. Ezek a viták is elősegítik számára Ady történelmi, irodalomtörténeti szerepének tisztázását. Ady védelme viszi közelebb közös indulásuk korának, a magyar századforduló évtizedeinek történelmi, irodalomtörténeti problémáihoz és a váltakozó korizálás társadalmi gyökereinek felfedezéséhez. Ady költészetében látja kiteljesedni az igazi irodalomról vallott felfogását, amely szerint az író számára az írás az élet egy sűrített, felfokozott állapota, az élet magasabbrendű továbbélése. A polémikus írások jelenidejének, a restauráció korszak lelepleződéséhez is nagymértékben hozzájárultak Adyt védő és elemző cikkei, a magyar ugar vízióinál félelmetesebb látványnak vallja a harmincas évek jelenének magyar világát. Ha a reménytelen felszín alatt életképes mozgolódást lát, elsősorban az ifjúság körében, pl. szlovenszói magyar ifjak között, a feltörekvő új és jó kezdeményezéseket Ady szellemének irányába igyekszik terelni, mert meggyőződése, hogy az új magyar életnek a feudális világ romjain Ady szellemében kell majd megújulnia. Ady költészete Móricz számára elsősorban élő, eleven tanítás, morális és politikai példa, amely az élet felvetette új és új problémákban is feleletet ad. Ebből következik, hogy esztétikai problémák Adyval kapcsolatban még kevésbé foglalkoztatják, mint más költő esetében, Ady költészete *egészének* feldolgozása, magába asszimilálása sem igénye, észreveszi az Ady-líra nagy ellentmondásainak tüneteit, de a dialektikus ellentétek összefüggéseit nem tárja fel és nem éli át.

Történelemszemléletükben, a magyar irodalom múltjának megítélésében is sok a rokonvonás. Mindkettőt vonzza a magyar XVI. század, Ady a magyar prédikátorok ősenek vallja magát, Móricz Bornemisza *Elektrájában* a XVI. századi magyar próza ízeit csodálja. A legkedvesebb költők között tartják számon Csokonait. Arannyal szemben Ady is, Móricz is tartózkodó, Jókait közelebb érzi magukhoz, mint Mikszáthot. Mikszáth kortársai közül (más korszakban és távoli időpontban) mindkettő felfigyel Tolnai Lajosra.

Móricz egyik jegyzetében, amelyet szintén Móricz Virág könyvéből ismerünk, arról vall, hogy miként döbönt rá Ady történelemszemléletének mindig a mából, a legidősebb problémákból való kiindulására. A *Vasárnapi Ujságban* egyszer verse jelent meg Móricznak, *Bujdosó kuruc éneke* címen. Ady gúnyosan nyilatkozott a versről: „Minek írtad meg, ezt akkor kellett volna megírnod — idézi Móricz Ady szavait. — Most azt kellett volna megírnod, hogy ma is bujdosó kuruc ebben az országban minden igaz ember és üzött vad.” „Ez akkor nagyon hatott rám — írja Móricz Ady megjegyzéséről¹⁷⁰ — s tudtam, hogy ő a történelmi színeket csak arra használja, hogy formát adjon a mai problémának.”

Ugyanitt azt is megfogalmazza Móricz, hogy Ady példáját ebben a vonatkozásban nem tudta végsőkéig követni. Ő is a mából indul ki, de a megidézett történelmi múlt leköti, befonja, elhatalmasodik rajta a történelmi regények írása közben. „A nap árnyéka túlságosan történelmi körképpé vált a kezemben újabban — írja. — Pedig nem ezzel indultam neki. Én a márt kívántam megírni történelmi keretben s már a *Tündérkertben* is elhatalmasodott bennem az igazság-érzet s a valóságos 17. századi problémák elnyomták a márt.”¹⁷¹

*

Ady és Móricz írói egyéniségének, művészetének összehasonlítása még Ady életében foglalkoztatta a kritikai irodalmat. Móricz és Ady életművének egyik legjobb ismerője és leg-

¹⁷⁰ MÓRICZ VIRÁG i. m. 438.

¹⁷¹ Uo.

mélyebb értője, Schöpplin Aladár már 1911-ben felfedezi Ady és Móricz művészetének elvi összefüggéseit. A két író neve a magyar kritikai irodalomban az ő tanulmányában kerül egymás mellé. „A mai fiatal generációt — írja Schöpplin¹⁷² — talán az különbözteti meg legjobban az előtte valóktól, hogy amíg ez mindenben elaprózta magát, emez próbál visszatérni a nagy stílushoz. Ezt látjuk Ady lírájában, amely ha egészében nézem, a grandiózus voltával ragad meg, ez teszi Móricz Zsigmond regényeit a mai irodalmi törekvések legjellemzőbb képviselőivé.” Az összevetés itt még csak a grandiózitásra vonatkozik, de ezzel a mondattal zárul Schöpplin terjedelmes tanulmánya, jelölve annak, hogy az író gondolatsora ebben a tételben ér nyugvópontot.

Egy év múlva az 1911-es cikkben felvetett gondolatot önálló tanulmányban dolgozta ki Schöpplin. A *Huszedik Században* jelent meg *Az új magyar irodalom* c. tanulmánya, amelynek alcíme: Ady Endre és Móricz Zsigmond.¹⁷³

Schöpplin tanulmánya elsősorban azokat a kritériumokat keresi, amelyek többnyire azonosak a *Nyugat* íróinál és mint közös vonások kidomborítják a *Nyugat* sajátos jellegét, amelyek elkülönítik e folyóirat íróit a korábbi nemzedékektől. Az ember belső életének gazdagabb rajzában véli megtalálni Schöpplin az egyik elkülönítő vonást. Szerinte ez köti Móriczot is az irodalom modern áramlatához. Turi Dani a magyar irodalom egyik legkomplikáltabb figurája. A másik vonás, amely a fiatal írókat összeköti, az elégedetlenség szelleme, tisztán látják az új írók a magyar élet minden elmaradottságát és bűnét. Móricz „minden nagyobb munkája egy-egy indulatos tiltakozás a magyar élet valami jelensége ellen — írja Schöpplin.¹⁷⁴ — A maga módja szerint ő is forradalmi szellem — nem politikai forradalmár, mint Ady, inkább morális forradalmárnak lehetne mondani. Minden író közt ő mondja a legesélytöbb kritikát, a mai magyar társadalomra, ő mutatja fel legvértőbb sebeinket, mégpedig éppen azokon a társadalmi rétegeken, melyeket eddig az egészség, az érintetlen épség illúzióival vettünk körül.” Intellektuális nyugtalanság, fokozott lelki érzékenység, a lelki élet gazdagabb árnyaltsága, új értékek jellemzik Schöpplin szerint az új írónemzedéket. „Olyan világnézetet teremt ez a lelkiállapot — folytatja Schöpplin —, amelyben nem maradnak helyükön az eddigi értékek, új értékek alakulnak és a régiéek szűnnek meg.” A formában is innen ered az újak keresése, a kísérletezés szelleme, amely legtípikusabban e nemzedéknek Ady és Móricz mellett legkiválóbb szellemén, Babits Mihályon figyelhető meg, és ezek a vonások fűzik ezt az egész irodalmi mozgalmat Schöpplin szerint a politikai radikális mozgalmakhoz, mindkettőnek az a törekvése, hogy megküzdjön a régivel, a tradíciókban megcsontosodottal, hogy megteremttesse az újat. E közös elvi jegyeket viselő irodalmi mozgalmon belül Adyt és Móriczot szubjektív egyezések is összekötik. Schöpplin ezekről is beszél. Móricz is abból az országrészből jött, ahonnan Ady, de már olyan vidékről, melynek etnográfiai helyzete teljesen megállapodott. Társadalmi vonatkozásban Móricz vidéke is mobilis, meg nem állapodott, akárcsak Adyé. Mindketten erősen kálvinista jellegű légkörben éltek le diákeveiket. Móricz, fejtegeti Schöpplin, némely egyezések mellett azonban másfajta anyag, mint költőtársa. Súlyosabb, energikusabb, kevésbé hajlékony természet, — Ady élénken kidomborodó asszonyos lelki vonásaival szemben, (amelyeket egyébként Ady is hangsúlyoz önvalloásaiban), a férfi típushoz közelebb áll. A festői jellegű Adyval ellentétben Móricz egész természete inkább a formára irányul, mint a színre. „Jobban tapad a valósághoz, röghözkötöttebb s közelebb áll a magyar tradícióhoz — írja Schöpplin.¹⁷⁵ Egész írói egyénisége realiztikus, s az erő irányában koncentrálódik. A lírikus Ady mellett az epikai jellemet testesíti meg.”

¹⁷² SCHÖPPLIN ALADÁR: Móricz Zsigmond. Ny. 1911. XII. 1. Ua.: Kortársak Móricz Zsigmondról I. (Új Magyar Múzeum) 145.

¹⁷³ HSz. 1912. november, 624.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Uo.

Schöpfung Aladár találó észrevételeihez kapcsolódva, a fennálló társadalmi állapotokkal szembeni elégedetlenség és az ember belső világának elmélyült rajza mellé, Ady és Móricz művészetének közös vonásai közé sorozhatjuk a morális indulatot, a prófétikus írói magatartást és az ezzel együttjáró protestáns-biblikus képvilágot és pátoszt is. Ady művészetének erotikája nemcsak bátorítólag hathatott Móriczra, hanem tartalomban és színezetben is hasonló a két író erotikája. Mélyen átélt, szenvedélyes, az élet legnagyobb értékeivel és szenvedéseivel összefonódott úgy Adynál is, Móricznál is a szerelem, a férfi és a nő páros harca: „örök, keserű harc a nővel”, ahogy Schöpfung jellemzi Ady szerelmi líráját.¹⁷⁶

Ignotus egyik tanulmányában 1918-ban¹⁷⁷ rámutatott Móricz művészetének, írói szemléletének vizionárius-szimbolista vonásaira. Különösen az 1919 előtt született Móricz-művek nagyranővesztett, jelképes jelentésű regényhőseivel, Turi Danival, Matolcsy Miklóssal kapcsolatban érezhetjük jogosnak Ignotus észrevételét. Ignotus, Móricz szemléletének szimbolista vonásait az író naturalizmusából és biblikus képvilágából eredezteti és Zolával hozza kapcsolatba. Ebben a vonatkozásban alighanem Ady hatása is feltételezhető.

Egyébként Ady hatásáról szólva mindvégig hangsúlyoznunk kell, hogy Ady bátorító példa volt Móricz számára, de Móricz nem függvénye Adynak, nem prózai illusztrátora Ady költészetének. Ady kizsendített Móricz művészetében olyan csírákat, amelyek talán öntudatlanul lappangtak benne, megerősített benne olyan elemeket, amelyek bátorítás nélkül egyáltalán nem, vagy csak félénkebben, teljesség nélkül mertek volna megszólalni, figyelmeztette olyan dolgokra, amelyek szintén tárgyai lehetnek a művészi ábrázolásnak, holott az eddigi magyar irodalmi tradícióban nem volt rájuk példa.

A magyar ugar témakörével és Móricz szimbolizmusával kapcsolatban említettük már, hogy Ady világának inspiráló hatása elsősorban 1919-ig érvényesül erőteljesebben Móricz szépirói működésében. E korszak nagyszándékú regényei, a *Sárrany*, a *Jáklya* visszhangozzák leginkább az Ady-líra profétikus indulatait és pátoszt, komor, romboló, de egyben építő szándékú, harcos pesszimizmusát. A példák hosszú sorában bizonyítottuk, hogy Ady eszmei hatása mindvégig érvényesül Móricz gondolatvilágában, szemléletében. Az 1920-as, 30-as évek nagy társadalombíráló regényei, az *Úri muri*, vagy a *Rokonok* szintén a fennálló renddel szembeni elégedetlenség élményéből, meggyőződéséből fogantak, de az 1919-es határral záródó korszak lángoló lírai pátosza, a regény kereteit gyakran csaknem széttörő indulata, kiharsogó profétizmusa a huszas-harmincas években realista epikában objektívizálódik. Ennek a második korszaknak, a huszas, harmincas évek Móricz-regényeinek kritikai nézőpontja változatlanul rokon Ady szemléletével, de a művek megjelenési formája, nyelve, stílusa, hangulata, képvilága, légköre és temperamentuma már elszakadt az Ady-lírától. A *Sárrany* és a *Jáklya* elsősorban lírai reveláció, regényformában írt megrázó vallomás emberről, korról, társadalomról, a második korszak nagy regényeiben az írói munka minden eszköze a kritikai ábrázolás, a realista megjelenítés szolgálatában áll.

K. Vargha:

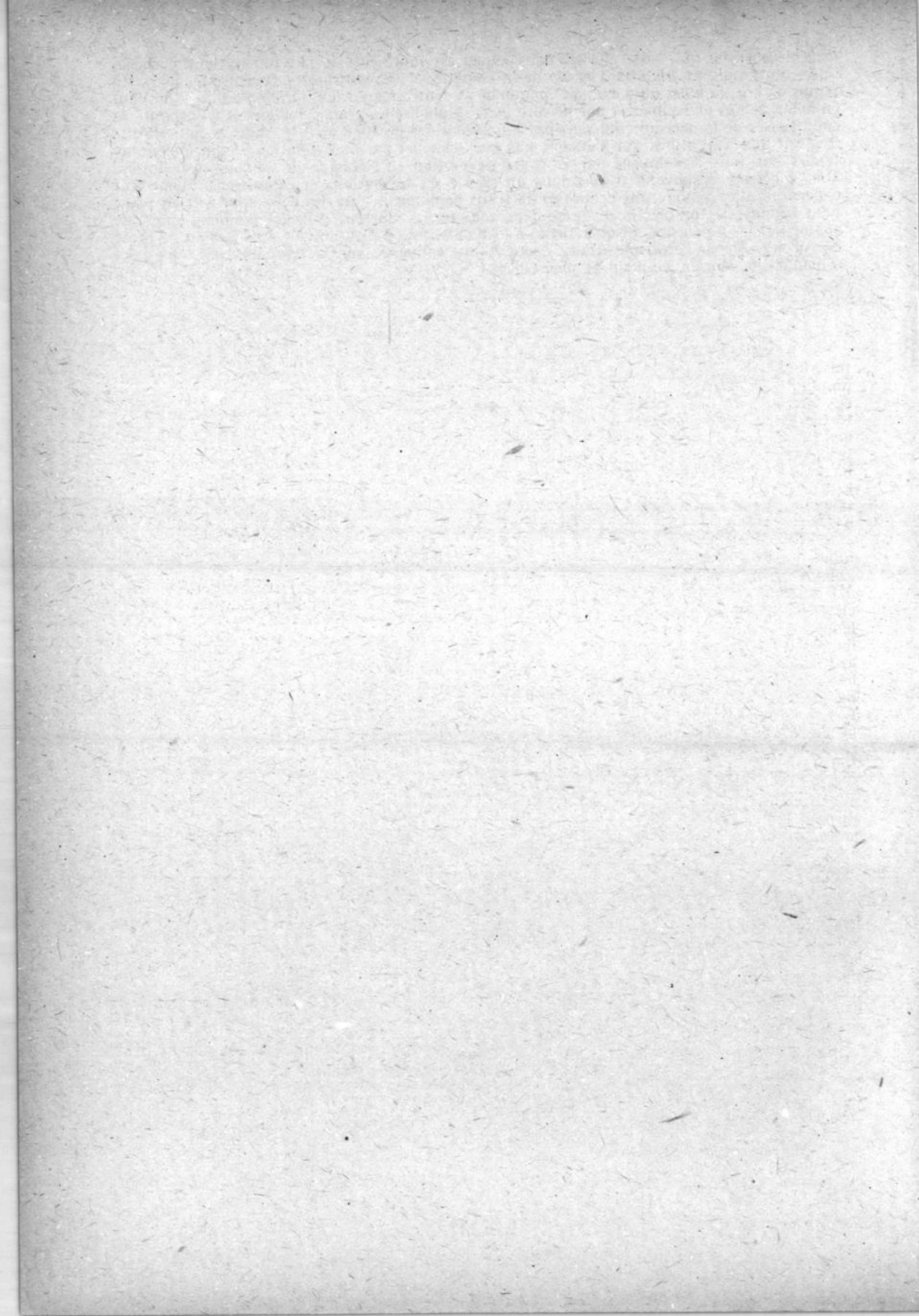
DANS LE SILLAGE D'ADY (L'EXPÉRIENCE D'ADY DE ZSIGMOND MÓRICZ)

L'essai s'occupe du lien d'amitié entre Zsigmond Móricz et Endre Ady. Il nous explique l'histoire de la formation de leur amitié et il analyse d'une façon détaillée l'influence et l'expérience qui étaient exercées sur Zsigmond Móricz par la personnalité et la poésie d'Ady. Cette expérience de force libérative était un effet plus déterminant que tous les autres pour Móricz, homme et écrivain. Dans la poésie d'Ady, c'était l'ensemble des problèmes de la

¹⁷⁶ Uo.

¹⁷⁷ IGNOTUS: Arképvázlat Móricz Zsigmondról. Ny. 1918. I. 16. Ua.: Kortársak Móricz Zsigmondról. I. 365.

jachère hongroise qui saisit Móricz, dans lequel est représenté le fait du mythe des choses figées, anacroniques, réduisant la vie de la Hongrie, et les contraintes de genre féodales. En temps d'après la mort du poète, à l'époque de la contre-révolution, l'exemple d'Ady lui vaut en même temps un compas et une mesure. Ady symbolise les grands vœux et les aspirations courageuses de la décennie finissant par les révolutions de 1918 et 1919, dans le culte d'Ady, il survit aux aspirations qui n'étaient pas pûes dénouer par les révolution et qui étaient retenues par tous les moyens par la contre-révolution. A l'époque de la contre-révolution, Móricz défend le souvenir d'Ady dans un tas de ses révélations et expositions. Même leur conception de l'histoire ont beaucoup de traits communs : tous les deux tournent au passé pour dénouer les problèmes du présent de tous temps. Surtout dans les premiers temps de son oeuvre — à peu près jusqu'à 1919 — le symbolisme d'Ady influait plus fort sur le prose de Móricz. Même l'érotisme d'Ady exerçait une influence sur la représentation et aspect d'homme de Móricz, écrivain et nouvelliste.

NÉMETH LÁSZLÓ ÉS A „RÉGI MAGYARSÁG”

1.

Németh László irodalmi, irodalomtörténeti nézeteit az irodalomtudomány még nem tette mérlegre, hiszen életműve nincs lezárva és remélhető, hogy értékes műveinek száma szaporodni fog. E dolgozatban nem egész munkásságának értékeléséről van szó, hanem annak egy kisebb területéről, amely szorosan összefügg koncepciójának kulcskérdéseivel. Irodalomtörténeti felfogása, társadalomtörténeti, irodalompolitikai nézőpontjaival kölcsönhatásban alakult ki. Ennek következtében politikai eszméivel együtt vita tárgyát képezte már születésétől kezdve, de az alkalmi csatározások, az elfogult ellenfelek vagy barátok polémái a felszabadulás előtt nem jutottak el az alapvető kérdések megragadásához, 1945 után pedig nem került sor nyílt, tisztázó vitára. E tanulmány a marxista irodalomtörténetírás eredményeire támaszkodva veszi vizsgálat alá Németh Lászlónak a régi magyar irodalommal kapcsolatos nézeteit, hogy e részterület elemzésével járuljon hozzá egész életművének helyes értékeléséhez.

Irodalomszemléletének szemügyrevételénél elsősorban arra az útravalóra kell utalnunk, amelyet indulásakor az irodalomtörténettől kapott. A századforduló táján az ún. „historiai” látásmód próbálja az irodalmi megismerés tudományjellegét egységbe foglalni, az irodalmat téve a nemzeti szellem egészének tükörképévé. A nemzet osztatlan szellemi életének tükrékként, az irodalomtörténet a társadalomtudományok mellőzésével vállalkozott a szellemi múlt, a „nemzeti lélek” tartalmának felderítésére, történeti képének megrajzolására, önmagát tekintve nemzeti egyéniség meghatározójának. Beöthy és Riedl a „magyar lélek”-nek az irodalomból kivont alapvonásait is megfogalmazzák; ezek: a faji összetartozás, a nemzeti létfenntartás ösztöne, a politikai érzékenység és az asszimilációs fogékonyság. Ez által erősödött meg az a nézet, hogy az irodalomtörténet „hasznos” tudomány a nemzeti közösség számára. A nemzeti sorsnak és a tudománynak ilyen értelmű találkozásából ez utóbbi húzta a rövidebbet, mivel alkalmat adott az aktuális politikum mindenkor beszűremlésére, az alakító tényezők önkényes magyarázására, az egzaktsági tudományosság elveinek figyelmen kívül hagyására. Így avatta magát az irodalomtörténet a millenáris hangulat hatása alatt a nemzeti önismeret eszközzé, nem számolva az ebből eredő veszéllyel, amelyre többen is figyelmeztettek a harmincas évekig, amikor az ún. „népies” irányzat is hozzáfogott a magyar irodalom hagyományainak kiaknázásához. Amíg a zenetudomány történetének nevezetes évtizedeiben a nemzeti múlt zenei értékeinek feltárása terén a Bartók és Kodály iskola alapján helyes irányban végzi kutatásait, az irodalomtudományon belül a nemzeti hagyomány értelmezése és megragadása korántsem egyértelmű.

A táine-i összetevők közül, a Beöthy-nél korábban nem egészen egyértelműen nemzetté, „nemzetiséggé”-gé tágult s a volgai lovas szimbólumában megtestesült „race” kezd a kort jellemző fajelméletek hatására különféle tartalommal előtérbe nyomulni. A „magyar lélek” vonásainak szintetikus rajza, a nemzeti-faji jelleg kidomborítására irányuló törekvés, többek között felvetette a régi és a mai irodalom összefüggésének problémáját is és kiváltotta a jelen történelmi szemléletének és a múlthoz való kapcsolódásnak a problémáját. Az újabb kísérletezésekre, a régi történeti látásmód és a pozitívizmus dokumentációjának túlhaladására, Dilthey új jelszava „Alle Gemütskräfte in das Objekt zu versenken” is ösztönzést ad. Az egzaktsági tudományos módszer mellett szerephez jut az „intuición”, a tárgyi bizonyítás helyét elfoglalja az egyéni „beleélés”, a korok és emberek „újraélése”. A fokozódó szintézisigény s az „Egész” látása merészen hanyagolja el az ellenőrizhető részleteket. Az objektív, részben konzervatív tudományosság mellé felnyomul a szubjektív szárnyalású esszé, mely tág teret enged a modern, az újszerű, a bizonyítás korlátjain átszökő gondolatsoroknak, eleve vitára ösztönöz s magában hordja tévedéseit. A pozitívizmus reakciójaként Európa-szerte divatos

szellemtörténeti esszé, a bálványdöntögetés kedvelt műfajává válik, de művelésével együtt vállalnia kell a bírálatot is minden nagy képviselőjének André Gide-től Montherlantig, Babits-tól Németh Lászlóig. Az európai színvonalú esszéírók munkássága kétségtelenül befolyásolta a XX. századi írók, irodalomtörténészek tevékenységét és műveik hatásával számolni kell a közelmúlt és jelen irodalmi törekvéseinek feldolgozása során. Jogosult tehát e nem kimon-dottan irodalomtörténetírói szándékkal készült, meglehetősen rendszertelenséggel csoportosuló tanulmányanyagot az irodalomtudomány körébe vonni, tárgyas vizsgálatnak alávetni.

Németh László az esszé jellegzetes képviselője. Tanulmányain érezhető az első benyo-mások sietős összegezése, a felfedezés erejével ható, olykor ismerős tételek lendületes szárnya-lása. „Az essait a nyilvános tanulás műfajának tekintem ; egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni ; munkásságom meghívó egy tanácskozáshoz, melyet önmagam-mal folytatok” — írja a *Tanú s A minőség forradalma* előszavaként. Esszéinek egy másik sajátos vonására is rámutathatunk, melyben az esszéírói magatartás az új műltszemlélettel találkozók. Az élet jelenségeit a múltban és jelenben is saját megfigyelésin keresztül igyekszik sokoldalúan felderíteni. „Lemondtam a rendszeres tájékozódásról. Alázattal állok az ismeret-len elé. Úgy veszem a múltat, ahogy a jelent vettem.”¹ A tudományos vizsgálódásnak figye-llemmel kell lennie a fenti mozzanatokra s míg egyfelől pozitívan értékeli eredetiségre törő igényeit, óvatossággal fogadja a próbának alá nem vetett tételeit ; szem előtt tartja „elmélete-keket” termelő hajlamát, s kiutat kereső, „rendszereket” építő törekvését, a Féja által találoán jellemzett egyéniségét.² E vonások alkotó részeit képezik annak az esszé-típusnak, melyet a Szekfűvel való vitájában jellemez, mintegy felfedve saját műhelytitkát : „az esszé túl van anyagán, mindig valami általános érdekű és érvényű elvet akar győzelemre vinni, amelynek a téma csak csatartere”.³ Később kitérünk még ennek a módszernek és témaválasztásának összefüggésére, mert régi tárgyú írásai érdekes megnyilatkozásai az irodalmi nyersanyaggon munkáló, általánosabb érdekű elvet kibontani törekvő gondolkodó szándékainak.

Az egyik ilyen leggyakrabban felbukkanó általános elv, a magyar irodalom történeté-nek és a nemzeti önismeretnek, az irodalomnak és a faji jellegnek a problémája, mely lényegé-ben koncepciójának magvát alkotja. A Beöthy által a magyar irodalmi műltra visszavetített faji „verbum veritatis” Németh László esszéiben egészen más tartalommal, a népi írókra jellemző, az uralkodó osztálytól elhatárolt népi-nacionalista jegyekké formálódott.⁴ A huszas—harmincas években a faji motívumok kutatása és meghatározása nem tűnik elszigetelt próbál-kozásnak. A faj és irodalom sokat vitatott kérdésében az első komoly, de óvatos figyelmeztetés Horváth Jánostól hangzott el (*Minerva* 1922.), aki a polgári tudományos vizsgálat álláspont-ját szögezte le : „Irodalmi tanulmány ezentúl is, mint eddig, úgy jár el a legtudományosab-ban, ha az író, mint egyéniséget iparkodik szabatosan meghatározni. Ami az egyénben faji bélyeg lehet, az e meghatározásban úgyis érvényre jut, hallgatagon ugyan, de legalább köny-nyelmű tévedésekre nem csábítóan.”⁵ A harmincas években Móricz Zsigmond (*Az irodalom és a „faji jelleg”*) és Négyesy László vitájához József Attila tesz olyan megjegyzéseket, melyek-ből világosan kitetszik, hogy a faji szemlélet zsákutca ; a múlt vagy a jelen irodalmi törek-vései megértésének kulcsa kizárólag a marxista osztály-kategóriákban való gondolkodás.⁶ Németh László esetében is ez a leglényegesebb pont ; amíg a társadalmi-irodalmi fejlődés döntő szempontja nála a faji-közösségi összetartozás, tanulmányainak koncepciója a tuda-mányos szint alatt marad. Később a faji szemlélet túlhaladására irányuló törekvése nézeteinek tisztulását eredményezi s kézzelfoghatóan helyesbíti történelmi látásmódját. Az alábbiakban megkíséreljük műveinek régi magyar vonatkozásaiban nyomon követni és megragadni azokat a szálakat, amelyeknek összeszövődése hozzájárult a faji koncepció, illetve annak alapjait képező nézeteinek kialakulásához.

¹ Készülődés II. 101.

² „Bárminő szellemi területre s élet mezőre jut, vagy téved, azonnal berendezkedik.” Nagy vállalkozások kora. Bp. 1943. 415.

³ Kisebbségben II. 185.

⁴ Faj és irodalom. Készülődés I. 21.

⁵ Fajkérdés az irodalomban. Tanulmányok. Bp. 1957. 408.

⁶ Ahogy azt a nagy Móricz elképzei. József Attila összes művei. Kritikai kiadás III. 105.

A régi magyarsághoz való vonzódás Németh Lászlónak erős élménye. A protestáns zsolnározó-bibliás nagyszülők több helyen megörökített emléke (*Kocsik szeptemberben, Magam helyett*), az apai könyvtár erdélyi emlékiróinak regényeiben és tanulmányaiban való gyakori jelenléte, mély hatás nyomai. A Szalay László-féle emlékiratok irodalmi-nyelvi kincseit olyan írók kezdték felszínre hozni, mint Kemény és Móricz. Az ő műveik olvasása újabb ösztönzést adott e századokban való elmerülésre. Szilágyi Sándor: *Vértanúk a magyar történelemből* c. munkája,⁷ az erdélyi társadalom létét személyes tragédiákban felfogó naiv szemléletével bizonyára szintén hatással volt Németh Lászlóra és az ifjú nemzedékre, amelynek a könyvet szerzője szánta. Másik műve: *Erdélyország története* (1866) is megfordult a kezén (*Emberi színjáték*), és kétségtelen hozzájárult erdélycentrikus történelmi szemléletének kialakításához, a német és a török között őrlődő Erdély missziójának igazolásához. Szabó Dezső tragikus fajszerlélete, valamint Ady félreértett ősmagyar-mitosza és a saját, következetes Habsburg-ellenes meggyőződése is olyan tényezők, melyek valamilyen módon e „tragikus öv” felé szorították. A régi nyelvhez való korai vonzalom szintén az indítékok egyike. A nemzeti hagyományhoz való visszahajlás egyetlen korban, egy irodalom életében sem történik céltalanul. A nemzeti múltnak a jelennel való összekapcsolása mindig politikai program függvénye. Németh László korábbi élményét és érdeklődését a *Tanú* munkaterve teszi céltudatosabbá, sejtetve már az önkényes hagyománykeresés alapján formálódó tematikát. „A magyarság szerepét keresi; létezése tényén túl értelmet a létezéshez. Az új spanyol írók közül nem egy könyvet írt Don Quijotéről. Rajta át mondják meg, mi Európának a spanyol. Nekünk nincs Don Quijoténk, Petur, Jánosvitéz, Toldi, Móricz Bethlen Gábora, Berzsenyi, Ady csak szilánkok. Művek, alakok, ismeretek, óriási tömegéből kell kihámozni életünk „legitimációját!””⁸ A szilánkokat összetartó belső erő forrásának megnevezéséhez később jut el, de kimondatlanul is gondolt rá évek óta. A „mély-magyarság” a *Kisebbségben* tűnt fel először. Az ötlet Prousté volt, aki a „mély Franciaországot” fedezte fel Françoise-ban, „a népbe süllyedt úri középkorban”, — *Az eltűnt idők nyomában* elképzelt érdekes alakjában. Proust művészi arcképhasolatai, szellemes párhuzamai „egy nemes, félreértett s igen régi francia múlt”-at hordozó népi alakkal, — amely túl még a XVIII. századnál is régebbi kort idéz s Mme de Beausergeant és Mme de Sévigné-n túl Anne de Bretagne-ra emlékeztet⁹ — erősítették Némethnek a jól ismert magyar múlt iránti vonzódását.

„Leonie, Françoise s a konyhaleány: a combray-i sejt, kicsinyben az egész társadalom, egyben előjáték Proust óriási anyagú szociológiájához, melyben az ő, elemi társadalmi jelenségek nem tisztelik az osztályok ostoba határait s osztályszellemtől függetlenül ismétlődnek legalul és legfölül örök törvények szerint”, — írja Proust-tanulmányában.¹⁰ Proust az arisztokráciában éppúgy a XVI. századi főúr szokásait látja viszont, mint a francia parasztban. Az előbbi a céljavesztett, emez félreértett hagyomány.

Németh László Bethlen arcképe végén már feltűnik az első utalás, amelyet *A magyar rádió és feladataiban* pontosabban megfogalmaz: „A nép és az urak műveltsége közt mindig volt valami kis átszivárgás. Proustot Françoise, a paraszt-cseléd, a XVII. század főuraira emlékezteti s ha Bethlen Miklós önéletrajzát olvasom s keresem, honnan ismerős az a nyers és mégis szigorú etikett szabályozott élet, a köznemesség helyére nyomult falusi parasztságra kell gondolnom.”¹¹ A párhuzam kiterjed a Németh családra is: „az egész családot annak a

⁷ Az alakok között szerepelnek pl. a Rákócziak, Cserei az emlékiró, Kemény János, Apáczai, Béli Pál és a bujdosók, Bethlen Kata, Mikes Kelemen stb.

⁸ Tanú I. 1932—33. 63.

⁹ SWANN I., Bimbózó lányok árnyékában II.

¹⁰ Tanú I. 1932—33. 10.

¹¹ A minőség forradalma. IV. 125.

Bethlen Miklós emlékiratában meglepetéssel vizontlátott régi Magyarországnak a szelleme duzzasztotta, melyet korunkig legépebben a magyar református parasztság véredényei hoztak le”.¹² A *Tanú* fő gondolatait összefoglaló *Magyarság és Európa* c. kötetben a magyar történelem körvonalainak jellemzésére a „zord idő” utáni állapotról írja: „s mégis a magyar életnek később, boldogabb időkben, sosincs meg többé az a szeszfoka, mint a XVI. s XVII. századi emlékekben. Kemény és Mórícz Zsigmond nem hiába szálltak le ide, amikor a zsigerekben hordott magyarságról a legsúlyosabbat, a legfontosabbat akarták elmondani.” (68.) A prousti ötlet kiterjesztése által válik nála a magyar parasztság nyelvével és kultúrájával együtt a régi Magyarország igazi őrzőjévé, s lesz a gránit tömb, mely a mai magyarság alapját képezi.

Az egyszerű hasonlatnak szánt „mélymagyarság” mögött Németh László magyarság-szemléletének sajátos fejlődése húzódik, melynek a magyar irodalomból táplálkozó és arra visszaható, szinte kész fejezetét az *Írók a hanyatlásban* sűriti.¹³ Berzsényi már ebből a mélyebb magyarságból csap föl a legmagasabb Európába, s Szabó Dezső Berzsényijének jellemzésekor ölt első ízben tragikus szint. „Szabó Dezsőt a Berzsényi fölött borongó magyar végzet fogta meg első sorban. Katona, Kemény, Berzsényi, Madách: e négy névben üti le a mély fájdalmas magyar akkordot, mely Berzsényi tanulmányán végigzeng. Ilyen sors másutt is előfordul, de egyedül mireánk jellemző.”¹⁴ Már csak egy lépés, hogy a *Kisebbségben* részletesen kifejtse az asszimilációról, a híg és mély, a törzsökös és a jött magyarságról szóló nézeteit. Lényeges irodalmi vonatkozás a Szeffkú katolikus máriateréziás beállítottságával szembefordított magyar felvilágosodás, „mely nemcsak voltaireskedés volt, hanem ennek a mély-magyarságnak nagszerű feltörése, pallérozódása, a protestantizmusnak folytatása”.¹⁵ A kor fővonásainak vázolója után a „kis népek övé”-ben élő magyar nép politikai és faji felkészítésének szükségét állapítja meg. Ennek alapján készül humanista programja, melyben már a mély-magyarság is szerepet kap: „A magyar író legyen a mély-magyarság szava. Ha irodalmunk hibás fejlődésű, ne ijedjünk a tabula rasától. A sok szociális és kultúrfortyogásban elakadtak az alapproblémák, amelyeket Ady és Mórícz felvetett, s az utóirodalom félrehengerített... A magyar úttban, tájban, nyelvben még mindig rengeteg irodalom-alkotó energia lappang. Féltucat lángészt eltart és felnevel — csak időben találja meg hozzájuk híg-magyarság, sznobizmus, álkurucság labirintjain át az utat.”¹⁶ Németh László az útjelzőket is felállítja.

A régi és a XX. századi összekötő sor a *Kiforgatnak a múltunkból* c. cikkében alakul ki a mélyebb-magyarságuktól messzebb vetett, kiidealizált Kazinczy—Kölcsey—Eötvös József vonallal szemben a Berzsényi—Csokonai—Katona-akkord Keménnyel bezárólag.¹⁷ Ötletek tágul és bővül, néha ellentmondó névsorok — ő sem szánta tudományosan elfogadható rendszerező elvnek, csupán a magyar geológiának egyénien értelmezett funkciójára keresett és alkotott bizonyítékokat. Mórícz a „mély-magyarság” érceit öntötte a lélektani-regény nyers formáiba. A „mély-magyarság” első követelője Kemény volt. „Annak, aki meg akarja tudni: mi a mély-magyarság, alig tudok jobbat ajánlani, minthogy őt és Eötvöst együtt olvassa el.”¹⁸

A példák bizonyítják, bőven élt az ötlet adta lehetőséggel, szellemesen, abszurd túlzás nélkül, bár tételei elfogadhatatlanságán ez mit sem változtat. Eltorzítói ellen maga lép fel. „Olyan szót kell húszszor, vagy ötvenszer leírnom, melyet lassan már csak én nem használok” — kezdi a *Fantomok ellen* második fejezetét.¹⁹ Ideje is volt, mert Szabó Dezső gyilkos szatírája

¹² Tanú 4. 1936. 4. (Két templom közt.)

¹³ Magyarság és Európa. 93.

¹⁴ Berzsényi 140.

¹⁵ Kisebbségben I. 74.

¹⁶ Uo. I. 92.

¹⁷ Uo. II. 183.

¹⁸ Uo. I. 33.

¹⁹ Uo. I. 101.

(*A Mélymagyarhoz* 1942.) ezt a fogalmat teljesen diszkvalifikálta. „Belementetek a kor minden irányába, minden bolondságába, akár külföldről fújt felénk, akár honi indulású volt... És, Mélyikém: ne mély-magyardokj.”²⁰ Németh László teljesen leegyszerűsíti a korán elmélettől dagasztott gondolatszikrát: „A példakép Bartókék voltak. Mi más volt a „mélymagyarság” például, mint a bartóki minta faji szorongattatásunk sötét éveire az egész magyar művelődés elé például nagyítva.”²¹ És hogy az összefüggés egészen világos legyen általános vonatkozásai-ban is, Kemény-tanulmányához fordulunk: „Ehhez a tizenkilencedik század divatjaiból kimaradt geológiai réteghez, ehhez a mély-magyar világnézethez leérni; kultúránkba ezt is beleépíteni, hogy az egyszerre legyen az egész magyarság háza, — úgy, ahogy azt újabban a zenében Bartókék csinálják — ez volt Kemény Zsigmond célja is a forradalom után.”²²

A „mély-magyarság” eredőit együtt szemlélve, a népi mozgalommal rokon, de attól eltérő jegyek is megfigyelhetők. Egészében véve a népi koncepció — mint arra Klaniczay Tibor is helyesen utalt²³ számon tartott, korhoz kötött pozitív elemei mellett is, egy történelmileg időszerűtlenné vált irányzatnak a megnyilatkozása volt politikai alapjait tekintve. A haladás főirányától, a proletár szocializmustól való leszakadása, vagy azzal ellentétbe kerülése alkot-ták a művekben is megnyilatkozó ellentmondásait. A népi-paraszti kultúrába vetett egy-oldalú bizodalom, a „mély-magyarság” keresése, irodalmi sikon alkotó erőforrás felfedezését is jelentette, miközben politikai szemszögből a magyar úthoz, a harmadik oldalhoz való bázis gyűjtésül szolgált. Ami Proustnál arisztokrata szellemeskedés, Németh László számára „forradalmasító erőnek” számított. Azonban ő is észrevette, hogy a mély hagyomány letéte-ményesének, a magyar parasztságnak felbomlása a kapitalizmus elkerülhetetlen követke-zménye. Éppen ezért meg kell menteni a menthetőt, s általa, a magyar irodalom európai rangra emelhető. „Proust és a Thibault-k, az új irodalom legtökéletesebb művei, két magát túlél-t osztály, az arisztokrácia és a polgárság halotti levele. Nálunk a paraszti kultúra jutott most el a teremtő haldoklás korszakába. Mielőtt az új, akár nagyvárosi, akár szocialista világnak végleg megadja magát, nem természetes-e, hogy törvényeit mégegyszer átpillantja, hogy ami elmúlik, mint élet, mint alkotás hasson múlhatatlan.”²⁴ Így jöttek létre az ellentmondásokkal terhes népi irodalmi alkotások, de remekművek csak akkor születtek, ha íróik ki tudtak lépni a szűk paraszti-faji szemléletből s a naturalizmus és a kritikai realizmus határain is túl emel-kevede a szocialista realizmus általános elveihez közeledtek.

A népiektől leginkább eltérő vonásra Sötér István mutatott rá társadalmi drámáinak ismertetésében és *Irodalomtudományunk feladatai a népi írók vitájában* c. előadásában.²⁵ Két-ségtelen, Németh László útját a népi mozgalom színskáláján belül, inkább sajátosan értel-miséginek mint népinek kell tekinteni. Nemcsak azért, mert európai műveltségével kiemelke-dik a népies provincializmusból, hanem egyénien felfogott a „harmadik oldal” alapját képező osztályszemlélete miatt is, mely nem egyszer volt köztünk vita tárgya. A népi íróktól kezde-ményezett őstehetség-kutatás mitosza ellen az elsők között szólalt fel, nem kevés neheztelést vonva magára. A népiek kedvelt foglalkozását, a falu-szociográfia tartalmatlanná váló divatát már 1936-ban gúny tárgyává teszi a *Pusztuló magyarokban*. A népiek saját osztályukban gon-dolkodnak, Németh László, ha korábban a parasztságból merit is, értelmiségi mívoltát tartja szem előtt. Tulajdonképpen ez a magatartás egyik oka annak, hogy a népi mozgalomnak a negyvenes években történt polarizációjakor, egyformán távol tartotta magát a népi jobb- és baloldal álláspontjától. A „mély-magyarság” kimondott értelmiségi módszerekkel történt felfedezéséből a népiek egyrészt a parasztkultúra értelmezéséhez, kisebb mértékben jobboldali

²⁰ Füzetek 78., 20., 24.

²¹ Az értelmiség hivatása. Bp. 1944. 111.

²² Kisebbségben II. 347.

²³ Kort. 1958. 12. sz.

²⁴ Az értelmiség hivatása. 133.

²⁵ Magyar tudomány. 1958. 8—9. sz. 303.

faji túlzásokhoz merítettek nyersanyagot. A „mély-magyarság”-gal átítatott magyar tehetség végzetes borongása, önmagában való őrlése, nem más, mint a kiutat nem lelt vergődő értelmiség előrevetített őskeresése. Hogy a válságos évtizedek és esztendőik nyomai Németh Lászlóban ma is benne égnek, bizonyítja a mély-magyarság motívumának a *Magyar műhelyben* való feltűnése.

Felvetődik a kérdés, hogyan illeszkedik tárgyválasztása a vázolt, szilárd rendszert nem képező irodalom-konceptióba. Régi magyar irodalmi tanulmányait a művek kronológiai fejlődésében külön-külön kell mérlegre tenni. Nagyobb, összefoglaló jellegű mű a tárgykörből nem készült. „Egy író, akit igazán csak az Egész tudott érdekelni, nehezen jut oda, hogy egyetlen írónak egy teljes könyvet szenteljen” — írja *Berzsenyi*-jében (143). A szétaprózódás a régi irodalom területére érvényes elsősorban. Következménye ez annak is, hogy nem valamilyen rendszeres, tudós szándékkal fordult feléje, amint azt előbb jeleztük, hanem világnézeti érdeklődése ösztönözte. Szenczi Molnár Alberttől az ősi ritmuselméletig, Heltaitól s Bornemisztól a hanyatló magyar nyelvig, Bethlen Miklóstól a módos falusi parasztsághoz, a protestáns Antigonétól a magyar „szigetek”-ig egyfelé visz az út. Ide szorul Balassi a kivert, a kitagadott, s Zrinyi egész kultúránk jelképeként „a várából kiostromolt, versből hadra felvert költő is”. Célja érdekében a régmúlt egy bizonyos területét, a régi magyar irodalomnak csak egy szektorát ragadja meg. Az elaprózott tanulmányokat összefüggően nézve mégis kitűnik érdeklődésének fővonala, a magyar protestáns hagyományoknak kiragadott s ezáltal egyoldalúvá vált felhasználása. Szemlélete közösségi alapon nyugszik, a társadalmi jelenségek nem kerülnek el figyelmét. De az ő közössége faji közösség, s itt tér el lényegében a marxista irodalomszemlélettől, mely a közösséget osztály-kategóriában méri fel. A faji fogalom előtérbe helyezése a történelmi és osztályhatárok elmosódásának, a távlatok önkényes kitérítésének vagy leszűkítésének lehetőségét hordozza s alkalmat ad a valóságot megközelítő képnek, egy valóságnak meg nem felelő keretbe történő beállítására. A továbbiakban témaválasztását vázlatos fejlődésrajzba ágyazva igyekszünk megvilágítani.

3.

A *Tanú* előtt, a pályakezdés éveiben a régi irodalom területéről több, néhány oldalas írása jelent meg. A sort Balassa Bálint nyitja meg Csokonai és Petőfi élén. Ebben a kis arcképben semmi olyan nincs, amit az akkori irodalomtörténet ne tudna. Friss, könnyed stílus inkább a felületen való mozgás, kedv ébresztés Balassi olvasásához, annyit nyújt, amennyit célja követel. Karácsonyi Sándor ifjúsági lapjának (*Erő*) készült. A befejezés szabódezsői tónusa azonban elárulja kezdő lépéseinek, tapogatózásának irányát. „Magyar költő volt. Magyar, mert a magyar ritmusba és a magyar szomorúságba rögződik költészete legmélyebb gyökereivel. Magyar: mert főúr létére is bitang volt hazájában, rágalmazták és úgy végezte, ahogy annyi jó magyar: kitagadva.”²⁶

A *Protestáns Szemlében* kortársairól írott arcképei és bírálatai közben jelenik meg *Molnár Albert zsoldtárai és ritmikájuk* c. tanulmánya 1928-ban. Szenczi Molnár Albert neve már a *Faj és Irodalom* c. előadásában is felőtlt benne: „Mire tanítottak a Szenczi Molnár Albert zsoldtárai, ősi magyar ritmusok foszlányait hozván el gyermekkoromba?”²⁷ A kálmánista magyarság pátozába öltöztetett zsoldtárfordító művének és költői tehetségének jellemzése során fejtegeti első ízben ritmuselméletének tételeit. A „ritmikái eleve elrendelés” Molnár Albert és Ady „speciális nemzeti erő” megmoccantó párhuzamában felbukkan már. A későbbi kidolgozott két összetevőről van itt szó: egy ősi tagoló és egy idegen időmértékes ritmikái elemről, melyek közül az előbbi felülkerekedése az igazi költői alkotás biztosítéka szerinte.

²⁶ Készülődés II. 54.

²⁷ Uo. I. 36.

Ady összes verseiről (1930) írt bírálatában az ősi erőt őrző magyar talajt is felfedi: „Ady nyelvében és ritmusában kétségkívül a XVI. sz. e legmagyarabb századunk szele zúg.”²⁸ A „mély-magyar” bevezetésével kialakul a magyar jelleget igazán képviselő költők lánc, költészetünk „mély-magyar” gerince, annak a feltételezett elvnek az alapján, hogy a versforma e mély, népalkati erők közül a legmélyebb, és ennek verstani téren is ki kell derülnie.²⁹ E bizonytalan alapokon nyugvó ritmus-elmélet vitatására, ismert forrásainak cáfolására a dolgozat most nem térhet ki.

A *Protestáns Szemlének* „Az irodalomtörténet margójára” rovatában régi tárgyú rövid terjedelmű tanulmányainak egész csokrárt teszi közzé.³⁰ Szinte kivétel nélkül értékes megnyilatkozásai Németh László érlelődő tehetségének.

A *viszolyi biblia*, *Sylvester nyelvtana*, *Heltai prózája* és *A debreceni disputa* „Az irodalomtörténet margójára” írt cikkek legjobbjai közül valók. A Szemle már Németh László jelentkezése előtt is változatos régi tárgyú anyagot közölt, s az ő bekapcsolódása egy kialakult szerkesztői elgondolásba illeszkedett. „Néhány hónap óta mindennapos olvasmányaim ezek a korai magyar prózaírók” — írja Heltaival kapcsolatban. Kosztolányi olvasása közben (1929) is ott kísért a régi irodalom nyelvi élménye. „Úgy olvasom, mint a XVI. század íróit, akiktől nyelvünk feledt hajlásait lesem el...”³¹ Friss olvasmány-élménye és átélése, lendülő stílusa már magában véve új szín a szokásos szemlérovaton. „Nem kell hordószám inni, néhány pohárka is elég, hogy e próza zamatára rájőjj. Olvasd el Heltai Hálójának egy-két fejezetét, vagy amit Magyarai írt az Ország romlásának okairól, s ott marad az íze a szádban, nem téveszted el évek múlva sem. Erős, jellegzetes íz ez, épp oly jellegzetes, mint amilyen nehezen elemezhető.”³² Az új esztétika meghirdetésére készülő fiatal író vállalkozik a nyelvi elemzésre. Igazán eredetivé mégis a konzervatív szemléletnek való hadüzenete, s az elavult sablonokból kitörni akaró verbeli esszéírói tehetsége teszi. „Miért induljak a múltba másoktól kölcsönzött általánosításokkal?” — mondja imponáló magabiztossággal a *Sylvester nyelvtana* bevezetőjében. Későbbi tanulmányírói módszerére jellemzően nem bízta magát a „Zeitgeist”-et illusztráló összefoglaló kortársi művekre, nem bízta a pozitívizmus dokumentumaiban, s a szellemtörténet konstrukcióiban.

E tanulmányokban lemérhető az induló Németh László finom esztétikai látásmódjának tágulása, s a művek társadalomtörténeti összefüggéseinek elemzésére való hajlama. Példárá a *viszolyi biblia*, mely protestáns pártosza mellett is kiválik a jubileumhoz közelgő irodalomból. Még erőteljesebben érvényesülnek e szempontok a *Debreceni disputában*. A vallási igazságok szenvedélyes keresése, az egyéni intrika mellett a szociális érdek is ott rejtőzködik a hitviták mögött. A befejező részben a régi irodalomra vonatkozó műtszemlélet bírálatában jelen van a modern szellemtörténeti irányzat hatása is. A Beöthy és Riedl iskola s az utódok munkássága nem jutott el a feldolgozásnak a Németh László által megkövetelt igényéig: „Az irodalmi jelenségek hajdani fontosságát, a múltban a jelent nem tudjuk éreztetni... Nem vagyok irodalomtörténész. Az én törekvésem a hajdani aktualitást idézni fel a halott jelenségekben. Hiszem, hogy az időtlen szellem szemében nem minden dadogás, ami egy későbbi kor ízlésén át annak látszik. A tizenhatodik század az emberiség egyik legösszeszűttebb, legtöbb arcú kora. Emberi szenvedély, hit és akarat irányában is túlméretezettek. Hiányozhat-e írásaikból az az életbőség? S ha nekünk nem is világítanak, nem voltak-e hajdan igaz szikrák, erős életek, kipattant fényjelek. Inkább növezzem meg a múlt dolgok fontosságát, minthogy adattá kicsinyítsem őket. A nagyítás közel hoz!”³³ Az előző tanulmányok is ennek a módszernek a

²⁸ Uo. I. 258.

²⁹ Magyar ritmus. Kisebbségben I. 140.

³⁰ Protestáns Szemle 1929. évf.

³¹ Készülődés I. 322.

³² Protestáns Szemle 1929. 180.

³³ Uo. 267.

jegyében készültek. Jelentőségüket ugyan megnövelte, de a nagyítás, mivel a lényeges mondani-
való kiemelését célozza, nem vált torzítássá. Ez a periódus Németh László termékeny időszaka,
irodalmi érzékét lekötik a nyelvi-esztétikai megfigyelések, szándékában új igényeket támaszt
a huszas—harmincas évek akadémikus irodalomtörténetírásával szemben. A társadalmi—
politikai kérdések, a magyar és az európai fejlődés égető problémáiról kifejtett nézetei még nem
sűrűsödtek kezdetben laza, majd egyre jellemzőbb gondolatláncná, s nem hatottak zavarólag
irodalmi tanulmányaira.

A *Készülődés* időszaka (1931-ig bezárólag) érdekes képet ad Németh László indulásáról.
A kötetek felosztása eléln vetíti érdeklődésének főbb területeit. A *Nemzedék születik* és
A *Nyugat írói* a hazai irodalmi élet analizisét adja. Egy új nemzedék esztétikája pedig a prog-
ramadás közelébe jutott el. „A vélemény-szabadságnak, úgy látszik, jóidőre befelelgett. A
demokrácia lassan szülőházába szorul; erős, elszánt kisebbségek lökik félre az ernyedtt, ön-
magát gúzsba kötő többségi politikát; a 'direkt akciók' kora ez s egyben a szellemi megféleml-
lésé: akik az országok kormányzására vállalkoznak, nem tűrik meg portájukon a gondol-
kozás állandó tűzveszélyét.”³⁴ Az irodalomba is betört szellemellenes hangulatnak tulajdo-
nítja, hogy az írók a szembenálló világnézetek valamelyikéhez való csatlakozásra szólítják fel.
Az európai utazás tapasztalatai benne is felvetik a kérdést: „Miért nem akarnak az írók a
szemközti álló világnézetek — az amerikanizmus, fasizmus, bolsevizmus — valamelyikéhez
csatlakozni? Valéry, Gide, Proust, Ortega, Joyce a polgári esztétika hatásos európai utasai
a nemcsatlakozás hívei, s a művészet belső területei felé törnek. „Az író csak úgy szolgálhatja
a művészetet, ha megőrzi önállóságát” — vonja le műveikből a látszólag célravezető, de való-
jában hamis tanulságot; az igazi író „e gondolat-típró korban” behúzódik a szellem belső
szférájába és nem adja el „becsületét” a politikai mozgalomnak. Ezen a ponton alakul ki,
és bonyolódik később a nagy életművet befolyásoló ellentmondás, első fokon a művészi maga-
tartás meghatározásában: a nemcsatlakozásban, majd egyetemesebben: a minőség-forra-
dalmában.

Egészen más értelmet nyer ugyanis az írói magatartás a fenti polgári írók esetében és
más tartalmat kap Németh Lászlónál. A kötet élére kiemelt tanulmányok, melyekkel mintegy
menetrendet kíván adni az 1926—1931. évekhez: az *Ihlet és ügyesség, Nép és író, Népiesség
és népiség, Faj és irodalom, Új reformkor jelé* — a néppel való elkötelezettség maradandó bizo-
nyítékai. De aki a nép oldalára áll Magyarországon a 30-as években, annak óvakodnia kell a
szubjektív igazságoktól, önfeláldozó életeszményének, vélt igazságának a történelem által
napirendre tűzött sorsdöntő tényezők fölébe helyezésétől. A polgári esztétika adhatott Németh
Lászlónak ösztönzést művészi látókörének szélesítéséhez, de nem adott egyetlen szempontot
sem a világméreteken is hullámozó osztályharc hazai vetületének helyes felismeréséhez, az
elbukott forradalom utáni szellemi zűrzavarból való végleges kijutásnak alkotó útjához.
Pedig Németh László az ebből való kilábalásra készülődött, keresve a lehető megoldásokat
— amint erről az *Ember és szerepe* (1934) és említett tanulmányai számot adnak.

Szabó Dezsővel örökös harcban áll s úgy érzi, leszámolt hatásával, de a fullánkok benne
maradtak. Az *Ihlet és ügyességben* a Berzsenyi „végzetes tragikus ihletettségé”-vel jellemzett
magyar irodalom nem a szabódezsői tragikus magyarság akkordjának leütése? A *Faj és
irodalom* sem más, mint Szabó Dezső fajbiológiájának cáfolása egy nem egészen világos nyelvi,
erkölcsi, történeti, kulturális tényezőkből álló bonyolult fajfogalom szintézisével. Új és régi
fogalomzavar. „Két egysorsú, egyfájdalmú és egykincsű testvér ők: a magyar tehetség és a
magyar nép. Egyikük sem számított itt soha”³⁵ — summázza az osztálytársadalmakra min-
denütt jellemző, de sajátos magyar sorsul felfogott tanulságot. Az *Új reformkor jelé* a magyar
fátum feloldó ígérteit tartogatja, melyben az író fölfedezi erőinek forrását, a föld népét, és

³⁴ *Készülődés* I. 202.

³⁵ *Uo.* I. 28.

életereje bizonyítékát, a magyar irodalmat. Irodalmi értelmű nacionalizmusa nagy szerepet szán a népi erőkből megújuló magyar irodalomnak a jövő magyar politika alakításában is. „Ki segíthet a magyar népen, ha nem a magyar író?” — mondja ki naiv elszántsággal a bevált-hatatlan illúziót.³⁶ Egy nagy magyar szintézis álma lebeg előtte, „amilyen Goethe kora volt a németnek s az oroszoknak Dosztojevszkijé”. Nép és író, népiesség és népiség, próbálja tisztázni a fogalmakat és megjelölni az író feladatait. József Attila a *Kortárs* 1930. augusztus 25-i számában „a páratlanul zavaros, elveket még elnagyolt vonalakban sem sejtető Németh Lászlót” említi egy megjegyzésében.³⁷ A marx-i osztályszemlélet világánál József Attila korán felismerte az induló irodalompolitikai vállalkozás kudarcát, melynek előérzete néhány év múlva Németh Lászlóban is felmerült.

4.

Babitscsal való szakítása és az irodalmi életben bizonyosfokú elszigetelődés zárja a *Készülődés* fejezetét, melyet a tájékozódás évei követnek. Erről a korszakáról a *Tanúban* foglalt tanulmányok adnak számot (132—1936.). Egyetlen régi tárgyú írása 1934 februárjában jelent meg a *Tanú* VII. számában.

Esztétikai érdeklődését túlszárnyalja az „általános emberi” és a társadalmi kérdések boncolásának szenvedélye. (*Uj enciklopédia felé.*) Így jön létre *A minőség forradalma*, a marxizmus nélküli szocializmus ideája, a túlsúlyra jutott polgári gondolkodók műveinek hatása, valamint a marxizmussal való hadakozásának összegezéseként. Ezzel párhuzamosan a hazai sorskérdések megoldására is kialakul elképzelése: a harmadik oldal, mint az egyedül járható magyar út (*Tanú* 1934.), mely nem más mint az *Ember és szerepben* emlegetett „Harmadik Magyarország”, az „új nemzedék” útja. Hogy egyenesedhet ki a magyarság? — teszi fel a kérdést a *Debreceni káléban*. „Hagyományai belső udvarára kell húzódnia, legjobb életnedveit kell fölshivattyúznia magába. Van magyar sors s voltak e sors széljárásában lengő életek: ezeknek az izgalmát és erejét kell átereszténünk magunkon. Át kell építenünk társadalmunk hatalmi struktúráját, hogy a gerinc megint a test középvonalaiba kerüljön s olyan vezérlő réteget kell uralomra jutatnunk, melynek tudomása van a testről és helyzetéről.”³⁸ Bizalma a lappangó jobbokban és a maradék népi erők kiaknázásában, a magyar múlt hagyományai-ban van. Mintha a *Tanú* munkatervének hangja csendülne újra, melyben már figyelmeztetett arra, hogy „a ma szellemi tájképe mögött számontartja a geológiai erőket, a múltat”. Erre a gondolatra hivatkozik Bethlen Miklós-tanulmányának kísérő jegyzetében, amikor hozzáfog egy hősi alak jellemének megörökítéséhez. „A magyarságnak vannak nemzeti hősei, de nincs egy nemzeti hőse; talán az Arany Bolond Istókjában vesztettük el, aki az lehetett volna. Munkatervemben a „hungarológiára” bízom, hogy ezt a hőst, ha már az élet és művészet elaprózta előlünk, legalább mint eszmét múltunkból integrálja. Idáig adós maradtam ezzel a kísérlettel. Ez a Bethlen Miklósról szóló tanulmány azt bizonyítja, hogy nem feledkeztem róla meg.”

A minőség forradalma III. kötetének címe: *Magyar Szellem*. Arany János és Ady előtt Bethlen Miklós foglal helyet. A Bethlen arckép igazi esszé, témája alá van rendelve egy általános érdekű elvnek, melynek tulajdonképpen megszületését köszönhetette. A bevezető sorok spengleri gondolatokat sejtető nyomai a „sűrűbbvérű magyar író”, egy Kemény vagy Móricz által fölfedezett „tragikus öv”-höz, az erdélyi fejedelemség másfél századának felidézéséhez szolgálnak átmenetül. „Ez a kis ország két világhatalom közt fuldokló életével, maga is egy vergődő, tragikus egyéniség, s az országon belül minden erdélyi egy parányi Erdély, az éberségnek, félelemnek és elszánásnak ugyanabban a száz irányú tréningjében. Bethlen Gábor

³⁶ A Bartha Miklós Társaság 1929. febr. 27-i Magyar föld estéjének bevezetőjében.

³⁷ Kritikai kiadás III. 77.

³⁸ *A minőség forradalma* IV. 11.

uralma, — melyben a másfél század önmagát felülmúló értelmet nyert — az egyéniség diktátúrája az egyéniségek fölött; viharokra emelt nyárderű.”³⁹ Ez a közeledés egymagában is példája a nemzeti specifikum megragadása módjának. Történelmi érzéke azonban nem hagyja teljesen cserben, mikor beállítja hőstét a XVII. századi Erdély dióhéjban jellemzett társadalmába s így az arckép tragikus jellege, a megtört életpálya realisabb megvilágításba kerül. Az arcvonások közül egyesek mélyebben vésettek: Bethlen Miklós kútfő, az erdélyi művelődés harcos politikus és írója, folytonos kézi harcban megedzett magyar típus, a magyarság önismeretének egyik legfontosabb forrása — ez a fővonás. Ő őrizte meg leghívebben a „királydrámás” korszak hangulatát, az uralkodáshoz értő főúri rend vitalitásának koronatanújaként. „Kiveszett-e teljesen a magyarságból ez a bűneiben alámerülő, de bűneiben és erényeiben mégis sorsunkat és fajtánkat tükröző erdélyi főrend? Bethlen Miklós könyve megvan, s a könyv, ha nem is élet, de spóra, mindig föléledhet, mihelyt van, akinek fontos a benne alvó hagyomány.” (15.)

A tanulmány legfőbb célja ennek az alvó hagyománynak a felélesztése, a magyar múlt feltámasztása. „Ha Bethlen Miklósról beszél az előadó, a magyar jelleg egyik kimeríthetetlen forrását szerettesse meg” — írja néhány hónappal később *A magyar rádió feladataiban*, melyben a történelmi önismeret egyik forrásaként a Régi Magyarországot, a XVI—XVII. századot, „a magyar vitalitás korát” jelöli meg. Az a tény, hogy Erdély legműveltebb főúranak bukását a feudális anarchia haladással szembenálló erői készíteték elő, Németh Lászlónál nincs ki-domborítva. Nála Bethlen Miklós sorsa az említett erdélyi tragikummal, a magyar sorssal azonos. Az uralkodó rendnek faji sorsközösségként való felfogása következtében sem a Bethlen és az osztálya közötti, sem pedig a helyzet által meghatározott egyéniségének ellentmondásait nem tudta felderíteni. Éppen az nem vált világossá tanulmányában, hogy az erdélyi feudális főurak ármánykodásának lett az áldozata. Az osztályhatárokat elmosó, erdély-centrikus — a van magyar sors — beállítás, a hibapontok és téves elméletek forrása.

Bizonyos, hogy az 1658-ban tragikus bukással véget ért, korábban azonban európai tekintélyre szert tett önálló erdélyi fejedelemség, melyet joggal tekinthetünk a nemzeti függetlenségért vívott harc támaszának, nem valami sajátos magyar specifikumból fakadó képződmény, hanem az európai helyzet alakulásának függvénye. Nem tulajdoníthatjuk az erdélyi fejedelemség emelkedő szakaszát a magyar főúri rend vezetőképességének, hiszen a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György idején kordában tartott feudális oligarchia éppen az ellenkezőjéről tett bizonyosságot, mikor korlátlan hatalomhoz jutott a hanyatlás évtizedeinek elnevezett periódusban. Pamlényi Ervin helyesen mutatott rá történelmi szemléletmódjának egyik összetevőjére, a XVI—XVII. századi magyar történelem megítéléséből fakadó fenti nézőpontjára.⁴⁰ A kiszűrt esszencia, a „tragikus magyarság”, habár a régi tárgyú irodalmi tanulmányokban nem nyomul előtérbe, légkörre ott kísért, csak nem uralkodik el, mint Berzsenyi, vagy Kemény arcképének megrajzolásánál.

A Bethlen kép történelmileg nem hiteles, de azáltal, hogy kisajátított történelmi forrásértéke mellett irodalmi jelentőségét és európaiságát felfedezi, hozzájárult Bethlen emlékirói, művészi értékeinek felszínre hozásához. Szép nyelvi jellemzése mellett többnyire élet-története fontosabb mozzanatainak összefűzéséről van szó, s az egész a vázlatosság benyomását kelti, mintegy tükrözi a tanulmányíró szándékait. Ha azonban a Beöthy vagy a Pintér-féle irodalomtörténetre gondolunk, feltűnik újdonsága. A marxista irodalomtörténetírás Bethlen Miklós új arcképének megrajzolásakor Németh László tanulmányára is támaszkodott. Ugyanakkor amikor az *Önéletírást* a XVII. századi erdélyi próza csúcsára emelte, a történelmi háttér helyes bemutatásával pontosabban jelölte meg politikai szerepét és érdemét. Felhívta a figyelmet a saját osztályáról, az uralkodó főúri rendről adott éles bírálatára, melyet *Imád-*

³⁹ Uo. III. 6.

⁴⁰ Magyar Nemzet 1958. szeptember 21.

ságos könyve tartalmaz. Az osztályszemléletre helyezett vizsgálat egyben a faji szemlélet bírálatát is megadta s Bethlen hiteles arcképét valóságos történelmi keretbe állította.

A *Tanú* hátralevő éveiben a nagy remények és a kiábrándulás évei következnek. A reformtörekvésekbe vetett hit és az Új szellemi front ábrándjainak szétfoslása Németh László életútjának egyik fontos állomását jelzik. A *Válasz*, a rádió, a reform, a kényszerű magány elhagyása a mozgalomért, a magyar írók és a nép nagy becsapása után a *Tanú* mellett megjelenik a *Sziget*, és új mottó kerül a *Tanú* 1935. évf. elé: Vissza a belső körre! A mozgalomba leszállt „szigeti ember” elismeri, hogy az ütközetnek vége, de harcát visszavonulva sem adja fel; vissza a közéletből, a „sziget”-re, „hogy érdemeset mondhassak az embereknek”. A kötet ugyan az égető magyar gyakorlat jegyében készült, a csalódás végleges. A következő évfolyam még utócsatározás, s a *Tanú* megszűnése az első kézzelfogható figyelmeztetés a harmadik út járhatatlanságára. „Itt élek Budapesten, de szívemben emigráns vagyok az országnak, s szívem jóvoltából emigráns az életnek. A Tanút nem bántam meg, a Tanúért büszkén bűnhődöm, — de a Tanút tovább nem írhatom” — mondja kemény önbírálattal s az apostol makacsságával az utolsó lapokon, és zárószavaiban feltűnnek új munkatervének körvonalai, az *Utolsó kísérlet* tematikája.

5.

A *Bogárdi diójtól* (1936) az *Utolsó Kísérlet* tervrajzáig (1939. Téli hadjárat) eltelt három év valóban a művészé érése ideje. A *Pusztuló magyarok*, VII. *Gergely*, *Papúcs*hős, *Cseresnyés*, *Bűn*, *Kocsik szeptemberben*, *Alsóvárosi búcsú* és *A szerdai fogadónap* jelzik szépirói tehetségének kibontakozását. Hogy ezek a művek a *Tanú* időszakának bírálatát is tartalmazták, arra már mások is rámutattak. Pár esztendő távlatában ő is tisztábban látja ezt az utat, mint a *Tanú* zárószavában. Az *Utolsó kísérlet* tervrajzában írja: „Amit hivatásomnak hittem, elengedett. A magyar koncepció, mellyel életünket és államunkat akartuk újra szabni, az 1935-ös eseményekkel elszalasztotta az alkalmas percet; szóltunk s a hazai burleszken túl a világtörténelem morgása felett. Még nem volt világos, hogy ki lesz sorsunk gazdája, de az világos volt, hogy a magunkban kiérlelt eszmék nem.”⁴¹ Ezután a felismerés után kezdett hozzá „egy tragikus pálya ürügyén” az utolsó leltár készítéséhez, melyben minden magyar réteg felvonul bonyolult jelenjével és túlélt múltjával. A hét részre tervezett mű monumentális záró akkordja a magyar társadalom reformjának elbukott kísérlete, és a magányos, testében-lelkében megrokkant Jó Péter tragikus halála. Tisztuló látása nemcsak önbírálatából, hanem az ország erőinek egy realisabb tömörüléséből, a Márciusi Front programjából is táplálkozik. Az MSZMP állásfoglalása, mely ez időszakot, a 35—38-as éveket a „népi” mozgalom fénykorának nevezi, érvényes Németh László pályájára is.

A regényciklus azonban a *Másik mester* után abbamarad, a terv elejtett szálai későbbi társadalmi drámáiba szövődnek, s Jó Péter megdőböntő bukása talán a Sámson-dráma szimbólumában testesül meg. A megszakadás okairól, egyben a *Kisebbségben* kötetébe foglalt tanulmányok háttéréről ő maga mondja: „A sors is gyorsabban fogott körül bennünket magyarokat — semhogy a nagy megpróbáltatásra elő ne próbáljuk készíteni az ifjúságot, amelynek a boldogságára nem törhettünk. Aki már elég mesze hitte magát az élettől s még elég messze a haláltól, sokkal jobban bele van gabalyodva életbe-halálba, — semhogy egy ilyen messziről-felszámoló könyvhöz a békéje meglegyen.”⁴² Ezért kezdődik újra a „közjáték” a régi szerep sötétebb színpalakkal; „a veszély lett nagyobb s nem az alkalom kedvezőbb” jelzi a német fasizmus hazánkat fenyegető árnyát, s az ország jövőért való aggodalmát. A *Kisebbségben* uralkodó jegye a humanista elemektől átszőtt sajátos nacionalizmusa, a már korábban említett erkölcsi tartalmú magyar faj-fogalom lesz, az embertelen fasiszta faj-

⁴¹ Téli hadjárat 107.

⁴² Uo. 112.

elmélettel s annak hazai hordozóival szembeni védekezésésképpen. E viszonylag pozitív tényezőhöz hasonlóan értékelhető a magyar protestantizmus irodalmi hagyományainak, a függetlenségi gondolatot erősítő, németellenes éllel történő felhasználása is. Ez a fajta faji nézőpont ugyanakkor akadályozta műltszemléletének helyes kialakítását és osztályfelfogása ellentmondásainak tisztulását; károsan befolyásolta írói célkitűzéseinek és magatartásának meghatározásában; művészi terveinek végrehajtásában.

Nemcsak tanulmányaiba, regényeibe is beleszövődnek a faji motívumok. A szerdai fogadónapban a Barbiant körülvevő szellemtörténeti milieu-rajza s A másik mesterben benyújtott egyetemi dolgozat témája — „A magyar vallásos érzés állandósága a századokon át” — nem választható el az író érdeklődésének területétől. Az eredeti ideiglenes cím „A középkor magyar vallásossága” lett volna, de ő a vallásos érzés történetét akarja megírni, Szent István Intelmeitől máig, Adyig, Jó Péterig. Mint mondja, „Berzsenyiben, Keményben is ez az anyag száll egyre modernebb áruhákba, hogy Adyban egész útjára visszaemlékezzék. . . én magam körül és magamban találtam meg a középkort, apámban, anyámban, Molnár nagymamában . . . azt a forró középkort, aminek kövein még ma is rajt áll, ami Magyarországon ép és erős.” (I. 171.) A Kisebbségben idején, amikor a „parasztkultúra” a nagy népi tartalékot képzelte elgondolásában — Pázmány, Bethlen Kata, egy Bornemissza, vagy egy Bethlen Miklós azért volt „népibb” író, mint az utódok közül számosan, mert közelebb álltak ehhez az ősi közelebb, a magyar „fajmeleg”-hez. Romlott vagy épült a magyar nyelv? — teszi fel a már megválaszolt kérdést. Korábban is hivatkozott rá,⁴³ itt is elmondja Móríc két mondatával: „Úgy tűnik fel nekem, hogy a Bornemissza nyelve a kristálytiszt forrás, ahogy felbugyogott a magyar faj sziklájából. Azóta csak romlott a magyar nyelv”⁴⁴ A tartalmában helyt nem álló megállapításnak azonnal leszűri a következményét: „A magyar nyelv titkos súlypontja a régiségben s a régiséget őrző népnyelvben van.” Szerinte a nyelvújításnak s a XIX. századnak eredendő hibája, hogy erről az ősi talajról elrúgta magát. A nyelvfejlődés törvényei ellentmondanak ezeknek a nyelvészek által is dilettánsnak tartott nézeteknek s cáfolatul elegendő a Nyelvünk a reformkorban c. kötet (1955.) tanulmányaira hivatkozni.

A regényben szabadjára engedett képzelet a tanulmányokban is hasonlóan szárnyal. Berzsenyi könyvében mai helyzetézése, Bethlen Miklós és a familiáris párhuzam, Péter bátya a Magam helyetben a felemelkedés hőskorának paraszt Széchenyije, és mi más lehetne Árva Bethlen Kata mint a Gyász hősnője. „Ez a Bethlen Kata az én asszonyaimból való, s ha nem, közebbük költethető. Már hallom is torkából a Kurátor Zsófi hangját, amint magukra s házasságukra az átkot mondja” — bővíti a kört új művében.⁴⁵

6.

Bethlen Kata Németh László legkedvesebb írásai közé tartozik, emlékiratáról és levelezéséről, mint az életében fontossá vált műről emlékezik meg. „Vannak irodalmi terveim, melyek húsz-huszonöt éve már, hogy ebben a könyvtárcskában megfogantak, s hét—nyolc metamorfózison átmenve ma is eleven még a zaklatásuk” — idézi ifjúkori élményét Szilágyi Vértanúk a magyar történelemből c. könyvéreelve az apai könyvtárban. (285.) Nem véletlen műve, hogy a negyvenes években újra rátalált Bethlen Katára. A protestáns irracionizmus-tól fűtött, művelt főúri alak nagyszerűen beleillett hagyománykereső elképzelésébe, szerves folyománya annak a hagyományfeltáró munkának, melyet az előbbi részben jeleztünk. A múlt előremutató alakjait előszeretettel fedezi fel egy szűken értelmezett magyar protestáns hagyományban, ugyanakkor az irodalomtörténeti jelenségeket remek ösztönrel megfigyelve egy helytelen hagyománykereső koncepció ellenére is eredményekre tudott jutni. Bár világ-

⁴³ A református énekeskönyv. Kisebbségben II. 275.

⁴⁴ Kisebbségben IV. 335.

⁴⁵ Uo. II. 287.

méletében, társadalom- és irodalom szemléletében az ellentmondásos tényezők erősen kirajzolódnak, sikerrel alkotja meg egyik legszebb és a régi irodalom szempontjából is értékes tanulmányát.

Egy évvel korábban jelent meg a *Protestáns Szemlében* Kiss Tamás írása Árva Bethlen Katáról. Kiss Tamás szemlélete általánosítható a szakirodalomra, melynek két jellemző vonása van: Bethlen Kata megmarad vértanú mezében s protestáns pátosza szinte az eleve elrendelésig ível; műveit nem tartja irodalomtörténeti jelentőségűnek, annál nagyobbra becsüli vallásos írói ténykedését. Németh László tanulmányában rámutat az irodalomtörténet-írás mulasztására és tévedéseire Bethlen Katát illető értékelésében. Pintérnél még az emlékirók minoresei közül is kiszorul és csak az imádságírók között kapott helyet. Beöthy a nevét említi, a főúri hölgyet, akinek Bod Péter udvari papja volt. Szekfű XVIII. századában neve sem lelhető fel. Szerb Antal „Blickdiagnózis”-át idézve a szellemtörténészek semmitmondó módszerét kifogásolja.⁴⁶ Megállapításai a szakirodalomban való jártasságát, a források és kiadások ismeretét árulják el. A feldolgozatlan és a század elején az irodalom fejlődésmenetében még szervesen be nem állított régi magyar irodalomról a negyvenes években egészen más kép kezd kialakulni, mint azt a század elején felnövő generáció megismerte. Bornemisza Pétertől Bethlen Katáig egyre több életműről fűjják le az évszázados port. Németh László egy „teljesebb látásmód” munkálása közben fordul a „kincselő múlt”, e régi századok vallásos irodalma felé, jogosan bírálva a pozitívizmus módszerét, mely nem tárta fel e kor alkotásainak műfaji jegyeit, s nem szentelt elég figyelmet nyelvi, esztétikai szempontú vizsgálatukra.

Az életrajzon elindulva fedezi fel Bethlen Kata életének és egyéniségeinek drámai göcseit, rámutat vallásos életének társadalmi összefüggéseire, s feloldja a Szilágyi által elrajzolt vértanúság alól. A vallási ellentétek, az erőszakos térítés mögött felfedi a Habsburg törekvéseket s felekezeti viszályba burkolódzó anyagi, világnézeti és osztályérdekeket. Helyesen állapítja meg, hogy Bethlen Kata „maga vallása” és az „idegen vallás” a független erdélyi múlt és a német világ, a vallási türelem és a hiten vett erőszak összeütközése. A figyelmet az egyes imarészletek lírai hangulatára, a személyes hang feltörésének megragadható momentumaira és az életírás irodalmi értékeire irányítja. A közben vizsgált leíró részletek, mint a sorostélyosi tűzvész, a hévizi árvíz, a hűsvéti bárányszentesítés elemzésének summájaként elfogultan állapítja meg: „Aki ezt az életrajzot írta, nemcsak nagy lélek, de nagy író, Mikes és Faludi közé illő. Írásában kevesebbel marad el mögöttük — mint amennyivel lélekben fölülmúlja őket. Őt ismerve — eggyel több okunk van a tizenharmadik századot Magyarországon is a művelt próza századának tekintenünk. E három író a század elején, Kármán és Kazinczy a végén: előkelőséget, numerósítást, ápoltságot aligha tanulhatnának a tizenkilencedik század íróitól. Bethlen Kata lelket sem.” (302.)

A bő prédikatori irányt karcsúsító úri fölény és elegancia — szellemes jellemzése Bethlen Kata prózájának s nem egészen alaptalanul felfedezni véli benne a Mikesben is csodált erdélyi elbeszélőt, — mondván —: „Mikes Kelemen nem a franciáktól tanulta el, ami a legjobb benne.” Ennek a Mikes-irodalomban nem általános elvnek a leszögezésére Bethlen Kata levelezésének olvasása is készítette. A levelezés nyelvi szépségeinek felfedezésével az élmény hatása alatt váratlanul előkelő helyet biztosít a protestáns Antigonénak, — erdélyi Sévigné asszonya való emelésével. A hasonlat ellentmondásában is érdekes. Bethlen Kata levelezésén kívül eddig valóban nem ismerünk olyan magyar főúri hölgyet, akinek levelezése ennyire közel került volna a kor irodalmi színvonalához.

Irodalomtörténészek számára túl merésznek tűnik Németh értékelése. De túlzása mellett is olyan kérdésre hívta fel már akkor a figyelmet, melyet azóta sem méltattak érdeme szerint. A régi századok levéltudománya mind ez ideig feldolgozatlan. Beöthy után alig foglalkoztak vele pedig azóta tetemes anyag látott napvilágot. A főúri levéltárak irodalmi szempontú

⁴⁶ Uo. II. 305.

vizsgálata meglepetésekkel szolgálhatna. Bethlen Kata mint levélíró tehát nem oly elszigetelt jelenség, mint az Németh tanulmányából látszik, hanem régebbi hagyomány és egy kialakult főúri levélstíl folytatója, melynek irodalmi értéke és jelentősége még nincs pontosan megállapítva. Bod Péter a „Tiszta, fényes, drága bíbor” c. búcsúztató versében megemlékezik a kisudvarról, melynek középpontjában többszáz magyar könyvével állt Erdély akkori legműveltebb főúri hölgye, a francia novelláig terjedő érdeklődésével. Erdély történelme folyamán, Bethlen Gábertól, sőt Báthory Istvántól a hanyatlásig — bizonyos szakaszokban fejlett udvari élet virágzott, s alkalmas lehetett a nyelv állapotához mért hajlékonyabb, műveltebb társalkodói nyelv továbbéléséhez. Az erdélyi és magyarországi életkörülmények pompás képbontakozhatna ki ebből a hatalmas forrásanyagból, rekonstruálva a tablót, melyet az ismert történelmi okok következtében az irodalom nem mindig tudott nagy alkotásokban megörökíteni.

A Bethlen Kata és Mikes párhuzam nem erőltetett. Van ebben a levelezésben, különösen a Teleki Pál öcsém uramnak szóló levelezés kötegben néhány valóban „mikesi báj”-jal és részletességgel, már-már kedvtelésből fakadó levél, s az írás öröme valló eleven részlet. „Igazán levélhang minden szónokiasság nélkül . . . Irodalmi szándéka nem lehetett e levelekkel, nem úgy, mint Mikesnek vagy később Kazinczynak; az író azonban kimutatta magát irodalom nélkül is. Leveleiből könnyű volna egy kisebb gyűjteményt összeállítani; a Mikesével vetekedőt.” (312.) A nagyítás itt már túlzottnak tűnik, mert csín és elegancia, stíl és nyelv tekintetében s tartalmában messze fölülmúlják Mikes levelei Bethlen Kata levelezését. Az irodalmi szándék említésével azonban további kutatásra ösztönöz. A levélműfaj nem feltétlen kívánja meg az írói tudatosságot, és az irodalmi jelleget a levélíró műveltsége, választékosabb nyelve, egyéniségének gazdagsága is létrehozhatja. Az írói tudatosság kérdése újból megvizsgálandó a levélirodalom szempontjából, s eldöntésre vár, hogy a magyar irodalomban Mikes francia elemekkel bővült *Törökországi levelei*n kívül létezett-e egy másik irodalmi levélforma. A levélműfaj vizsgálatát Németh László intencióit is felhasználva ki kell terjeszteni a szomszédos országok levélirodalmára is. A hazai kutatás eredményei talán lehetőséget adnának az összehasonlításra s bizonyos történeti tanulságok levonására. A Bethlen Kata tanulmány eredményei, nyelvi, esztétikai megfigyelései, új kutatások ösztönzői is lehetnek, függetlenül attól, milyen koncepció jegyében születtek.

A *Kisebbségben*-re jellemző irodalompolitikai tanulmányíró hangja csak egy résen hatol be, a „szigetes” szemléleten keresztül. A XVIII. századi irodalmi barokk Szekfü habsburg-katolikus eltűlésével, a magyar felvilágosodás került hátrányos helyzetbe s ezzel azok a törekvések is, amelyek a magyar megújulás felé vezettek. A felvilágosodás magyar gyökereit kutatva írja Németh László: „A tizennyolcadik századi Habsburg-államban a magyar szellem három áramban bújdogol tovább. Erdélyben a Bethlen Katák, Bod Péterek, Teleki grófok protestantizmusa őriz és készíti; Magyarországon a szatmári kegyelemmel élő Rákóczi hívei, Rádaiak, Orcziak, Barkóczyak hagyománya. E két eret még Bessenyeiék előtt átjárja a tizennyolcadik század felvilágosodása.”⁴⁷ Így születnek meg a „kis hősi kotériák”, melyek a Bethlen Kata tanulmányának befejezésében sajátos szint nyernek. „Amit ma „sziget”-nek mondanak, a magyar múltban tán senki olyan szépen meg nem valósította, mint ez az Árva, aki bukott életével is köldöke tudott lenni egy megpróbált tartománynak.”⁴⁸ Kétségtelen, Bethlen Kata és irodalmi környezete nem általános jelensége a XVIII. század első felének. A „sziget” értelmezésnek itt nincs különösebb jelentősége, hiszen a nyelv művelődési törekvések folytonosságának összekötő pontjai. A neki tulajdonított felvilágosodás értelme erősen leszűkítendő, hiszen világnézete nem terjed túl a pápista vallás hiedelmeinek kigúnyolásán, s egyidejűleg a protestáns tanok szinte mártíriumi megvallásával párosul.

⁴⁷ Uo. II. 212.

⁴⁸ Uo. II. 316.

A *Magyar szigetek* c. írása már jobban körvonalazott felfogást árul el. Bethlen Kata szerepe itt sem válik kevésbé érthetővé, vagy történelmietlenné, inkább Németh László, a „szigeti” ember, mutatkozik meg; „A magyar szigetet inkább a végzet csinálta. Nem támadó: önmentő szigetek. A védekező emberérték igyekezett bennük a nemzet sorsa elől vagy annak ellenére valamit megőrizni és kifejezni.”⁴⁹ Bethlen Kata helyzete reális helyzet volt, mert amit kis udvarában a magyar művelődésért tett, az irodalmi-társadalmi fejlődés irányában a maga idejében járható út volt. Németh László szándékosan vállalt „szigete” nem ilyen egyértelmű. Tudjuk, tiltakozás volt ez a „sziget” az idegen és hazai fasizmus előretörése ellen, értékes és megbecsült mozzanata Németh pályájának, de nem az egyetlen és nem is a célravezető magatartás.” Nos, a magyar sziget: a magyar szellemi bújdosóknak volt menedékhelyük — terjeszti ki a múltat és ismerteti el jogosságát a „szigetre” való félrehúzódnak. Ez a menedékhely azonban, egy elbukott proletárforradalom után, és egy rossz előjelekkel ijesztő imperialista háború közepén nem volt más pusztá illúzió, mely a történelmi tényezők s benne a magyar valóság téves diagnózisán, valamint a proletárhatalomtól való idegenkedésén alapult.

7.

Németh László mint „szigeti” jelenség önmagában is különös. Soha „sziget” nem volt forrongóbb, és nem kovácsoltak annyi szellemi fegyvert, pajzsot, és nyilat, mint az ő szigetnek vélt csataterén. A *Kisebbségben* évei (1939—1942) szorosan vett irodalmi tanulmányokban nem bővelkednek. A magyar út továbbtíprása elsősorban a német veszély ellen irányul. A Szekfü-vita, a magyar múlt védelmének programba foglalása, Széchenyi-, Kemény-, Ady-tanulmánya védőiratok. Ezek az évek Németh László válságának legsúlyosabb időszakához tartoznak, a harmadik út lehetetlenségének újabb állomása. „Kibontakozást nem tudok mutatni. 1935 óta én sem látok kibontakozást” — válaszolja a kérdező ifjúságnak.⁵⁰ Mi volt a *Kisebbségben* célja? „Az ifjúság jobbait az elkerülhetetlen próbára elkészíteni. Amióta a Kelet Népe élire álló Móríc Zsigmond az elmúlt decemberben a sokat támadott könyv íróját maga mellé szólította: nem ismerhettem más kötelezettséget, mint ezt az „elkészítést” minél többféleképp folytatni” — adja meg a kényszerű választ a *Téli hadjáratban*. (114.) A kiútalan elkészítés tartalma Németh László megvalósíthatatlan programjának új változata: „A habsburg-monarchia ránczuhant építménye alól a magyarság még mindig nem tudott kivergődni. Mi nem akarjuk, hogy megfúljon alatta. El kell takarítani, ami túlélő rom s ki kell szabadítani, ami fulladozó élet. Társadalomban: népi középosztály; gazdaságban: kertgazdaság; belpolitikában: kelet-európai kis népek összefogása; művelődésben: mély-magyarság, vallásban: a keresztény vallásos érzés magyar formái.”⁵¹ Kemény Zsigmond, Szabó Dezső, Németh László eszméinek összegyűrésa ez, s hiába a jószándék, melyet hozzáfűz: „Mi magyarok tehát nem azért akarjuk Magyarországot magyarrá tenni, mert így fajibb lesz — hanem, mert igazságosabb, szabadabb, emberibb, európaibb és istenesebb” — hiába jelentette ki, hogy megveti a faji elfogultságot, a zsákutcába vivő elméleten ez nem változtat.

Egy új nemzetképződés gondolatát elemezve veszi vizsgálat alá a magyar társadalom osztályait,⁵² s a „De mit összegezel te?” kérdés nyomán döbben rá az értelmiség különlegesnek vélt helyzetére a középosztályon belül, a munkásság és a parasztság között: minőség, harmadik oldal, magyar nézőpont. Így kerül megint előtérbe a negyvenes évek után a harmadik út, kiemelt értelmiségi tartalommal, és most már nemcsak a német veszély, hanem a szovjet győzelem esetére is készülve. Az *értelmiség hivatása* c. kötet (1944.) ennek a két évnék (1942—43.), Németh László kátyuba került nézeteinek gyűjteménye. Már a *Kisebbségben*

⁴⁹ Uo. IV. 262.

⁵⁰ Uo. IV. 255.

⁵¹ Uo. IV. 206.

⁵² Uo. IV. 218., 237.

(IV. 245.) is visszavetíti korábbi műveire értelmiségi felfogásának szálait: „A Tanútól a Bűnig, vagy akár a Cseresznyéig az enyimekben is az értelmiség hánykolódik (sokszor fogcsikorgató tehetetlenséggel), hogy osztályhelyzetéből kiszabaduljon.” A kiszabadulás utópikus álmait az „Egy kertben élni . . .” vágya jelenti. „A Cseresznye (éppúgy, mint a Bűn, Kapások, Győzelem, Mathiász-panzió és még néhány munkám) ennek az üdvösség ösztönnek volt álma és sikoltása.”⁵³ Osztályszemléletében nem annyira a fordulat, mint a tételek pontosabb megfogalmazása következik be: A munkásosztály hanyatlásának, a munkásoknak az értelmiség színvonalára való felemelkedése az ellenszere. Az ideál az értelmiségi munkás. A parasztsággal más a helyzet. „Az utolsó huszonöt év magyar szemléletének a legnagyobb hibája az, volt, hogy a parasztságra épített mindent. A parasztság a szikla, amelyen mindennek állnia kell. Közben a szikla olvadt, s minden akart lenni, csak szikla nem” — húzza ki saját korábbi nézetei és a népiesek alól a talajt. (28.) Azt még elismeri, hogy az eredő valóban a parasztság volt, „A delta azonban, amely felé az egész nemzet tart: az értelmiség.” A parasztság a kertmagyarországban jut el az értelmiségi szintre. Az osztályellentétek kiegyenlítődésnek tehát egy természetes útja van, s kiadja új jelszavát: Legyetek mindnyájan értelmiséggé! Ez azonban csak pusztába kiáltás volt, hiszen az író már „kiállt” a magyar írók sorából, s magányosan, az „osztálytalan társadalom” ábrándjait melengetve élte át a háborús összeomlás szörnyű éveit.

8.

Az ezután következő évek története részletes vizsgálatra szorul, hogy tisztán álljanak az okok e korszakának megítéléséhez. A kiinduló pontot az MSzMP állásfoglalásában vázolt ellentmondások képezhetik s talán még kiadatlan tanulmányai is választ adhatnak bizonyos kérdésekre, mint ahogy ezt a *Magyar műhelyben* sejteti. Az kétségtelen, hogy az értelmiség szerepéről vallott felfogása, az irodalom önkormányzatának a felszabadulás utánra áthúzódozó álláspontja, az író és politikus szerepéről vallott régi nézete és az akkori évek irodalompolitikai hibái és türelmetlensége forrásai lehettek egy szándékában tiszta, nézeteiben ellentmondásos, hatásaiban számottevő egyéniség elzárkózó vívódásának, a negyvenötös évektől az ellenforradalomig tartó periódusban. Magatartásának talán a leglényegesebb oldalára engednek következtetni a *Magyar műhelyben* az író és a szocializmus építése kérdéséről szóló sorai: „A nagy irodalom mindig az élet teljességének a helyreállításáért, kibontakozásáért küzd, ezért küzdtek azok is, akik a szocializmus megvalósításáért harcoltak, meg azok is, akik a korrekciójáért, az emberi lélek jó közérzetéért a szocializmuson belül.”⁵⁴ Eme általánosabb vonások szem előtt tartása elősegítheti a felszabadulás utáni időszakban keletkezett műveinek megértését, a vizsgálódás tárgyát képező eszmei szálak megragadását.

Németh László kilátás nélküli „Tartsd magad!” korszakának a felszabadulás vetett véget, s végeredményében megteremtette a válságból való kijutás alapfeltételeit. Az MSzMP állásfoglalása 1948 utánról foglalkozik ismét személyével, félrehúzódozásában kétségtelen ellenzéki magatartást látva, s megjegyzi, hogy ez az ellenzékiesség megfelelő eszmei viták után feloldható lett volna. Ezt a véleményt alátámasztják 1945 utáni első megnyilatkozásai, majd pedig drámai művei.

A *tanügyi rendezése* c. brossurájával lépett ki a hallgatásból, (Sarló 1945.) és jelentkezett a megújuló szellemi életben. Illyés Gyula parasztpárti képviselő minőségben levélben kérte tőle, hogy a parasztpárt számára írja meg elgondolását a tanügy új rendjéről. Elgondolása korábbi értékes, pozitív elemeket is jelző elvein (I. *Magyar felsőbboktatás, Téli hadjárat, Az értelmiség hivatása*) s a helyzet új felismerésén alapult és a váratlan lehetőséggel élve ajánlja fel segítő készségét az újjországot építő munkához. „A tanügyi reform célja: az osztálytalan

⁵³ Az értelmiség hivatása 76.

⁵⁴ Kort. 1957. 1. sz.

társadalom megteremtése a most növő nemzedék műveltségében. Testvére tehát a földosztásnak, az ipari kisajátításnak, a szervezetzeti mozgalomnak, előjogokat, válaszfalakat bont a képzettség arányosabb elosztásával” — ismeri el az átalakulás lényeges reformjait, a legelső bekezdésben. Mint számos írása, ez is vitairatnak fogható fel, hiszen ő maga mondja az előszóban, hogy tanulmányának sok gondolata a pedagógust és politikust egyaránt mehökkenti majd. Friss pedagógiai tapasztalatainak, az oktatás kérdéseivel foglalkozó könyvei — *A Medve utcai polgári, Lányaim* — emlékének is szerepe van abban, hogy figyelme az oktatásügyre irányul, egy olyan területre, ahol, mint reméli, a jövőért sokat is lehet tenni.

A tanügyi rendezését egy év múlva a magyar művelődés egyik jelentős alakjának feldolgozása követte. Az *Eklézsia-megkövetés* (1946) felér egy irodalomtörténeti tanulmánnyal. Korábbi történelemszemléletét felülmúlva a dráma magját abban alkotta meg, hogy a belső ellentéteket nemcsak a nyomdász háza köré, hanem az egész hanyatló erdélyi társadalomra rávetítette. A maradiság védelmezőjévé merevedett kálvinista eklézsia az idejét múlt erdélyi feudális berendezkedés szimbólumává válik, melynek nemcsak tudatlan papjait, de püspökét és gubernátorát is szőszegéssel és kapzsisággal vádolja a lenézett vasmíves *Mentsége*. A magyar polgárosodás és polgári művelődés ellentmondásainak szorítójába kerül Misztótfalusi életcélja és kudarca teljesebb megvilágításba. Nem túlzás egyetlen vigasza, hogy ebben az „apostolpörkölt” országban elődeinek, Molnár Albertnek és Cseri Jánosnak sem ment másképp. „Sok mindent nem úgy tettem én, hogy a maradékaim áldhassanak érte — mondja Bethlen Miklósnak. Hollandiából sem házasodni jöttem én haza, arra ott jobb módom lett volna, hanem hogy ennek a kis Erdélynek a zsaluit a világra kinyissuk; a bibliotékát jeles könyvekkel töltjük meg; az illiterátus embereket az olvasásra rákapassuk.”⁵⁵ Tudatlan mesteremberek, irigy papok, műveletlen, harácsoló főurak s a művelődéstől elzárt nép — ez Erdély ajándéka cserébe az őt megbecsülő fényes jövőt ígérő Hollandiáért. Hiába volt az ő igaz devociója, s hiába akart ott fölfelé menni, ahol minden lefelé ment.

A Pápai Párizsal jellemezett erdélyi közélet, „ahol a fül tompa, s a levegő nehéz”, az ügyében békéltetőként fellépő főurat, Bethlen Miklóst is a „jobbágyorsorból polgárrá főlhúzódot népfia” oldalára sodorja „Nem kárhoztatom én benned az indulatot. A must sem forr ki egy nap, hát még a próféta. Én magam sem vagyok egy szemernyivel sem különb, sőt rosszabb nálad. Csak tán jobban hozzá-alattomosodtam ehhez az erdélyi nemzethez. Így is úr létemre, majd csakhogy ott nem rohadtam Fogarasban.” (176.) Jó érzéssel fűzi össze a német világgal kevert erdélyi feudalizmus kivetett alakjait. Az eklézsia megkövetése után bekövetkező emberi összeomlás is szervesen folyik az előző felvonásokból. Kis Miklósnak az egyes felvonásokat bezáró mondatai a drámai lélektani történés fokozatait jelzik. Az *Apologia* és a *Mentség* megírásának indoklása is hű, az ellentétek tartalmi súlyosbodásának illusztrálása. A *Mentség* megírásának és kiadásának oka realisabb, mint például Németh Andor életregényében (1954), aki a német beszállásolásnak és hivatalnokoknak nagyobb szerepet tulajdonít, mint az elviselhetetlenné váló állandó zaklatásoknak, melyek a belső társadalmi ellentéteken alapulnak.

Tótfalusi európai hírnevét a dráma is megőrzi. Németh Andor regényesen fokozza, de egyes helyeken a szakirodalom is eltúlozza. A könyvtártani kutatások óvatosságra intenek. Hollandiában valóban kiváló jóhírű munkásnak ismerték, de arról ő sem nyilatkozott, hogy ott önálló mester lett volna. A vatikáni levéltár állítólagos tanúsága szerint, a grúz fejedelem megrendelő levele, s más általa készített munkák megrendelése, mestere, Bleau úr nevére szól. A drámában a nyomdász és kultúr munkás elfedi Tótfalusit az író. A műfajilag nehezen meghatározható *Mentséget* méltán tarthatjuk az erdélyi feudalizmus vádiratának, és a feltörő személyes indulatok korhű megörökítőjének. De műve inkább műveltségének, mintsem írói szándékának, vagy tehetségnek tulajdonítható. Az emlékiró és az író megjelölést óvatosabban

⁵⁵ Történeti drámák II. 172.

kellene használnunk. A marxista irodalomtörténetírás újabb eredményei lényegében nem változtattak a Németh László alkotta képen, inkább a fejlődés menetébe illesztették bele szerevesebben, az osztályhatárokat húzták meg erőteljesebben s jobban kiemelték az erdélyi uralkodó osztály felelősségét.

A történelmi drámák sorát Apáczai (1955) zárja be. A felszabadulás óta eltelt tíz esztendő alatt a marxista szellemű kutatás lényegében kialakította a nagy tudósna és a magyar művelődés harcosának korszerű értékelését, kissé eltúlozva — mint Bán Imre monográfiájában megállapítja — eszmei tudatosságának mértékét, „nem számoltunk eléggé a puritánus vallásos ideológiának Apáczai egyéniségét, világnézetét kialakító igen jelentékeny hatásával. Igazán jelentőset kartézianizmusával, a világi tudományosság megbecsülésével, demokratikus egyházi és politikai elveivel, pedagógiai reformterveivel hozott, de mindez a puritánus eszméin belül, velük egyensúlyban alakult ki.”⁵⁶

Ha a polgári és a marxista kutatás eredményeihez mérjük Németh László drámáját, megállapítható, hogy lépést tartott a tudományos fejlődéssel. Mindenekelőtt történelmi látásmódjának folytonos tisztulása emelendő ki. Jól érzékelteti Apáczai életében azt a mozzanatot és szerepet, melyet a környezete fölé emelkedő tudományos és erkölcsi kiválósága játszott. A fejedelem jelenlétében folytatott nyilvános vita az új rector-professzornak, Basire-nak a puritánusok elleni erélyes támadása volt, s II. Rákóczi György csak fenyegetéssel tudta Apáczai szellemi felülkerekedését megakadályozni. A puritánizmus vitája mögött jól látszanak a drámában is a fejedelem körül, a főúri rend nevében fel-felszólaló osztályérdekek, és a másik oldalon csoportosuló népi—polgári erők ellentétei. Apáczai elismerte presbiterianus voltát, de tagadta az independentizmust, melynek véres árnyát a királygyilkosságtól megrettent Basire festegette a fejedelem előtt. Ebből is érthető, hogy Apáczai puritán tudatosságból fakadó kijelentésétől — „Nem csodálom, ha lefejezték a királyod. Aki veled fürdette a lelkiismeretét”⁵⁷ — valóban távol áll az angol eseményeknek a magyar viszonyokra való átvetítése. A dráma megőrökíti a feudális erdélyi társadalom osztályellentéteit is. „Meg amit a székely közemberekkel tettek az urak gyermekkoromban. Akit nyársba nem húztak, orrát, fülét, vág-ták, de a nyaka bőrét, meg a szája szélét is velenyűzták. Tudom, mert apámat is akkor kínozták meg” (71.) — példázódik Máté a diákok előtt. Boros János, a „vitalitás korának” egyik főkapitánya, keserű tapasztalatokat szerez az erdélyi művelődés előrehaladását a nemességtől váró Apáczainak.

Apáczai: Mert kegyelmed bölcs világi emberként mindig a maga javát nézte.

Boros: S kegyelmed kiét?

Apáczai: A nemzetét.

Boros: A nemzet? Hol van az Apáczai uram? A csillagokban.

A harmadik felvonástól a dráma Kolozsvárott játszódik tovább. Bán Imre kimutatja, hogy ez az időszak Apáczai lendületes alkotó pályának nehéz, küzdelmes, de termékeny és felfelé ívelő szakasza volt. A drámában sötétebb színekben elevenedik meg kolozsvári élettörténete. A befejező jelenet tragikus esése az *Eklézsia-megkövetés* záró akkordjára emlékeztet, de Bán Imre véleményével ellentétben nem érezzük, hogy ez a mű alapkoncepciója lenne. „Ha tudtam volna” — inkább a művészi megoldás eléggé érthető eszköze, mellyel ellentétben ott áll erős, szilárd haladó egyéniségének jellemrajza, s annak — a reális társadalmi körülmények által hitelesített — tudata, „hogy nem volt más utam”. Németh László történelmi drámáinak útját követve nem tűnik idegennek ez a megoldás. Az emberi és nemzeti haladásért harcoló hőseinek pályáján hol erősebben, hol kisebb mértékben észlelhető e tragikus esés, melyet az egyre világosabban ábrázolt társadalmi viszonyok és a visszahúzó erőkkel szemben küzdő, Németh László-i konokssággal megformált drámai alakok ellensúlyoznak. A magyar fátum látása éppen

⁵⁶ Apáczai Csere János. Bp. 1958. 599.

⁵⁷ Történelmi drámák II. 38.

drámáinak művészi fejlődése folyamán tisztul meg az irracionális elemektől, a társadalom fejlődésének osztálytartalmú szemléletének hatásaképpen, melynek nyomai egyes regényeiben, korábban a *Bűnben*, majd az *Iszonyban*, méginkább az *Égető Eszterben* lelhetők fel.

Bár ez a tisztuló folyamat korántsem látszik egyértelműnek, mégis nagy jelentőségű Németh László magyarság szemléletének és átalakult történelmi látásmódjának megítélése szempontjából. A felszabadulás után sajnos nem követhették újra egymást az önbírálatot és új irányt jelző tanulmánykötetek, s így említett regényein kívül, drámáira s készülő tanulmánykötetének előszavára kell szorítkoznunk.

A háború előtti és alatti tematikájának, műlt szemléletének általános karaktere, az általa használt faji kategória keretében állandóan sugalmazó kérdés — hogyan lehet megmaradni magyarnak — a nagyhatalmak összecsapásának viharában. A faji koncepció levegőben lógó téziseire épített írások nem tudtak reális kivezető utat mutatni. A védekezésül használt, eklektikusan összegyúrt nemzeti specifikum Németh által való kifejezése és felhasználása illuzórikussá vált a „bartóki mintá”-val szemben. Hiába törekedett e faji specifikumot hordozó alakok európaiságára lépten-nyomon utalni — mivel a nemzeti jelleg meghatározásában még a számottevő tényezőket is a faji jegyek szolgálatába állította, s döntő mozzanatokat mellőzött — magyarság és Európa viszonylatban a provincializmus árnyéka is rávetődik különböző fokon és módon még az olyan alakokra is, mint Bethlen Miklós, Berzsényi vagy Kemény.

A felszabadulás utáni évtized műveit vizsgálva, megállapítható, hogy a speciális faji problémáról érdeklődése — a korábbi szálakhoz fűződve — egyre inkább a nemzeti s az általános emberi haladás tematikája irányába fordul. Az előbbire vonatkozólag részleteiben is helytállóan állapítja meg Sőtér István, hogy társadalmi drámáiban már korábban új irány és új tájékozódás kezd kibontakozni s a „külön út”-tól mindinkább közelebb kerül a történelem útjához.⁵⁸ A — van magyar sors —, a módosult történelmi szemlélet analízisében az osztályokra bontott általános nemzeti fejlődés rajzában elveszti faji mitoszát, hogy az maradjon meg e koncepcióból, ami a történelmi realitásoknak is megfelel.

Az *Eklézsia-megkövetés* és az *Apáczai* már ennek a példája, s a faji koncepció homályának oszlása után szemléletében lemérhető közeledése a marxista történelmi felfogáshoz. Felmérül azonban a kérdés, igazi drámai alak-e Misztótfalusi vagy Apáczai? Hol van a történeben lüktető erő, a drámai mag. Anélkül, hogy részletesebb elemzést adnánk, vitásnak tekintjük e drámai felfogás jogosságát a művészi megformálás eredményeinek ellenére is. Inkább túlságosan is felnagyított, de még így sem egészen hitelesített drámaiságról van szó, mintsem valóban kiaknázható drámai lehetőségekről. Bizonyos vonatkozásban elmondható ez a *Széchenyiről* is. Vajon nem a magyar fátum mélyen bevésődött nyomait hordozzák e darabok, az elmaradt, visszahúzó társadalom és a kiváló, egyben a haladást képviselő egyének tragikus színezetű párharcában, ahol e hősök már nem egy elvont faji közösség, hanem egy realisabb, de jellegzetessé tett nemzeti sors ábrázolói?

Az emberi boldogulásért küzdő, az európai művelődés kiemelkedő alakjainak megmintázásában hasonló művészi megoldásokban ez a látókör tágul ki, hogy VII. *Gergelytől*, Husz Jánoson keresztül, II. Józsefet is ideértve, *Galileiben* érjen el művészetének eddig legmagasabbra ívelt pontjára, az európai horizontra. A saját korukban meg nem értett gondolkodók, művelt fők monológjaiban ott vibrál a meg nem tagadható Németh László-i szellem. A társadalmi háttér hiteléből táplálkozó fátumszerű sors és az egyén párviadalában az elbukó, reformer marad alul, és sajátos módon minden drámájában legyőzetik. A megoldást, melyet a felszabadulás előtti műveiben Németh nem tudott megjelölni, történelmi drámáiban sem érezzük elfogadhatónak. Remélhető, hogy új műveiben annak a teljesebb látásmódnak további fejlődéséről kapunk értékes dokumentumokat, melyet társadalmi és történelmi drámáinak s az *Égető Eszternek* fejlődésvonala jelez.

⁵⁸ Népszabadság. 1958. szept. 21. Németh László Társadalmi drámái.

A *Magyar műhely* című készülő tanulmánykötetének megjelent bevezetője azonban nem jogosít fel a teljes bizonyosságra. Első látásra úgy tűnik, hogy a „mély-magyarság” újra felbukkanó motívuma mintha visszakanyarodást jelentene a korábbi faji koncepcióhoz. De kiadatlan tanulmányaiból az is kiderülhet, hogy itt a „mély-magyarság”-nak, a régi terminológia megtartásával, egy lényegesen módosult új tartalmú felfogásával állunk szemben, s hogy ez a magyar jellegnek már nem a korábbi faji jegyekkel történt meghatározása, hanem a szocializmus eszméinek keretén belül, az általános emberi fejlődéssel egybeeső nemzeti karakter egyénien értelmezett kifejezése.

Л. Хонн:

ЛАСЛО НЕМЕТ И «БЫВШАЯ ВЕНГЕРСКАЯ НАЦИЯ»

Сочинение рассматривает взгляды и статьи Ласло Немет о старой венгерской литературе, ту территорию его работы, которая наиболее связана с ключевым вопросом его литературного взгляда. Ядро его концепций, а также его противоречия состоят в особом понимании им литературы и расовых особенностей. Так как решающую точку зрения общественно-литературного развития определяет коллективно-расовое воззрение, его концепция, несмотря на отличные частичные достижения, остаются ниже научного уровня. Очищение его историзма и взглядов, которое нашлось ранее в его общественных драмах и которое потом параллельно можно проследить в его исторических драмах и романах, показывает, что писатель идет дальше расового воззрения. В годы после освобождения интерес писателя с специфических расовых проблем, присоединяясь к ранним нитам, поворачивается к другим темам: к исторически правильному национальному прошлому, к общему человеческому прогрессу. В драме «Галилей» писатель поднимается на высшую точку своего мастерства, на европейский горизонт. Но трагичный вывод его драм показывает, что очищение мировоззрения автора еще не произошло во всем одинаково. Мы предполагаем, что дальнейшее развитие его мировоззрения покажут его будущие произведения.

PÉTER LÁSZLÓ

ADATOK JUHÁSZ GYULA ÉLETRAJZÁHOZ

Megsebesülése

„Az egyetemen 1905 őszén lezajlott tüntetésen a jobb kezén megsebesült. Akkor a Dollinger-klinikára vitték s egy alapítványi ágyon kapott helyet. A műtétet Dollinger professzor maga végezte. Gyula ezután hazajött Szegedre, itt már nem volt szüksége orvosi kezelésre, de jobb kezét sokáig nem bírta használni és megtanult bal kézzel írni.” Röviden így mondja el 1956 októberében Juhász Gyula megsebesülésének történetét a költő húga, Király-König Péterné, Juhász Margit.¹ Őcse, Juhász Endre hasonlóan így emlékezett: ő is 1905-re tette az eseményt, összefüggésbe hozta az orosz forradalommal, s részletesebben elmondta, hogy a költő órára igyekezve találta szembe magát a rendőrökkel; fölszólítás nélkül sújtott le rá a rendőrkard, amely „feje elé tartott jobb kezének mozgató inait átmetszette (tehát nem is kardlapozás volt)”. Ő is elmondja, hogy Dollinger professzor hajtotta végre „a fájdalmas és hosszadalmas műtétet, az elvágott inak összekapcsolását, amivel kezének munkaképességét megmentette. Azonban még hosszabb ideig nem tudott írni jobb kezével, s így kényszer-szünetre hazajött Szegedre. Minthogy az írás ekkor már életszükséglete volt, megtanult bal kézzel írni, rajzolni.”²

Juhász Gyula 1918 őszén, közvetlenül az októberi forradalom előtti napokban így emlékezett vissza megsebesülésére: „Jobb kezemen, amellyel e sorokat reménytől remegve írom, már nem sajog az a régi éles kardvágás, amelyet egy lelkes tüntetésen az egyetem folyosóján kaptam. Akkor is Goethe Faustja volt a kezemben, amelyet szegény, nyomorgó rendőrlegények felelőtlenül megvagdostak.”³ Később, néhány évvel a halála előtt pedig így mondta el emlékeit: „A pesti utca tüntetett a választójogért. Babits Mihállyal együtt valami magánórán voltunk és hazaindulóban kerültünk a forrongó utcára. Gyanútlanul, békésen, mit sem sejtően léptünk ki a kapun és a tüntetés legtüzesebb közepébe kerültünk éppen abban a pillanatban, amikor egy rendőrszakasz parancsnoka attakot vezényelt. A rendőrkardok suhogva röptek a levegőbe és csaptak le a tüntetőkre. A fejemre és a hátamra is jutott néhány laposvágás. Az egyik kard, akarva vagy akaratlanul, az élére fordult és úgy érte a kezemfejét. Ebben a kezemben éppen Goethe Faustjának egyik kötetét tartottam és emeltem pajzsul a fejem fölé a vagdalkozó, csapkodó rendőrkard ellen. A kard mély sebet ejtett a kezemen és láttam, hogyan borítja el a vérem néhány pillanat múlva a nagy német előd remekművét. A legcsodálatosabb az, hogy Babits Mihály sértetlen maradt, ő egyetlen ütést sem kapott.”⁴

Emőd Tamás is megemlékezik e sebesülésről a költő-társ emlékére írott versében:

És egyszer Jézus lehajolt a fáról,
S megsimogatta kezén azt a régi
Sebhelyet, amit lovasrendőrkardtól
Kapott egy attakon...

(In memoriam Juhász Gyula)⁵

¹ Idézi PÁSZTOR JÓZSEF: Juhász Gyula. = Beszélő házak. Szerk. HATVANY LAJOS. Bp. 1957. 112.

² JUHÁSZ ENDRE: Juhász Gyuláról. Újszegedi Textilmunkás 1955. ápr. 26. Ugyanő: Elő közelségben. Tiszatáj 1958. április.

³ JUHÁSZ GYULA: Októberi ifjúság. Délmagyarország 1918. okt. 27. (Vezércikk.) = Juhász Gyula: Örökség. Bp. 1958. I. k. 115. Vö. KISPÉTER ANDRÁS: Juhász Gyula. Bp. 1955. 38.

⁴ Esti Kurír 1940. máj. 17. A Szegedi Fiatalok látogatása alkalmával is elmesélte a költő megsebesülésének történetét. Vö. FEJA GEZA, Magyarország 1934. márc. 21. — MAGYAR LÁSZLÓ, Magyar Hírlap 1934. ápr. 1. — TOLNAI GÁBOR, Kortárs 1958. április. 545.

⁵ A Reggel 1938. márc. 28.

Révész Mihály, a két utóbbi adat birtokában úgy vélte, hogy a dolog a budapesti munkásság egyik véres választójogi tüntetésén történt, mégpedig nem 1904-ben, hanem inkább 1914-ben. Összefüggésbe is hozza ezt a költő *Sebesült munkás a Rókusban* című versével.⁶

Sajnos, az emberi emlékezet igen korlátozott. Az irodalomtörténetben, azt hiszem, mindig tanulságos, intő példáként fogjuk eztán emlegetni Hegedűs Nándor „detektívmunkáját”, amellyel a kortársi emlékezet annyi legendáját, jóindulatú kiszínezését, tévedését leplezte, szembeállította az adatokkal, lerögzítette a tényeket.⁷ Ezt kell tennünk nekünk is most, ha tisztán akarjuk látni a költő megsebesülésének történetét, még bizonyos fokig magával a költővel szemben is. Mert ő is téved — vagy tévedett, költött a szavait tolmácsoló újságíró — amikor a választójogért folyó tüntetésről beszélt, amikor úgy emlékezett, hogy az egyetem épületéből kiment az utcára s ott érte a kardvágás. A többiben viszont nem tévedett, a kardlapozás történetét híven őrizte meg számunkra.

Ott kell kezdenünk, hogy Tisza István 1904 őszén elhatározta: a megerősödött ellenzék, mely akadályt jelentett neki a Habsburgokat kiszolgáló politika alkotmányos látszatú megvalósításában, letörni. Elsősorban az osztrák érdekeket képviselő újoncjavaslat kudarcát, melyet még Tisza elődje, Széll Kálmán terjesztett a parlament elé, készítette a kormányt az ellenzék erejének erőszakos megtörésére. Az 1903 júniusában, az ellenzék letiprására kapott megbízatással miniszterelnökké lett Tisza a „Küzdelem a parlamentarizmusért” jelszóval, a házszabályok szigorításával akarta korlátozni a megerősödött ellenzék erejét. 1904. október 7-én, a parlamenti ülésszak előtt, az ugrai választókhoz intézett nyílt levelében jelenti be szándékait. A képviselőház megnyitót ülésén Kossuth Ferenc felszólította a kormányt, hogy a házszabályreform helyett a választójog reformját tűzze inkább napirendre. Tisza ragaszkodott a házszabályreform sürgősségéhez, elsőbbségéhez. A házszabály-revizio javaslatát november 15-én Dániel Gábor terjesztette a képviselőház elé. Az ülés már ekkor zajos volt. Másnap Apponyi Albert kijelentette, hogy a javaslat erőszakos elfogadtatása esetében az új házszabályokat nem fogja kötelezőnek elismerni. Ezt Kossuth Ferenc és az ellenzéki pártok más vezérei is magukévá tették.⁸

November 18-án történt a döntő összefütközés.⁹ Az ezen a napon lezajlott viharos ülésen az ellenzék Tiszát nem hagyta beszélni, állandó közbekiáltásokkal, zajjal akadályozta felszólalásait. Gyakori volt a dulakodás; Rákosi Viktor papírvágó ollóval hadonászott, vele szemben Sulyovszky Dezső székkel próbálta magát védeni; úgy választották szét őket. Tisza, „technikai obstrukcióval” vádolta az ellenzékét. Szerinte a tárgyalások lehetősége megszűnt, két dolog marad hátra: vagy a sorsára bízni az országot, „vagy véget vetni az egész komédiának”. Ezután olyan zúrzavarban, amelyben senki sem értett semmit, a házelnök megszavaztatta a Dániel-féle házszabályreformot a többségben levő s erre nyilván előkészített kormánypártiakkal. Erre dulakodás támadt, könyveket, tintatartókat, sőt egy széket dobáltak az elnök felé, a terem közepén pedig egymásnak estek a képviselők. A nagy zajban Tisza a házelnöknek átadta a király kéziratát. Rákosi Viktor ki akarta tépni a kezéből, de a kormánypártiak megakadályozták. Az elnök fölolvastatta a király leiratát, amely az 1901-ben megnyílt országgyűlés harmadik ülésszakát berekesztettnek nyilvánította. Az ellenzék, Kossuth Ferencel az élén, tiltakozott. Az után hatalmas tömeg vette körül az ellenzéki képviselőket, s együtt énekelték a Kossuth-nótát. „Ami törvénysértést, ami alkotmánysegést, ami erőszakot fegyver nélkül a törvényhozásban kormány elkövethet: azt gróf Tisza István kormánya ma mind elkövette” — írta vezércikkében Eötvös Károly.¹⁰ — S így folytatta: „Összedöntötte a házszabályokat megölte a szólásszabadságot, megsemmisítette a kormányzat ellenőrzését, halálosan megbénította a törvényhozás ellenzéki pártjait.” S Adyhoz hasonló átkokat szór a geszti gróf fejére: „Áruló lelkű és gonosz indulatú magyar. Gyűlöli fáját, nemzetét. Elszánt, hidegvérű orv a Habsburgok kezében.”

Másnap az ellenzéki pártok közös harcra szövetkeztek. Az egész ország forrong, mindenütt tiltakozó gyűlések, fölvonulások, nyilatkozatok és táviratok: Az első között Szeged hirdeti meg tiltakozó gyűlését. Kolozsvárott az egyetemi ifjúság tüntet; az ellenzéki professzorok — köztük Apáthy István — lakása előtt ovációt rendez; a professzorok beszélnek az ifjúsághoz. Hús főből álló lovasrendőr alakulat szétzavarja őket.¹¹ A pesti egyetemen is mozgolódik az ifjúság. Tüntetnek, fölvonulnak, meghógolyózzák a rendőröket; négyüket hosszas dulakodás után bekísérik.¹² Ez folyik egész héten.

⁶ RÉVÉSZ MIHÁLY: A költő és a munkások. Juhász Gyuláról. = A munkás könyve. Bp. 1943. 70.

⁷ Vö. HEGEDŰS NÁNDOR: Ady Endre Nagyváradon. Bp. 1956.

⁸ Vö. A magyar nép története. Bp. 1951. 370. — GRATZ GUSZTÁV: A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918. Bp. 1934. 2. k. 46–52.

⁹ GRATZ: i. m. 53. — Pesti Hírlap 1904. nov. 19.

¹⁰ EÖTVÖS KÁROLY: Az alkotmány vége. Pesti Hírlap 1904. nov. 19.

¹¹ Pesti Hírlap 1904. nov. 21.

¹² Uo. nov. 22.

DULO CSAI TÁK UTÁN.....

Juhász
Gyula
1964

Elefánt Olasz

Pozis János
ajándékos
Kovács János
Kovács János

Pozis

Kovács János
Kovács János

Orbán János
Kovács János

Moray János

Langer János

Adasdy László

Barkóczy János

Szűcs János

Gyurcsán János

Balogh János

Sz. János
Kovács János
Kovács János

Guthrie's English

Buckapest.

Egyetemre költözés III. Pál u. 2. földn. 4.

naploček Rdečink

Speiburg Feigdalms

Kademachergruppe

Handwritten: Merodon
Tancas, Kunturay, Jiraf

Endrödi Bela

Partener Ind

James H. Thompson

June 20/02

Presidents

S.O.
OTT ESEH ER ER, A HATG NEZETEN

Szombaton, november 26-án délelőtt az egyetemi ifjúság küldöttsége fölkereste Demkő György rektort, két kérést terjesztve elé. Egyik, hogy engedélyezze a másnapra tervezett nagy demonstráción, az ellenzék nagygyűlésén az ifjúság szónokának beszédét; másik, hogy a zavaros események miatt zárva tartott főkaput nyitassa ki. A rektor a döntést a tanácsra hárította, majd tanácskozás után a második kérést elutasította. Erre az ifjúság az aulában gyülekezett, megbeszélni a teendőket. Időközben rendőrök fogták körül a központi egyetem épületét. „A délelőtti folyamán — szól a hivatalos rendőri jelentés¹³ — az egyetem rektora a IV. ker. kapitányságtól sürgősen rendőri kirendeltséget kért, mert az ifjúság az épület főkapuját be akarja törni. Erre Laky Imre és Fasching segédfelügyelők vezetése alatt 30 rendőr vonult az egyetem elé. Az épület Szerb utcai sarkának első emeletéről a rendőrök megjelenésére záporoként hullott a szén és koksz, amely az arra járókéló békés polgárok életét is fenyegette. Erre a rendőrség behatolt az egyetem belsejébe, az erre vonatkozó parancsot Jeszenszky Gellért ker. kapitány adta ki. Az ifjak a rendőrséget a folyosókon is bántalmazták, sőt az egyik hallgató Laky Imrét tetleglen inzultálta, amire Fasching segédfogalmazó az illetőn lovagkorbat csával végigvágott. Erre az ifjak a rendőrökre rohantak, akik kénytelenek voltak kardjukat használni és az ifjúságot az épületből az utcára szorították.”

A lapudósítók persze nem a rendőrök szemével nézve írják le a történeteket. Elmondják, hogy a rendőrök provokálták az egyetem körül a diákokat, lelökdösték őket a járdáról, szétkergették kisebb csoportjaikat is. Erre valóban elkezdtek dobálózni a hallgatók, s az egyikük egy széndarabbal Jeszenszky kapitányt találta el. Erre egy csapat rendőr — félrelökve a kapuból az altisztet és néhány hallgatót — benyomult a Szerb utcai kapun az épületbe. Bent az előadások folytak, sőt a díszteremben éppen doktorrá avatási ünnepségeket tartottak. A fölháborodott ifjúság oda menekült. Az avatásnak épp vége lett. Tóth László joghallgató a rektorért kiáltott, hogy az ne tűrje a rendőrök törvénysértését. Egy rendőrtiszt nyakonragadta, hogy elhallgattassa, s a rendőrök lefogták. Társai viszont segítségére siettek, mire a tiszt korbáccsal arcukba csapott. Erre egy fiatalember arculütötte Laky felügyelőt. Most kardot rántottak a rendőrök és kivont karddal rohantak a jelenlevőknek. Hegedűs István egyetemi tanár, Prohászka Ottokár teológiai tanár, Kiss János hittudományi kari dékán, akik a rendőrök elé álltak, hogy tiltakozzanak, félrelökték, letiporták. A doktoravatás nőközönségével sem törődve rontottak a rendőrök az ifjaknak. „A sebesültekkel a pincékbe és az egyetemi templomba siettek, míg nem a mentők is megérkeztek két kocsival. Juhász Gyula segédtanár akkor csapták fejbe orv módon, amikor Alexander előadóterméből jött lefelé. Másfél centiméter mély és 6 cm hosszú vágást kapott a karjára s éles fejsebet. Hegedűs tanár mentette meg a további inzultustól.”¹⁴ A *Szeged és Vidéke* így fudja: „Juhász Gyula segédtanár fején és karján mély sebeket kapott, úgyhogy a klinikán vették ápolás alá és sebeit ott varrták össze.” „Juhász segédtanár is, aki mitsem sejtve éppen előadásról a harmadik emeletről jött le s akit a fején és kezén összevagdaltak, a templomba menekült és onnan vitték a klinikára.”¹⁵

A *Pesti Hírlap* szerint négy sebesültnek nyújtottak a mentők segítséget; abból, hogy csak három nevet említ (Nagy Lajos, Dénes Árpád, Kéri Sándor; valamennyi fejsebet kapott) arra kell következtetnünk, hogy Juhászt tartja a negyediknek, kiről előbb hosszabban már szólt. S hozzátesszi a tudósító: több sebesülés is történt, de ezek a klinikán kerestek segítséget. Egyébként a mentőkön kívül Dollinger Gyula professzor is kivonult asszisztenciájával a helyszínre, de állítólag már nem volt szükség munkájukra. A rendőrök ugyanis még a sebesülteket is üldözték, így a helyszínen nem maradt senki. Lóczy Lajos bölcsészkar dékán is hasztalan próbálta megállítani a rendőr-attakot. Csak a rektor megjelenésére és közbelépésére sikerült véget vetni az atrocitásnak. A rektor azonnal bezáratta az egyetemet.

Mindez negyed 1, fél 1 tájban lehetett. Utána összeült az egyetemi tanács, majd délután 3 óra felé a rektor és a bölcsészkar dékán a Szerb utcai kapun kijöve az odagyűlt ifjúságot rendre, nyugalomra intette, s ígérte, hogy vizsgálatot kér a rendőrség fölöttes hatóságától. Miközben a rektor beszélt, újból megjelent egy szakasz rendőr. Demkő és Lóczy erre kocsiba ült és elhajtatott. A rendőrök fölszólítására az ifjúság széteszlott.¹⁶

Vasárnap, november 27-én, hatalmas ellenzéki tömeggyűlés volt a Vigadóban: Kossuth Ferenc, Apponyi Albert, Vázsonyi Vilmos, Hock János beszélt, utána tüntető fölvonulás volt a belváros utcáin. Ugyanakkor a szocialisták a Tattersallban tartottak nagygyűlést, melyen szónokaik, Bokányi Dezső és Grosszmann Miksa, elhatárolták magukat mind a kormánypárttól, mind az ellenzékétől. Határozati javaslatuk kimondja, hogy a proletariátus szempontjából

¹³ Rendőri erőszak az egyetemen. *Pesti Hírlap* 1914. nov. 27.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Rémuralom. Vérengzés az egyetemen. *Szeged és Vidéke* 1904. nov. 27.

¹⁶ *Pesti Hírlap*, i. h. — Vö. még: Egyetemi Lapok 1904. dec. 1.

nem a hárszabály körüli harc a jelentős, hanem a választójog, s a Szociáldemokrata Párt ezt tűzi ki közvetlen harci föladatnak.¹⁷

Oláh Gábor Juhász Gyuláról szólván megemlíti az egyik debreceni lapban megjelent cikkét amelyért Juhász megnehezített Oláhra.¹⁸ Oláh pesti útjáról számol be ebben, s leírja, hogy fölkereste régi egyetemi társait a Diákotthonban. Így folytatja: „A kis Juhász Gyula kamarájába nyitottam be. Mosolyog a kis gnóm, mint ahogy szokta. Nem is hinné az ember, mennyi lakik abban a ferde kis főben. Szegedi termés, jó termés. A deszkaasztalnál elenyelgünk öregek és fiatalok. Látom egyszer: a kis Juhász jobb kezén nagy forradás vereslik. Kérdelem: mi az? A budapesti rendőrök vágják össze a télen, mikor berontottak az egyetemre. Szegény kis Juhász, úgy megijedt ártatlan létre, hogy nem mozdult se té, se tova; a buta rendőr kardja meg vágta, míg csak állta. Sokáig nyomta a kórházban Nietzsche, Taine, Baudelaire és Ibsen nagy ismerője. Ebcsont beforr; a kis Juhász pereli a rendőrséget; már ígértek is neki hatvan pengőnyi kárpótlást. Lehet, kap tizenöt koronát.”

Érdekes még, hogy a tüntetés hírére hogyan reagált az ekkor Bécsben tanuló Kosztolányi Dezső. Unokaöccséhez, Brenner Józsefhez (Csáth Gézához) másnap, nov. 27-én írja többek között: „Ó, édes magyarok! Ez a magyar nép, a maga született vakágában s túlzó féltelenségében!... A derék magyarokról volt szó, kik kiabálnak szépséges nyelvükön s vért folynak Budapest utcáira. Azért lep meg ez a jelenség s azért szöge le most úgy, mert nemrégiben láttam itt egy osztrák tüntetést. Mily rosszul ment ez, uramisten, szánalom volt nézni...”¹⁹

Ez tehát Juhász Gyula megsebesülésének hiteles története.²⁰ Csak közvetve volt köze ennek az áldozatnak a munkásosztály harcaihoz: úgy, hogy a harc lényegében egybeesett a munkásosztály érdekeiért vívott küzdelem irányával, mégha a kiváltó oka ennek valóban kisszerű, elterelő jellegű is volt. Juhász Gyula szubjektíve sem volt érdekelve benne, hiszen mint maga is mondotta, csak véletlenül keveredett a bajba. Am mégis: jelképes értelméből mindez mit sem von le. Utólag a költőben is tudatosult a megsebesülés szimbolikus értelme, azonosította ezt a nemzet, a nép jogaiért vívott harccal, s e harc kis részének tudva be, joggal emlékezett rá büszkén 1918 forradalmas napjaiban.

Az 1905-ös orosz forradalom

A századforduló óta költőink „vigyázó szemüket” nem csupán Párizsra vetették, hanem immár Moszkvára, Oroszországra is, ahol „a föld dübörgött” — ez nem József Attila képe még,¹ hanem Ady, aki egy cikkében már 1902-ben leírta!² —, vajúdott a világ, valami ismeretlen újra készülődött. S 1905-ben, amikor az első proletárforradalom megrettentett minden monarchát és fölszított minden forradalmi parazsat Európa-szerte, a magyar költők zöme — kicsinyek és nagyok — nem csupán a cárizmus, a mindenfajta önkényuralom ellen vívott harc mellé álltak, de egyúttal fölismerték benne az időszéri művelőik, a szükséges magyar forradalom tanulságát is. Nemcsak Ady,³ de Kiss József, Ábrányi Emil, Rudnyánszky Gyula, Peterdi Andor, Farkas Antal s még sok kisebb jelentőségű — de a kor áramlatait éppen ezért tán még inkább tükröző — költő és író is kifejezőjévé vált műveiben az orosz nép nagy ügyével való rokonszenvnek, nemegyszer harcos, forradalmi azonosulásának.⁴

Juhász Gyula is fölismeri az oroszországi események világtörténelmi jelentőségét, s versben, prózában, magánlevélben őszinte hittel és bizakodással foglalt állást mellette, a szabad jövődő ígérete mellett, az orosz proletárok és forradalmi demokraták harca mellett, amelytől ő is, mint sokan akkoriban, a magyar függetlenség és demokratikus haladás kisarjadását várta. A passzívna, busongó, szemlélődő, magányos poétának tartott Juhász Gyula ekkori — majd a másfél évtizeddel későbbi, 1918–19-beli — forradalmi pátoszának megértéséhez utalnunk kell gyermekkorra két nagy politikai élményére, a szülői ház két nagy tradíciójára: Kossuth rajongó szeretetére,⁵ s a költő szülőházában megfordult Zoltánka révén, Petőfi

¹⁷ Pesti Hírlap 1904. nov. 29.

¹⁸ OLÁH GÁBOR: Budapesti emlékek. Debreceni Független Újság 1905. jún. 1. (E cikknek a Kéleányi-gyűjteményben meglévő kivágata alapján történt föl kutatásáért KISS FERENC-nek tartozom kszszónettel.)

¹⁹ KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Kosztolányi Dezső. 1938. 131–132.

²⁰ Valószínűleg ennek emléke A 13-s ág című verse is.

¹ JÓZSEF ATTILA összes művei. I. k. Bp. 1955. 177.

² ADY ENDRE válogatott cikkei és tanulmányai. Szerk. FÖLDESSY GYULA. Bp. 1954. 48.

³ FÖLDESSY GYULA: Ady és az 1905-ös orosz forradalom. Irodalmi Újság 1952. nov. 20.

⁴ Vö. Vihar előtt. Elbeszélések az 1900-as évekből. Összeállította és sajtó alá rendezte GERÉB LÁSZLÓ. Bp. 1956. (Az összeállító egy rádióelőadásából kitesztőben az orosz forradalom lírai visszhangját is antológiába készült gyűjteni.)

⁵ Vö. JUHÁSZ GYULA: Kossuth. — Juhász Gyula: Örökség, 2. k. 240.

hívséges kultuszára.⁶ Innen érthető, ha a húszéves költő 1903-ban írott versében Kossuth parasztkatonái kaszából egyesített kardjainak suhogása mellett egy kicsit Dózsa kaszásait, az alföldi aratósztrájkok hevét is ott érezzük:

Learattál édes magyar népem,
Ott az áldás csűröd közepében,
Osztrák finác szemét veti rája,
— Szükség lesz még arra a kaszára!

Meleg idő jár most a magyarra,
Vihar lesz, ha Isten úgy akarja,
De belőle baja másnak támad,
— Tartsd csak készen, népem, a kaszádat!

Bécs felől jön a fekete felleg,
Bécsi rongy lesz, mire innen elmegy,
Aki küldi, mind halálra sárgul,
Hogyha kard lesz a magyar kaszából!

(Magyar népem)

Egyetemi hallgató ekkor, bölcsész a pesti egyetemen, s ismerkedik a modern filozófiával, szociológiai és politikai áramlatokkal, természettudományos és szabadgondolkodó világnézettel, s egyebek között — egy-két cikkéből kitetszően⁷ éppen 1905-ben — Marx tanításai-val is. Forrongó, a múlt minden korhadt, avult koloncától szabadító világnézetébe új színeket olt az első orosz forradalom. A *Szeged és Vidéke*be 1905. július 23-án *A hódító Rihász* címmel megjelent tárcájában kétségbevonhatatlan jelét adja, mekkora jelentőséget tulajdonít az oroszországi eseményeknek. A kor divata szerint írott szimbolikus kisnovella főhőse, Rihász — az akkor híressé vált székely kísérletező repülő, Rihász Sándor mitológiai jelképpé, a haladó magyarság szimbólumává tett alakja — az „Übermensch” égi állatán, az érc-sárkányon a dolgozó és munkás Magyarország fölé száll. A tárca így kezdődik: „Az élet második esztendejében (így számítják az idő futását az első proletárforradalom óta) a hódító Rihász megindult a hargitai havasok aljáról. Hajnal volt, de rózsásabb, fényesebb, fiatalabb, mint a többi, és a hódító Rihász úgy érezte, hogy e pirkadásra nem jó éj soha már. A völgyekben még aludt gyűlölet és szerelem, az új világ napja csak a magányos hegyek homlokára tűzött és az Emberre, aki lám, homlokát a fényes végtelenbe emeli.” A túlbujánzó, nem is mindig érthető jelképekkel terhelt novellából, hogy világnézeti alapja még világosabb, hitelesebb legyen, idéznünk kell még néhány mondatot. „Rihász a szűzen kék égből lecsapott a legsötétebb dóm ormára és acélos kézzel kitűzte rá a Haladás fölírású fehér lobogót.” „Lankadtan, de csüggedés nélkül szállt a nagy gép, ködön át, felhőn át észak felé s egy sötét város sötét palotájára sóhajtván tűzte föl a Szabadság zászlaját a hódító Rihász...”

Haladás és szabadság — e két eszme a tartópillére ennek a „magyar álomnak”, ahogyan írását alcímében maga nevezi a költő.

Aligha véletlen, hogy ezekben a napokban, június 29-én jelent meg *Gotterhalle* című verse, amelyben a császári himnuszot bitók, hóhérok és lakajok képzetével társítja.

Ó szép e zene, mondják. Ámde szebb
A tört sóhaj a haldokló ajakról,
Amely szabad hazáért száll az égbe!
S bár klasszikusnak mondjad e zenét,
Összhangját rontja a halálkiáltás,
A puskadörgés, árvák, özvegyek
Hangos keserve és — a síri csend is,
Amelybe egykoron beléveszett!

Az 1849-re való emlékezés egybefolyik itt az 1905-ös cári vérfürdők, a „véres vasárnap”, a május elsejei varsói, bakui, lodzi, ogyesszai sztrájkok véráldozatainak képeivel.

Augusztus 20-án jelenik meg ugyancsak a *Szeged és Vidéke*ben *Ábrányi Emilnek* című verse, amelyben az orosz forradalom mellett kiáll⁸ költőtársat köszöntve ilyen sorokat olvassunk:

⁶ Vö. Egy ház, Petőfi Zoltán c. verseivel; A kis Petőfi Szegeden, Szeged és Vidéke 1911. ápr. 15. és kibővíve Magyarországon. 1923. nov. 18.; Az el nem hagyott zászló. Borsszem Jankó. 1922. dec. 24.

⁷ Párbeszéd. Virágfakadás. 1905. júl. 1. — Polémia az apostol körül. Szeged és Vidéke 1905. aug. 31.

⁸ ÁBRÁNYI EMIL: Cézár születésnapján. A Nap 1905. aug. 18. Szeged és Vidéke 1905. aug. 18.

A haldokló Cézárak ünnepén
 A lángoló költőnek gratulálók,
 Eszmék után szomjúzó nép szívéen
 A költők lesznek mostan a királyok!
 Remegő cárok a népnek rikoltják
 Az „Ave Caesar” búskomor dalát,
 A fenséges nép visszavívja végre
 A Cézároktól bitorolt hazát!

Ugyane napokban levelet ír Debrecenbe, egyetemi társához és költő-barátjához, Oláh Gáborhoz:

„Kedves Gábor”, — kezdi, s így reménykedik az orosz forradalom hazai kisugárzásában: — a nemzeti renaissance hajnalán üdvözöllek téged... Szabad jövő: ez volt az én álmom, vágyam mindenem; íme, bételik! A maradiságba belecsap a tüzes embernyila és fölfordul minden, ami rothadva teng. A középkor bástyái ledőlnek, a pimasz butaság és buta pimaszság behúzza farkát a „nagy magyar ugaron” is, ahogy Ady Endre barátom kifejezi. Társadalom, politika, erkölcs, irodalom, tudomány, élet és művészet becsületes, szabad, igaz lendületet nyer. Az Ember fog itt élni, dolgozni, dalolni és ünnepelni, küzdeni és győzni, az Ember, és nem a Mágnás, a Gentry, az Úr, a Pap, a Szolga, a Megalkuvás! Becsületes lesz, igen is a tudomány és irodalom is. Gyönyörű dolog lesz élni, élni, élni. Eddig vértanú volt itt a lángész, koldus és vértanú. Ha Petőfinek hívták, csavaroghatott az országúton a kutyákkal, ha Aranynek, kussolhatott az Akadémiában a molyokkal. Igaz-e Csokonai Vitéz Mihály, oda-fönn az égben? Kedves Gábor, én érzem az idők változását, akár Petőfi egykor előreérezte a forradalmat...”

Az első proletárforradalmat azonban 1905 decemberében leverték. Vajon nem a vereség miatti csalódás tükröződik-e az 1906. február 21-én a *Budapesti Napló*-ban megjelent *Kérdések* című versének pesszimizmusában, amely a titokzatos, világot mozgató erőnek tesz szemrehányást:

Talán szived sincs. Közönyös szemed,
 E mély világ titkára rámered,
 S mint kevély jéghegy, csillogva úgy néz le
 Hervadt rózsákra, eltiport vetésre?

Az „eltiport vetés” minden bizonnyal a remélt forradalom sokatigérő jelképe, amint-hogy másfél évtized múlva, a magyar forradalmak bukása után hasonló szimbólummal jelzi a letiprott forradalmaktól várt reményeit (*Terzínák Móra Ferencnek, A vén cigánynak*). S hogy a költő a forradalom legnagyobb ütközetében vesztes orosz forradalmi mozgalom későbbi útját, a munkásság 1906 folyamán sztrájkokkal tovább vívott harcait még ezután is figyelemmel kísérte, jól mutatja 1906. szeptember 6-án megjelent verse, a *Sámson dala*:

— — — — —
 Hej, be örültök

Filiszteusok,
 Kopott élc hallik,
 De keleten már
 Új nap hajnallik.

Recseg az oszlop,
 Ropog a tető,
 Meghalok én, de
 Él a jövődől!

„Lovagias” ügye

1914 november első napjaiban a szegedi városi színházban vendégszerepelt a már akkor neves magyar színész, Hegedűs Gyula. November 5-én és 6-án, csütörtök és péntek este Lengyel Menyhért *Tájjun* című darabjában, 7-én, szombaton és 8-án, vasárnap Planquette klasszikus operettjében, *A cornevillei harangok*ban lépett föl.¹ Az előadások után, máig érvényes színész-szokás szerint, a Kass vendéglőben (a mai Hungáriában) vacsorázott és pihent, üdült föl színészekből, újságírókból verbuválódó baráti társaságban.

* DURKÓ MÁTYÁS: Oláh Gábor — Juhász Gyuláról. ItK. 1954. 229.

¹ Délmagyarország 1914. nov. 4. 6.

Így volt ez november 7-én szombaton este is. A népes éjszakázók között volt ez alkalommal Juhász Gyula is, aki a hétvégére hazajött Makóról, s az egész heti tanítási robot fáradalmáiért a szegedi barátok körében keresett kárpótlást. Ahol színészek és írók diskurálnak, hamarosan irodalomról és színházról kerül föl a szó. „Arról folyt a beszélgetés — mondja a krónika újságíró² —, hogy a magyar drámaírók munkálkodása mennyire hat ki a színészet érdekében és hogy a színész sikerét mennyire befolyásolja a jó szerep, amelynek irodalmi értéke is van. Hegedűs arra az álláspontra helyezkedett, hogy az író köszönheti a sikert a színésznek és a színész produktivitása állapítja meg a darab értékét. Juhász Gyula ezzel szemben ellenkező álláspontot hangzottatott és az erőshangú vitának összeszólalkozás lett a vége. Hegedűs vasárnap két megbízottjával provokáltatta Juhászt, aki szintén megnevezte segédeit. Az affér békésen elintéződött.”

A „lovagias ügy” nem pisztolypárbajjal, hanem jegyzőkönyvvvel zárult. Az érdekes jegyzőkönyv a Kilenyi-hagyatékban volt, mígnem 1940-ben, a Juhász-relikviák rendezésekor ki nem derült, hogy szórén-szálán elveszett.³ Egyesek, akik közel állottak a költőhöz, emlékeztek rá, hogy valaki kölcsönkért és azóta sem jelentkezett vele. Kilenyi Irma hasztalan nyomozott utána. Nemrégiben azonban rejtélyes módon újra fölbukkant: 1956-ban Rónay György tette közzé.⁴ Ebből megtudjuk, hogy a jegyzőkönyvet a Kass éttermében november 8-án, vasárnap délután 3-kor készítették. Jelen volt Hegedűs Gyula megbízottjaként Papp Gábor festőművész és Körmeny Kálmán színész, Juhász Gyula képviselőjében pedig dr. Járossy Jenő ügyvéd és Rehorovszky Jenő újságíró. Hegedűs megbízottai elégtételt kértek „azon sértő megjegyzésért, mellyel Juhász Gyula úr 1914 november hetedikéről nyolcadikára virradó éjjel 1—2 óra között a 'Kass-Vigadó' Kis-Kass étteremben Hegedűs Gyula urat illette”. Mint kiderül, a sértő, mi több: lovagias ügyet provokáló megjegyzés ennyi volt: „Kosztolányi Dezső különb ember és különb művész, mint Ön.”

Juhász Gyula megbízottai a költő nevében kijelentették, hogy „a fenti megjegyzésért, amelyet ő felhevült állapotban mondhatott csupán; bocsánatot kérnek.” Hegedűs Gyula megbízottai ezt elégtételül elfogadták. „Ezzel az ügy a lovagiaság szabályainak megfelelően befejeztett.” A jegyzőkönyvet, a közlő szerint, Rehorovszky Jenő írta.

Érdekessége még az ügynek, hogy korábban a színész (és drámaíró) Hegedűs Gyulát összetévesztették a Juhász Gyulánál is fiatalabb, író és újságíró Hegedűs Gyulával. Vér György idézett cikkében nem nevezi néven Juhász Gyula ellenfelét, csak azt mondja róla, hogy „ma is ismert kitűnő szereplője a magyar újság-irodalmi nyilvánosságnak”. Egy újságkivágás, mely a Kilenyi-hagyatékban van, Az Est „Ma húsz éve...” című cikkecskéjét tartalmazza.⁵ Ez egyebek között a következőket írja: „Hegedűs Gyula, aki ezen a napon szerződött le a Nemzeti Színházhoz, Juhász Gyulával, a Szegeden élő költővel összeszólalkozott. Hegedűs két megbízottja útján provokáltatta a költőt.” Ma már aligha nyomonzható ki, mi volt e cikk húsz év előtti forrása, s hogyan jött létre a párnapos eltérés. Az érdekes az, hogy Kilenyi Irma a lapszélre írta: „nem a színész Hegedűs volt!” A korabeli sajtó azonban a kortársak emlékezetével szemben is kétségtelenül azt bizonyítja, hogy Juhász Gyula egyetlen „lovagias ügyében” ellenfele a nagy magyar színész, Hegedűs Gyula volt.⁶

„Egy óra sarc”

Juhász Gyula egész életében a színház szerelmese volt.⁷ Ott van ez a szerelem legszebb verseiben, mégpedig nem csupán a színházi szonettekben, az Anna-versekben, de számos más költeményének utalásában, hasonlatkincsében is. Am azt már az irodalmi köztudat is alig tudja, hogy a költő színpadi műveket is írt. Még kisdíák, amikor első kísérleteit megírja: 11 éves, amikor Vásárhelyt, Kristó Lajos polgármester névnapján A gonosz mostoha című

² Hegedűs Gyula afférja. Délmagyarország 1914. nov. 10.

³ Eltűnt egy lovagias jegyzőkönyv... Délmagyarország 1940. jún. 14. — A Kilenyi-hagyaték lapkivágására Kilenyi Irma írta alá szerzőként Vér György nevét.

⁴ r. gy.: Egy régi lovagias ügy. Vigilia 1956. június. 336.

⁵ Az Est 1934. nov. 13.

⁶ Az ügy még ma élő tanúja, JÁROSSY JENŐ, akit levélben kérdeztem meg, a valósághoz híven emlékezett. VÖ. BERNÁTH LÁSZLÓ: Vita a kis Kasban. Esti Hírlap 1958. febr. 29.

⁷ VÖ. PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula és a színház. Szegedi Tükör 1954. okt. 28. — nov. 13. Itt idézünk a költő néhány vallomását. 1907. okt. 18-án ezeket írja Rozsnyay Kálmánnak: „Drámámon dolgozom. Mindig ide tartottam. Tömörség: ez az én stílusom és művészetem eleje. Dráma: ez az én törekvésem utolsó szava.” (Napkelet 1937. júl. 1. 443.) Babitsnak írja 1908 novemberében: „Nagyon színházi ember lettem s úgy érzem, mint ilyen fogok élni és meghalni.” (OSZK Kézirattár.) Egy nemrég közölt prózaírást így vall: „En mindig drámaírónak készültem...” (MAGYAR LÁSZLÓ, Film, Színház, Muzsika 1957. szept. 13.)

„verses tragédiája” színre kerül²; 14 éves, amikor — *Calipso* címmel írott s kéziratban ma is meglevő egyfelvonásos „zenedramáját” megírta.³ Első verseskötetével egyidejűleg született „tragikus idillje”, a dantei ihletésű *Paolo és Francesca* című egyfelvonásosa,⁴ majd Várad eleven színházi világa ösztönzi arra, hogy a könnyebb fajsúlyú műfajjal is kísérletezzék. Operettje, az *Atalanta sikere*⁵ után ott írja meg „szögedi idilljét”, a tömörkényi ízeket idéző „Szép csöndesen”⁶ is.

Számos dráma terve is foglalkoztatja: még máramaroszigeti tanár korában Arany Jánosról;⁷ a világháború utolsó esztendejében Zrínyiről;⁸ a húszas évek végén Martinovicsról akar színpadi művet írni.⁹

Petőfi alakját is fölidézi: a *Piltax-kávéház* 1920-ban jelent meg,¹⁰ míg az 1921-ben írott *Petőfi elmegy* c. egyfelvonásosát¹¹ erdélyi színpadra szánta, de előadásra soha nem került Verses drámája, a *Don Quixote halála* a legismertebb, mert ez megjelent prózai írásainak kis kötetében.¹² Állítólag elkészült egy Petőfi-dramája is.¹³

E drámái kísérletek természetesen nem igazi színpadi művek; még amelyek el is készültek és fönn is maradtak, aligha alkalmasak színpadi bemutatásra. Inkább „könyvdramák”, amelyek egy nagy lírikus kezenyomát mutatják e természetétől olyannyira elűtő műfajban is.¹⁴

A kortársak emlékeztében maradt fönn, hogy a költő *Egy óra sarc* címmel egyfelvonásos daljátékot írt, melyet a fővárosban be is mutattak. A kézirat azonban elveszett.

Az egykori színházi újságból megtudjuk, hogy a darabot a budapesti Apolló Színpad 1922. január 4-én mutatta be. A *Szeged* c. napilap munkatársa 1921 szilveszterén többek között Juhász Gyulától is megkérdi, mit kíván az újesztendőre. „Sok zsúfolt házzal szeretném kezdeni — hangzik a tréfás válasz — és egy sarokházzal végezni.” S magyarázatképpen hozzá teszi: „Januárban lesz egy darabom bemutatója egy pesti színpadon.”¹⁵

A *Színházi Élet* 1922. évi 2. és 3. számából rekonstruálhatjuk az egyfelvonásos daljáték mondanivalóját. Ez utóbbi a következőket mondja: „Kedves és tehetséges kis daljáték a gyöngyös az Apolló Színpad januári műsorának. 'Egy óra sarc' a daljáték címe, Juhász Gyula és Losonczy Dezső a szerzői. A szín: Elzász, kis polgári szoba, sok csipke, függöny s könyvek is katonás sorban a polcokon és ripszrgarnitúrák vakító tisztaságban. Idő: Napoleon kora. A császár seregei törnek a városra s a parancsnok egy órai sarcot adott a katonáknak. Rémült

² PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula és Vásárhely. Vásárhelyi Szó. 1956. 3. sz. 28–31. Vö. PÁSZTOR JÓZSEF: Juhász Gyula. = Beszélő házak. Szerk. HATVANY LAJOS. Bp. 1957. 108–109.

³ A Kilényi-féle gyűjteményben. Az egykori írás mellett a költő későbbi szövege: „Tizenégyéves koromban 'alkottam' ezt az első librettót”. Mellette lila tintával a következő ajánlás: „A tizenkilencéves Vajda Mariannának ajánlja az egykori ifjú: Juhász Gyula. 1928. XI. 14”. (Vajda Marianna: Kilényi Irma barátnőjének, Vajda Bélánénak ma is élő leánya.)

⁴ Megjelent a *Szeged* 1924. dec. 25-i számában a következő Előszóval: „Ezt a kis drámái költeményt 1907-ben írtam Szegeden. Makó Lajos elfogadta előadásra, Fodor Ellával és Almássy Endrével a főszerepekben. Közben Makó Lajos meghalt, én Nagyváradra kerültem. A darab sohasem látott színpadot, de nekem ma is kedves emlék, az első szerelem színeivel és tüzeivel, hiszen akkor huszonnégy éves voltam. A szerző.” Állítólag (vö. Délmagyarország 1939. nov. 5.) egyszer, az említett szereposztásban, mégis színre került volna.

⁵ Könyvnyomatos sűgőpéldánya H. e. 5968. sz. alatt a szegedi Somogyi Könyvtárban; egy átdolgozott gépelt szöveggel, valamint eredeti partitúra a zeneszerző DEZSŐ ALFRED birtokában. Bemutatta a nagyvárad Szigligeti Színház 1909. január 16-án, a debreceni színház 1909. április 1-én, a szegedi színház 1909. november 19-én és a soproni színház 1912. október 12-én.

⁶ Megjelent először a Független Magyarország 1909. máj. 30-i számában, majd füzetalakban Nagyváradon 1909-ben (az egyetlen példány, amelyről tudunk, Dutka Ákosé volt, jelenleg a szegedi múzeum irodalmi anyagában) és 1924-ben Szegeden, a Színházi Újság 1924. április 19-i számának mellékleteként. Bemutatta a nagyvárad Szigligeti Színház 1909. március 21-én, majd, a szegedi színház 1924. május 30-án és a makói színház 1924. szeptember 18-án. Szegeden megismételték „a kenyér nélkül maradt szegedi színeszek estélyén”, 1925. szeptember 23-án.

⁷ Szeged és Vidéke 1907. aug. 20. Vö. DURKÓ MÁTYÁS: Oláh Gábor — Juhász Gyuláról. ItK. 1954: 229. — KISPÉTER ANDRÁS: Juhász Gyula. Bp. 1956. 60.

⁸ EÖRSI JÚLIA: Tied a sírig. Szeged 1957. 25., 83., 105. Vö. Zrínyi a költő. Pesti Napló 1918. aug. 25. — Zrínyi, a költő. Új Nemzedék 1918. okt. 19. (= Délmagyarország. 1918. okt. 27.) (J.): Zrínyi a költő. Délmagyarország 1920. máj. 4.

⁹ Szindarab — Martinovicsról. Juhász Gyula viszi színpadra a vértanú életét. Az Est 1928. dec. 18. Vö. KISPÉTER: i. m. 218. — NAGYMIRÁLY SÁNDOR: Fiatalok még itt vagyok. Magyar Hírlap 1936. márc. 1.

¹⁰ Délmagyarország. 1920. ápr. 4.

¹¹ Kézirata EÖRSI JÚLIA birtokában volt. Ezt Juhász Gyulának az Új Élet 1922. dec. 20-i számában megjelent nyilatkozata szerint a Petőfi-centenárium alkalmából a nagyvárad színház számára írta a költő. Előadását az újsághírek szerint (szegedi Hétfői Rendkívüli Újság 1922. dec. 11. és PÓR TIBOR cikke, Szeged 1922. dec. 17.) a román cenzúra megtiltotta. Kiadta a Délmagyarország 1958. okt. 19-i számában és különnyomatban is.

¹² Délmagyarország 1925. dec. 25. Megírásának kelte: „Makó, 1924. szept. 22”. Megjelent a Holmi c. kötetben (1929) is. (149–160.)

¹³ Vö. EÖRSI: i. m. 143.

¹⁴ Ennyiben igaza van EÖRSINEK, amikor arról ír, hogy Juhász nem tudott drámát írni: i. m. 21.

¹⁵ Szeged 1922. jan. 1. Később ezt írta a költő: „Pesten egy verses színjátékot adták tavaly egy hónapon keresztül az Apolló Színpadon és én egyetlen egyszer se láttam”. (A színház és cseleltségem. Színházi Újság 1923. máj. 19.)

asszonyok, polgárok ijedeznek s egy cseléd azzal a hírrel jön, hogy magyar huszárok vágatnak a franciák előtt, nem is emberi a képük, egy szemük van és borzalmas szarvuk a homlokukon. Irtózatos a rémület a szobában, nem tudják, mit rejtse nek előbb a huszárok elől, a hajadon leányt-e vagy a dunsztosokat? De már nincs idő, a hajadonra csak egy selyemkendőt dobna, hogy az alá bújjon s már betér a szobába az ellenség. Az ellenséget Fazekas Mihálynak hívják, Debrecenből került Napoleon huszárai* közé, poéta, Csokonai Vitéz barátja, egy nagyszerű, rajongó magyar és fiatal, daliás, rózsaszínű forgó van a csákóján és uniformisa ragyog a süjtásoktól. Körülnéz a kis szobában s először nem a kendő alá bújt leányt, hanem — a könyveket veszi észre. Amióta a csatateret járja, nem volt könyv a kezében. S a bibliothékában Shakespeare, Molière és — Istenem — Rousseau; csupa ismerős! Fazekas Mihály főhadnagy mit sarcolhatna itt mást, mint Rousseaut. A leány pedig a kendő alól csak nézi az „ellenséget”, aztán virágot dob rá, hogy észrevegye. Bájos szerelmi idill következik most, Fazekas elmeséli, honnan jött, s Amelie — ez a leány neye — már szívesen menne vele a szegény, árva, rongyos Tündérországba, ahol Csokonai Vitéz énekel a borról és a szerelemről. Elcsattan az első csók s elúti az óra a délet: az egy óra sarc letelt. S mit sarcolt Fazekas Mihály? Egy kötet Rousseaut s egy árva csókot. Mert a csóknak nem akad párja. Az öreg elzászi csak elzászinak adja a leányt, idegennek, magyarnak még akkor sem, ha az poéta. Amelie pedig mit tehet: meghajlik az apai szigor előtt. Vitéz Fazekas Mihály főhadnagy pedig hóna alá csapja a Rousseaut, összecsapja a sarkantyúját és megy tovább a világba.

És amíg a kisváros utcáin lángok csapnak fel és vér ömlik az ó-kutak mögül, míg eltiport leányok sikolya reng és csóktól, bortól, vértől részeg martalócok hurcolják a tábor felé az egy óras sarc gazdag zsákmányát, szeliden peng végig a járdán a debreceni költő sarkantyúja. Megy Fazekas Mihály, hóna alatt a zsákmánnyal: Rousseauval, ajkán Amelie csókjával. Megy a költő, megy, nagy utat tesz meg még a Ludas Matyiig.

Juhász Gyula nemes veretű versein cseng ez a történet s Losonczy Dezső muzsikája kíséri. A versekről és a muzsikáról csak a legnagyobb elismeréssel s szinte meghatva lehet szólni, egyformán tehetséges mind a kettő. Kondor Ibolya és Ross Jenő játsszák a daljáték két főszerepét, a huszárt és a kis elzászi leányt. Nagyon kedvesek és tehetségesek, azt a hangulatot tudták adni, amit a költő és a zeneszerző álmottak.”

A cselekmény alapjául szolgáló történeti legenda első forrása valószínűleg Debrecen jeles historikusának a Fazekas Mihályt említő mondatához illesztett lapalji jegyzete, amely ennyit mond: „E jeles emberrel történt főhadnagy korában a következő eset: A francia háború folyásában 1813-dik évben egy francia városba bevonuló osztrák csapatnak szabad sarcolás engedélyeztetett. E csapatban szolgált Fazekas Mihály is. S ő bemegy egy úri házhoz, s annak igen jeles könyvtára szemébe tűnván, a könyvtárból kiszemel egy jeles könyvet, asztal mellé ül, s olvas a könyvből addig, míg eltelik a sarc ideje, s akkor a könyvet visszateszi a helyére, s meghajtva magát kifelé indul. E nemes lelkűségén elámulva a házi úr, erőnek erejével egy értékes zseborát tukmált Fazekasra emlékül.”¹⁶

Innen vette és színezte kissé ki a magyar anekdotakincs szorgos gyűjtőgetője, Tóth Béla,¹⁷ s valószínűleg innen került aztán be a történelmi és irodalomtörténeti köztudatba is. Említi Székfü Gyula,¹⁸ Birkás Géza Montaigne magyarországi népszerűségének egyik anekdotikus bizonyosságaként idézi azt a Surányi Miklóstól vett változatát, mely szerint a sarcoló magyar nemes Montaigne műveit emeli le a polcra.¹⁹ Laczkó Géza ugyanezt a témát még Juhász Gyula előtt A sarc címmel egyfölvonásos vígjátékká dolgozta föl. Az ő főszereplője gróf Bornemissza László huszárfőhadnagy, s a cselekmény 1744 nyarán, Nádasdy elzászi hadjárata során játszódik egy Rajna menti kisvárosban.²⁰

Nem tudjuk, Juhász Gyula ismerte-e Laczkó Géza vígjátékát. A jelenleg Amszterdamban élő Jobbágy Jenő még 1938. október 8-án Kilenyi Irmához intézett levelében²¹ azt állította, hogy a költő az ő prózája alapján írta meg a verses színjátékot. Ezzel egybehangzóan, részletesebben a következőket írta szegedi ismerősehez, Schwáb Józsefnéhoz 1956. augusztus 15-i levelében:²² „1920-ban és 21-ben 4—5 hónapot töltöttem Szegeden és a Corso kávéházban Móra Ferenc (többször írtam a Szegedi Naplóba) bemutatott Juhásznak. Meglehetősen összehatóztunk, aminek következménye volt, hogy ha jól emlékszem, két 'történelmi miniatűr' novellámat... és a teljesen kész 'Egy óra sarc'-ot megmutattam — mint az szokás — a Mester-

* Ez nyilván a Színházi Élet cikkírójának tévedése, hiszen Fazekas a Napoleon ellen küzdő csapatban szolgált.

¹⁶ SZÜCS ISTVÁN: Szabad királyi Debrecen város történelme. Debrecen. 1871. 3. k. 979.

¹⁷ TÓTH BÉLA: A magyar anekdotakincs. Bp. é. n. 6. k. 101—102. A legújabb kiadásban: 1957. 95—96. Másik, gazdagabb változatát egy debreceni kéziratból közölte BARCSA JÁNOS, Itk. 1906. 221—224.

¹⁸ VÖ. JULOW VIKTOR: Fazekas Mihály. Bp. 1955. 55—57., 212.

¹⁹ Magyar történet. 5. k. 202.

²⁰ EPhK. 1942. 292.

²¹ Ny. 1914. augusztus—szeptember.

²² A Kilenyi-féle gyűjteményben, a szegedi egyetem irodalomtörténeti intézetében.

²³ Uo.

nek. A téma Fazekas Mihály kis kalandja volt egy elzászi városban a napoleoni háborúk idején. Juhásznak annyira tetszett, hogy a kéziratot elkérte: 'Mit szólna hozzá, ha átírnám a lírai részeket versebe?' Hihetetlen módon néhány nap alatt elkészült az átírással: nagyon keveset hagyott ki, de hozzá is tett kétségtelenül is — a magyar versdrama legszebb nyelvén! Fölvittem a kéziratot Rózahegyi Kálmánhoz, aki az időben mellékesen főrendező volt az Apollóban, megvette egy oly összegért, ami jelentett valamit (70 K-t fizettem ki Juhásznak) — de mire a darab néhány hónap múlva előadásra került, az infláció elette a pénz értékét jórésben. A kéziratot pedig sose láttam többé: egyszer-kétszer kértem Rózahegyitől, ő Herczeg Jenőhöz utasított, aki igazgatóféle volt az Apollóban — kijelentette, hogy fogalma sincs, mi történt az eredeti kézirrattal, illetve az én gépelt kéziratommal. Juhászé *kézírás* volt ősmert gyöngybetűvel."

Főnmaradt a Kilenyi-gyűjteményben Zilahy Lajos 1922. június 13-án kelt levele, amelyből kitűnik, hogy — nyilván Juhász Gyula kérésére — utánajárt a darab honoráriumának. Kiderül, hogy az Apolló Színpadtól 1000 Koronát küldetett a költőnek. „Itt megnéztem a szerződést — írja Zilahy —, Jobbágy Jenő összesen 3000 koronát vett fel és miután a darab negyvenszer ment, a még esedékes ezer koronát a te címre küldték. Ezeket a dolgokat Jobbággal számold el.” (Egyébként ugyanebben a levelében Zilahy darabírássra buzdítja Juhászt, valami pályázaton való részvételre, melyet augusztus elsejéig Heltai Jenőhöz kell beküldenie. „Ne felejtésd el — írja Zilahy —, hogy ez a babér mellett igen tekintélyes pénz is jelent és veled szemben ez a pályázat könnyen lehetne költői igazságszolgáltatás.”)

Jobbágy Jenő emlékezete tehát a 70 koronát illetően aligha helyes.

A kéziratnak nyoma veszett. Oláh Gábor 1926. nov. 23-án kelt lapjában elkérte Juhásztól, hogy Debrecenben előadassa. „Kedves Gyulám! Említetted, hogy van neked Fazekas Mihály úrról egy kis színdarabod. Nagyon kérek: légy szíves rögtön postára téve elküldeni címemre. Az iskolánk védő szentje Fazekas főhadnagy, jövő év februárjában tartunk emlékünnepet a nevére, akkor szeretném előadatni a darabodat.” Nem tudjuk, Juhász elküldte-e, s előadásra került-e Debrecenben. Ha igen, akkor bizonyára valahol ott lappang — vagy ott veszett el — a kézirat.

Egyszer fölroppent a hír, hogy a szegedi színingazgató, Tarnay Ernő megszerezte a kéziratot és Szegeden is előadja a darabot.²³ Ez aligha bizonyult igaznak. Kilenyi Irma, aki 1919 óta a költő önkéntes „titkára” volt, s ez időtől fogva gondosan gyűjtögette a Juhász Gyulától való és róla szóló dokumentumokat, kéziratokat, megőrizte volna. A költő halála után nagy szorgalommal kutatta az elveszett egyfölvonásost is. Levelezett, s újságíró barátai révén a sajtó útján is kerestette. Eleinte két darabnak hitte: kereste az *Egy óra sarcot*, és külön a Fazekasról szóló „bűbajos” egyfölvonásost;²⁴ később már tudták, hogy e kettő egy, s ezt keresték Wertheimer Elemér színingazgató padlásán, abban a harminc ládában, amely az Apolló-kabaré megszűnésekor került vétel útján a birtokába. A kutatást ösztönözte, hogy a zeneszerző, Losonczy Dezső operát akart írni az előkerülő Juhász-szövegre.²⁵ A nyomozás azonban mindmáig eredménytelen maradt. A költőnek ez az érdekes kis színpadi műve, úgy látszik, végképp ismeretlen marad előttünk.

Halálhíre az erdélyi lapokban

1922 szeptember első napjaiban az erdélyi magyar újságokban Juhász Gyula halálhíre terjedt el. „Először természetesen — mondja az egyik kolozsvári lap, később, miután az álhírt már maga a költő megcáfolta¹ — a szenzációk után lihegő kolozsvári lapokban látott napvilágot a lesújtó hír, két nap múlva pedig a Szamostól kezdve a Brassói Lapokig Erdély valamennyi hírharsonája literszámba ontotta keserű gyászkönyveit, sőt egyik-másik setét bánatában csak odatartotta lapjait a váradi meg kolozsvári újságok alá, úgy, hogy a bús könnyek szóról-szóra átszappantak egyik hasábról a másikra.”

A kolozsvári 5 Órai Újság szeptember 1-i száma vezércikkében foglalkozik a költő halálhírével. Érdemes teljes terjedelmében idézni:²

²³ VÉR György: Vasárnapi konferansz. Délmagyarország 1928. dec. 16.

²⁴ A Reggel 1938. nov. 7.

²⁵ V[ér] Gy[örgy]: Juhász Gyula eltűnt színműve után nyomoznak egy pesti színingazgató padlásán. Az Est 1939. nov. 15.

¹ Cyrano: Juhász Gyula halála és föltámadása. Aki 200 leírt megölt költőtársát és egy kis cifra plágium. Gyilkos [Kolozsvár], 1922. szept. 19. — Az erdélyi magyar irodalomkutatók fődadata a cikk szerzőjének a furcsanevű, kikalakú lap művoltának fölmutatása. Az idézett közlemény a 19–20. lapokon található. (Mi a Kilenyi-gyűjteményben csak ezt a kitépett lapot ismerjük.)

² Cyrano az előbb idézett cikkben erről ennyit mond: „Az Ötörai Újságban a melegszívű Ernő fekete bársony hangon dalolt gyászoló gyászdalt költőtársa sírhangja felett...”

így hívják a nemes, tisztalelkű magyar költőt, akit Szegeden éhinfusszal a kórházba szállítottak. Úgy látszik, ezt az utolsó, mindennél nagyobb megaláztatást nem tudták elviselni beteg idegei: önkézével vetett véget életének és e pillanatban már megpróbált lelke ott sír, gyón és vádol az Úr színe előtt.

Miután a megboldogult sem félkegyelmű politikus, sem szerencsés kezű tőzsde-játékos nem volt, feltételezem rólad, hogy nem is hallottad a nevét. Feltételezem, hogy rosszalólag csóválod a fejedet, amikor a néked ismeretlen nevet megpillantod az újság fehér homlokán. És most nem is akarom felfedezni számodra Juhász Gyulát, a szegény halott költőt, egy sort sem idézek műveiből, amelyeket szíve vérével írt és nem akarom elmúlt életét felidézni egy kísérteties szeánszon, nem akarom most felidézni a halott költő emlékét, amikor már örökre elmúlt tőle a keserű pohár. Egész más céljaim vannak ezekkel a sorokkal: egy szót akarok csupán a földedbe sírni, mint az őszi szél sír a lombja-vesztett erdőnek, halkan és alázatos mosollyal szájamon egy szót akarok földedbe duruzsolni, oly csöndesen, mint a kályha lángja duruzsol téli esteiken, igen, akár akarod, akár nem, egy szót suttogok édesen a földedbe: éhinfusz.

Éhinfusznak hívják azt az irtózatossá betegséget, amellyel a magyarság egyik legkiválóbb költőjének életét feldiszipette. Ezt az ajándékot kapta az Istenől hivatott költő azoktól, akiknek kultúrájáért és szebb jövőjéért az utolsó csepp könnyét is versekbe sírta. Minden szenvedésekért élete delén megkapta végre a tragikus magyar honoráriumot: az éhinfuszt.

Hallod a csúf és dögletes zenét, amely ebből a szóból kiárad? Éhinfusz... Nem, én nem akarok szemrehányást tenni, csak földedbe akarok suttogni egy kicsit, magyar társadalom. A költő már nem tudja megköszönni a nagylelkű ajándékot, így hát én duruzsolom hálásan a földbe: éhinfusz. Mindegy, hogy kinek adtad ezt, magyar társadalom: írónak, tudósnek, vagy szegény falusi néptanítónak. A nagylelkű ajándék mellett nem lehet közönyös arccal elhaladni, derék és tisztelt magyar társadalom, halld meg tehát, mit ajándékoztál szegény, beteg, bolond költődnek: éhinfuszt.

A másik kolozsvári napilap, a *Keleti Újság* ugyanaznap színtelen nagy cikket közöl. „Aradról jelentik — kezdődik a *Hírek* rovat első közleménye³ — a megrendítő hírt, hogy Juhász Gyula, a költő, néhány nap előtt Szegeden meghalt. Részletes jelentések még nem érkeztek hozzánk. Aradon úgy tudják, öngyilkos lett. Más verzió szerint szívészélhűdés ölte meg.” Az *Aradi Hírlap* szeptember 3-i számában a Szegedről odaszármazott muzsikus, egykori osztálytársa, Csányi Mátyás írt nekrológot.⁴ Közös ifjúságuk emlékeinek földidézése után Juhász költői sikereiről, s ugyanakkor szegénységéről szól. Jellemző emléket idéz föl a kommün napjaiból. „Juhász Gyula nagy fekete szemei felragyogtak” — mondja. „Istenem — idézi Juhász szavait — de jó lesz nekünk művészeknek. Mi csak alkotni, dolgozni fogunk, az állam megveszi műveinket, de nem a csúnya pénzért, hanem ad nekünk majd szép lakást, ellátást.” Ilyen naívu, romantikus módon képzelte el a gyermeklelkű költő a poétaságot a kommunista társadalomban. „A francia irodalomnak — mondja tovább a nekrológ — nagy bámulója volt, de legjobban rajongott az orosz irodalomért. Csendes lény, finom lelke elmélázott a nyugodt szláv költészetben, volt valami rokonvonása Turgenev, Puskin bizonyos felfogásával.”

A *Temesvári Hírlap* rövid híre ennyit mond: „Juhász Gyulának, a kiváló magyar költőnek halálhíre ma három oldalról is végleges megerősítést nyert. Feltűnő volt, hogy a budapesti sajtó mélyen hallgatott erről a magyar irodalmi veszteségről, egyetlen pesti orgánum sem írt nekrológot Juhászáról. Most arról jön hír, hogy a lapokban megjelent nekrológokat a budapesti T. osztály cenzúra-hivatala húzta ki, azzal az indoklással, hogy Juhász Gyula a kommunizmus idején a diktatúrát dicsőítő verseket írt. Tény, hogy Juhász Gyulát ezzel az indoklással mentették fel annak idején a szegedi tanári állásától is. De az is tény, hogy ez Juhász irodalmi értékelésén és költői félmjelzésén nem változtat semmit.”⁵

A *Pásztorútz*ben Reményik Sándor parentálta el röviden költő-társát és leköszölte két régebbi versét (*Milyen volt, A rohatecki Máriánál*).⁶ Nekrológja elején is ez utóbbi verset

³ (1.): Juhász Gyula meghalt. *Keleti Újság* 1922. szept. 1. — A Kilenyi-gyűjteményben két példányban meglevő kivágat mindegyikére szerzőül Ligeti Ernő neve van ráírva. Az egyik példányt Dettre János, akkor a jügoszláviai Bács megyei Napló munkatársa, e szavakkal küldte meg a költőnek: „Az élő, sőt örökölő Juhász Gyulának küldöm mulatságul a halott költő dicséretét. Örök barátsággal D. János.” Lehet, hogy ez hívta föl a költő figyelmét erdélyi halálhírére, s ez készítette a levélbeli cáfolatra. — Érdekességként megemlíthük még, hogy ezt a közleményt szó szerint átvette a new yorki Szabadság című napilap 1922. szept. 21-i száma is!

⁴ Csányi Mátyás: Juhász Gyuláról. *Aradi Hírlap* 1922. szept. 3.

⁵ Juhász Gyula halálhíre a budapesti sajtóban. *Temesvári Hírlap*. (A kivágaton nincs föltüntetve a kelet. Nyilván 1922. szeptember 2. és 12. között.)

⁶ REMÉNYIK SÁNDOR: Juhász Gyula. *Pásztorútz* 1922. szept. 9. 289–293. — Versben is búcsúzott költő-társától: Halott poéta. Juhász Gyula halálakor. *Ellenzék [Kolozsvár]* 1922. szept. 3. — Utánközlésben: Szegedi Napló 1922. szept. 17.

idézi: ezt ismerte meg először Juhász Gyula költészetéből. Ennek hangulatát általánosítja Juhász emberi és költői karakteréről. A Kilenyi-hagyaték őriz még egy kefelevonat-töredéket is, Pálffy Gyulácsy Irén *Emlékek Juhász Gyuláról* című írásának harmadik korrektúra-lapját, amely nyilván nem jelent már meg, mert közben befutott a hiteles cáfolat. Váradi lap számára készült a cikk, kitűnik utolsó mondataiból: „És talán ez a közömbös város is — melyet annyi vágygal, szeretettel emlegetett úntalan — megáll egy pillanatra a kopott gúnyáiból kilángoló költő emléke mellett, sőt lesznek, akik a Körös siető vizével halk, megesett üzenetet küldenek a befogadó, ölet táro távoli nagyvíz elfeküdt lantosának.”

„Egy szó annyi, mint száz — mondja az álír történetét leleplező, már idézett cikk? — elcsirattuk, eltemettük Juhász mestert. A kávéházi törzsasztal körül is elhangzott egy-két vélemény, megkritizálták a halottat, a verseit, a bozontos szakállát, meg a társadalmat, amely nyomorultul hagyta elpusztulni a kórházi szalmazsákon. Senkinek sem jutott eszébe, hogy hátha nem is halt meg? Miért nem gondolt erre senki? Különös, csodálatos, hogy a szegény Juhász Gyuláról mindenki rögtön elhitte, hogy éhenhalt. Talán mert költő volt? Ez kétségtelenül valószínűvé teszi a kórházat, éhínséget és nyomorult halált. Meg aztán a szenzáció, esemény kellett a lapoknak is.”

Az álír végül is átjutott a határon, s fülébe jutott a szegedi redakcióban dolgozó költőnek is. Szeptember 12-én közli az *Arad és Vidéke* magának a költőnek levelét, melyet ifj. Vas Gusztávhoz, az aradi Kölcsey Egyesület volt irodalmi és művészeti előadójához intézett. Ime:⁸

Ötödik Károly császár óta nagyon kevés ember érhet meg a saját temetését. Ez valóban császári passzió és ilyesmire én, szegény magyar költő, igazán alig mertem gondolni valaha. Most, hogy Erdélyben olyan szépen, melegen és meghatóan elparentáltak, ahogy csak nálunk tudnak temetni, kénytelen vagyok kibújni a fényes koporsóból és alászan kérni számos jó emberemet, barátaimat és tisztelőimet, hogy azért az előre ne haragudjanak, amiért a halottat olyan fejedelmi pompával és megindult lélekkel elcsiratták. Most már a babona szerint igen sokáig fogok élni és alkalmatlankodni versben és prózában, talán még regényt is írok majd halálomról és feltámadásomról. Egy bizonyos: nem utolsó elégtétel, élve olvasni, hogy mit mondanak rólunk halottainkban. Élve látni, hogy micsoda irodalmi koporsóba skatulyázzák be az embert, a költőt. És hallani, hogy csakugyan érdek nélkül, őszintén szeretnek, drága jó barátok és bajtársak, poeta szívek és művészlelkek. De már, hogy megesett, nem adom ezt a halált holmi színpadi világhírért, amely drámacsínáló mesterembereknek csengő aranyat jelent. Testvéri üdvözlét küldi minden jó embernek egy sokszor meghaló és mindig feltámadó költő és csak azt mondja mélyen meghatva a szeretettől, amely erősebb a halálnál, hogy a viszontlátásra.

Szeged, 1922. szeptember 8.

Juhász Gyula

Mostmár a lapok is visszakofozt fújnak.⁹ Reményik Sándor a *Pászortűz* következő számában „Nyílt levél Juhász Gyulához, az élőhöz” címmel ezt írja:¹⁰

Kedves Barátom, Poétatestvérem!

Engedd meg, hogy így szólítsalak, én, aki múlt számunkban elparentáltak. Látod, olyan messze szakadtunk mi magyarok egymástól, hogy az élöket holtakká lehet nyilvánítani, s a halottakat élökké, mignem kiderül az igazság. Te élsz, adassék hálát érte Annak, aki sorsunkat intézi. Azt, hogy mi élünk-e még, sokszor nehéz eldönteni. De akarunk élni. Akarjuk halottan megérni a feltámadásunkat, ahogy Te megérted a halálot és temetésedet — élve. És ne haragudj Te a „fényes koporsóért”, „az irodalmi skatulyakoporsóért”, amit mi készítettünk Neked. Gondolj arra, hogy Te bölcsőt ácsoltál már önmagadnak, amelyet a végtelenség dallama, az „örök ütem” ringat s amelyben ringani fog poeta-lelked elmúlhatatlanul, mindig újjászületve. A babérágat, amit küldtünk Neked, azért fogadd szívesen. Hidd el, olyan őszinte szeretettel küldjük az élő asztalára, mint amilyen szeretettel a vélt halott sírjára küldtük.

Fényeskedjék Neked még sokáig e hívságos földi világosság!

Kolozsvár, 1922. szept. 14.

Melegen üdvözl
Reményik Sándor

⁸ Gyilkos 1922. szept. 19.

⁹ A halottaiból feltámadt költő az „Arad és Vidéke”-hez. Arad és Vidéke 1912. szept. 12.

¹⁰ Pl. Temesvári Hírlap. 1922 szept. 14.

¹¹ Pászortűz 1922. szept. 16. 346.

Hogyan történt a „gyilkosság”? — kérdi a már többször idézett kolozsvári lap.¹¹ S a következőképpen felel rá:

„Megérkezett Kolozsvárra egy kedves és élénk fantáziájú ifjú újságíró, névszerint Cziffra Géza, akinek itt első dolga volt, hogy elfogyott a pénze. Aradról jött és városunkban mint előkelő idegen kollega, az összes sajtó törzsasztaloknál szívélyes fogadtatásra lelt. Elbeszélgettünk vele sok mindenről, kérdezősködtünk régi cimborákról és friss szennzációkról. Eme utóbbi fejezetnél a kis öreg jobb kezével homlokára mutatott, baljával üres tárcájára csapott és megtört hangon kérdezte:

— Hallottátok már?

— Nem — felelte mindenki kórusban. — Mondja el gyorsan!

— Ám hallják — zokogta Géza, majd üveges szemmel meredve maga elé, kinyögte:

— Juhász Gyula meghalt!

Mindenki jegyezni kezdett, ám Cziffra mester elhallgatott és elmerengeni látszott. Hiába faggatták, volt neki annyi sütnivalója, hogy egy szót sem szólt — ingyen. Végül is megalkudott egyik lap munkatársával, aki föltelefonált a lap pénzügyi reszortjához, ahonnan hamarosan megjött a válasz — kétszáz lejt oda lehet pottyantani az elsőségért.

És Géza leadta a szegedi kórház gyászos epizódját, a költőt a halálos ágy előtt — és után, intim epizódokat, megható kis nőanszokat és egyebeket, mi újságolvasó szem és szájnak ingere. A kétszáz lejekkel legott elutazott virágzó városunkból, ahol másnap holló szárnyra kapott a hír...

Az újságíró-trükk sikerült. Érdekességén túl bizonyára hasznosként könyvelheti el az irodalomtörténet, hogy a nekrológok, majd a cáfolatok egyrészt fölhívták a közfigyelmet Erdélyben is, Magyarországon is a már-már elfelejtett, vidéki magányába zárkózott, az ellenforradalom elől a kis redakciókba húzódtott költőre, másrészt jóleső érzéssel, önbizalommal töltötték el őt, erőt adtak Juhász Gyulának a további költői munkálkodásra. Végül konkrét eredménye lett az álhirnek, hogy a költő ettől kezdve rendszeresen tartotta a kapcsolatot Reményik Sándorral, s versei ez időtől fogva rendszeresen megjelennek a *Páosztortűz* hasábjain. Gyakran emlegeti „föltámadását” a költő később is.¹²

Nyugdíj-ügye

Közkeletű megállapítás a Juhász-irodalomban, hogy a költőt 1917-ben nyugdíjazták, majd a forradalmak alatti szereplése miatt nyugdíját elveszítette.¹

Ez így nem felel meg a valóságnak. 1917-ben mindössze annyi történt, hogy a költő hat havi betegszabadságot kapott, melyet később meghosszabbítottak.² Az Eörsi Júliához írott levelei értékes adatokat nyújtanak erre vonatkozóan. Így 1918. jan. 9-én ezt írja: „Február elsején nekem feltétlenül nyugdíjba kell mennem, ha munkába nem állhatok. Ezen nem lehet változtatni és én, ma úgy érzem, hogy nem vagyok munkaképes.”³ Január 29-i leveléből megtudjuk, hogy további hat hónapi szabadságot kértek nevében, de még nem tudja, eredményes lesz-e?⁴ Március végén írott levelében panaszolja, hogy a kultuszminisztérium februártól beszüntette a fizetését, de nyugdíját sem ad.⁵

Nem tudni ma már jogilag milyen állapotnak felelt meg a költő ekkori helyzete: nem nyugdíjazták, de fizetését sem folyósították; nyilván valami fizetéstelen szabadságolásnak minősítették hosszúra nyúlt gyógykezelésének időszakát. Június 10-i levelében azt írja Juhász Gyula, hogy 15-e előtt jelentkeznie kell Makón szolgálattételre, hogy a fizetését újra folyósítsák.⁶ Egyik keltezetlen, de nyilván ezt követő levelében azt írja, hogy augusztus 31-én mennie kell Makóra;⁷ ebből kitűnik, hogy szándékában volt tovább tanítani, noha még nem gyógyult meg egészen, csakhogy el ne veszítse nyugdíj-igényét, illetőleg újból folyósíthatasság illetményét.

¹¹ Gyilkos. 1922. szept. 19.

¹² Vö. JUHÁSZ GYULA: Örökség 1. köt. 224.

¹ Vö. JUHÁSZ GYULA és TITAI Á. Ad válogatott versei. Bp. 1953. 21.

² CSÁSZTVAY ISTVÁN—PÉTER LÁSZLÓ: Juhász Gyula makói éve. ItK. 1955. 331.

³ EÖRSI JÚLIA: Tied a sírig. Emlékeim Juhász Gyuláról. Szeged. 1957. 77.

⁴ Uo. 76.

⁵ Uo. 80.

⁶ Uo. 105.

⁷ Uo. 106.

Állását még ekkor sem veszítette el: 1920. nov. 15-én több makói tanártársával egyetemben előléptették a VIII. fizetési osztályba.⁸ Fizetést azonban nem kapott ezután sem. A forradalmak után részint betegségének kiújulásától való félelmében, részint bizonyára politikai okokból (nyilván tartott az igazolásoktól is) nem tért vissza Makóra, s mostmár csak az volt a célja, hogy nyugdíj-jogosultságát elismerjék. Ezért nyújtotta be az alábbi kérvényt is:⁹

Nagyméltóságú Miniszter Úr
Kegyelmes Uram,

mély tisztelettel alulírott azon kérelemmel fordulok Nagyméltóságodhoz, hogy állami gimnáziumi tanárságom alatt eltöltött szolgálatom után a törvényben biztosított nyugdíjamban részesíteni, vagy, ha ez nem lehetséges, kegyelem útján az új nyugdíjtörvény szerint megillelhető nyugdíjamat megadni kegyeskedjék. Kérelmem támogatására a következőket bátorodom fölhozni:

1. Az 1911—12. tanévben a szakolcai kir. kath. főgimnáziumban mint okleveles helyettes tanár (A melléklet),

2. az 1912/13. tanévben január 1-ig mint helyettes, januártól 1912. dec.-ben kelt kinevezés alapján, mint rendes tanár működtem (B melléklet).

3. Az 1913. tanév végén Makóra helyeztek át (C melléklet).

4. Makón megszakítás nélkül az

1913/14

1914/15

1915/16

1916/17. tanévekben működtem s ez idő alatt betegség miatt egy ízben 3, másodízben 3 [elírás 6 helyett! — P. L.] havi betegesszabadságot kaptam. [Itt áthúzza még a következő szavak: „orvosi bizonyítványom alapján, felsőbb jóváhagyással.” — P. L.]

1917. januártól súlyos betegséggel szabadságra mentem, amely alatt 1917. márciustól 1917 november végéig a Moravcsik vezetése alatt álló budapesti egyetemi ideg- és elmekórtani klinika megfigyelőjében voltam ápolás alatt. Ez időtől kezdve törvényileg elrendelt gondnokság alatt állottam és állok jelenleg is és ez magyarázza, hogy az 1918/19. tanév első felére kért szabadság alkalmával az államorvosi felülvizsgálaton nem jelentem meg, sőt gondnokom ennek fontosságát nem mérlegelve, ezt elmulasztotta s ez a körülmény a bona fides hiányát látszott föltüntetni. Bátorodom még fölhozni, hogy az 1918 novemberi idők nem is voltak alkalmasak egy nem beszámítható állapotban lévő idegbeteg utazására.

5. Állami szolgálatom megkezdése előtt 5 évig mint okleveles h. világi tanár, és pedig

1906/7 a máramaroszigeti kegyesrendi és

1907/8

1908/9

1909/10

1910/11 a nagyváradi premontrei főgimnáziumnál működtem.

Ezeket a szolgálati éveket, amelyeket (miután addig az államnál elhelyezést nem találtam) kérem szintén beszámítani és így tulajdonképpen összesen 10 évet töltöttem a magyar pedagógia nyilvános szolgálatában.

6. Kérésemet azzal is bátorodom támogatni, hogy jelenleg nem vagyok alkalmas rendszeres, időhöz kötött hivatali munka elvégzésére, irodalmi működésem pedig (lírai költészet) éppenséggel nem olyan természetű, amely a minimális megélhetést is biztosítaná.

7. Költői munkásságom magas erkölcsi elismerésül a szegedi Dugonics Társaság után a budapesti Petőfi Társaság is rendes tagjának választott.

8. Költői működésem nemzeti szempontból való jelentőségét legutóbb Pintér Jenő nagy irodalomtörténete is kiemelte és ez irányú működésem magasabb pedagógiai szempontból mintegy folytatása eddigi tanító munkámnak, amelyet főképpen a magyar végeken kifejtettem.

⁸ A VKM 115.302/1920. V. sz. rendelete Fülöp Béla, Magyar József, Tettamanti Béla, Juhász Gyula és Hencz Antal tanárokat a VIII. fizetési osztályba nevezte ki. A szegedi tankerületi főigazgatóság 1782/1920. sz. másolata Ertsey Péter birtokában.

⁹ Úr György birtokában. (Időközben a szegedi múzeumnak adományozta.)

9. Mindezeket összevéve bátorkodom ismételten kérni Nagyméltóságodat, hogy nyugdíjaztatásom ügyét, nem csupán a rideg paragrafusok szerint kegyeskedjék kedvezően elintézni és így életföntartásomhoz a legszükségesebb minimális nyugdíjat elrendelni méltóztatásuk.

Szeged, 1923. október 10.

Juhász Gyula
okl. középiskolai tanár
a Petőfi Társaság tagja

A nem minden megalkuvás nélkül megfogalmazott kérvény eredménytelen maradt. Pedig maga a költő is járt utána. Ebből az évből kelet nélkül fennmaradt levelében írta Eörsi Júliának: „Ma délután Telcs Edével kell találkoznom és a nyugdíjam ügyében a főigazgató-ságon lesz dolgom, végtelen sajnálom, hogy későn mehetek.”¹⁰ Sőt, decemberben a lelkes költő-tanítvány, József Attila is szaladgált illetékes helyeken Juhász Gyula nyugdíja ügyében. Valószínűleg nem tudott az október 10-i kérvényről, mert akkor Espersithez írott levelében nem kért volna hasonlót: „Megtudandó és nekem okmányokkal igazolandó — és erről Juhász Gyulának nem szölandó —, hogy ő, mármint Gyula Bátyám, meddig és mennyi ideig tanított, hol tanított utoljára és valami nyavalyás kis ok keresendő, amiért ő — tudomásom szerint — faképnél hagyta és szó nélkül az iskolát. Ha komoly az ok — hivatalos értelemben véve, mert néki komoly volt — annál jobb. Ha nincs erről okmány, akkor elég egyszerű elmondása is a dolgoknak. Ezt én akkor Táltossal¹¹ tudatom, és minthogy nekik a k.-minisztériummal nagyon jó összeköttetésük van, karácsonyra talán már megkaphatja a nyugdíját, esetleg visszamenőleg is. Azt hiszem, elég jól fog néki esni — karácsonyi ajándéknak. Szépen kérem aranyos János Bácsit, hogy mennél hamarabb intézze el ezeket, mert fontosak.”¹²

Az eredmény: Lippay György főigazgató 1924. januárjában a VKM 143.177/923. IX. sz. rendelete alapján közli Juhász Gyulával, hogy állása „lemondottnak tekintett”, tehát részére nyugdíjat nem engedélyeztek.¹³

Abból, hogy az 1920. nov. 15-i előléptetés kivonatos másolata 1926. okt. 13-án kelt, arra kell következtetnünk, hogy ez időben tett — ismét baráti unszólásra — újabb kísérletet Juhász Gyula nyugdíja elnyerésére. Mint a későbbi följegyzésből tudjuk¹⁴ most a szegedi egyetem néhány professzora, Tóth Károly, Menyhárt Gáspár és Buday Árpád ösztönözte a kérelem benyújtására a költőt, sőt ők maguk is memorandumot írtak a kultuszminiszternek, majd a költő vonakodása ellenére megszervezték Klebelsberg és Juhász Gyula találkozását is. Klebelsberg — a helyi jobboldali vezérferfiak nagy megbotránkozására — tüntető szívéllyel szorongatta a szegedi Hági vendéglő fehérasztalánál a zavarba jött költő kezét. S 1928 végén valóban elkezdtek folyósítani Juhász Gyula csekélyke nyugdíját.¹⁵ Nem árt följegyezni az összeget sem: havi 39 pengő s hozzá a lakbért,¹⁶ összesen 44 pengőt kapott a magyar államtól az akkor legnagyobb magyar költő!

S ezt sem sokáig élvezhette. Melankóliája — melyet súlyosbított a nyugdíj-folyósítás, majd még inkább az 1929 januárjában először megkapott 4000 pengős Baumgarten-díj miatti aggályoskodó lelkiismeretfurdalás — kevéssel utóbb kiszakította őt az irodalmi életből, élő halottá tette. A rokkant idegzetű költőn a kései jóvátétel már nem segíthetett.

Pörei

1924. szeptember 14-én a szegedi munkásság egyik napokkal azelőtti demonstrációja ellen tüntető nagygyűlést tartottak a szegedi fajvédők. Dobay Gyula, Balló István, Tóth Imre, Korom Mihály és Schmidt Ferenc helyi szélsőjobboldali korifeusok beszéltek, irredenta háborút és destrukció elleni polgárháborút követelve. A gyűlésről a *Szeged* keddi, 16-i száma enyhén gúnyos beszámolót közölt, majd másnap, szerdán a névtelenül írott vezércikk külön is foglalkozott az itt elhangzottakkal. A *Szeged*, a liberális-demokrata ellenzék lapja, mely

¹⁰ EÖRSI: I. m. 112. l.

¹¹ A Táltos könyvkiadó (tulajdonosa FARKAS LÁSZLÓ literátus földbirtokos, az új magyar líra pártfogója) Juhász Gyula „Késő szüret” című kötetének (1918) kiadója volt; József Attila e leveléből kitetszően egy újabb, meg nem valósult Juhász-kötet kiadásával foglalkozott ez időben.

¹² Vö. PÉTER LÁSZLÓ: Espersit Já. os. Bp. 1955. 58.

¹³ Az erről szóló akta a szegedi múzeum irodalmi kiállításán látható; a keltezés napja olvashatatlan, mert a papír kiszakadt.

¹⁴ MAGYAR LÁSZLÓ: A költő és a miniszter. Klebelsberg Kunó és Juhász Gyula tanári nyugdíja. Délmagyarország 1936. máj. 31.

¹⁵ MAGYAR LÁSZLÓ: Juhász Gyula újesztendeje. Homokóra 1929. jan. 19.

¹⁶ Juhász Illésné levele Babits Mihályhoz 1929. okt. 3-án. (OSZK kézirattár, Babits-hagyaték.)

egyéb orgánum híján a szegedi munkásság szócsöve is volt, ebben az időben vezércikkírói között nem kisebb neveket dicsékedhetett, mint Móra Ferenc és Juhász Gyuláé.¹

Nem akarunk többé... címmel és kezdettel, mint utóbb kiderült, Juhász Gyula írt vezércikket a szegedi kurzuspolitikások hangoskodásáról. A cikk jól tükrözi Juhász világnézeti-politikai állásfoglalását, azt a kettősséget, amely általában jellemző volt minden akkori őszinte polgári-radikális és szociáldemokrata, humanista értelmiségi szemléletére. Egyfelől harcos és következetes elutasítása a Horthy-féle préfasizta fehérterrornak, a magát kereszténynemzeti jelszavakkal álcázó ultrareakciós osztályuralomnak, másfelől és ugyanakkor, a proletárdiktatúra keménységétől visszaretenő humanista csalódottsága. Ez az a szemlélet, amely egyformán ítélte el a „vörös terror” és a vagyonuk visszaszerzésére, osztályuralmuk restaurálására szövetkezett bosszúszomjas úri-tőkés tisztek „fehér” terrorját. Ez az azonosítás a pacifista és humanista polgári-radikális világnézet terminológiájában szükségképpen vezetett oda, hogy „bolsevizmuson” csupán az átmenetileg szükségessé vált megtorló, államvédelmi intézkedéseket értették. Így értette ezt Juhász Gyula is, egyébként igen jellemzően, mert amikor használta is a kifejezést, az ellenforradalom ellen fordította fegyverül. „Nem akarunk többé bolseviztát látni — mondotta a vasárnapi népgyűlés egyik szónoka. A nép ugyan nagyon hiányzott erről a gyűlésről, de hát a népnek most más dolga van, minthogy szónoklatokat hallgasson... A nép ma munkaalkalmat keres és nem szavazatot, a nép ma elkeseredve látja, hogy a kurzus prófétái és apostolai milyen alaposan rászedték és megzsarolták, hogy minden kurzus-aprószentnek maga felé hajlik a keze, a nép nem szavakat akar, hanem kenyeret, nem ígéretet, mert attól már öt év óta fölkapott az álla, hanem cselekvést, a nép nem kíváncsi arra, hogy a levitézlett kormánybiztos úrnak mi a véleménye az októberi forradalomról és a nyugati demokráciáról... Az ébredő urak, a berendelt és kivezényelt hallgatók gyér sorai előtt beszélhetnek, amit akarnak, az ő kongó frázisaiknak és üres szövegeiknek hitele ugyanis régen elfogyott. Egy mondás nagyon tetszik nekünk, az, hogy 'nem akarunk többé bolseviztát látni'. Hát igen helyes és akár tetszik, akár nem a népszerűtlen népvézernek, mi nem akarunk többé fehér bolseviztát se látni...”

Juhász Gyula vezércikke főként Dobay Gyula, a rövid néhány hónapig ellenforradalmi kormánybiztosságot betöltött helyi szélsőjobboldali vezér, a *Szegedi Új Nemzedék* főszerkesztője ellen irányult. Ez a jelentéktelen helyi zúgpolitikus, aki a háború idején a hadifogolyügyeket intézte Szegeden, s itt szerzett tapasztalatai alapján följogosítottan érezte magát, hogy *Nikoláj* címmel szindarabot írjon, s azt — mint a városi színügyi bizottság tagja — elő is adassa a szegedi városi színházzal, magára is értette a célzásokat, s bepörölte az ismeretlen cikkíróról becsületért és rágalmazásért.²

Dobay vádirata megtalálható a Kilenyi Irma által gyűjtögetett „Juhász Gyula Múzeum” anyagában, mely jelenleg a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti intézetében van. Az 1925. márc. 6-i érkezési bélyegzővel ellátott beadvány a szegedi királyi törvényszék vizsgálóbírájának szól, s miután bőségesen idéz az inkriminált cikkből, valamint pontokba szedve felsorolja a sérelmezett kitételeket, vádját így summázza:

„Miután terhelt Juhász Gyula beismerte, hogy a cikket ő írta, így ezen cikk tartalmáért sajtójogilag ő felelős, s miután azon védekezése, hogy ő ezen cikket közérdekből írta, mert a gyűlésen elhangzott beszédeket antidemokratikusnak tartotta és csak politikai véleményének adott kifejezést, a valóságnak meg nem felel, mert Szegeden éppen Juhász Gyula terhelt volt az, aki a forradalom előtt, mint a szegedi radikális pártnak egyik nagyon tevékeny tagja a Károlyi és szocialista párttal egyesülve tevékeny részt vett a Szegeden később bekövetkezett alkotmány-ellenes uralom előkészítésében, s azonkívül a jogellenes uralomban szerepet is vitt, tehát egyáltalában nincs hivatva arra, hogy erkölcsi leckét adjon azoknak, akik a nemzetet és annak jövőjét a radikális-ták, károlyisták és szocialisták uralmától féltik és ez ellen a nemzetet védekezésre hívják fel és mert a cikknek a hangja és kitétele annyira sértő és annyira hemzseg a rágalmozó tényállításoktól, hogy azt tárgyilagos kritikának elfogadni nem lehet, hanem nyilvánvalóan a közélet terén mindig a nemzet érdekében fellépő személyeket akarta megfélemlíteni és lehetetlenné tenni, úgy, miként azt a forradalom alatt általa fogalmazott és a népbiztos és társai által aláírt nyilatkozatában is tette.”

Első fokon 1925. május 26-án a szegedi törvényszék Pókay-tanácsa tárgyalta az ügyet. Ezen Juhász Gyula, ki természetesen vállalta a cikk szerzőségét, védő nélkül jelent meg. Az elnök, miután ismertette a vádat, először békülésre szólította föl a feleket. Dobay hajlandónak mutatkozott a „bocsánatra”, ha Juhász Gyula bocsánatot kér tőle. „Nem kérhetek bocsánatot — hangzott a költő válasza³ —, mert hiszen nem sértettem meg. Nem követtem el bűnt,

¹ Vö. PÉTER LÁSZLÓ: József Attila Szegeden. It. 1955. 120., 123—124.

² Dobayról vö. uo. 118.

³ „Kereszténységről és magyarságról ne oktasson ki a Nikoláj szerzője.” Délmagyarország 1925. máj. 27.

általánosan tudott dolgokat írtam meg." A kérdésre, hogy bűnösnek érzi-e magát, megismételte: „Nem vagyok bűnös, hitem és meggyőződéseim szerint igazat írtam. Én egész életemben a magyarság igazáért küzdöttem tollammal. Nem kívánom a valódiság bizonyítását, mert én általánosan tudott dolgokról írtam. Nem lehet nekem elég erőm arra, hogy a kurzus ötesztendő bűneit idehozzam. Az pedig nem lehet sértés, ha levitézlett kormánybiztosnak nevezek valakit, amikor már régen nem kormánybiztos." Dobay — akinek legjobban a „levitézlett kormánybiztos”, „népszerűtlen népvezér” és „nyájatlan pásztor” kitételek fájtak — a *Délmagyarország* szerint „izgalomtól remegő, kiáltó hangon” mondta el vádbeszédét. A *Délmagyarország* ebből ezt idézi: „Ez az ember a szegedi demagógia vezére, ez az ember szétverette a magyarságot a Széchenyi téren, ez az ember Szegeden Munkásszínpadot létesített, ezt az embert kiutasították a városházáról hazafiatlan magatartásáért, ez az ember a csőcseléktől pénzt fogadott el, ez az ember a forradalom alatt vezetni merete a szegedi színházat, ez az ember, aki befurakodott a nemzetbe, ez írt rólam ilyen dolgokat!” Dobay lapja, a *Szegedi Új Nemzedék* még ezt is közli: „A vádlott a forradalmak alatt végtelen destrukciót fejtett ki. Ő szövegezte meg a Dettre-féle kiáltványt, mely első arcülvése volt a szegedi polgárságnak. Forradalmi tevékenységét a magyar nemzeti renaissance után sem hagyta abba s a Szeged hasábjain folytatta a közelet destruálását s így éppen ő volt egyik legfőbb oka a Szeged betiltásának. És ezek az emberek akarnak itt erkölcsbírói szerepet vállalni puritán és szeplőtlen közéleti férfiak felett, akiket az elmúlt évek ilyen súlyosan kompromittáltak?”⁴

A vádak igen jellemzők: egy részük rágalom, másikuk egyenesen érdem. Nem tudjuk, mire céloz Dobay, mikor Juhászt azzal vádolja, hogy „szétverette a magyarságot a Széchenyi téren”; ha csak nem valamilyen ellenforradalmi kísérlet megghiúsítására 18—19-ben, de ehhez Juhász Gyulának aligha lehetett közvetlen köze, s ilyesmiről még az ellenforradalom szegedi krónikásai sem emlékeztek meg. Hogy munkásszínpadot létesített, vezette a szegedi színházat, a „csőcseléktől”, a szegedi munkásoktól — akkori élethivatása, az újságírás fejében, mint A *munka* dolgozótársa — pénzt kapott, hogy az ellenforradalmi tanárgyűlésen megvédte barátja, Hollós József becsületét, s ezért bántalmazták; hogy ő írta meg a második direktórium proklamációját, mely „a proletárdiktatúra diadalmas szellemében” történő városvezetést ígért Szeged népének 1919. március 28-án; hogy az ellenforradalom uralomrajutása után sem szűnt meg küzdeni a népjogokért, a munkásság oldalán a fehérterror ellen — mindez igaz, s ez Juhász Gyula el nem múló érdeme. Igen jellemző, hogy 1925-ben ezeket súlyosbító körülménynek szánta a rendszer egyik haszonélvezője.

Juhász Gyula válasza — ügyvéd híján: védőbeszéde — rövid volt. Megpróbálta tekintélyi érvekkel elhallgattatni Dobayt: Herczeg Ferencre és Pekár Gyulára hivatkozva, saját tábora vezető irodalmi reprezentánsainak súlyával elnémitani a vádaskodót. „Az a szerény megjegyzésem volna csupán — úgymond —, hogy kereszténységről és magyarságról engem ne oktasson ki a „Nikoláj” szerzője; engem a Petőfi Társaságban igazolt az Ocskay brigádéros költője és a Danton szerzője is.” „Elég sajnós” — vágta rá Dobay.

Hosszas tanácskozás után a bíróság ítéletében bűnösnek mondta ki Juhászt rágalmazás vétségében és ezért 30 napi fogházra átváltoztatható három millió korona pénzbüntetésre, 900.000 korona ügyvédi költség megtérítésére és az ítéletnek a *Szegedi Új Nemzedék*-ben való közzétételére ítélte. A bíróság elismerte Dobay panaszát, mondván, hogy a cikk állításai „alkalmasak arra, hogy őt közmegegyezésnek tegyék ki, sőt meggyalázzák”.⁵

Miután mindkét fél föllebezett, az ügy ugyanaz év augusztus 26-án került a királyi tábla Muntyán-tanácsa elé. Itt Dobay újból előhozta Juhász forradalmi szereplését. „Ha hibát követtem el — mondotta — az akkor történt, amikor nem indítottam eljárást a vádlott bolsevista üzelmei miatt.” Aztán még ezeket mondotta: „A vádlottal két ízben találkoztam. Először, mikor domaszéki tanyámon vendégszeretetemet élvezte. Ott, ahol magyar ember a házigazda, nem történhetett olyan dolog, amely a vendéget megsértse. A másik alkalommal a bolsevizmusban bűnösök névsorának összeállításánál találkoztam Juhász Gyula nevével, aki akkor a radikális párt alelnöke volt, majd a Dettre népbiztos (tulajdonképpen kormánybiztos! — P. L.) ellen indított fegyelmi eljárás során igazolódott be róla, hogy ő szövegezte a hírhedt Dettre-féle kiáltványt. Később a szegedi Városi Színház szocializáló népbiztosa (? — Dobaynak mindenki népbiztos volt, aki csak szerepet játszott 19-ben! — P. L.) akart lenni és ebben a franciák akadályozták meg. Én a költő embert mindig becsültem; azt hittem ez csak elbicsaklás volt és Juhász Gyulát futni hagytam, aminthogy egész kormánybiztos, ságom alatt Szegeden egyetlenség embernek a hajaszála sem görbült meg.”⁶

⁴ Juhász Gyula a vádlottak padján, *Szegedi Új Nemzedék* 1925. máj. 27.

⁵ Az ítéletet a két lap közleményeiből összegeztük.

⁶ „Az ország első költője” a kir. tábla előtt, *Szegedi Új Nemzedék* 1925. aug. 27.

A Délmagyarország szerint még így tájékozott: „Ez az ember nem érdemel kíméletet!... hitvány, nyomorult pénzért írt.”⁷

Burger Béla védőügyvéd kijelentette: „Magyarország legnagyobb lírai költője áll a bíróság előtt.” Ez az adott időpontban valóban így volt; Ady halála után, a tanítvány, József Attila 1929-es országos visszhangja előtt, a legnagyobb költőtárs, Babits meghasonlása és megtorpanása idején, a 20-as években valóban Juhász Gyula a magyar költészet legnagyobbja. Nem véletlenül tartotta így József Attila is.⁸

A Szegedi Új Nemzedék gúnyolódva írta: „A hallgatóság csendes derűje a védőnek kétségtelenül merész találmányosságát, amikor a 'levitézett' kifejezés tartalmának grammatikai és logikai kifejtésére a vádlott konzseniális munkatársát, Móra Ferencet ajánlotta szakértőül.”⁹

Juhász Gyula szavaiból ennyit őrzött meg az egykorú sajtóbeszámoló: „Azt már régen tudtam, hogy a Nikoláj szerzője nem tud írni, de hogy olvasni sem... Magyar költő vagyok, tudok úgy magyarul, mint Dobay, tudom, hogy mit jelent, amit írok.” Jellemző, hogy ezt a gúnyoló *Új Nemzedék* a következőképpen torzította el: „Az ügyfelek vitáján a *favor defensionis* elv alapján maga a vádlott zárta le ezzel a bűbájos szerénységre valló kifakadással: „Felmentésemet kérem, mert én Magyarország első költője vagyok és Szabó Dezső a barátom!”

A tábla végül is az iratokat alaki okok miatt visszaküldte a törvényszékhez, hogy a sajtótörvény 40. §-a értelmében az elsőfokú ítéletet az összes perorvoslatra jogosult érdekeltek közöljék. Miután ez megtörtént, a tábla 1926. április 27–28-án újból tárgyalta az ügyet. Dobay megismételte régi vádjait, s hogy Juhászt diszkvalifikálja, elmondotta, hogy a költőről először akkor hallott, amikor 1918 október végén úgy volt, hogy Károly király Szegedre látogat, s ekkor Juhász *Királyhymnuszt* írt tiszteletére. Juhász szellemes humorral így válaszolt erre: „Valóban írtam *Királyhymnuszt* az októberi forradalom előtt, de ezt szeretett sógorom, Könyg Péter kérésére és zenéjére szereztem és ez így nem annyira *Királyhymnuszt* volt, mint inkább *Könighymnuszt*.” Általános derűtséget keltve ezzel, nyugodtan visszaült a vádlottak székére.¹⁰

A tábla ítélete megváltoztatta a törvényszékét: fölmentette a költőt. Az ítélet kimutatta, hogy a cikk tartalma általában nem Dobayra vonatkozik, csupán az inkriminált kitételek („levitézett kormánybiztos” stb.), ezek azonban nem merítik ki a rágalmazás vagy becsmérlésértényladedikát. „A közéleti szereplő — mondotta Kovács Rókus ítélőtáblai elnök — tűrni tartozik a jogos kritikát.”¹¹

Újabb fél esztendő elteltével a Kúria is helybenhagyta a szegedi tábla fölmentő ítéletét.¹² Jellemző, hogy erről már nem számolt be olvasóinak a Szegedi Új Nemzedék!

A pör nem lenne jelentős, irodalomtörténeti értékű esemény, ha nem lenne kulcsa néhány igen értékes Juhász-mű megértésének. Versről, melyben e hajsza tükröződik, csak egyről tudunk, (*Imádság a gyűlölködőkért*). Juhász életművének egy sajátos műfaja, az aforizma létrejöttében éppen ez a pör volt a közvetlen kiváltó oka. Vulgáris szemlélet lenne műfajok születését közvetlen életrajzi, politikai eseményekkel magyarázni, s nem is azt állítjuk, hogy e pör nélkül Juhász talán soha nem írt volna a *Szakállszárító* rovatba illő, *Holmi* címmel is ellátott apró elmés mondásokat, csattanós és éles gondolatforgácsokat. De hogy éppen ekkor az 1925. május 17-én újra induló *Délmagyarország* hasábjain jelent meg az első „szakállszárító”, ez éppúgy jellemző, mint ahogyan azt sem lehet véletlennek tartanunk, hogy a régebben is megvolt szatíra-író készsége 1919 nyarán, az ellenforradalom első hónapjaiban realizálódott művekben: karcolatokban, a „Gyalu” álnév alatt írott politikai szatíráiban.

Sőt tovább kell mennünk. Első aforizmaíró részét közvetlenül a pör s Dobay hitványsága „ihlette”, ha lehet így mondani. „A hülye azt mondja a lángésznek: bolond.” „A tehetőségelen emberek rossz emberek. Személyes sértést látnak minden talentomban és halálos ellenséget minden zseniben.” „Minden méltóságomtól megfoszthatnak, de emberi méltóságomtól nem.” „Légy szerény! — mondja a katángkór az ibolyának.” S így tovább, lehetne folytatni még az e hetekben megjelent aforizmák felsorolását.¹³ S ekkor jelent meg az a velősmondása is, melyre „ellen-aforizmákkal” válaszolt a jobboldal lapja. „Az édesapám távirás volt. Én is az vagyok. Jeleket küldök a világba. Kár, hogy kevesen fogják föl őket.” A Szegedi

⁷ Az ítélőtábla alaki okokból elnapolta a Juhász Gyula–Dobay-ügy tárgyalását. Délmagyarország 1925. aug. 27.

⁸ Vö. GALAMB ÖDÖN: Makói évek. József Attila élete nyomában. I. Bp. 1941. 20.

⁹ Vö. 6. jegyz.

¹⁰ A Tábla szerdán délután hirdeti ki az ítéletet Juhász Gyula sajtópörében. Délmagyarország 1926. ápr. 28. Vö. Szegedi Új Nemzedék 1926. ápr. 28.

¹¹ Felmentették Juhász Gyulát. Délmagyarország 1926. ápr. 29.

¹² A Kúria jogerősen felmentette Juhász Gyulát Dobay Gyula vádjával szemben. Délmagyarország 1926. okt. 14.

¹³ Vö. JUHÁSZ GYULA: Örökség, 2. köt. 209–217.

Új Nemzedék „Figyelő” című rovata néhány nappal később „Akinék nem inge, ne vegye magára” mottóval erre válaszol: „Ha némely keresztény író világba küldött jeleit lefotografálnánk, a lemez ötágú csillaggal lenne tele.”¹⁴ De Juhász Gyuláról és Juhász Gyulának szól a többi „aforizma” is. Bármennyire is ízléstelen, látnunk kell, mert így kapunk teljes képet arról, hogy milyen „közegellenállás” közepette élt és alkotott Juhász Gyula a 20-as évek közepén az ellenforradalmi Szegeden.

„Vannak írók — kezdí a névtelen szélsőjobboldali gúnyolódó —, akik inkább koplálnak és ing nélkül járnak, de vörös inget nem vesznek fel. Vannak olyanok is, kik ingeik színét a politikai divat szerint változtatják, de olyan kevés van, ki Pesten fehér, vidéken pedig rózsaszínű ingben jár.” Ez célzás arra, hogy Juhász Gyula a Petőfi Társaság tagja, a *Magyarság* munkatársa, ugyanakkor Szegeden az ellenzéki *Délmagyarország* cikkírója. Még ocsmányabb a következő, mely a költőnek a szegedi zsidó értelmiséggel, progresszív polgársággal való soha meg nem tagadott barátságát próbálja bemocskolni: „Hebron rózsája szívesen fogadja a magyar kertész udvarlását — még ha nem is nagyon délcég legény — juttat is neki néhány egy-egy hervadt szirmot, de juhász kutya nem lesz érte.” Nincs közvetlen összefüggése a költő életművével, de igen jellemző, hogy ezek között az aforizmak között tartották szükségnek az *Új Nemzedék* tollnokai kifejezni a szerintük való szocializmus „elveit”: „A kommunista azt mondja: osszuk fel a munkát és a vagyont. A vagyon legyen a miénk, a munka a burzsujé.” A következő ismét közvetlenül a költőnek szól: „Sokan az örültséget összetévesztik az ihlettel, hiúságukat a szerénységgel, a jogos kritikát az üldözési mániával.” Durva és izetlen a következő is: „A 19-ik század juhásza elkeseredésében a számár fejére ütött. A huszadik századé sem tesz egyebet akkor, midőn önmagát kólintja föbe.” Célzás a Petőfi Társaság igazolására: „Haynaut egy nagy magyar város díszpolgárrá választotta, de ezért a díszpolgár hazafiságát a nemzet mégsem igazolta.” „Aki egyformán lakmározta a radikálisok sóletjéből és a kommunisták gyanús eredetű libapecsényéjéből, szarítás előtt jól mossák meg szakállukat, mert könnyen elárulhatja az előző menőt a szakáll kellemetlen szaga.” Ezt követte a főntebb már idézett aforizma az ötágú csillagról, majd ez, mely az ellenforradalmi rendszert akarja a magyarság „fölkelő napjának” beállítani: „Sokan, akik hiába várják a felkelő nap ragyogó sugarait, a fajuktól idegen sötét légkörben észre sem veszik, hogy e nap már régen süt is.” Arra egyébként jól ráhíbazott az aforizma-író, hogy Juhász ekkori költészetének egyik leggyakoribb motívuma a fölkelő nap, a magyar hajnal várása. Végül az utolsó: „Egy költő emlékkönyvébe. Magyar író egyszerre két ellentétes világnézetet nem szolgálhat, mert hazájának ezzel nem használ, önmagát pedig felőrli. A választás sürgős, mert periculum in mora.”

Az őszi táblai tárgyalás is megtermette írói gyümölcsét. Néhány nappal a Dobay-féle rágalmak elhangzása után jelent meg Juhász Gyula prózai írásainak egyik legmeggrázóbb erejű darabja, a 19-es *Gorkij üzenete* mellett a költő prózájának legírabb, legnagyobb terméke: *Perelj, Uram, perelőimmel*.¹⁵ „Egy nagy bűnöm van, hogy Petőfi eljövendő országáról álmodom; hogy szeretem a magyar dolgozókat, hogy szolidaritást vállaltam a munkássággal és a szolidaritást állottam is azóta mindig, az üldözés és szenvedés, a megalázás és bántalmazás napjaiban is. Futni hagyta’k és én nem futottam, hanem tovább hirdetem igazamat. És hirdetni fogom, amíg élek!”

*

Juhász Gyula másik sajtópöréről kevesebbet tudunk, s alig is volt hatással írói-költői munkásságára. Újságíró-társa, Vér György egy cikkében¹⁶ néhány leleplező dokumentumot közölt a szegedi ébredők vezérének, dr. Szécsényi István ügyvédnek múltjából. Az ügyvéd öccse, Szécsényi Lajos járásbírói díjnak ezért a cikk megjelenése napján kileste és megtámadta a védtelen újságíró. Az inzultusról a *Délmagyarország* következő számában Juhász Gyula és Magyar László közös cikkben számolt be:¹⁷ a cikk általános, elmékedő, elj részét a költő írta, az eset részletesebb leírása társa tollából való. Másnap még külön vezércikkben is foglalkoztak az „orgoványi stílusú” esettel.¹⁸ A tárgyalás egy év múlva történt, s ezen Szécsényi István, öccse képviselőtében, jellemzően ilyeneket mondott: „Szécsényi Lajos

¹⁴ Figyelő. Szegedi Új Nemzedék 1925. jún. 7.

¹⁵ Délmagyarország 1925. szept. 1. Vö. a 13. sz. jegyzetben idézett válogatásban teljes terjedelmében közölt szöveggel.

¹⁶ VÉR GYÖRGY: A szegedi ébredők elnöke és Piroskák lelkes védője: a zentai Károlyi-párt jegyzője. Két dokumentum az ébredő vezér portréjához. Aki szerbgyűlöletről szónokol és esküdni akar a szerb államnak. *Délmagyarország* 1926. ápr. 4.

¹⁷ Orvul megtámadták és inzultáltak a Délmagyarország munkatársát. *Délmagyarország* 1926. ápr. 7.

¹⁸ Az újságírás szabadsága. *Délmagyarország* 1926. ápr. 8.

van olyan ember, hogy nem támad rá senkire sem orvul, sőt ha Vér Györgynek úgy tetszik, a Szécsényi téren még fényes nappal is megpofozza őket.”¹⁹

A tárgyalást akkor elnapolták, s a folytatásról nem írtak a lapok. Mindenesetre jellemző, hogy Juhász Gyula minden igaz ügy mellett ott állott, a brutalitás és terror, a sajtószabadság eltiprása ellen mindig fölemelte szavát.²⁰

Babits ismeretlen levele

Gellért Oszkár *Kortársaim* c. könyvében (Bp. 1954. 296.) közli Juhász Gyulának a *Nyugat* szerkesztőségéhez írott 1926. június 18-án kelt levelezőlapja szövegét:

A Nyugat tek. Szerkesztőségének.

Szíveskedjenek Szűzek című kis regényemet, amelyet 1925 szeptemberében személyesen adtam át és amelyet most értékesíteni óhajtok, valamint az ugyancsak személyesen átadott Forradalmi naptár c. szonett-ciklusomat utánvétellel alábbi pontos címre rövidesen elküldeni.

A régi barátság jogán:
Juhász Gyula
Szeged, Ipar-u. 13.

Gellért Oszkár hozzáté teszi: „Azonnal telefonáltam Babitsnak, hogy juttassa el a *Nyugat* szerkesztőségébe a Juhász Gyula visszakért kézíratait. Azt felelte, hogy ő küldi majd el azokat.”

Egyidejűleg Osvát Ernő és Gellért Oszkár válaszolt is Juhász Gyulának. Levelüket a Kilenyi-gyűjtemény őrzi:

Budapest, 1926. VI/15.

Igen tisztelt Uram!

Szűzek c. kis regényét és Forradalmi naptár c. szonettciklusát annak idején Babits Mihály úrnak adtuk át. Ő ezidőszelint Esztergomban tartózkodik. Ma írtunk neki, hogy a kéziratokat sürgősen juttassa hozzánk, hogy azokat megküldhessük Önnek. Szíves türelmét addig is kérjük.

Igaz tisztelettel
Osvát Ernő Gellért Oszkár

A véletlen kezünkbe adta az eset folytatását, Babitsnak Juhász Gyulához írott válaszlevelét, amely igen tanulságos mindkét költő megismerése szempontjából. Az írógéppel írt, sajátkezűleg aláírt levelet Ertsey Péter őrizte meg, az ő szívességéből közölhetem. (Időközben az eredeti kéziratot a szegedi múzeumnak adta.)

Kedves Barátom,

szánom-bánom bűnömöt. A kéziratok, melyeket a Nyugattól reklamáltál, nálam voltak, budapesti lakásomon. Minthogy már hónapok óta nem voltam Pesten, mindaddig nem tudtam őket hozzád juttatni. Tegnap végre kiszakítottam magamat munkámból és fölrandultam különböző ügyekben, melyek közt nem utolsó sorban a te kézírataid ügye is szerepelt. Magamhoz vettem őket és sietek mellékelve elküldeni.

A kéziratokat Gellért és Osvát küldték el nekem annakidején, mert az volt az érzésük, hogy a te érdekedben jobb ha ezek nem jönnek le a Nyugatban. Őszintén bevallom, hogy ezt a véleményt én is osztottam s nem mertem a felelősséget vállalni azért, hogy leközlésük érdekében exponáljam magamat. Ez főleg vonatkozik a novellára, melynek megjelenése félek, hogy neked inkább kellemetlenséget, mint örömet okozott volna. Bizonytal tudod, hogy darázs-fészekbe nyúltál ebben az írásodban,

¹⁹ „Ez aztán igazán orgoványi stílus.” Szécsényi Lajos pöre Juhász Gyula és Magyar László ellen Délmagyarország 1927. máj. 6. Vö. Egy húsvéti pofozkodás krónikái a bíróság előtt. Szegedi Új Nemzedék 1927. máj. 6. Az idézet az utóbbi cikkből!

²⁰ Minden bizonnyal Dobay és a szegedi fájvértők toborozták azt a kétszáz aláírot, akik a Magyarság szerkesztőségénél tiltakoztak Juhász Gyulának a lapban való szerepeltetése ellen, fenyegetvén a lapot, hogy lemondják előfizetésüket, ha a „vörös” költő ezután is ír bele. Vö. Szerkesztői üzenet. „Munkás” Magyarság 1926. júl. 18. — Juhász Gyula 200 fajmagyar szegedi olvasója és egy tanulságos szerkesztői üzenet. Hétfői Rendkívüli Újság [Szeged] 1926. júl. 26.

s talán nem eléggé vértezett kezekkel. A téma a mai időkben kétszeresen kényes s a Nyugatban háromszorosan az. Hidd el, én tisztelem bátorságodat s hiszem, hogy hamarosan eljön e bátorság ideje: de épazért nem éri meg a kockázatot sem részedről, sem a Nyugat részéről, amit ma még jelentene...

Hasonló aggodalom szólhat — talán valamivel kisebb mértékben — a versciklus ellen. Mindezt összevéve, mondom, én nem mertem vállalni a felelősséget, s kértem Gellértet és Osvátot, tegyenek a saját belátásuk szerint. Hozzájárult meggondolásunkhoz az a körülmény is, — de ezt már csak neked magadnak mondom így négy szemközt — hogy érzésem szerint e művek nem is állnak műveid rangsorában a legelső helyen, s nagyon sajnáltam volna, hogy mikor oly gyönyörű dolgokat írsz máshova, épen a Nyugatban ne természet legjavával szerepelj. (Legjobban tetszett nekem a szonett-ciklus első darabja. Egyébiránt kíváncsi volnék, ismered-e Carducci *Ca ira* című szonett-ciklusát, mely nagyon rokon a tieddel, s bizonyára nagyon érdekelné.)

Ugye nem veszed rossz néven őszinteségemet? Azt hallom, hogy a szóbanforgó dolgokat másutt valahol akarod közölni. Erről nem beszéllek le, mert azt gondolom, hogy mondanivalójuk másutt nem nyeri azt a hangsúlyt, mint a Nyugatban, s így kockázatuk is csekélyebb.

Hogy vagy egyébként? Szeretném, ha kapnék tőled pár sor írást, és mégjobban ha egyszer meglátogatnál itt esztergomi kulipintyómban. Milyen kedves lenne ez! szép napokat tölthetnénk itt! Talán meg lehetne csinálni. Érdemes ide kijönni: alig találhatsz a mai Magyarországon szebb helyet. Gondold rá magadat, de jó előre írd meg, hogy még értesíthesselek.

Régi szeretettel öllelek. Bocsáss meg, hogy nem írok többet magamról, de jól tudod, hogy majdnem oly rossz levélíró vagyok, mint te s már ennyi is sok tőlem.

Esztergom, 1926. aug. 3.

Babits Mihály

Juhász Gyulának a *Nyugathoz* való kapcsolata, a *Nyugat* szerkesztői triumvirátusának munkamódszere, Babits óvatossága és esztétikai meggondolásai — mindezekre érdekes fényt vet az egymásbaillő két levél. Hiszen a szonettciklus — a *Forradalmi naptár*, s a prózai írás — melyet Juhász kisregénynek, Babits novellának mond — a *Szűzek*, minden bizonnyal a később A *tékozló jóú* címmel megjelent elbeszélés. Nem tudunk arról, hogy ez valahol megjelent volna a *Holmi* c. kötet előtt (1929); valószínű, hogy a megváltoztatott címmel, többi prózai írásai között kevésbé kihívónak tűnve közölte először az író. Hogy a régi cím ezt az írást jelenthette, arra nem csupán azért gondolunk, mert ilyen című verse is e témakörből való, hanem részint, mert más, ilyen című prózai írását nem ismerjük, részint pedig, mivel bizonnyal ennek a témája „nyúlt darázsfészekbe”.

Tömörkény emlékéért

Mészöly Gedeon írta Tömörkény *darvadoz* szaváról szólva, hogy mikor a szegediek emléktáblával akarták megjelölni azt a kiskocsmát, melyet Tömörkény szívesen látogatott, Juhász Gyula azt javasolta szövegül: „Itt darvadozott Tömörkény István.”¹ Nem lett belőle semmi.

Érdemes egy pillantást vetni ezzel kapcsolatban Tömörkény emlékének megőrkítésére. Terescsényi György írt először verset *Tömörkény csárdája* címmel,² bizonyára ez adta a gondolatot a tervhez. Pór Tibor riportot írt egy év múlva az „Irodalmi Tetőről” és a „Kopp-szanatóriumról”,³ Tömörkény darvadozásainak színhelyeiről. De ekkor még az író házát sem jelölte tábla, előbb erre tett javaslatot Juhász Gyula:⁴

Itt élt, álmodozott és tért pihenőre Tömörkény;
Vándor, szent ez a hely, míg magyar él s hire száll!

¹ Mészöly Gedeon: Juhász Gyula darvadozása és Petőfi rónája. Acta Universitatis Szegediensis, Sectio Philologica. Nyelv és Irodalom. I. k. Szeged 1955. 11.

² Szegedi Napló 1921. ápr. 24.

³ p. i.: Csász. és kir. köztársaság, Szeged. Történelmi okmány az Irodalmi Tető alatt. Néhány fröccs a Kopp-szanatóriumban. Szeged 1922. jún. 4.

⁴ Hétfői Rendkívüli Újság 1922. júl. 24.

A disztichon mégsem került a később valóban fölállított táblára, s szövegét is csak az egykorú sajtótudósítás őrzi.

Két év múlva, 1924 őszén érdekes javaslatot kap Szeged városa. Hann János vendéglős kéri a vár-maradványban berendezett kioszk bérletét „Tömörkény-csárda” létesítése végett; hálából hajlandó elkészíttetni Papp József neves szegedi szobrászművésszel Tömörkény szobrát. A hírről tudósító újságíró hozzáteszi: „Így talán egy csárda mégiscsak szoborhoz juttatja Tömörkény István emlékét. Tagadhatatlan, hogy van ebben a történetben valami, ami nagyon rokon a magyarsággal és a magyarság kultúrájának könnyes vigasságával.”⁵

Újabb három év telt el, amikor a lakóház táblával való megjelölése ismét fölvetődik: Juhász Gyula új disztichont ír; alighanem ez volt az, amelyre Mészöly Gedeon emlékezett:⁶

Itt élt s darvadozott a magyar föld és a magyar nép
Hű és tisztaszívű íróművésze Tömörkény.

Ez sem került az emléktáblára.

⁵ Szeged 1924. okt. 31., nov. 1., 30.

⁶ Hétfői Rendkívüli Újság 1927. febr. 28.

KÍSÉRLET A RENDSZERES BIBLIOGRÁFIAI MUNKA MEGTEREMTÉSÉRE A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

A Tanácsköztársaság kulturális eredményei között tekintélyes helyet foglalnak el a könyvtárügy terén elérték. A proletárdiktatúra kikiáltása után Szabó Ervin munkatársai és tanítványai kerültek vezető beosztásba s így lehetőség nyílt azoknak a haladó elképzeléseknek a megvalósítására, melyeket a Fővárosi Könyvtár tisztviselői már régóta terveztek. A Közoktatásügyi Népbiztosság első rendelete¹ a könyvgyűjtemények bejelentéséről szól (1/1919. K. N. sz.) s ezt az utasítások tömege követte: sikerül megakadályozni az anarchiát, megóvni az elhagyott (főként főúri és részvénytársasági) gyűjteményeket a széthordástól, megteremteni az egységes tudományos és közművelődési könyvtárhálózat alapjait, felállítani több új könyvtárat, elindítani a gyári, a diák- és a katonakönyvtárak ügyét — mindezek történetének megírásával még adósak vagyunk. Nemcsak az elképzelések, de a megvalósult tervek is éppen elegendő bizonyítékot szolgáltathatnak arra, hogy a munkáshatalom néhány hónapját mozgalmas, előrelépő periódusnak fogjuk fel a magyar könyvtárügy és a bibliográfia területén is.

Az új társadalmi rend robbanásszerűen eltávolította az útból azokat az akadályokat, melyek az egészséges fejlődést e téren megakadályozták. A századforduló óta a szabályzataiban merev feudális szellemet őrző tudományos könyvtárak² nem tudtak lépést tartani a megnövekedett könyv- és periodikatermés feldolgozásával s egyre inkább hátráltatói, mintsem segítői lettek a bibliográfiai munkának is. A különféle témakörű bibliográfiákat olyan egyének állították össze (mint id. Szinnyi József, Kereszty István, Kiszlingstein Sándor és mások), akik munkájukhoz nem élvezték folyamatosan az állam támogatását. Korántsem az ő eredményeiket szándékoztunk alábecsülni akkor, amikor ezt megemlíjtük; ellenkezőleg: az, hogy a századforduló és századelő hazai könyvészete számos eredményt tud felmutatni, elsősorban ezeknek az önfeláldozó bibliográfusoknak egyéni munkabírást és lelkesedését, nem pedig a hivatalos tudománypolitika fejlettségét dicséri. A nemzeti könyvészet ügye a könyvkereskedelem feladatává lett. „Negyvenkét esztendőért ért meg a *Corvina* (a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete folyóiratának) könyvészeti rovata — írja Kőhalmi Béla, amikor a lap, egy időre, a könyvtárügyi népbiztosok vezetése alá került.³ — Abban az időben, amikor a *Corvina* elindult az ő könyvészeti rovatával 1878-ban, már elindult volt ugyanazzal a programmal a *Magyar Könyvszemle* két évvel előbb, de a *Magyar Könyvszemle* előbb elhagyta a lélegzete s 1892-ben beszüntette könyvészeti mellékletét... a 'Nemzeti Könyvtár' tudós bibliográfusai letették a pennát, nem írtak több cédulát és rábízták a kurrens magyar könyvészetet a *Corvinára*, vállalja és csinálja tovább; Petrik Géza pedig, aki tízévenként állítja össze a hétről-hétre és évről-évre összehordott cimanyagot, kínlódjon, ahogy tud, a hiányzó címek beléldolgozásával. Így maradt magára a *Corvina* azzal az örökséggel, hogy fenntartson egy rovatot, mely inkább a tudományt szolgálta, mint a kereskedelmet... tíznaponként mindig a *novák* szétküldése után kocogó és elkésző könyvészetével.”

Minden szervezethez és állami támogatás híján a magyar nemzeti bibliográfia több mint két évtizeden át kereskedelmi igények kielégítésére született, szakbibliográfiák pedig csak magánkezdeményezésre, elvétele jelentek meg. Mind a mai napig húzódó könyvészeti problémák nyertek volna megoldást már 1919-ben, ha azok a tervek valóra válnak, melyeket ez áldatlan helyzet megszüntetésére, a magyar tudomány segítésére a Tanácsköztársaság tervezett.

¹ Tanácsköztársaság rendeleteit 1. PONGRÁCZ JENŐ: A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. Szerk. — 1–4. k. Budapest. 1919. — Ugyancsak sok adatot tartalmaz: TAKÁCS JÓZSEF: Könyvtári jogszabályok gyűjteménye (Bp. Orsz. Könyvtári Központ, 1951.) című összeállítása is.

² „Aki könyvtárainkban forgolódott, eleget szenvedett ez intézmények barbar vezetése, használatlan berendezése, urakodó bürokráciája miatt” — írja a Nyugatban FÖLDI MIHÁLY. (Nyugat 1919. 8. sz. 604–605.)

³ KŐHALMI BÉLA: A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet. *Corvina* 1919. 21. sz. 116.

Tervekről szólunk; bibliográfiai összeállítás (hacsak eltekintünk néhány, az olvasók számára összeállított és igen fontos szerepet betöltő annotált könyvjegyzéktől⁴) ilyen rövid idő alatt nem születhetett meg. A bibliográfiai munka előfeltétele azonban a körültekintő szervezés, a lehetőségek biztosítása s ezen a téren igen sok fontos intézkedés született.

Április 28-án a 22-es számú népbiztosi rendelet a könyvtárak köztulajdonbavételéről, valamint az Országos Könyvtárügyi Tanács megalakításáról szól. (Ezt megelőzően, már március 30-án kinevezik a könyvtárügy élére Dienes Lászlót és Kőhalmi Bélát.) Az ország könyvtárügyének vezetésére hivatott Tanács mellett működött volna az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Központ, melyet később fel is állítottak Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet elnevezéssel. Az Országos Könyvtárügyi Tanács tagjai — egy április 17-i tervezet szerint — a következők voltak: I. Hivatalból, a Közkutatásügyi Népbiztosság részéről Antal Márk, Bartos Erzsébet, Hajtai Ferenc, Fogarasi Béla, Kármán Tódor, Szabados Sándor (később a Szellemi Termékek Országos Tanácsának elnöke), Balázs Béla, Gönczi Jenő, Förster Tivadar, Kálmán József, Varjas Sándor, Bresztovszky Ede, Pogány Kálmán; a könyvtári szakemberek közül: II. Brandenstein Illés, Braun Róbert, Dienes László, Enyvvári Jenő, Jaschik Álmós, Kőhalmi Béla, Mihalik József (korábban a megszüntetett Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének tisztviselője s a volt könyvtári hivatalos lap szerkesztője) Pintér Jenő, Pikler Blanka, Trócsányi Zoltán, Váradi Irma és Szigeti Gabriella (jegyző). A vidéki küldöttek kijelölése később történt volna meg. III. Meghívottak: Beke Manó, Benedek Marcell, Király György, Kremmer Dezső, Nógrádi László, Petrik Géza és Rados Gusztáv. Ez utóbbi csoportban tehát irodalomtörténészek, esztétikusok, bibliográfusok és könyvkereskedelmi szakemberek kaptak jogot a könyvtárügy irányító testületében való részvételre. A Tanács mellett — 1919. július 30-án — rendeletileg megalakítják az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézetet is (e nemből mind a mai napig egyedülállót!), melynek feladatai között (4. pont) szerepelt a „tudományos kutatás könyvtári segédesszközei, bibliográfiák stb. előállításának egységes irányelvek szerint való vezetése” is. Az Intézet III., Bibliográfiai Főosztálya lett volna hivatott e feladat ellátására s a 65. sz. K. N. rendeletben a következő feladatokat kapta:

a) Magyarország bibliográfiája (kurrens bibliográfia, retrospektív bibliográfia, magyar folyóiratok repertóriuma stb.).

b) Szakbibliográfiák és speciális bibliográfiai munkák.

c) Magyar könyvtárak központi katalógusa és központi felvilágosító irodája.

d) Könyvtárak katalóguscédulával való központi ellátása.

A szerkesztési és tájékoztatási feladatokkal ellátott főosztály mellé egy könyvtárügyi és bibliográfiai szakkönyvtár (VI. osztály) és a könyvtárügyi és bibliográfiai kiadványok osztálya (VII.) járult. Nem térhetünk ki ennek a felosztásnak minden érdekességére — többek között például a központi könyvtári címjegyzék jelentőségére, melyet csak jóval később, a 394/1923. VKM. sz. rendelet alapján kezdtek meg hazánkban s amely még ma is hiányos — mint ahogy nem szólhatunk részletesen a Tanácsköztársaság alatt az országban első ízben elinduló főiskolai szintű könyvtárosképzésnek arról a szándékáról sem, hogy (többek között) a korszerű igényeknek megfelelő bibliográfusokat is képezzen ki. (A „könyvészeti ismeretek” a tanfolyam fő előadásai között szerepelt s Kőhalmi Béla tartotta.)

A Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet létrejötte előtt, tehát korábban, mintsem a szervezett keretek rendelkezésre álltak volna, a népbiztosok már „állami bibliográfussá” nevezik ki Petrik Gézát, április 22-én, elsőnek ismerve el érdemeit és elsőnek juttatván hozzá ilyen természetű álláshoz. (83.794/1919. III., b. ü. o. sz. alatt.) „A Közkutatásügyi Népbiztosság a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének feloszlata folytán az Egyesület által támogatott 'Magyar Könyvészet' című forrásmű, továbbá a magyar folyóiratrepertórium további kiadását állami feladatnak ismeri el s Önnek a köz érdekében kifejtett munkálatait továbbra is biztosítani kívánván, Önt a könyvtárügyi megbízottak által megállapítandó könyvészeti program kivételére 1919. évi április hó 1-től kezdődő hatállyal állami bibliográfussá ezennel kinevezi.” Június 22-én, (154.373/1919. VI. 1. sz. alatt) a már eddig is állami státusban levő Gulyás Pált felmentik a volt Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségénél betöltött előadói munkaköre alól s „jelenlegi illetményeinek meghagyásával” megbízzák „a Magyar Írók Élete és Művei című forrásmunka pótköteteinek szerkesztésével és sajtó alá készítésével azzal, hogy a munka előrehaladásáról a könyvtárügyi megbízott útján időről-időre jelentést tegyen”.

Már korábban utaltunk arra, hogy a *Corvina*, a *Tanácsköztársaság Könyvtárügye* című kiadvány mellett a megbízottak hivatalos orgánuma lett. Bibliográfiai mellékletét továbbra is megtartotta, Petrik Géza szerkesztésében. Azonban — s itt történik változás a korábbi,

⁴ Mint pl. KŐHALMI BÉLA: Mit olvassunk a szocialista irodalomból? Bp. Közkutatásügyi Népbiztosság, 1919. 16. — A kiadvány szépirodalmi anyagot is felsorol és közli a Fővárosi Könyvtár illetékes helyrajzi számaát is.

elsősorban üzleti szempontokat szem előtt tartó rendszerhez képest, — már szakrendi csoportosításban sorolja fel a megjelenő könyveket, a tudományosság igényének alapján, a nálunk akkor még csak a Fővárosi Könyvtárban ismert Dewey-féle szisztema felhasználásával: „Az újonnan megjelent magyar könyvek címét nem kiadónként fogja ezután közölni, hanem a tudományok főbb csoportjai szerint tagolva a tizedes osztályozó rendszer felhasználásával.”⁹

Az Intézet megalakulásának közeledtével a bibliográfusok számát növelték is: Petrik Géza mellé kisegítőül Grósz Magdát (július 15-én) és Baráth Paulát (július 30-án) nevezték ki. Itt említjük meg, hogy az Intézetbe a Tanácsköztársaság ideje alatt — a könyvtárügyi megbízottakon kívül — tizennyolc embert neveztek ki, többek között (június 15-én) Szabó Lőrincet is.

A Tanácsköztársaság bukása e nagyszerű kezdeményezésnek is a végét jelentette. 1919. augusztus 8-án Kőhalmi Béla kénytelen az Intézet működését beszüntetni. Még aznap jelenti a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, hogy az Intézet pénztárát Benedek Rezsőnek adta át, a pénztári feljegyzéseket az eddigi pénztárosra bízta, az irattárat biztonságba helyezte, a személyzet járandóságát pedig augusztus végéig kifizette. Október közepéig Budapesten marad, de a fokozódó terror nyomására ő is, akárcsak Dienes, emigrálni kényszerül. A megbízottak jegyzőjét, a feljegyzéseket vezető Szigeti Gabriella könyvtárost két évre Zalaegerszegre internálják.

GAZDAG ISTVÁN

OLÁH GÁBOR ELFELEJTETT VERSE A FORRADALOMRÓL

A Debrecenben megjelent Oláh Gábor *Válogatott költeményei* című kötet a költő verseinek legjavát adta az olvasó kezébe a régen publikált, kéziratossal közölt versek mellett igen jelentős a kötet munkatársainak Oláh Gáborra vonatkozó ismertetése. Az ismertetés a debreceni költőnek a forradalmakhoz való viszonyát elsősorban személyének ismerete, valamint verseinek elemzése alapján — elég röviden ugyan, de — helyesen értékelte. Az ismertetés „őszinte együtthaladásnak” nevezi azt, amit Oláh Gábor 1918–1919 viharában tett.

Az előkerült új adatok birtokában csak meg tudjuk erősíteni ezt az álláspontot. Oláh Gábor valóban igényelte az új időket, és az új világ kialakításában — bár több igen lényeges kérdésben nem értett egyet — aktívan részt vett. Lázás, szinte lüktetésszerű érzés az, amely a költőt a forradalmakhoz fűzi „... finom remegéssel érezte meg idegzetem ezt a katasztrofális világéget, ezt a királyokat döntő nagy forradalmat, a nép forradalmát.”¹ Az 1918-as polgári forradalom győzelme és a proletárforradalom győzelme közötti időszakban a hánykolódás, tanácstalanság, ködösülés várása jellemző Oláh Gáborra. A forradalom lendülete, az események alakulása tovább sodorta a világban történtek felett filozofálgató költőt. Verseiben megjelent a forradalom jelképe, a vörös szín. A *Forradalom* című versében már a vörös hajnalról beszél — a folytatás; a határ, ameddig Oláh Gábor eljuthatott, csak most 40 év homályából került elő. A debreceni haladó diákság lapjában a *Fáklya* című újság első számában² adta közre Oláh Gábor a *Világ proletárja* című versét.

A világ proletárja

Dőzsölt a jólét lengé népe,
Páholyból sok komédiát kacagva,
S te rongy magyar, izom- és szívszakadva
Vontál védő tetőt fölébe.

Ha finnyás Európa dáma
Esős, ködös estén batárba hágott:
Lépcsője hátad volt, útfélre vágott
Magyar és csak sírtál utánna.

Falvak szeszélyes perc haragját
Fellobbantotta: orcádhoz törülte;
Arcul csapott s aztán haragja hűlve:
Hintette rád kedve salakját.

¹ KŐHALMI BÉLA id. cikke a *Corvina* 1919. 21. számából.

² Oláh Gábor válogatott költeményei. Debrecen 1957. 323.

³ Fáklya. Szociális irányú hetilap. Megjelenik minden vasárnap. Felelős szerkesztő: dr. FRÁTER LAJOS. Társzerkesztő: FODOR REZSŐ. 1919. március 16. I. évf. 1. szám. A lap a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtár tulajdona.

Bömbölő gyára szívta véred,
Bányája ette csontodat velőig;
S míg tested, lelked árnyékká törődik:
Húsdtól lett egyre kövérebb.

Te voltál dolyfe, céltáblája,
Harcos kutyája, cirkuszi bohóca,
Mázsás terhe alatt leroskadt lóca,
Te, magyar, világ proletárja!

Most, hogy a földtengely kihajlik
Évmilliók szögéből s csillagoknak
Hulló rajai vértűzben lobognak
S ember — gyász Istenig nyilallik.

Most cifra tornyok lezuhanván:
Most rognál sirba vas gátja erőnek?
Nem! Az idő — vadak bosszúra bögnek,
S a Góg tántorog, gyáva bambán.

Emeld föl pörölyöd, bús proletár,
Üllőd az úri gazság: — verd laposra!
Szöges csizmád lelkét vérbe tapossa!
S kint: új idők új boldogsága vár!

Az első öt versszak csupa keserűség, önvád, megrázó kép egy népről, amely már a pusztulás széléhez jutott. A hatodik és hetedik versszak a világban bekövetkezett változásokról, a jogos bosszúról énekel. Az utolsó versszakban a proletariátushoz fordul Oláh Gábor, ahhoz az erőhöz, amelyet képesnek tartott arra, hogy „az úri gazság... lelkét vérbe tapossa” s a népet „... új idők új boldogsága...” felé vigye.

Oláh Gábor útját a magányában lázadó költőtől két forradalom embert, költőt formáló ereje vitte, ragadta el eddig a versig.

Míg a kor többi költője csak azért fordult a proletárforradalomhoz, hogy fenyegetésként hivatkozzon rá az Antant-hatalmakkal szemben, addig Oláh Gábornak — noha az ő versében is jelen van ez a mozzanat nemcsak versei, hanem a Tanácsköztársaság alatti működése is azt igazolja, hogy kívánta az új időket és részt akart venni annak előcsatározásaiban is. A debreceni lapok³ adtak hírt arról, hogy a megalakult debreceni Írók Tanácsában Oláh Gábor vezetőségi tag lett. Igen jelentős és fontos az a tény is, hogy a május elsejére beindításra tervezett *Május* című, 32 oldalas irodalmi, művészeti, tudományos folyóirat szerkesztésében mint főmunkatárs vállalt munkát.⁴ Aktivitásának és a Tanácsköztársaság iránta érzett megbecsülésének legfényesebb bizonyítéka az, hogy szóbakerült egyetemi tanárrá való kinevezése is. Naplójának 3. kötetéből kiderült, hogy már reszortja is ki volt jelölve: a legújabb (XIX. sz.) magyar irodalom Arany után s emellett az irodalomtörténet elmélete és stílusgyakorlatok. Sajnos, az imperialista román csapatok támadása miatt sem egyetemi tanárrá való kinevezése, sem sokat ígérő irodalmi munkássága nem valósulhatott meg.

RÁBA GYÖRGY

EMIL ISAC LEVELEI BABITS MIHÁLYHOZ ÉS KOSZTOLÁNYI DEZSŐHÖZ

Az utóbbi években érdekes publikációk jelentek meg magyar íróknak Emil Isackal folytatott levelezéséből. Varga József 1954-ben a Román Népköztársaságban tett tanulmányútja során gazdag magyar irodalomtörténeti vonatkozású anyagot tárt fel. Kutatásairól szóló beszámolójában (I. OK VII. 443—471.) számos Isachoz intézett Ady- és egy-egy Emőd Tamás-, ill. Ignótus Hugó-levélen kívül több Kosztolányi- és Babits-levelet közölt részben vagy teljes egészében. Máthé Gábor részletes, bár még mindig nem teljes anyagközlése (Igaz Szó 1958. 605—611.) bővíti erről az érdekes levelezésről szerzett ismereteinket. A két publikáció kiegészíti egymást. Máthé Gábor cikkében szerepel ugyan Varga beszámolójában meg-

³ Népakarat. (A debreceni Munkás- és Katonatanács hetilapja) 1919. április 2. Debreceni Független Újság 1919. ápr. 2.

⁴ Népakarat. 1919. április 20.

jelent anyag is (pl. Babitsnak egy román antológiába kért, három legkedvesebb verséről írott levél-meditációja), de sok ismeretlen levelet is nyilvánosságra hoz, és szó szerint közöl olyan leveleket, melyekből Varga, munkájának általánosabb jellege miatt, csak idézetet tehetett közzé. (Pl. Kosztolányi két, 1933-ból keletkezett levele.)

Varga József említett cikke viszont tartalmaz az *Igaz Szó* olvasói előtt ismeretlen Kosztolányi-leveleket is, és közülük kettő jelentősen hozzájárul a költő esztétikai öntudatának megvilágításához. 1914. márc. 2-i levelében azt írja, addigi versei közül *A szegény kisgyermek panasza*it, elbeszélései közül a *Bolondokat* szereti legjobban. Itt nyilván nem egyes művekre, hanem kötetekre gondol. Viszont 1918. júl. 12-ről keletkezett, az említett Babits-levéllel párhuzamos írásában három legkedvesebb versének a következőket tartja: *Kisvárosi fotográfia* (Mágia), *Gyümölcsös ősz* ... (Őszi koncert) és *Mostan színes tintákról álmodom* (A szegény kisgyermek panasza).

A budapesti Országos Széchényi Könyvtár kéziratárchájában őrzött Babits-hagyatékban kutatásaim során megtalált, és Kosztolányi könyvalakban is megjelenő levelezéséből (sajtó alá rendezője Szőgyi Zsuzsa) kiemelt levelek hozzájárulnak Emil Isac és a *Nyugat* köre barátságának felderítéséhez. (A Kosztolányi-hagyatékot is ért háborús károk miatt, legalábbis eddig, a vártnál kevesebb, összesen négy, Isac-levél került elő.) A három publikáció alapján most már világos, hogy ez a levelezés a magyar—román progresszív tanulságos dokumentuma a nemzeti elfogultság korszakából. A Babits- és Kosztolányi-levelekben olvasott humanista és baráti megnyilatkozásokra megindítóan szép felelet Isacnak Babitshoz írt sorai: „... egy nagy család vagyunk, ahol a bábeli zavar megszűnik és egymást szeretni tudjuk”. Magyar irodalomtörténeti szempontból a levelezés másik nagy tanulsága a *Nyugat* írói haladó szerepének újabb bizonyítéka. A megismert Ady-, Babits- és Kosztolányi-levelekből kitűnik, nemcsak a nagy nemzetek irodalmának megismerését és népszerűsítését tartották fontosnak, hanem a testvéri szomszéd népekét is. Végül Emil Isac egyéniségére érdekes módon vet fényt az utolsó, Kosztolányinak, ill. Babitsnak küldött levél. A két levél dátuma azonos: 1936. április 19. Isac aggasztó híreket hallott Kosztolányi betegségről. A baráti vigasz kötéltáncos ügyességi sorait küldi, a természet igazságába vetett hittel bátorítja, majd — valószínűleg fiktív — álomlátás szimbólumával akarja reményét felfejtőíteni, és még arra is gondol, hogy saját írásait emlegetve, munkakedvet öntsön bele. Leveléhez novellisztikus hitelként egy szál gyöngyvirágot mellékel, hiszen álmában virágot szedtek. De még aznap egy másik levélben póré szorongással faggatja Babitsot Kosztolányi állapotáról...

Emil Isac a *Világ* 1916. aug. 13-i számában (13. l.) megjelent prózaverseinek összefoglaló címe *Mars nyomában*, az egyes versek címe: *Az eke*, *A vak* és *A csalogány és a holló*. A *Nyugatban* (1932. II. 652.) megjelent *Az eke*.

Babitsnak küldött levelek

1.

Biblioteca Ardealului
Emil Isac Director

8. júl. 1918.

Kolozsvár, Bartha M. u. 22.

Tisztelt Uram,

Szellemi vezetésemben a jövő hónap elején indul meg a román irodalmi könyvtár, amelyben egy számot az új magyar költőknek akarok szentelni. Legyen oly szíves és jelölje ki nekem azt a három verset, amelyet legjobban szeret. A verseket személynél fogom románra fordítani.

Tisztelettel híve
E. Isac

2.

Cluj, Str. Saguna 22 (Roumanie)
12. V. 1933.

Uram, nagyon kérem, legyen szíves és küldesse el nekem a kiadóhivatal útján a „Nyugat” tavalyi 11. számát, a Pen Club közleményemmel! Örövendék, ha választ kapnék arra is, Önök jönnek-e Raguzába a Pen Club congressusára?

Kiváló tisztelettel,
kollégális szeretettel
Emil Isac

Cluj, Str. Saguna 22
19. Apr. 1936.

Mélyen tisztelt Babits Mihály

Egy kollegiális szívességet kérek és remélem nem haragszik. Szegény Kosztolányi Dezsőről riasztó híreket hallottam. Nem tudom ezeket kontrollálni, de nagyon aggódom a Kosztolányi sorsáért és talán Ön is tudja; milyen jó barátok voltunk és vagyunk szegény Dezsővel. Ha ideje és alkalma van, juttassa el ezt a levelet Kosztolányinak. Nem tudom ezt a pár sort csupán egy olyanra bízni, aki genialitása mellett emberként is rendkívüli és ez Ön... Babits Mihály, nekünk költőknek akármilyen nemzethez tartozunk és akármilyen nyelven írunk nem szabad elfelejtenünk, hogy egy nagy család vagyunk, ahol a bábeli zavar megszűnik és egymást szeretni tudjuk. Minden nemzetnek költőt én most is becsülöm és tisztetem és szeretem és felhasználom az alkalmat, hogy Önt, a költőt, ezúttal is legmélyebb szeretetemről és csodálatomról biztosítsam. Ugye elmegy Kosztolányihoz és beszél vele és megírja nekem azt, amit az Ő sorsáról megírhat...

Mély rokonszenyvel tisztelő híve
Emil Isac

Kosztolányinak küldött levelek

1.

Cluj, Str. Saguna no 22

20. X. 1933

Kedves barátom,

Legyen szíves és küldje el nekem versei újabb kiadását és jelöljün ki egy lefordítandó verset, amelyet Ön legjobban szeret. — Lássam mi nem feledkezünk el a szépről és szeretjük a barátainkat! Nem lehetetlen, hogy jövő hónap közepén megállok Budapesten is 1—2 napra, ahol már oly sok ideje nem voltam. Akkor majd elbeszélgetünk arról ami már a múlté: egy erős hitű idealismusról.

Melegen üdvözli tisztelő barátja
Emil Isac

Monsieur

Kosztolányi Dezső
úrnak

Budapest

I. Tábor u. 12.

2.

Cluj 1. XII. 1933

Kedves Kosztolányi Dezső

Köszönöm a küldött szép verseket, amelyeket igyekezni fogok méltó helyen elhelyezni. Ne vegye rossz néven, ha arra kérem, legyen oly szíves és kérje meg a *Nyugat* szerkesztőjét, hogy küldje el nekem azt a számot, amelyben a Pen Club congressus apropója alkalmából egy verset adtam és ők azt ott közölték. Lenne szíves megmondani egyben, tudomása szerint ki fordította Edgar Allan Poe verseit magyarul? Pásztor Árpád és Babits Mihályról tudok. Nem tudnám megkapni a „Túl életen és halálon” c. kötetet? Január 1-től átveszem egy nagy revue irodalmi vezetését és elhatározott célom, hogy a legújabb irodalmi dolgokat állandóan közöljem. Természetesen *mutatis* kellene legyen a dolog, mert különben az egyoldalú szerelem még se termékenyít. Nem lenne kedve lejönni hozzánk? Oly szívesen látnám!

Melegen üdvözli tisztelő
híve és barátja
Emil Isac

3.

Kedves Kosztolányi
Szívesen látjuk este 8-kor az Operában.
Régi tisztelettel
híve

Emil Isac

11. IV. 1934.

Cluj 19 Ápr. 1936

Str. Saguna 22

Drága Kosztolányi

Örömmel értesültem, hogy jobban érzi magát. Egy sokat szenvedett barátja ír Önnek bátorító szavakat. Higgyen abban, hogy a természet akármilyen mostoha, egy oly ritka értéket, mint Ön, nem fog megtagadni. Hisz az életnek vannak még meglepetései, jók is nemcsak rosszak. Ennek a levélnek az apropo-ját az adja, hogy Önnel álmodtam, és az álom nagyon kedves volt, együtt sétáltunk egy kertben és képzelje, virágot szedtünk. Annyira a hatása alatt állok az álomnak, hogy azon frissiben közlöm Önnek. Talán még valóra válik és együtt fogjuk a virágot szedni, ahogy ezt megérdemeljük. Ha érdekli — én most egy új verseskötetet bocsátok útnak, sokáig hallgattam, de azt hiszem újra bizonyosságot adok arról, hogy nem tudok csupán írásban szenvedni . . . Nagyon boldog lennék, ha Öntől egy pár sort kapnék, mert bár sok minden másként lett, egy ugyanaz maradt: barátaink iránti igaz és önzetlen szeretetünk. Drága Kosztolányi, gondoljon Ön is reám, ha eszébe jutok és bízzék abban, amiben bízunk kell: a tavasz mindent jóvá tesz . . .

Nem fárasztom hosszasan, sok-sok ölelést küldök és egy k's virágszálat. Ez legyen a mágikus erő, mint a Ganges partján sétáló gyermeknek a bambuszpálcika, aki elefántokat sétáltat . . .

Ölelem és csókolom

Emil Isac

(A levélben lepréselve egy szál gyöngyvirág)

Nagy forradalmi fellendülés idején az irodalom is szárnyakat kap s a messze magasba, új eszmék, hitek, akarások világába emelkedik. Irodalmunknak ezt a szárnyalását mutatja be a Remete László szerkesztésében és Komját Irén előszavával megjelent *Irodalom forradalom* antológia, egy nagy kor írói termésének talán legjavát — mindenestre a legértékesebb részét — sűrítve e néhány százoldalas kötetbe. A könyv első három fejezete az 1917-es februári orosz forradalom és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom visszhangját mutatja be a magyar irodalom közvetlenül reagáló alkotásainak felsorakoztatásával, majd az 1918. október 31-i polgári demokratikus forradalom irodalmának legfontosabb és legjellegzetesebb dokumentumait, a további fejezetek pedig a Tanácsköztársaság irodalmát tárják — több tematikai szempont szerinti felosztásban — az olvasó elé. A feladat természetéből következik, hogy e kötet a korabeli folyóiratokban és napilapokban elszórt irodalmi megnyilvánulásoknak csak kis részét — csupán töredékét — foglalhatja magába, különösen az 1919. március 21 előtti irodalom bemutatása tűnik nagyon vázlatosnak, míg a Tanácsköztársaság irodalma már szélesebbé teljesedve, gazdagabban és hívebben tükrözi a proletárforradalom irodalmi arculatát. S bár a válogatás sem nevezhető hibátlannak, az antológia egésze így is a korabeli magyar élet tükré, vagy pontosabban fogalmazva: egy nagy kor levegője árad lapjaiból. Olyan koré, amelyben — mint 1848-ban — a magyarság öntudatra ébredése, nemzeti függetlensége kivívásának feladata egybeesik, összefonódik az emberi haladás szolgálatával. 1848-ban a francia forradalom volt a példakép, 1918/19-ben az orosz. A haladó magyar sajtó és irodalom sokoldalúan tükrözi a lenini eszmék nagy hatását Magyarországon, azt a forradalmi erjedést, amely végül a magyar proletárforradalomba torkollott.

Elismerés illeti a kötet összeállítóját és szerkesztőjét, amiért néhány korábbi kísérlet után (mint Pándi Pálnak a Tanácsköztársaság

költészetéből szemelvényeket adó *Vörös zászlókkal* című kötete, vagy Durkó Mátyásnak Móríc Zsigmond forradalmak alatti írásait egybegyűjtő könyve) elsőként végzett olyan komoly anyaggyűjtő munkát ezen a jóformán felszántatlan területen, amely ezt a forradalmi erjedést híven bemutató antológiát eredményezte. Külön ki kell emelnünk azt az érdemét, hogy a legfontosabb fővárosi lapok mellett a vidéki sajtóban is meg lehetőségen nagy kutatómunkát folytatott, valamint azt is, hogy a tanácsköztársasági részben az irodalomnál szélesebb területekre, a művészetek egyéb ágaira is vet pillantást.

A kötet előszava nagyvonalakban helyesen vázolja fel irodalmunknak a háborúellenes magatartástól a forradalomérdekében történő munkálkodásig megtett fejlődésútját, külön kiemelve, hogy a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalomba való átnövését egyes írók is elősegítették. Azzal is egyet kell értenünk, hogy azok az írók, akik a Tanácsköztársaság bukása után nem maradtak hívek „az általuk akkor dicshető, vallott és védelmezett szocialista eszmékhez”, megriadtan, az ellenforradalom nyomásának engedve fordítottak hátat korábbi önmaguknak, de a Tanácsköztársaság idején őszintén — s nem opportunizmusból — vállaltak szerepet. Bár e gondolatsort helyénvaló lenne kiegészíteni azzal, hogy az antológiában szereplő írók közül nem egy már a Tanácsköztársaság utolsó hónapjaiban megtorpan, másrészt pedig, a Tanácsköztársaság melletti kiállás nem mindenkinél jelentette feltétlenül, hogy maradéktalanul magáévá tette a szocializmus eszméjét. Két ponton érezzük csupán eltűzöttnek, illetve leszűkítésnek az előszó megállapításait: úgy tűnik, olykor leszűkíti „a haladó költők és írók” körét azokra az írókra, akik már 1917 végén és 1918 elején „a lenini nagy gondolatok” magyar talajba átültetésén fáradoztak (7. l.), s ugyanez érzik ama megállapításból is, amely szerint e kötet írásai „valóban visszavarázsolják 1917—1919 egész légkörét” (10. l.). Valójában e kor szak irodalma nagyobb, jelentősebb volt

annál, a forradalmi gondolat jobban bele-
ágyazódott nemzeti irodalmunk fővonalába és
sokkal szélesebb mederben hömpölygött a
proletárforradalom irányába, mint e válo-
gatásból kitűnik.

S itt érkezünk el az antológia — jófor-
mán egyetlen komolyabb — hiányosságá-
hoz, hogy a forradalmi erjedést tükröző fon-
tos írások maradtak ki egyes modern pol-
gári írók vallomásai közül, sőt még a mun-
kásirodalom e korban legjellegzetesebb alak-
jai jónéhányának nevével sem találkozunk a
kötetben. Az 1919 februárjától 1919. október
31-ig terjedő időszakban például teljesen hi-
ányzik Babits Mihály és Tóth Árpád neve,
holott közismert, hogy Babits radikálisan há-
borúellenes költészete mekkora tömeghatást
váltott ki akkoriban, s Tóth Árpád *Őszi szán-
tás* című verse is rácéloz már az „igaz Tavasz”,
a forradalom közeledtére. Hiányzik ezen idő-
szakból Barta Lajosnak a polgári világ nagy
agóniáját felvillantó írása, Gellért Öszkár
Csatadala, amelyben a „Meghalok, de nem
ölök” gondolatát fogalmazza meg s még
sorolhatnánk. Kaffka Margit és Schöpplin
Aladár neve pedig egyáltalán nem szerepel
a kötetben, holott Kaffka *Lelkes dolgoknak
lelkessültjei* című, a polgári demokratikus for-
radalom idején megjelent írása feltűnően
idekíváncsoz, úgyszintén Schöpplin ez-
időben írt, a proletárforradalom közeledtét
megérző publicisztikai cikkei, vagy a Ta-
nácsköztársaság idején megjelent igen szín-
vonalas irodalmi kritikái közül valamelyik.
A Schöpplin-szerkesztette *Vasárnapi Újság*
meg sincs említve a forrásként felhasznált
lapok jegyzékében. Kimaradt e jegyzékből
a Kassák Lajos és Uitz Béla által szerkesz-
tett *Ma* című folyóirat is, amely pedig ezen
esztendő legjelentősebb orgánuma a mun-
kásirodalomban, s minden ellentmondásossága
ellenére is igen komoly pozitív szerepet ját-
szott a háborúellenes mozgalomban és az
„őszirózsás forradalomnak” szocialista for-
radalomná való átvészeltését szolgálta 1918.
október 31. után. De ezzel már áttértünk a
munkásirodalom területére. Mert itt még
súlyosabb hiányosságok lehetők fel, mint
a modern polgári irodalom alkotásainál.
Meg sem említ olyan szociáldemokrata költ-
őket, mint Benjámin Ferenc, Farkas Antal
és Révész Béla, akik pedig nemcsak a Ta-
nácsköztársaság idején megjelent írásaik
révén szerepelhetnének a kötetben, hanem már
korábbi munkásságuk egy-egy darabjával is.
Benjámin Ferenc például verset írt a be-
börtönözött Liebknecht mellett, *Csak szítsá-
tok a paraszta!* című versét pedig, — amely-
ben az orosz forradalmat egy forradalmi
korszak nyitányaként üdvözli —, a Csepeli
Munkásotthonban adták elő már 1917-ben.
Farkas Antal *Megjött az ősém* című verse
1918 tavaszáról, csakúgy mint a polgári de-

mokratikus forradalom első napján írt *Iván
hazamegy* e korszak irodalmi termésének
eszmeileg is a jelentősebbjei közé tartozik.
S Révész Béla *A Marada-vendéglőben* című
„miniaturje”, amelyben a munkásosztály
összefogásában rejlő erőt villantja fel, szin-
tén helyet érdemelt volna ebben az antoló-
giában. Nem is szólva arról, hogy tollukkal
híven szolgálták a Tanácsköztársaságot egé-
szén annak bukásáig. De hiányzik olyan —
később kommunistává vált — írók neve is
a kötetből, mint Barta Sándor, vagy Franyó
Zoltán, pedig írásaik közül nem egy a kom-
munista eszmékkel már a polgári forradalom
idején rokonszenvező mű akad. S a *Ma* írói-
nak, művészeinek 1918. november végén
megjelent „Kommunista köztársaságot” kö-
vetelő kiáltványa is kimaradt a *Ma* világ-
szemléleti különszámaiban közzétett több
más fontos irodalmi dokumentummal együtt.
Helyénvaló lett volna Révai József és Lu-
kács György akkori irodalmi vonatkozású
cikkeiből is bemutatni legalább egy-egy
részletet. Végül szóvá kell tenni, hogy Kas-
sák Lajost, e korszak munkásirodalmának
legjelentősebb alakját mindössze egy vers-
sel szerepelteti az antológia, s azt is még az
1918/19-es forradalmak előtti időszakból
veszi, holott a polgári demokratikus forra-
dalom idején írt két verse, a *Liebknecht Ká-
rolynak*, amelyben a meggyilkolt kommu-
nista vezér eszméinek eljövendő diadalát
énekli meg, és a *Fiatal munkás* című feltét-
lenül helyet érdemelt volna e gyűjtemény-
ben, csakúgy mint a Tanácsköztársaság
idején írt, az ifjúmunkások lelkesedését meg-
mintázó nagy verse, a *Boldog köszöntés*.

Természetesen az antológia korlátozott
terjedelme már eleve bizonyos fontos írá-
sok kihagyására kényszerítheti a szerkesz-
tőt, e kötetben azonban olyan aránytalan-
ságokat tapasztalhatunk, amelyek elkerülése
a megadott kereteken belül is lehetővé tette
volna e kimaradt művek beépítését. Oláh
Gábertől hét vers is szerepel például a kö-
tetben, míg Babitstól, vagy Kassáktól csak
egy-egy írás. S nem egy olyan gyenge, szinte
rigmusszerű vers akad, ami a fontosabb írá-
sokra való tekintettel kimaradhatott volna,
még akkor is, ha ezek eszmeileg kétségkívül
a proletárforradalom kiküzdését célozzák.
Így azonban — a fentjelzett hiányosságai
következtében — az antológia nem válha-
tott a korabeli haladó irodalom egészének
tükrévé, s úgy tűnik, ez nem is annyira az
anyagismeret hiányából ered, de sokkal
inkább a néhány évvel ezelőtti szerkesztési
elv bizonyos szűkkeblűségéből. Helyesebb
lett volna ezen időszak irodalmának a
proletariátushoz való közeledését megmutató
szerkesztési elv mellett azt a tényt is a
művek sorával bizonyítólággá tárni az ol-
vasók elé, hogy haladó nemzeti irodalmunk

java-egésze mennyire az ember felemelkedését látta a Tanácsköztársaságban, hogy a proletárforradalom magával sodró ereje irodalmunk — különböző irányzatokból össze-tett — *jóvonulatát* vezette el a szocializmus írói szolgálatáig.

Néhány kisebb filológiai pontatlanságot, vagy elírást tehetnénk még szóvá, például Bródy Sándor *Johann* című karcolatát a Tanácsköztársaság idejére teszi e kötet, holott az a polgári forradalom idején jelent meg első ízben, Várnai Zseni *Eredj fiam* című költeménye is néhány nappal korábban jelent meg a *Népszavában*, mint e kötet jel-zése szerint a *Nőmunkás* című lapban, nyilván utánközlésként. Felszántatlan területen végzett anyaggyűjtés esetében azonban szinte elkerülhetetlenek az ilyen apróbb botlások, amelyekből különben is csak igen keveset találunk ebben az antológiában. Ide tartozik az olyan kisebb „műhiba” is, hogy egyes névtelenül megjelent írásokat — mint Juhász Gyula, vagy Móra Ferenc esetében — teljes aláírással közöl a kötet, amiből aztán olyan utólagos „beigazoló-viták” keletkeznek, mint *Az orosz tenger körül* kialakult — egészségtelen, személyes-kedő hangúvá élesedett — sajtóvita. Végül helytelenítenünk kell a szerkesztőnek azt az

eljárását, hogy az egyes szövegrészekben eszközölt rövidítéseket, kihagyásokat nem minden esetben jelzi a szövegben, így tesz Mórincz Zsigmond *Szocialista Népkörben*, Bródy Sándor *A drámának való idő* című írásá-val, s még jónéhány példát sorolhatnánk erre. A szerkesztőnek természetesen joga van — indokolt esetekben — ma már törté-nelmileg elavulttá vált, vagy felesleges ki-térőnek érzett részleteket kihagyni a szöveg-ből, különösen az ilyen népszerű kiadásnak szánt antológia esetében, de ez hamisítás-nak tűnhet, ha nem jelezzük e rövidítéseket mindenütt a maguk helyén.

Talán több szó esett az antológia sebez-hető pontjairól, mint erőnyeiről, holott ez egy valóban úttörő jelentőségű és feladatát lényegében eredményesen megoldó munka. De éppen mivel szerkesztője továbbra is értékes munkásságot fejt ki a proletáriro-dalom — és szűkebb területe: a Tanács-köztársaság irodalmi élete — feltárásában, kötelességünknek éreztük felhívni figyel-mét az e kötet hiányosságaival kapcsolat-ban észlelt szemléleti és filológiai probléma-tikára, azzal az őszinte szókimondással, amit e gyűjteménynek eredményei alapján is joggal elvárhat.

József Farkas

JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI, III. KÖTET

(Cikkek, tanulmányok, vázlatok.) Sajtó alá rendezte: Szabolcsi Miklós.
Akadémiai Kiadó, 1958. 468 l.

1.

Hat éves szünet múltán követte az *Összes Művek* költeményeket tartalmazó két köte-tét a harmadik, amelyben József Attila kri-tikai-esztétikai munkái vannak összegyűjtve.

A kötetet annyira várta irodalmi közvé-leményünk, hogy megjelenése önmagában is nagy jelentőségű. Ameddig e cikkek néme-lyike csak könyvtárakban s ott is összesen egy-két-példányban volt található, mondák keletkeztek körülötte, amelyeket éppen ellen-őrizhetetlenségük miatt volt nehéz cá-folni. A kiadás ezt már megjelenésével is elvégezheti.

Rögtön le kell szögeznünk; hogy a szer-kesztő e kötetben József Attila minden fel-lelhető kritikai művét közölte, amely a ku-tatás jelenlegi állapota szerint megtalálható és hozzáférhető. Szépprózai művei, verses és prózai műfordításai, drámakísérlete, ön-vallomásai, önéletrajza, az életére vonatkozó dokumentumokkal együtt a következő kö-tetekben látnak majd napvilágot. Ez azt jelenti, hogy a ma fellelhető összes cikk közül politikai, kritikai, vagy más módon

meggondolásból egyetlen cikk sem ma-radt ki, úgyhogy e gyűjtemény, az elveszett vagy lappangó kéziratok tudatában is, rela-tíve teljesnek tekinthető.

Ami a kötet tartalmát tekintve első pillan-atban szembe tűnik, József Attila kritikai-esztétikai műveinek kis terjedelme és töre-dékessége. Értéke ennek ellenére korszakos jelentőségű s az életműben sem másodrendű; bár költészete színvonalát nem éri el. József Attila életében úgy látszik a kifejezés adekvát formája a líra volt, prózában kifejtett gon-dolatai (bár több ízben találhatunk azonos-ságot a két kifejezési formában) a lírai meg-fogalmazás magasságát nem érik el. Beteg-sége, amelyet annyi energiával s oly párat-lan művekkel győzött le lírájában, itt már sokkal inkább megmutatkozik.

E viszonylag kis terjedelmű s töredékes mű azonban jelentős gondolatokat hordoz, a marxista kritika és esztétika első megfogal-mazására lelhetünk bennük, ezért a magyar marxista gondolat úttörői, Szabó Ervin, Révai József és Lukács György művei közt van a helyük.

A harmadik kötet sajtó alá rendezése, szerkesztése és jegyzetelése talán a költeményeket tartalmazó első két kötetnél is nagyobb munka volt. Szabolcsi Miklós bátran átlépte az eddigi kiadások gyakorlatát, a filológiai objektivitást és ahol szükségét érezte és saját kutatásai alapján új álláspontja volt, hozzáfűzte a magáét. Ezt a módszert követendő példának érezzük a XX. századi kritikai kiadásoknál. Az anyag természetéből következik, hogy a rövidebb időszak alatt nincs megfelelő, eléggé kikristályosodott vélemény az írókkal kapcsolatban, legtöbbször a tudományos értékű életrajz is hiányzik. Az irodalomtörténeti értékelés első lehetőségéről a további kutatások ösztönzéséről mondanánk le, ha véleményünket valami helytelenül értelmezett filológiai objektivitás mögé rejtőnénk el. Ez a módszer hiányzott már az *Összes Művek* 1—2. köteténél is; hiszen ott csak a nagyobb alkotásoknál idézte a szerkesztő az eddigi irodalom értékelő megállapításait.

De új ez a kritikai kiadás más vonatkozásban is. József Attila, a marxista klasszikus módszeréhez hasonlóan, nézeteit előszeretettel fejtette ki *polémikus formában*. Nemcsak igazságkereső szenvedélye; hanem ideológiájának harcossága is kifejeződik e tényben. Álláspontja ilyen módon valóban nem érthető ellenfeleinek, vagy vitapartnereinek nézetei nélkül. Ezért találta meg, nézetünk szerint helyesen, Szabolcsi Miklós e kiadás *polémikusan összegező* formáját. Esetenként nemcsak József Attila cikkét, hanem a vitát indító, a költő cikkére alkalmat adó, vagy cikkére válaszoló írásokat is közli. (Ettől az önmaga által választott helyes gyakorlattól csak egy ízben, de éppen egy igen fontos cikknél tér el, a KMP által kiadott *Egységfront* Füzetek első számát amelyre válaszul írta József Attila a maga *Egységfront* körül c. cikkét, nem tudni miért nem közli teljes terjedelmében, csak ismer-teti.)

Ez a módszer, bár tetemesen megnövelte a terjedelmet, mégis gyümölcsöző, hiszen a Bartha Miklós Társaság, a Móricz-cikk, a *Korunkban* és az egységfrontról folytatott vita, az Új Szellemi Front jóformán minden sajtóvisszhangjának, a proletárirodalom plattformjának közlése a *Horthy korszak munkásmozgalmai, irodalmi, szellemi életének valósgos tárházává, nélkülözhetetlen kézikönyvévé tette a kötetet.*

Megnehezítette Szabolcsi Miklós munkáját, hogy e kor munkásmozgalmának; de még főbb irodalmi irányzatainak története sincs feldolgozva. E nehézségek ellenére is nagy adatfeltáró munka, a *korszak szellemi, irodalmi életének, folyóiratviszonyainak szé-*

les ismerete tűnik ki a jegyzetekből. Olyan adatokra is szüksége volt, amelyek Magyarországon meg sem találhatók, így nem egy adalékért még a berlini Institut für Marxismus—Leninismus-t is meg kellett keresnie. De nem kisebb munkát jelentett a nagyszámú, töredékes kéziratvariáció feldolgozása. Csak egy jellemző példát kell említenünk, a József Attila esztétikai gondolatait tartalmazó kéziratok sorsát. Ismeretes, hogy József Attila, nagy gondolati képességének megfelelően, igen intenzíven foglalkozott filozófiával és esztétikával. 1926-tól állandó törekvése, hogy művészi útkeresését esztétikailag is megfogalmazza, a szocialista művészet elveit is lefektesse. Ezért alig van kritikája, vagy vitacikke, amelyben esztétikai gondolatokkal ne találkoznánk, akár az Ady-vitához, Babits, Kosztolányi, Kassák, Mécs László költészetéhez szól hozzá, akár a harmincas évek ifjúsági problémáiról, akár Ázsia művészetéről értekezik. Terve volt gondolatait rendszeresen is kifejezni. Erre azonban rövid életéből nem futotta. Kézirathagyatékából Sándor Pál szerkesztett egy kötetet 1941-ben, *Költészet és nemzet* címen. Azóta azonban sok kézirat elveszett. Ezért Szabolcsi Miklósnak most rekonstrukciós munkát is kellett végeznie, a Sándor Pál által kiadott szöveget összehasonlítani a meglevő kézirat töredékekkel, megállapítani, hogy a változtatások kitől is származnak.

Szabolcsi Miklós filológus gondosságát dicséri, hogy egy esetben (*Pintér Jenő Irodalomtörténete*) még a költő által használt s megjelölt kötet tanulságait is feldolgozta jegyzetében. Klasszikus költőink művében minden vonás fontos számunkra, ezért a következő kötetek szempontjából is gyümölcsöztesse ez az eljárás, hiszen a költő könyvtárából, ha nem is sok, de pár kötet megmaradt.

Elvi állásfoglalása általában sokrétű s a korszak bonyolult szellemi szövevényében nagyfokú tájékozottságot mutat. Módszere általában olyan, hogy nem akarja mindenáron és mindenképp József Attila igazát bebizonyítani, aki zsenialitása ellenére is ember volt, a tévedések és időlegesen igaz állásfoglalások lehetőségével. Ezért a szerkesztő bátran vitába száll a régebbi értékelések hibáival s ebben a tekintetben nemcsak polgári, hanem marxista értelmezéseket is vitat, ha a későbbi kutatások nem igazolják a régebbi véleményt. Például József Attilának a Móricz-vitában elfoglalt álláspontját így jellemzi: „Horváth Márton véleményével szemben azonban úgy látjuk, hogy József Attila ha nem is tévedett a Móricz álláspontja elemzésében, nem ismerte fel azt, hogy — minden illuziójával és tévedésével együtt — Móricz Zsigmond a baloldalhoz állt közel s a Négyesyék elleni harcában

támogatni kellett volna. József Attila tévedése egyébként közös az egész kommunista és polgári baloldali irodalmi közvéleménnyel; a 30-as évek elején Móriczot az egész baloldal erősen bírálta. A jobboldal fokozott hajszája a nagy író ellen nyilván meggyőzte József Attilát is tévedéséről."

3.

Néhány ponton szeretnénk azonban a jegyzetekben kifejtett szerkesztői véleménnyel vitába szállni. Könnyedség kedvéért nem rangsoroljuk, csak a kiadás sorrendjébe szedjük a kérdéseket.

285. 1. A Bartha Miklós Társaság *Értesítőjéről* írott kritika kapcsán igen helyesen írja Szabolcsi: „az *Értesítő* tartalma a maga egészében nem igazolja József Attila értékelését, a Bartha Miklós Társaság célkitűzései ez időben még eléggé zavarosak...” — hozzá kell azonban tennünk, hogy József Attila kis cikkét *nem elemzésnek, hanem buzdításnak szánta*, azt akarta kiemelni a Társaság *Értesítőjéből*, ami nem a zavaros ellenforradalmi ideológia, hanem a józanabb, felelősségteljes politikai állásfoglalás felé mutatott. („kár volna e varázslatot elemeire bontanunk...”)

286. 1. Egy életrajzi adatot sem közöl Lőrincz Jenőről, csak azt, hogy két verseskönyve *Pécselt* jelent meg. Nem tudni mivel valószínűsíthető (mert nem mondja meg), hogy ő a szerzője a *Makón* kiadott Adyról szóló könyvnek?

237. 1. Nem indokolja a szerkesztő, miért tartja a Pintér Jenő Irodalomtörténetéről írott kritikát *befejezetlennek*? Kétségtelen, hogy az *Előrsben* megjelent harmadik közlemény még jelzi a folytatást. De miután epébe mártott tollal kifigurázta Pintér irodalomtörténeti módszerét, tudományos rendszerezését, ideológiáját, esztétikai nézeteit, stílusát, Kazinczy-, Csokonai-, Berzsenyei-, Kölcsey-, Vörösmarty-, Eötvös-, Petőfi-, Adyval kapcsolatos semmitmondó frázisait, valamint hosszan kimutatta könyvének tárgyi, kronológiai tévedéseit, még a Szómutató frázisait is, vajon mi következhetett volna még?

Ha már olyan részletesen közölte a Pintér-féle könyvnek József Attila által használt és megjelölt részeit, nem lett volna érdektelen megállapítani, vajon milyen francia, német kézikönyvből s lexikonból igazította ki Pintér könyvének hibás adatait, hiszen köz tudomású, hogy bizonyos világirodalmi adatoknál egy-két év eltérés könnyen adódik a különböző kézikönyvekben. Így József Attila helyesbítésein is lehetne vitatkozni (pl. Saint-Pierre: Pál és Virginia esetében Pintér adata látszik helyesebbnek.)

Szabolcsi Miklós idéz két levelet, amelyeket Vágó Mártához és Vágó Józsefnéhez írt a költő. Ezekből kiderül, hogy a Pintér-féle Irodalomtörténetről kritikáját valóban a *Századunk* számára írta, sőt előleget is kapott rá. Ugyanakkor Szabolcsi csak regisztrálja a tényt, hogy „a *Századunk* 1928. novemberi számában azonban nem József Attila, hanem egy hal jelzésű szerző ír bírálatot a műről”. Roppant érdekes lett volna, ha ki nyomozza ennek a cikknek történetét, hiszen *e látszólag lényegtelen adat mögött ott húzódik József Attila konfliktusa a polgári radikálisok körével, egyéni életében a Vágó Márta szerelemmel, s nagy szerepe lehetett az Előrs-höz való fordulásában.* (Csak felvetem, hogy a haljelzésű szerző nem Halasi Andor-e és vajon miért jelölik a kétségtelenül József Attilától származó „szedetet” P. betűvel?)

295—7. 1. Az *Előrsben* megjelent cikk értékelésében némi *következetlenség*, vagy legalább is *ellentmondás* tapasztalható. Érdemes figyelni az időpontokra: az 1929. dec. 21-i cikk „marxista nézőpontból bírál”, az 1929. december 14-i és ugyancsak 21-i számban megjelent cikk a „kiforratlan, útját kereső költő írása”, aki „frazeológiájában, egyes gondolataiban kétségtelenül alkalmazkodik az ekkor még túlnyomóan jobboldali Előrs fajvédő-frazeológiájához”. De akárhogy vizsgáljuk, nehéz felfedezni azokat a gondolatokat, amelyekben József Attila „alkalmazkodik” a fajvédőkhöz. A „kultúrfölények haditancában” joggal bírálja a „tőke demokráciájának körüli kopóit”, a pénzhaszáló újságtrösztöt és kiadóvállalatokat, amelyeknek az üzlet fontos és nem a magyar irodalom s az írók érdeke. Ezt a szellemet igen sokan és sokszor bírálták ebben az időben, felhangzik ugyanez a panasz az írók nyomoráról tartott értekezleten is, 1934-ben. De ha nagytítóval vizsgáljuk a cikket, akkor sem találunk frazeológiai hasonlást sem, hacsak nem ebben a kifejezésben „a kettémetélt Vörös-tenger e napszékenyítő bandériumának”. A további hat glosszában főleg a klebelsbergi kultúrpolitikát támadja. Ami talán kír közölök, az barátja, Komlós Aladár nem egészen jószándékú „megcsipése”, de az is az Osvát-dicsőítés miatt történik. József Attila ebben az időben csakúgy, mint később nem tudta megbocsátani Osvátnak (és Babitsnak), hogy olyan igazságtalanul bántak el vele a *Nyugat*nál.

Természetesen Szabolcsi Miklósnak igaza van. A fajvédő-radikális eszmékhez való közeledése kétségtelen, de érdekes módon nem ekkor, hanem valamivel később, 1930 májusában írt *Ki a jaluba!* c. röpiratban található sokkal határozottabb formában. Mindebből az a fontos, hogy a *sokféle indítékból, világnézeti, irodalmi hatásból, személyes sértődöttségből* adódó világnézeti fordulattal

nak, amely eltávolította őt a polgári radikálisoktól és egyideig fegyvertársává tette a fajvédő radikálisoknak, s amely végső fokon a kommunista mozgalomhoz való csatlakozásához vezetett — *elmélyültebb és alaposabb tisztázása nélkül ellentmondásba keveredhet még a kritikai kiadás szerkesztője is.*

301. I. Miért pusztán hírhedt Fėja Szélikas költők c. cikke? A szerkesztő egyébként nem szokott filológiai, elvi tényeket jelzőkkel pótolni. Miért van az, hogy Fėja az *Előőr*s 1930. január 4-i számában még dicséri József Attilát, 1931. májusában pedig rajta akarja lemérni a marxizmus „irodalmi patológiáját”? Fėja cikke kimondva, vagy kimondatlanul a *Népszava* 1931. január 28-i számában megjelent glosszára vág vissza, amelyben az *Előőr*shöz tartozó, Fėja által nagyratartott Simon Andort pellengérezik ki, aki verseinek egyik változatát a *Népszava*-ban, másikat az *Előőr*sben jelentette meg. Így József Attila személyén keresztül a cikk kifejezetten baloldalra mért csapás, vagy visszavágás kívánt lenni. A *Népszava* glosz-szájából: „Lobogó hajzat, nagy szavak, makacs és konok föltűnni akarás s amit akartok. Költő. Magyar költő. Teng-leng, amerre a szél fújja. S a szél irányja gyakran változik. Hiába keresed valamilyen világnézet talajába eresztett gyökereit, A széllal vándorol:

Egyszer a mi ajtónkon kopogtat s akkor a munkásokért lobog. Mászor a jobbszálen kuncsorog s akkor Marxot reggelizik őtért. Őt pengőért. Hat pengőért. Tíz pengőért. Csak penegjen. S ha peneg, cseneg a rim, vagy zakatol a ritmustalanság.

Azt még meg lehet érteni, hogy élni akar s ott keresi a gyéren csörgedező pengőket, ahol közelükbe férhet. De a költői mivolt-hoz hozzátartoznék valamelyes írói öntudat is. Némi gerinc... Amely úgy rendeli, hogy ha árulja is írásait, iparkodik nem árulni világnézetét, írói hitvallását, politikai fölfogását...”

Ez a telibetaláló glossza megérteti Fėja akkori József Attila-ellenes kirohanását. Egyébként a Babits-elleni meg gondolatlan támadását is József Attila ellen használja ki.

351. I. Szabolcsi Miklós a *Valóság*ban megjelent cikk hatásával foglalkozva idézi Sándor Pál visszaemlékezéseiből a következőket: „A pártapparátus megtagadta a terjesztést, állást foglalt ellene és ezzel a lap további sorsa meg volt pecsételve.” Müller Lajos, a nyomdász, azóta megjelent *Kortárs*-beli cikkében másként adja elő a *Valóság* sorsát: „A napilapok kínos szenczációként közölték az Eötvös-kollégiumban leleplezett diákösszeesküvést, a kommunista röpiratoknak az egyetemen történt terjesztését és az ezzel összefüggő letartóztatásokat. — Atti-láék nyomban eltakarították minden nyo-

mát ottlétüknek (már aki még szabadlábón volt a munkatársak közül) és várták a fejleményeket. Ez nem is késett soká. A *Valóság*ot elkobozták.” De Müller Lajoshoz hasonlóan mondta el nekem az esetet Zöllner József is, aki akkor az illegális párt propagandamunkájában vett részt, s így írja le *Fejtő* is egy cikkében. (*Szocializmus* 1947. febr.—ápr. 120.)

352. I. Szabolcsi idézi Németh Andor véleményét: „... nyilvánvalóan saját helyzetére gondol, amikor azt írja: „a neurotikus gyógyítás nem egyéb, mint társadalmi alany és tárgy azonosságát megbontó élet-történetének mint társadalmi valóságnak a tudatba hozatala.” Szabolcsi Miklós zárójelben megjegyzi: Németh Andor pontatlanul idéz; ilyen mondat a cikk szövegében nem fordul elő.” De az általa sajtó alá rendezett kötet 127. oldalán áll a következő mondat: „A neurotikus gyógyítása nem egyéb, mint társadalmi valóságnak a tudatbáhozatala.” Amint látható, csak az első mellékmondat van kihagyva, tehát Németh Andor nem nyomtatott forrásból, hanem kéziratból, vagy más feljegyzésből idézhetett.

4.

A továbbiakban néhány *kiegészítést* szeretnénk tenni a jegyzetekhez, amelyek véleményünk szerint árnyaltabbá, pontosabbá tehetik az egyes cikkekről alkotott véleményünket.

82. I. Előadásában József Attila a polgári kritika szubjektivitásáról szól. Példákat hoz a mellébeszélésre, a mű tárgyi részének raffinált kikerülésére. Az utolsó példa: „élc impulzusait próbálja költészetté leszerelni.” Megemlítendő, hogy ez a mondat Németh Lászlónak a *Nincsen apám se anyám* kötetéről a *Nyugat*ban megjelent kritikájából való. Ennyire bántotta őt Németh László valóban érthetetlenül igaztalan kritikája.

85. I. Feltétlenül meg kell jegyezni, hogy József Attila esztétikai, kritikai cikkeiben az *intuicio fogalmát nem a közkeletű értelmében használja.* József Attila szemléletet ért alatta, vagyis olyan tudatot, „mely bármiféle dolgot közvetlenül ad”. Másutt: „A szemlélet (intuicio) nem alkot formát, hanem meglevő összefüggések formájára irányul.” Előadásának jegyzetében ezt írja: „A poeta doctusnak (tudós költőnek) csúfolt Babits Mihály írja azt a hülyeséget, hogy mi volna más az intuicio, mint Ösztön És írja az Írástudók Árulása (!) c. tanulmányában !”

Meg kell jegyeznünk, hogy *ebben az esetben József Attila sem idéz pontosan.* Babits említett tanulmányában (*Élet és Irodalom*, 150.) pontosan a következő áll: „Nietzsche az Akarat morálját hirdeti, Bergson az

őszön ismeretlenségét. Mert mi más az intuíció, mint az Őszönnek a megismerés forrásává való avatása?"

287. I. Szabó Dezső előadása Az *Ady balada belső szerkezetéről* emlékeztünk szerint megjelent tanulmányai közt, ha nem is ilyen címmel, de megtalálható Adyról szóló cikkeiben.

297. I. Az *Istenek Halnak, az Ember Él c.* Babits-ellenes pamflet keletkezésénél mindig elfelejtünk számolni az időpontokkal. A cikk 1930. január 10-én jelent meg a *Tollban*. Babits kötete az *Összes Művek* szerint, 1925–27 közt írt verseit tartalmazza és 1928 őszén jelenhetett meg, mert Illyés Gyula 1928. december 1-én már kritikát ír róla a *Nyugatban*. József Attila tehát több mint egy év múltán nyomtatja csak ki véleményét, csak azután, miután Németh László eléggé elutasító kritikája megjelent a *Nyugatban*, 1929. december 1-én, amelyet a költő — joggal — Babits véleményének is érzett.

302. I. Szabolcsi Miklós azt írja, hogy az elmergesedett Babits—József Attila viszonyon „a későbbi, Babitsot megkövető Magad emésztő s a Babitshoz intézett levelek sem változtattak lényegében”. A szép vers nem is változtatható, hiszen kéziratban maradt, nem tudni arról, hogy Babits ismerte volna.

311. I. Nem írja meg a szerkesztő, ki a közlönye és honnan közölte a *Magyar Szemle* cikére írt válasz második fogalmazványát?

312. I. Naumann „gesunkenes Kulturgut”-elmélete valóban divatos volt a harmincas években. De sem Győry János, sem József Attila nem pontosan az eredeti értelmében és összefüggésében használja, tehát bizonyos mértékig mindketten eltorzítják.

313. I. Hankiss és Juhász Géza francia nyelvű könyvét sok bírálat érte hibái miatt. 1930-ban 33 baloldali író (köztük bizonyára József Attila is) tiltakozott túlzásai ellen a *Nouvelle Litteraire* hasábjain.

367. I. Szabolcsi Miklósnak még nem sikerült kikutatnia, ki az a Téglás Ferenc álnevű szerző, aki válaszul az *Egységfront körül c.* cikke. A Munkásmozgalmi Intézet kéziratárában található a lap egykori kiadójának és cikkírójának, Oravecz Istvának életrajza és több feljegyzése. Hátha ebben a kérdésben is ad valami útbaigazítást.

418. I. Nem említi a szerkesztő, ki az a katolikus újságíró, akinek levelére, vagy cikkére válaszul a *Szerkesztői Üzenet* írta a költő? Ha ismernénk a választ kiváltó cikk érvelését, sokkal nagyobbra értékelhetnénk és világosabban látnánk a szép cikk nem egy vonatkozását.

419. I. József Attila és Ignótus Pál viszonyáról ezt írja a jegyzet: „bár nézeteik

egyres pontokban megegyeznek ezekben az években, lényeges különbségek választották el őket mindvégig, mind személyi, mind elvi tekintetben”. Hozzá kell tennünk, hogy együttműködésük kortársaik előtt is probléma volt. Egy erdélyi újságíró 1936 júliusában ezt mondta a költőnek: „Sok vita tárgyát képezte az, hogy Önök közösen szerkesztik a lapot, mert hiszen tudvalevő, hogy nem egészen azonos a világnézetük.”

445. I. Meg kell említeni, hogy a József Attila levelében idézett vers *Hidas Antal* Gorkijról szóló költeménye.

5.

Végezetül néhány apróságot szeretnénk szövéteni, amelyek azonban, minthogy kritikai kiadásról van szó, nem mellőzhetők. Átlapozva a kötetet, a cikkek szövegében a következő sajtóhibák találhatók:

9. I. „Kiemelése sokszor félszeg, az áhitat félszége nélkül...” — a szöveg értelméből is kiderül, hogy Terescsényi György *rimelése* félszeg.

66. I. „a nép anyagáról ugyanis nem önmaga gondoskodik, hanem minden *feladatot* az „urak” asztaláról kap.” — Itt is kiderül a szöveg értelméből, hogy nem *feladatról*, hanem *jalatról* van szó.

105. I. „Holott szükség *helyett* eszmékre és igaz igékre van.” — Valójában *helyes* eszmékre!

269. I. „Mutattam költőnek, kritikusnak, esztétikusnak (egyébként minden az) ... — helyesen: *mindenki* az.”

396. I. Papp Károly cikkének a 396. lapon folytatódó bekezdéséből hiányzik egy rész.

Ezek a sajtóhibák a felületes nyomdai munkából származnak, mindenesetre egy kritikai kiadás esetén joggal várunk a kiadótól fokozottabb gondosságot.

A sajtó alá rendezés egyébként kitűnő munkája megengedi, hogy szövegünk a jegyzetek néhány *stílus-hibáját*:

326. I. Aquinói Tamásról azt mondja a jegyzet: „a skolasztikus bölcséletet ő állította *Aristoteles* alapjára”.

327. I. Mécs László „népszerűségében részes volt versei bizonyos *enyhe* társadalmi kritikájának ... egyre inkább jobbfelé tolódott s a Horthy-rendszer teljes korszakáig jutott el.”

362. I. „a kommunista pártok ... szükségesnek érezték, hogy *felvessék* ...”

283. I. „a Front című, egyszer megjelent kommunista folyóiratban” — ami azt akarja jelenteni: *egy ízben*.

Bár a szerkesztő kijelenti, hogy „a cikkhez fűződő jegyzetekben csak a kevésbé ismert neveket magyaráztuk” — *egy-két esetben* azonban következellen, mert Courts

Mahlert szükségesnek tartja magyarázni, ugyanakkor *Kippotin* vagy *Coudenhove-Kalergi* kevésbé ismert nevét megjegyzés nélkül hagyja. De a jegyzetanyagban közölt cikkekben is számtalan név fordul elő, amelyet fontosságuk miatt jegyzetelni kellene (Derkovtis Jenő, Demény János, Gyalog János, Gyetvai János, Hadik Mihály, Ledermann Mór, Surgoth Gyula).

6.

Megjegyzéseink a kötet példamutató szerkesztését, filológiai gondossággal párosuló elviségét nem érintik. Megjelenése nemcsak a József Attila irodalomnak nyeresége, hanem a XX. századi marxista irodalomtudományak is.

K. Bokor László

JÓZSEF ATTILA — OROSZUL

Attila József. Sztyihotvorenijja. Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo Hudozsosztvennoj jityeraturi. Moszkva, 1958.

Ismerjük és büszkéek vagyunk a magyar költők nagy népszerűségére a Szovjetunióban. Tanuskodik erről Petőfi elterjedtsége a szovjet olvasók körében, Vörösmarty verseinek orosz nyelvű kiadása, az 1952-ben megjelent Magyar Költők Antológiája, a nemrég kiadott Ády-kötet, s erre vall a szovjet irodalomtörténetek egyre fokozódó érdeklődése is a magyar költészet problémái iránt.

A magyar irodalom jó hírét van hivatva öregbíteni József Attila verseinek nemrég kiadott orosz nyelvű gyűjteménye is. Régi adósságot törleszt ezzel a kiadó a magyar irodalom szovjetunióbeli barátainak. Annál is inkább örömdetes ez a tény, mert ismeretes, hogy régebben több tényező is akadályozta József Attila népszerűségét a Szovjetunióban. Nem kis szerepet játszott ebben az említett magyar lírai antológia, amelyben József Attila túlságosan szerény helyre szorult, s a Nagy Szovjet Enciklopédia 19. kötetében megjelent ismertetés, amely megintcsak nem az öt megillető hangon és terjedelemben mutatja be a költőt a szovjet olvasóknak. Nem a legobjektívabb hangot ütötte meg a Szovjetunióban élő L. A. Lippai sem, aki 1954-ben írt, a magyar irodalom problémáival foglalkozó disszertációjában (Lippai L. A. Borba za szocialiszticeszkij realizm v vengerszkij lityerature poszle oszvobozszenijja sztrani. Moszkva, 1954.) József Attilát „dekadenciával erősen fertőzött” írónak nyilvánította.

Az utóbbi évek során azonban kezdett szétoszlan a költőt a szovjet olvasóktól elzáró kód: József Attila versei egymás után jelentek meg a legnagyobb szovjet irodalmi folyóiratokban, a szovjet irodalomtörténetek egyre több figyelmet fordítottak költészetének tanulmányozására, s a műfordítók sem maradtak tétlenül.

Fordítók és irodalomtörténetek közös munkája gyümölcsként született meg ez a könyv, amely elsősorban hivatva megismertetni József Attila költészetét a szovjet olvasókkal.

A V. Bajkov, B. Gejger és A. Gerskovics által összeállított, izléses kivitelű kötetben megtalálhatjuk József Attila költői termésének jórészét, a versek keletkezésének sorrendjében. A könyvet lapozgatva az olvasó megismerheti az Ády és Juhász Gyula iskoláit járó fiatal költőt és a nagy proletárversetek íróját egyaránt. A bő válogatásból képet nyerhetünk nemcsak a munkásosztály sorsát bemutató nagy verseiről, de finom szerelmi lírájáról és a mama emléket idéző, megrázó költeményekről is.

Nyilván nem akadt még olyan válogatás, amelyben hibát ne találtak volna. Ez érthető is: a versek kiválasztása bizonyos fokig mindig szubjektív, s ez így van rendjén, egészen addig, amíg egy ilyen válogatás tükrözi a költő objektív nagyságát. A kötet szerkesztői azonban túllépték ezt a határt. Egy-két vers kimaradása természetesen még nem róható fel hibául, azonban ha a válogatás olyan tendenciává szélesül, amely ellentmond a nálunk kialakult József Attila-képnek, úgy joggal kifogásolhatjuk azt.

Míg a húszas évek termésének legnagyobb része szerepel a kötetben, József Attila érett költészete túlságosan is ki lett válogatva. Nem hisszük, hogy szükséges volt a költő első verseskötetében, a *Szépség koldusában* szereplő versek többségének közlése ugyanakkor, mikor hiányzanak a harmincas években született olyan ismert versek, mint a *Kései sirató*, a *Dunánál*, a *Kidőzárás*, a *Kirakják a ját*, az *Ős patkány terjeszt kőrt*, vagy a *Hazám*, hogy csak a legnagyobbakat említsük, amelyeknek hiánya különösen fáj nekünk. Nem nagyon hisszük, hogy az izlésadta jog odáig terjedhet, hogy az *Óda* hiányozhassék a kötetből, s helyette az 1921-ben írt, valamennyi gyűjteményes kötetben a zseniek között közölt *Amióta megdőltek* képviselője József Attila szerelmi líráját. (Egyébként ezt a verset, valamint az ugyan csak 1921-ben keletkezett *Akkort* az orosz nyelvű kiadás tévesen az 1922-ben írt versek között közli.)

Hogy ez nem véletlen, azt tanúsítja A. Gerskovicsnak a kötethez írt előszava is, amely talán túlságosan is az ellentmondásos elemeket helyezi előtérbe a harmincas években írt versekben.

Ez az előszó kissé leegyszerűsíti és vulgarizálja József Attila életútját, s — talán terjedelménél fogva — nem tudja bemutatni utolsó korszakának sajátos vonásait: megelégszik azzal, hogy a mozgalommal való konfliktus után átélt válságról tesz említést. Ugyanakkor A. Gerskovics finom irodalmi érzékére és József Attila ismeretére vall az a megállapítása, mely szerint „az érett József Attila alkotó módszerének fő sajátossága abban áll, hogy nem idealizálta a valóságot... A proletárművészetnek József Attila szerint nemcsak a pozitív ideálokat kell megmutatnia, de a harc nehézségeit és bonyolultságát is híven kell ábrázolnia.”

Csak sajnálni lehet, hogy ezt a kitűnő megfigyelést a kötet nem támasztja alá kellő számú megfelelő vers közlésével.

Az előszóból rövideje és hibái ellenére is kiviláglik szerzője szeretete József Attila iránt és az a törekvés, hogy ezt az érzést az olvasókba is átplántálja.

Huszonnégy szovjet költő gyürkőzött neki a nehéz feladatnak, hogy orosz nyelven szólaltassa meg József Attila verseit. A fordítások természetesen nem egyformán sikerültek. Messze kiemelkedik a fordítók sorából Leonyid Martinov, akit a szovjet irodalmi köztudat a legnagyobb élő orosz költők közt tart számon. Ő került a legközelebb József Attilához: fordításaiban valóban az általunk ismert József Attila szól meg. Nem szolgai fordít: inkább a versek atmoszféráját érzékelteti. Neki sikerült a legtisztábban visszaadni a költő képeinek finomságát, bonyolultságát. Különösen a *Külvárosi éj* és a *Téli éjszaka* fordítását kell kiemelnünk: ezek oroszul is nagy versek maradtak, megőrizvén sajátos hangulatukat. Néha nem a pontos szöveget adja vissza Martinov, de a kép, amelyet rajzol, olyan, hogy József Attila is leírhatta volna. Példaképpen hadd idézzük a *Külvárosi éj* két sorát

József Attilánál:

Csönd, — lomhán szinte lábrakap

S mászik a sürolókefe.

Martinov fordításában:

A csönd felszínére merült

Az álmos kefe árnya.

S végül igazságtalanok lennénk, ha nem tennénk említést kitűnő, már-már az eredetivel vetekedő rímeiről.

A többi fordító is jó munkát végzett: a kötet sok verse tanúskodik az eredetihez

való hűséggel párosult ügyes fordítói készségről, s ami a legértékesebb számunkra: József Attila szeretetéről. Dicséretet érdemel N. Gruginyina, aki talán a többieknél is finomabban megérezte egyes versek hangulatát (*Levegőt!* fordítása), habár ezt nem mindig tudta maradéktalanul tolmácsolni.

Persze akadnak jócskán hibák, sőt torzítások is. S itt nem is annyira egyes igen nehezen lefordítható versek (például a *Születésnapomra*, amellyel egyszerre két fordító is próbálkozott, de igen mérsékelt sikerrel) gyenge átültetését kérjük számon, mint inkább általános jelenségekre szeretnénk felhívni a figyelmet.

Nem túl gyakran ugyan, de előfordul, hogy a fordítók tompítják egy-egy vers élet, tudatosságát.

Mióta éltem, forgószélben

Próbáltam állni helyemen... —

summázza életútját az *Ime hát megeltem hazámat* c. versben a költő. V. Kornilov fordításában viszont:

Csendesen éltem, az urakkal nem veszekedve
Igyekeztem kiállni a vihart.

Sokkal gyakoribb jelenség, hogy a fordítók, nem tudván megbirkózni József Attila képeivel, kihagyják vagy szimplifikálják azokat. A jellegzetes hasonlatok, metaforák elmosódnak, lekopnak, gyakran csak a vers pusztá váza marad meg. Talán mondani sem kell, hogy ezáltal elvesz a költő egész világot átfogó, az élet legkülönbözőbb jelenségeit egymáshoz viszonyító képrendszere, ami pedig költészetének egyik alapvető sajátossága.

Az elvont dolgok megelevenítése József Attila egyik legnagyobb költői érdeme. A *Gyermekek tétlél* fordításából pedig egy ilyen kép, a vers egyik legszebb sora egyszerűen kimaradt: „Hiányod átjár, mint huzat a fákon...”

A tárgyak, melyek József Attilánál szinte élni kezdenek, a fordításokban gyakran visszadermednek mozdulatlanságukba. Az *Altatóban* szunnyadozó szakadás a fordításban elhomályosul, a *Mióta elmentél* c. vers fordításában már nem „a tompa földön öltözik a szél”, hanem egyszerűen „hideg szél söpör a földön”.

Különösen szembe ötlik ez a nagy osztályharcos verseknél, ahol a fordítók többhelyütt a hasonlatok tolmácsolása helyett egyszerűen „megmagyarázzák” a verset, deklaratív jellegűvé alacsonyítják azt.

A *Város peremén* logikus képrendszere helyén a fordításban helyenként teljes zűrzavarba vésző magyarázathalmazt találunk.

Milyen szépen és egyszerűen hangzik:

Papok, katonák, polgárok után

Igy lettünk végre mi hű

Meghallói a törvényeknek;

Minden emberi mű
Értelme ezért bűg mibennünk,
Mint a mélyhegedű.

N: Grugyinyina fordításában pedig:

Papok tanítottak minket a kispolgári
boldogulásra,

Imádatra a szentképek előtt,
És katonák, a hatalom vak kiszolgálói
Értették meg velünk a hazug törvényt.
Miért hát, hangos akkordoknál erősebben
Bűg bennünk napjaink bölcs értelme?

A fordítók időnként többet akarnak mondani a költőnél, holott ezek a versek azért szépek, sőt, azért versek, mert nem mondanak ki mindent, hanem gyakran csak sejtetnek, képek segítségével viszik el az olvasót a teljes megértéshez.

A *Holt vidékben*, ahol a parasztok „gondolkodva ülnek im a sötétben”, a fordító még azt is „kitalálja”, hogy mire gondolnak: „Szomorú gondolataik vannak: kegyetlen év ez a mostani!”

Pedig József Attila szinte előre óvta ettől a leíró és leegyszerűsítő módszertől a fordítókat:

Nem volna, szép, ha égre kelne
Az éji folyó csillaga.

(*Ars poetica*)

KARDOS LÁSZLÓ: TÓTH ÁRPÁD

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 455 l.

Ez a monográfia a Tóth Árpád-filológia jelentős állomása. Mind igényében, mind arányaiban olyan vállalkozás, amelyhez hasonlóval még nem áldoztak a költő emlékének. Tóth Árpád egész pályaképét átfogja, és a csupán vendéggjátéku vállalt műfajokban is elemzi művészetét. Külön érdeme a munkának, hogy olyan időben készült, amikor irodalomtörténeti közvéleményünk a *Nyugat* költőit elhanyagolta.

Kardos László tanulmányának nagy újdonsága, hogy Tóth Árpád eddig ismeretlen oldalait mutatja be. Bensőséges költészetén kívül feltárja harcos publicisztikáját, éles szemű kritikáit, artistikus elbeszéléseit és nem utolsósorban műfordító művészetének műhelytitkait. De új megvilágításba helyezi líráját is, amikor fájdalmas halkszavúságán kívül ódai és kritikai hangjaira is figyelmeztet. Az egyéni meglátások a szerző szemléletének köszönhetőek: Kardos László, elődeivel ellentétben, nem Tóth Árpád költészetének összbenyomását elemzi, hanem pályáját korának és irodalmi környezetének harcaiba állítva, fejlődésében vizsgálja.

Szerencsésen kezdi a pályakép taglalását, amikor a szobrász apa derékbatört karrier-

Az *Ars poetica* fordítója azonban nem szívelte meg ezt a figyelmeztetést és még a fentebb idézett sorokat is „megfejtette”:

De sekély az a költészet,
Amely visszatükrözött fénnel ég,
Mint csillagos éjféلكor a folyó.

Mégegyszer hangsúlyozni kell azonban, hogy a fordítók igen nehéz feladat előtt álltak, s ha tekintetbe vesszük, hogy ez a kötet csupán az első kísérlet, úgy ezek a hibák és hiányosságok némiképpen érthetővé válnak.

Nagyon elkelt volna a kötetben egy jegyzetapparátus is: a magyar viszonyokról nem tájékozott olvasó ezek nélkül gyakran bizony nehezen ismeri ki magát.

Sok szó esett az utóbbi időben íróink, költőink helyéről a világirodalomban. Nyilvánvaló, hogy egy-egy ilyen verseskötet nagymértékben elősegíti azt, hogy szerzője elfoglalja méltó helyét, s életműve más népek közkincsévé is válhassék. Különös öröm számunkra, hogy ezúttal éppen abban az országban adták ki József Attila verseit, melyben a költő haláláig bizakodott, s amelynek népe sokat segített abban, hogy valóra váltsuk álmait.

Szöke György

jének novellisztikus rajzú kisvárosi tragédiájából érteti meg Tóth Árpád korai költészetének borúsabb motívumait és ennek a tragédiának mítosszá növekedését, dacot, de útkeresést is kiváltó hatását az ifjú költőre. Érdekesen fejtegeti a Tóth debreceni publicisztikájának progresszivitása és korai verseinek dekadenciája közti fáziskülönbséget. Már a *Hajnali szerenád* ars poeticájának bemutatásából kitűnik, a könyv egyik sűrűn szembeötlő erénye a mélyreható esztétikai elemzés, a motívumokon túl a lexika, a rímek, sőt a központozás filológiai vizsgálata is kiterjedő aprómunka.

Meggyőző és nyilván a további Tóth Árpád-kutatásokra is kötelező érvényű Kardos László korszakolása, mely 1913-ban (a *Hajnali szerenád* megjelenése), 1919-ben (Tanácsköztársaság) és 1928-ban (a költő halála) jelöli meg a korszakhatárokat. A szerzőnek a második korszakra vonatkozó fejtegetéseiből különösen megkap, mennyire biztos mozdulattal, elfogulatlanul emeli ki a verspasztellek közül az örömet, szárnyaló életérzésnek vagy éppenséggel pozitív politikai állásfoglalásnak olyan tanújeleit, mint háborúellenes cikkeivel párhuzamosan írt

versei, *A rubinszárný Cherubhoz* vagy az *Őszi szántás*. Kardos László kutatásai nyomán nem látszik többé elszigetelt hangulati indítékúnak Az új Isten keletkezése sem: mellette ott áll a *Március* és Tóth Nagy Lajos-bírálat, mely igazabb világrend mellett tesz hitet.

Komoly hozzájárulás Tóth Árpád életrajzához az a kép, melyet a szerző a költőnek a Horthy-kor kezdetére eső nélkülözéseiről, a *Nyugat* mostohagyermekének és *Az Est* robotosának szerepéről rajzol. Eddigi köztudatunktól eltérő értékelést ad a *Lélek-től-lélekig* kötetről, amikor annak népi gyökereiről, Ady-követéséről szólva, egészegebb költői fejlődés tükreinek tekinti.

A novellákról írt fejezet annyira érdekes és gondolatébresztő, hogy bizonyára még számos cikk ösztönzője lesz. A műfordításokról szóló résznek pedig nemcsak tartalma új, hanem módszere is — Benedek Marcell, Gyergyai Albert és Szabó Lőrinc hasonló jellegű elemzésein kívül — egyedülálló. Mértékadó a jövőendő műfordításkutatás számára, ahogy Kardos László az idegen versek tolmácsolásának ideológiai problémáiról, termékenyítő hatásáról, stilisztikai finomságairól, a hűség-hűtlenség arányában megnyilatkozó önkéntelen vallomásairól beszél.

A széleskörű apparátus, az elmélyedésre készítő tisztelet jelzi a szerző szándékát: méltó helyére, új irodalmunk klasszikusai közé állítani Tóth Árpádot. Vállalkozása sikerét a konzsenziális beleélés biztosítja. Filológiai és esztétikai bőségének egyenértékű formát ad egyéni stílusa, melyről inkább lehet elmondani, minden ízében választékos, mint azt, hogy sablonos vagy szürke. Tudós szorgalom és művészi érzékenység együtteséből született meg a monográfia sok részletértéke is. Az élesszemű kutatót dicséri az egyetemi hallgató Tóth Árpád rajzainak földerítése, alkotójuk progresszív gondolkodásamegvilágítására. Kitérő a kezdő költő „zsarnoki lirizmusának” jellemzése. Nagyon érdekes az odalisk szerepét játszó korabeli nőalak tipizálása. Elgondolkasztó a *Hajnali szerenád* aprólékos ön, és környezetlemezésének számbavétele — bár itt, és néhol másutt, a részletek gazdagságából nem bontakozik ki a költői egyéniség törvénye, ezúttal narcizmusa. Kárpótol ezért a hiányért Tóth Árpád realizmusa gyökereinek feltárása újságírói tapasztalataiban. Még mélyebbre ás Kardos László, amikor a kor költőinek közös vonásaként festi az élményhajszt: Stb. stb.

Ilyen úttörő jellegű vállalkozás szükségképpen vált ki egy-két módszerbeli, elvi és tárgyi ellenvetést. Kardos László Tóth Árpád pályájának minden szakaszát a társadalmi-történeti fejlődés megfelelő szakaszával párhuzamosan tárgyalja, — ezáltal éri

el azt a hatást, hogy „hőst” események részesének érezzük, és írásai mögött kitapintjuk az élményteremtő erőket. A társadalmi-történeti helyzetképek azonban nem mindig illeszkednek szervesen a pályaképhez, mint pl. a „munkapárt” uralmának leírása, vagy szinte fölöslegesek, mint az első világháborút közvetlenül megelőző események és kirobbanásának közismert történeti tényei. Kardos László tudatosan szembenáll Tóth Árpád polgári kritikusainak szemléletével és éppen tárgyának ismeretlen vonásait megvilágító, a társadalmi körülmények hatékony művészetformáló és deformáló szerepét fűrkészi. A *Hajnali szerenád* tartalmi és formai hangfogózottságát azonban nem lehet pusztán a félféldális viszonyokkal magyarázni: „... a fiatal magyar értelmiség egy arcát kell fölismernünk, azét az értelmiségét, amely a század első évtizedében elidegenedett a kapitalista rend formáitól, de éppen, mert az újnak keresésében még öntudatlan és még nem látja, átengedi magát a dekadenciába hajló gyámoltalan szenvedésnek.” (71. l.) Tóth Árpád dekadenciájának megítélésében feltétlenül figyelembe kell vennünk a világirodalmi hatásokat is, kivált a francia szimbolizmusét. Tudjuk pl., és a szerző is kiemeli, mennyire szerette Albert Samain-t. Kardos László később maga is szükségét érzi, hogy Tóth Árpád francia hatásra kialakult szimbolizmusáról, ill. impresszionizmusáról megemlékezzék, de ezt harmonikusabb korszakáról szólva és visszafelé utalva, valamint műfordításai címén teszi, s ez már módosítja Tóth Árpád költészetének valós fejlődésrajzát. Pedig a világirodalmi hatásokat számbavéve, megértenénk a harcos publicisztikája és dekadens költészete közti különbség lényeges indítékait is. A költő egzotikus ábrándjaiban sem láthatunk pusztán antikapitalista nosztalgiát, hanem a francia parnasszienek és Baudelaire hatását is. Gondoljuk meg, éppen Tóth fordította az *Egzotikus illat*-ot és *Az utazás-t*! A *Katonasír*-ról sem elegendő önmagában, hogy „mozdulat volt azok ellen, akik a háború folytatását erőltették” (178. l.), — a vers szembetűnően Rimbaud *Le dormeur du val*-jának bélyegét hordja magán, mint ahogy a *Meddő órán* formai elemei épp a Tóth Árpád-fordította Verlaine-versekét.

Kardos László sorait tárgya iránti állandó rokonszenv fűti. Annál tiszteletreméltóbb, hogy Tóth Árpádot nem próbálja állandó glóriával körülvenni. A kiforrott költő eszmei helytállását hangsúlyozva sem feledkezik meg művészi egyéniségének alapszövegéről, költészetének konstans jegyeiről, — érett költészetében is különbséget tesz világfájdalom és világ okozta fájdalom között. Épp ezért nem lenne szüksége Tóth Árpád

fejlődését azzal a mértékkel mérnie, mennyire közeledett Ady költészetéhez vagy sem, — annál kevésbé, mert az idézett Adys sorok nem jelentik a legszínvonalasabb Tóth Árpádot. Általában eltölődnek az arányok azáltal is, hogy nem egyszer esztétikai értékelés nélkül használja föl érvül közepes és remek versek idézeit.

A 174. lapon Babits egy háborús cikkének a veszélyről szóló fejtegetésére hivatkozva, a fasiszta „vita periculosa” eszményének előlegezését olvassa a *Húsvét előtt* szerzőjének fejére. A feketeingesek kaland-ideológiája és Babits, a következetes polgári humanista, érzelmein átsuhanó veszély ötlet-röppentyűjének semmi köze egymáshoz, — ez a párhuzam fölösleges.

Örömmel olvastuk volna egy-két probléma feloldását, így Tóth Árpád humoros írásainak elhelyezését az életmű egészében, és annak a növekvő transzcendens érdeklődésnek a fölvetését, mely a *Lélektől-lélekig* elválaszthatatlan része. L. *Isten oltó-kése, Uj tavaszig, vagy a halálig* stb.

ILLÉS ENDRE: KRÉTARAJZOK

Magvető Könyvkiadó, Bp. 1957. 554 l.

Móricz-émlékeinek felidézésekor írta Illés Endre: „Az emberi kapcsolatok legtöbbször megkásásodnak vagy megecetesednek. De a *találkozásokban* nincs semmi romlandó, s talán csak ennyi kell, egy fénylő nyári nap, hogy megérezzük: az írás sohasem fejezheti ki teljesen az író.” S ez a gondolat még sok helyen felbukkan ebben a tanulmánykötetben. Kosztolányi úgy jelenik meg előttünk, mint aki a testi valóság-idézés, a „kancsal emlékezés” érzéki élményeivel igyekszik felnyitni az olvasó előtt a halott íróárs életművét. Mikszáth tollbotlását, mely tíz évvel korábban tette Tolnai Lajos halálának dátumát, ilyen kommentár követi: „Egy *tollhiba* milyen híven tükrözi ezt az életet — töményebb ízzel alig lehetne idézni. Mennyire benne van a minden kellemetlen azonnal elhessegető, türelmetlen magyar millenium — nem kívánja hallani prófétáját.” A Nagy Lajos-tanulmányban pedig már közvetlenül szóló gondolat támogatja az egyre határozottabb tanulmányírói magatartást: „az elvi tanulmányt és az emlékezést... *nem szembejordaní* kell egymással. A kettőt közös csatarendbe is lehet állítani... Mert le kell-e írnom a közhelyet: az elvi tanulmány írója nem a Toricelli-úrban dolgozik. Neki is levegőre, oxigénre van szüksége: a valóságra, sok-sok adatra, tényekre s még arra a továbbhullámszóra is, amit a *kortársak élményének*

Végül egy helyreigazítást. Kardos László szerint a költő magyar-francia szakos volt, és csak alapvizsgát tett, mely „a második év végén vált esedékessé”, tehát 1907-ben. Az ELTE bölcsészkarának tanulmányi osztályának törzskönyveiből 3514. sz. alatt és a megfelelő számú irattári anyagból kiderül, Tóth Árpád magyar-német szakos volt, és csak 1913. február 18-án, magyar nyelv- és irodalomból „dicséretes”, németből „jó” eredménnyel tette le alapvizsgáját, noha a törzskönyvi bejegyzés valószínűsíti, már 1907 novemberében jelentkezett a vizgára.

Az ellenvetések részletkérdésekre vonatkoznak, a monográfia egésze tiszteletre készlet. Ihletett formai elemzése, történelmi és irodalomtörténeti freskólatása, befolyásolhatatlan ítéletalkotása és állandó útkeresése minden bizonnyal a jövőendő Babits- és Kosztolányi-monográfiák mércéje lesz.

Rába György

nevezhetünk; csak így juthat el egy-egy jelenség lényegéhez, ahhoz az *igazhoz*, melyről József Attila írt.”

Ezekben a töredékekben Illés Endre önnön kritikusi törekvéseit is jellemezte. Tanulmányainak nagy részében ő is az ember titkát igyekezett megtalálni, tudva, hogy ennek birtokában az alkotó rejtélyein is átláthat, — s ihletőül mindig valami tapinthatót keresett. Olykor maga a kiválasztott anyag kínálta neki ezt a módszert. Csáth Géza élettragédiája és művészetének elsorvadása között nyilvánvaló az összefüggés. Látható szálak kapcsolják össze a két élményt is, melyet Szomory Dezső emberi és művészi megjelenése keltett: a kritikus emlékeztében önmagától olvad egy képbe a bronzok, selymek, magas, puha keleti szőnyegek, bőrbekötött könyvek és rejtélyes világítású szobák háttéréből előtűnő alak és az író stílusbravúrája, a tenyésztett, idomított, kifejlesztett csoda, a mesterséges igazgyöngy. De ezt a tapintható réteget mindig megkeresi Illés Endre: akkor is, ha mélyebbre kell érte ásni s ha hollétét csak az ő különös, kritikusi érzékszerve jelzi. Amikor Babits Mihályt, Ambrus Zoltánt, Kosztolányit, Schöpflin Aladárt, Móriczot, Osvátot, Halász Gábort, vagy Szerb Antalt idézi, olyanféle emberi mozzanatokból indul ki, amelyek rokonságban állanak a novella-indító állapotrajzokkal: a kritikus körülfogja az

olvasót élményével, mintegy érzékszervein lopja be mondanivalóit, melyeknek végső, gondolati megfogalmazása már bontakozó sejtekkel találkozhat.

Ebből már az is érezhető, hogy Illés Endre kritikusai módszere a szépirodai tevékenység birodalmából való. Némelyik tanulmánya feltűnően viseli a mélyben meghúzódó novellai természet jegyeit. A Csáth-tanulmány drámai hatású dokumentumnovella. Babits, Ambrus, Schöpplin alakját színes epizódok, párbeszédek, hangulatteremtő környezetrajz keltik életre; művészetük alakulása éppúgy jellemfejlődésük része, mint sorsfordulók háttere. Még nyilvánvalóbb a szépirodai eredet, ha Illés Endre novellái, drámái felől nézzük a *Kréta*rajzok darabjait: közös bennük a pontos, arányos szerkesztés, az elementáris szenvedélyeknek intellektuális fegyelmezése, a lélektani érdeklődés feltűnően nagy szerepe, s az a szinte klasszicizáló szándék, mely átszúri a különböző modern, írói törekvések hatását. A legszigorúbb szerkesztést kívánó műfajok — a novella, a dráma — kitűnő mestere alkotói alapállásának megváltoztatása nélkül fordíthatta tekintetét az élet tájairól a művészet világa felé, — különösen, mióta a modern próza olyan új területeket hódított, amilyen az esszé és a szociográfia. Diákvárosát, Lőcsét idéző írása — *A tölgyerdőre épült város* — kristályos levegőjű, könnyed vonalú rajz: képi hatása épp olyan élő, mint gondolati izgalma. Ami novelláit, drámáit fegyelmeztette teszi, tanulmányaiba különös vibrálást visz. Nem véletlenül figyelt fel — Bartók leveleiről írva — a démoni erővel viaskodó, nagy zeneköltő mögött a kicsiny tényeket szinte aggályoskodóan tisztelő emberre: az író és a kritikus a gondolat és megformálás harmóniájának, a rendnek a vágya hozta oly közel egymáshoz.

*

S ez a kritikai szándék más oldalról is támogatást kapott. Az Illés Endre-féle „írói” kritika rokona a harmincas évek esszéműfajának, ő maga a közelmúlt esszéista nemzedékének a tagja, a *Kréta*rajzokban összegyűjtött írások az utolsó két évtized terméséből valók. A rokonságot a tanulmányok szavai is sejtetik: Halász Gábor, Szerb Antal életének és művének felidézésében a közeli kortárs nyilatkozik meg, aki azt is elmondja, hogy legjellemzőbb tanulmányformája, a *portré* kialakítására Halász Gábor is bátorította. Esszé-törekvései tehát — mondhatjuk — sajátos korérzéshez kapcsolódnak. Ma már nem igen találkozunk olyan véleménnyel, amely tagadná e műfajnak, mint műfajnak a létezési jogát: hiszen a megsejtett igazságok, a még nem bizonyítható elképzelések a teljes igazság útját egyen-

getik s az esszéisztikus elemek épp annyira nélkülözhetetlenek az irodalomtudományban, mint az intuitív mozzanatok. Természetesen, a harmincas évek esszéirodalmának háttere ennél bonyolultabb, tartalmasabb. Valószínű, hogy a valóság összefüggéseitől megriadó polgári szemlélet is megnyilatkozott benne, de ugyanakkor ösztönözte a pozitívizmus kiüttalanságának, az előtte uralkodó koncepciók ürességének és hazugságának a felismerése is. S következésképpen: formát adhatott a cinizmusnak, a leleplező szellemeskedésnek is, de lehetővé tette azt is, hogy legjobb hívei kitörjenek a szorító keretből és új tájak felé tekintsenek — még ha horizontjuk homályos volt is s rendszer helyett csak gondolatföredékeket hagytak is maguk mögött.

Illés Endre útja ebben a környezetben egyenes út: a felszínes szellemeskedéstől már klasszicizáló hajlama is megőrizte, az esszé töredékes szemléletéhez pedig csupán tanulmányainak személyes alapanyaga kapcsolta — gazdag kárpótlást nyújtva a „teljes” kép hiányaiért. De még ez a kapcsolódás is inkább művészi ravaszság: az író nem akar többet mondani személyes emlékeinél, de abban, ahogy elhelyezi, minősíti őket, az életműveket ismerő, a század magyar irodalmában s a világirodalomban otthonosan mozgó, nagy kultúrájú szellem nyilatkozik meg. Mintha valóban csak ihletőnek tekintené az emlék tapintható anyagát; felidézése után úgy bánik vele, mint az impresszionista a látvánnyal: nagyon is erős művészi tudatossággal állítja kifejeznievalói szolgálatába. A sienai tájkép novellaindításra emlékeztető színei után s a dóm szép festményének fényes, befejezett halhatatlansága fölött elmélkedve hamar eljut a gondolathoz: „az hiányzik itt, amit Babits Mihályban legtöbbször, fakulhatatlannak érzek: az ember örök erőfeszítését, szomjúságát, melynél a láng nyújtózása sem lehet kevesebb”. A Baumgarten könyvtárban habzsolóan válogató Kosztolányi azért idézi fel, hogy testet adjon a művek sokaságából kirajzolódó tanulmányírói jellemnek, az *utazó* jellemnek, aki félőrákra száll partra, ha eljut egy-egy szigetre s csak ritkán marad a sziget foglya. Az Osvát-portré már nem is kell gondolatlaltal megtoldani: az ember jellemzésének szavai villantanak fényt a *szerkesztőre*, akiből az erőszak csapott az induló író felé, valamiféle megismerhetetlen és megvalósíthatatlan tökély nevében. A Nagy Lajos-tanulmányban ez a módszer szinte bravúrrá finomodik. Az írás nagy része nem is Nagy Lajosról szól: Diószeghy Miklóst jellemzi itt Illés tüzes és véres tollal, ezt a züllött, szárnalmas, örvényekben kerengő, haldokló, tehetségtelen újságíró. A plasztikus, nagyon hatásos rajz után csak néhány szót

tesz: Nagy Lajos megírja a *Menekülő emberben*, hogy ez az ember egyszer őt megleckéztette, kioktatta. Ez a néhány szó azonban elég ahhoz, hogy az egész kép a talpára álljon s a képtelen történet megfajlásából kirajzolódjon az író alakja, akinek „valósága nem összegezett valóság, hanem mindig a pillanat és az indulat valósága. Mindig egy-egy pillanat süti bele az élményt, és ettől az égési sebtől éveikig, vagy talán soha nem tud megszabadulni.” — Az az író, aki így, ilyen természetesen tudja felidézni személyes emlékeit, még többet is ígér: a kötet „krétarajzaiból” tehát természetesen nő ki a nagy Maupassant-tanulmány, amelyben az író már előttünk bogozza a mű, az egyéni élet és a kor összefüggéseinek szálait, amelyben — mint ő maga írta Halász Gábor életművéről — a portré tablóvá szélesedik.

Ez a háttérben meghúzódó rendező erő Illés tanulmányainak más vonatkozásaiban is felszínre bukkan. Ez óvja meg az esszéírók és az emlékezők káros magamutogatásától: a *Krétarajzok* egyetlen személyes emlékében sem találunk kérdést, mértéket vesztett szubjektívizmust, zavaró nárcizmust. S ennél is jelentősebb talán, hogy értéktétele mindig ép marad. Az elismerő szándék sem akadályozza meg, hogy kimondja Révész Béla művészetének szervi baját: „Írásművészete társadalmi forradalmasítás helyett mindinkább stílusforradalomná válik... Amihez nyúl, az mázsás súllyá változik a kezében...” Szomoryhoz úgy közeledik, hogy a csodálat is vezet s mégis meglátja, hogy életművében nagyon sok a romlandó anyag: „magasra csavarta lángját, hogy az nagyon fényes legyen; s ez a magasra csavart kárpázat kormozott... az új Szomory-írássok tökéletessége futószalagon készül...” stb. Az Ambrus Zoltánt idéző írásban a mélyben formálódik a szigorú ítélet: nincs szükség külön bíráló szavakra, az egymás mellé rakott képek szavak nélkül is egy időszertülné vált életmű csendes tragédiájáról beszélnek. Pedig látja és láttatni is tudja hőse nagyságát is éppúgy, mint a Tolnai-esszéiben, mely egyszerre eleveníti meg a balzaci arányú lehetőségek íróját s a dadogó, fullasztó, fojtogató prózájú elbeszélőt, aki mindig az indulat pillanatnyi felvillanásaiban látta a tájat, a hőseket, akikről írás közben kiderült, hogy mégis keveset tud róluk.

*

A személyes emlékek és a rendező erőnek ez a belső egyensúlya biztosítja Illés Endre tanulmánykötetének irodalomtörténeti értékét is. Már a tanulmányok művészi megformálása, a nagyszerű elemzések, a villanó megfigyelések is kiemelkedővé és maradandóvá teszik a *Krétarajzok* darabjait. Pedig Illés többet is nyújt az irodalomtörté-

netnek: írásai jelentős része személyes, irodalomtörténeti emléket rögzít, dokumentum- és forrásértékeket hordoz. Amit elmond Szomoryról, Babitsról, Ambrusról, Kosztolányiról, Schöpplin Aladáról, Móricz Zsigmondról, Osvátról, Halász Gáborról, Szerb Antalról, Nadányi Zoltánról, — csak ő tudja elmondani: aki ott élt a harmincas évek *Nyugatja* körül, aki a szerkesztőségekből bepillantatható az alkotás titkaiba, s aki nemcsak kortárs volt, hanem író és kritikus is. Az első találkozás a teatrális háttérbe állított Szomoryval, a dolgozó, a vidámságban felszabadult, a vitatkozó Babits felidézése, az öreg Ambrus és Schöpplin beszélgetésének sztenogramja nemcsak színes képet vetít elénk az eltávozott emberekről, hanem a művek mögé is fényt villant. Ha a Baumgarten könyvtár fiatal könyvtárosa mondja el emlékeit az olvasó Kosztolányiról s ha a barát eleveníti fel a kihívó, hetyke, megrészegült, elme párbajt vívó Halász Gábor csak neki megmutatkozó vonásait, akkor olyan adalékokat kapunk, amelyek megkönnyítik az eligazodást a műveket tápláló életekben. S Illés Endre nemcsak rögzít, értékel is: önmaga tárja fel személyes emlékeinek objektív értékeit.

Ezt a személyességet azonban — Illés Endréről szólva — tágabban kell értelmeznünk. Ő nemcsak élményeinek felidézésekor hoz híreket ismeretlen tájakról, az „objektív” kritikust is a felfedezetlen életet, művek vonzzák benne. Ha túllép személyes emlékeinek körén, akkor az irodalomtörténet „fehér foltjai” felé indul, ismét önmagát téve az írás egyik hőisévé. A *Nyugat* nagy íróin kívül olyanok szerepelnek arcképcsarnokában, akiket a többi kortárs is elfelejtett alkotóknak érzett: Csáth Géza, Révész Béla, Tolnai Lajos, Lovik Károly egyéniségéről és művéről ma is főképpen az Illés Endréhez hasonló, vállalkozókedvű kritikusok jóvoltából tudunk valamit. Mondani- valójának lényege a nagy kortársakról szóló esszéiben is kevésbé megvilágított pontok körül sűrűsödik. Babits életművéből a novellákat emeli ki, Kosztolányiról írva a tanulmányíró és a színházi kritikus körül időzik. Móricz Zsigmond művei között a riportokra figyel fel s ezek kisugárzását, kapcsolatait vizsgálja. Halász Gábor-tanulmányában is túllép a jól ismert megállapításokon s a hűvös szellem belső, forrongó mozgásairól beszél. Ez a felfedező kedv vezet akkor is, amikor az új feltárasának igénye az írás háttérében marad: a jegyzetekben a nagy kultúrájú olvasó, a színi kritikákban a dramaturgiát jól ismerő drámaíró, a francia klasszikusokat idéző tanulmányokban a konzsenziális fordító emeli ki a mondanivalót a napi kritika halandóságáról.

*

A *Krétarajzok* Illés Endre húsz éves tanulmányírói termésének javát mutatja be az olvasónak: az első írások 1934-ben, az utolsók 1956-ban születtek. Illés szigorúan válogatott. Talán a nagyobb engedékenységgel többfelé tekintővé, színesebbé tette volna a kötetet, de lazította volna szerveségét, halványította volna „könyv” jellegét. Így ebből a gyűjteményből egy mindenkor

szuverén írókritikus tekinthet ránk, akinek benső inspirációja tanulmányai összegyűjtve erőben gyarapodtak. A *Krétarajzokkal* az olvasó kellemes olvasmányát, az irodalmi közvélemény okos kalauzt kap kézbe, az irodalomtörténetírás pedig mintegy a XX. századi magyar próza írói történetét üdvözölheti benne.

Bodnár György

KÉT MONOGRÁFIA

(Földes Anna: Móra Ferenc, Bibliotheca, 1958. 322 l. — Kispéter András: Juhász Gyula, Művelt Nép, 1956. 247 l.)

Földes Anna és Kispéter András kandidáusi pályamunkáit a szűkebb szakma élénk vitával fogadta. Könyvalakban történő megjelenésükkel a vitatott problémák az irodalmi közvélemény elé kerültek; ez bátorítja fel e sorok íróját arra, hogy néhány rögtönzött reflexióját rögzítse. Korántsem a teljesség igényével, inkább az olvasó, a gyakorló kritikus, mintsem az irodalomtörténész szemszögéből.

Juhász Gyula, de főleg Móra Ferenc életműve még ma is inkább peranyag, mint az élő irodalom szervezetébe szívódott örökség. Hiszen mindkettőjüket szinte újra föl kellett fedezni, s hogy miképp értékeljük művészetüket, ez a mai irodalom tájolóadására is kihat. Életműyük csaknem egyforma problémákat vet fel — mindenekelőtt ebből ered a róluk szóló két monográfia rokonsága. Juhász és Móra — ha olykor más-más úton jártak is — testvér-jellemek, testvér-sorsúak. Nem is „Közös illetőségük”, szegedi voltak miatt, amely művészetüknek inkább a színét, mint a lényegét adja, hanem azonos eszméik, alkotók rokonsága kapcsolja őket szorosan egymáshoz, ha elért teljesítményük értéke különbözik is. S nem utolsósorban a fogadtatás, amelyben részesültek. Mindketten áldozatai voltak a kortárs-literatúra spontán kontrasztelekciójának, amely, a perifériára szorítva őket, — náluknál jóval gyarlóbb tehetségekkel szemben — kiosztotta számukra a „vidéki költő”, a „kismester”, „az ifjúsági író” másodrendűnek minősített szerepét. Juhász lázadott, kivágott e hálátalan szerepből, Móra rezignáltan beletenyugodott, sőt olykor maga sugallta. Mindkettejük életében voltak sikeres időszakok, de a beavatottak nagyrésze még akkor is szegény rokonként kezelte őket s végül egyképpen kiszorultak a kor hangadó folyóirataiból, mindenekelőtt a *Nyugatból*, s Juhászt, mikor barátai, költőtársai cserbenhagyták, a nyomasztó anyagi gondok, Mórát pedig a túlzott szerénysége jőidőre a napi publicisztikába temette el. Mórának több sikert és

boldogságot tartogatott az élet, mint beteg-idegzetű költőtársának, írásait nagy érdeklődéssel és szeretettel fogadta az olvasóközönség, ám ezért halála után még mélyebb feledés lett az osztályrésze. Juhász megértésére történtek komoly kísérletek, Móra a felszabadulás után egyre inkább „terra incognita” lett az esztétikai sematizmus következtében, úgyhogy az ötvenes évek közepén szinte rehabilitálni kellett.

Földes Anna és Kispéter András munkája ezért úttörő érdemű. Vállalkozásuk nehézségeit azonban nemcsak a helyes, kikristályosodott értékelés hiánya növelte. Juhász Gyula hagyatéka, s Móráé még inkább — maig sincs teljesen föltárva, rendezve. A két kutató nem támaszkodhatott kritikai kiadásokra, s ez főleg Móránál szinte áthidalhatatlan problémákat okozott, hisz ő, mint gyakorló újságíró, cikkek és tárcák tömegét szórta szét a különféle lapokban, sokat névtelenül, amelyeknek agnoszkálása jórészt még a jövő feladata. A költő-Juhász Gyula hagyatéka már ismertebb, rendezettebb volt, de prózai munkáiból csak a Kispéter monográfiájának megjelenése után adtak ki egy korántsem teljes válogatást, az *Örökséget*. Pedig prózája, publicisztikai írásai költészetéhez képest nem kevésbé jelentősek, mint az Adyé. A két kutató azonban nem érte be a már föltárt anyaggal, hanem maguk is fölszínre hoztak néhány igen értékes dokumentumot, amelyek nélkül aligha lehetett volna hiteles pályaképet rajzolni. Hisz Juhász és Móra művészetéhez sokszor épp publicisztikai írásaik adják a kulcsot — Juhásznál a levelezése is, amellyel Kispéter jelentőségéhez illő súllyal s terjedelemben foglalkozik.

Az anyag rendezetlensége, ma még szinte áttekinthetetlen gazdagsága viszont a vállalkozás korlátait is megszabta. Ugy tűnik, a két monográfus ambíciója messzibbre terjedt, mint ezt az eszközeik, az objektív körülmények meghatározta fölkészültségük engedte volna. Főleg a Móra-monográfiánál

szembeszökő a vállalkozás elsietség, bár Földes Anna differenciáltabban, nagyobb apparátussal dolgozta föl anyagát, mint Kispéter András. Épp, mert a Móra-örökség sok tekintetben még peres anyag, s mert a hagyaték még megközelítő teljességgel sincs föltárva, tán kevésbé tetszetős, de célra-vezetőbb lett volna részlet-publikációkkal, vagy egy, a problémák lényegét summázó nagyobb tanulmánnyal előkészíteni az átfogó és részletes elemzést. Földes Anna érezhetően kevésbé otthonos a tárgyában, mint Kispéter, aki maga is szegedi diák lévén, közvetlenül tapasztalhatta e város szellemét, ahol a közelmúltban is virágzott a Juhász- és Móra-kultusz s kutatók serege foglalkozott a témával. Így a Juhász-monográfia képe is egységesebbnek, megoldottabbnak tűnik. Itt viszont más baj van: Kispéter korrekt, ám kissé sztereotip Juhász-portrét rajzol, s módfelett bátoratlan a maga önálló véleményének kimondásában; sokszor csak bizonyos közismert igazságok regisztrálására, ügyes és lelkiismeretes csoportosítására szorítkozik. Igaz, Földes Annát a merészsége olykor tévedésekbe viszi, s ezek még inkább aláhúzzák munkájának problematikus jellegét, ezt azonban ellensúlyozza vállalkozásának úttörő jelentősége, s enyhítik a sziszifuszi nehézségek, amelyekkel meg kellett küzdenie.

Mindkét monográfia hangsúlyozott érdeme, hogy szerzőik marxista igénytel elemzik a választott írók pályáját, életművét. A rendelkezésükre álló, felsorakoztatott dokumentumok kétségtelemre teszik elemzésük hitelességét. Móra és Juhász eszmei-politikai acélét, magatartását a kortárs-kritika elhomályosította, vagy épp eltorzította. Ez indokolja, hogy az eszmei problémák mindkét monográfiában viszonylag nagyobb hangsúlyt kaptak. A két monográfia leginkább eredeti és legsikerültebb részei azok, amelyek Móra és Juhász tanácsköztársaság és ellenforradalom alatti magatartásával foglalkoznak: a Juhász-monográfia *Aranypróba* című fejezete, Földes Annáéban pedig a *Hannibál föltámasztása, s a Földhözragadt Jánosék* című Móra-mű kitűnő elemzése.

A szembetűnő részlethibákért viszont természetesen nem a marxista módszert okolhatjuk, hanem az esztétikai sematizmus még teljesen le nem küzdött hatását. Ez Földes Anna munkájában egy-két Móra-mű (*Aranykoporsó* s részben az *Ének a búzamezőkről*) önkényes értelmezésében, Kispéter Juhász portréjánál néhány summás esztétikai ítéletben jelentkezik. Mindkét szerző jellemző hibája, hogy otthonosabban, nagyobb plaszticitással elemzik a társadalmi-történelmi körülményeket, az adott művek eszmei-politikai aspektusait, mint a művészi forma, a stílus jellegzetességeit, összefüggéseit más

írók, költők alkotó-módszerével. A műelemzések mindkét monográfiában nehézkesek. Földes Anna nagyobb fölkészültsége ezen a téren vitathatatlan; míg épp a közismert nagy Juhász versek elemzése sokszor iskolásak.

*

Földes Anna monográfiájának megoldatlansága azonban nemcsak az anyag ellenállásából vagy szemléleti hibákból ered. A monográfia szerkezete, az anyag tagolása, az ismeretes módszere is vitatható. A szerzőt mintha elragadta volna a részletek halatlan gazdagsága. Helyes, hogy nem követi szolgai módon Móra életrajzát, s anyagát inkább műfajok s művek szerint csoportosítja. Ez a rendezési elv Móránál, aki „polihisztor-író” volt, az anyag természetéből adódik, s nagyon nehéz lenne jobbat ajánlani. Annál szerencsétlenebb megoldás, hogy Földes Anna a Móra-életmű *rész-kérdéseiből* indul ki, s összefoglaló elemzést csak az utolsó, *Móra Ferenc öröksége* című fejezetben próbál adni, — itt határozza meg Móra irodalomtörténeti helyzetét is, bár szórványos utalásokkal közben is találkozunk. De még ez a mű végére vetett összefoglalás is belevész a részletekbe. A summázás különben sem rokonszenves. Földes Anna szereti Mórát, így még különösebb, hogy beleesik a polgári literatúra csapdájába, egyszerűen kismesternek nevezte ki az *Ének a búzamezőkről*, a *Hannibál* s néhány kitűnő novella íróját, amelyek egyáltalán nem „kismesteri” szinten állnak. Hogy ő maga is annak tartotta magát, ez a mi szempontunkból közömbös.

Visszatérve a korábban exponált kérdésre, Móra esetében aligha lehetett célra-vezető a Földes Anna által alkalmazott induktív módszer, amely a részletekből halad az általános felé. Az olvasó kezd megismerkedni Móra életével, a körülményekkel, amelyek közé Szegeden került, s máris rázúdul a tények és adatok tömege. Extenzív gazdagságú képet kap a tárcairó, a publicista Móra tevékenységéről, sokszor találó, sokszor elhibázott rész-megállapításokat az egyes Móra-művekről, majd pedagógiai munkássága, ifjúsági művei jönnek sorra, helyel-közzel a történelmi hátteret is megismerheti, *de nagyon gyér a kipillantás a kortárs-irodalomra*. Amennyire találó a lírikus Móra elemzése — itt Földes Anna nem méri fukarul a különféle összehasonlításokat — annyira a levegőben lóg a legtöbb fejezet. Mikor a publicista-, a tárcairó Móra tevékenységét ismerteti, hallgat e valaha szépen virágzó műfaj kialakulásáról, Móra előtti művelőiről, itt is a könyv végére vetve a tudnivalókat, így az olvasó tanácstalanul té-

velyeg a burjánzó részletekben, adatokban. Az anyagból való kipillantásnak, az irodalomtörténeti összefüggések fővázolásának ez a retardálása más író ismertetésénél esetleg lehetséges módszer, Móránál azonban, aki hallatlanul sokoldalú tevékenységet folytatott, csak zavarra vezethetett. Jellemző, hogy még Tömörkény is, akinek művét Móra sok tekintetben folytatta, csak mint barát és múzeumigazgató-előd merül fel a kötet elején.

A történelmi háttér rajza Földes Annánál részletes és hiteles (főleg a századelő közjogi csatározásait eleveníti föl sikeresen) — de ezek az önmagukban nagyrészt helytálló történelmi vázlatok sokszor nem fügnek össze szervesen a műelemzésekkel; a forradalom előtti Móra tevékenységénél nem látjuk világosan, mint szublimálódott művésztette az élet, a történelem, nemcsak a művek tartalmát, de részben formáját, stílusát is meghatározva. Később, a forradalom alatti Móra tevékenységénél, majd a *Hannibál*, az *Ének a búzamezőkről* elemzésénél e hiba eltűnik. Földes tagadhatatlan érdeme, hogy jelentőségéhez méltó terjedelemben és hangsúllyal foglalkozik a tárcairó és publicista Mórával, ám közben kissé elhomályosul, hogy a szerző miért is tartja oly fontosnak Móra Ferenc föltámasztását, méltó értékelését?

*

Kispéter András már bőkezűbben ismerteti a kor jellemző szellemi áramlatait. Igaz, hogy ez Juhász Gyulánál még kevésbé volt megkerülhető, mint Móra esetében, akire csak közvetve, vagy épp ellenkezéssel szítva hatottak azok az áramlatok, amelyekbe a fiatal Juhász Gyula oly mohón belevetette magát. Ő csaknem ment maradt attól a provincializmustól, amely Mórát, mint költőt megfojtotta. Móra idegenkedett az irodalom modern áramlataitól, Juhász Gyula — szemérmes fenntartásokkal ugyan, de mohó nosztalgiával vágyott feléjük — kettejük közt tán ez volt a legnagyobb különbség. Kispéter ügyesen, áttekinthetően mutatja be a költészetét megtermékenyítő irányzatokat, de ezek értékelése már ellenmondásokra sarkall. Juhász Gyula „fennmaradt fordításai közt vannak Baudelaire, Rimbaud, Rilke, Nietzsche és egész sor más *dekadens* költői fordítások, de ezzel egyidőben haladó nyugati írókat is fordít: Heinet, Viktor Hugot, stb.” — olvassuk a 43. lapon. Kispéter szerint ez, s hogy Oscar Wilde-ről rajongva beszél, Juhász eszmei tisztázatlanságára mutat. A tény maga aligha vitás, az argumentum azonban hamis. Hogy ki mit fordít, ez csak lazán függ össze politikai meggyőződésével. Kommunista költők is fordítottak Baudelaire-t, s nem-kommunisták szovjet költő-

ket. De ezen túl is: a summás *dekadens* jelzőhöz legalábbis Baudelaire és Rimbaud esetében szó férhet, ha a jelzőt pejoratív értelemben használjuk, mint Kispéter általában teszi. Juhász irodalmi rajongásainak megkülönböztetése sem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítani. Ez inkább a félénk, vidéki ember tisztelete, naiv rajongása volt a nagyvilág iránt, mintsem lírájába szívódó, maradó hatás. Olvastam például egy, a húszas években írt cikkét, amelyben a weimari Németország néhány, azóta teljesen elfeledett színpadi szerzőjét nevezte ki a kor legnagyobb drámaíróinak; de volt-e rá valami hatása a modernizmusnak? Persze senki nem tagadja, hogy Juhászra hatottak a századforduló stílusteremtései — melyik költőre nem e földeték? — költészetének integritását azonban mindig sikerült megőriznie, sokkal inkább, mint Babitsnak, vagy Kosztolányinak, akiknél tán szerényebb apparátusú, de — szerintem — önállóbb, eredetibb költő volt, sőt ha magatartását nézzük, (s ez lírikusnál korántsem közömbös) — alighanem nagyobb is. Kispéter szorgalmasan utánanéz a különféle hatásoknak, s ezt helyesen teszi, ám eközben olykor akarata ellenére is degradálja költőjét. A fiatal Juhász Gyula persze írt gyenge parnasszien utánzatokat; az impresszionizmus élményét azonban már teljesen a maga képeire formálta. Nota bene: Kispéter az impresszionizmust is elég sommásan ítéli meg: „meddő kísérlet a polgári kultúra stabilizálására” — „az elszigetelt városi ember élményvilágát fejezi ki”. Ezután, mint impresszionista vers, a *Magyar táj, magyar ecsettel* következik (109. l.), amely a szerző szerint nem összefüggő kép, hanem impressziók tarka mozaikja, bár a kissé iskolás elemzés után mégis megállapítja, hogy „benne van az egész magyar világ”. Nos, ez a vers semmivel sem inkább impresszionista, mint Bartók és Kodály ez idő tájt írt művei, akik szintén merítettek az impresszionista zenéből, de fogásait egy egészen új, egészen más zene megteremtésére használták. Kispéternél sajnos elsikkad, hogy a századforduló jellegzetes művészi irányzatai — mondanom sem kell, hogy nemcsak az impresszionizmus — miképp stimulálták a magyar művészetet — hatások nélkül költészetünk, s Juhász költészete is — nemcsak formái, de eszmei szempontból is szegényesebb, hatástalanabb lenne; nem lenne Ady, nem Bartók, s Juhász Gyula sem. Önálló költői arculata, verseinek sajátos, utolérhetetlen zenéje, képeinek oldott gazdagsága tán sosem alakult volna ki az „izmusok” forrongása nélkül.

*

Mindkét szerző igen nagy figyelmet fordít a társadalmi — történelmi körülményekre, ame-

lyek kölcsönhatásában Juhász és Móra művészi egyénisége, eszmei arcéle kialakult. Jó ösztönnel észrevették, hogy az 1905 körüli évek politikai csatározásai szinte sorsszerűen kihatottak Móra és Juhász fejlődésére, helyzetükre a magyar irodatörténetben, amelynek jellemző antagonizmusai szintén ezekből az időkből származnak, s minden, látszólag tiszta irodalmi probléma ez idők harcaiban gyökérik. Nevezetesen: ekkor exponálódott a tragikus ál-ellentét a társadalmi-politikai progresszió és a nemzeti integritás között. A magyar tömegek persze egyszerre vágytak függetlenségre és társadalmi haladásra. Am a függetlenségi harcot az 1905-ben választást nyert agrárius reakció vezette, míg a társadalmi haladást képviselő szociáldemokrácia közböbs, vagy épp nihilista volt a függetlenségi törekvésekkel szemben, s ezzel széles tömegeket szolgáltatott ki ellentételeinek, mikor lepaktált az általános választójogot ígérő darabont-kormányval. A Habsburg-kamarilla manővere jobban célbatalált, mint ezt akár ők is sejtették volna, egy olyan ál-ellentét magvát vetve a magyar közéletbe, amely hosszú évtizedeken át teremtette a maga keserű gyümölcseit. Mert aligha van igaza Kispéternek abban, hogy „az alsóbb néposztályok egységes lelkesedéssel fogadták Fejérvári ígérését és az ellenzékkel szemben a darabont-kormány mellé álltak”. Épp ellenkezőleg: az agrárszocialista mozgalmak épp ez idő tájt robbannak ki, szakítva a szociáldemokráciával, persze nemcsak azért, mert ez mit sem törődött az ország függetlenségével, hanem főleg, mert az agrárproletáriátus földéhségét is nyilvánvalóan semmibe vette.

De mi köze van mindennek Mórához és Juhász Gyulához, mi köze a magyar irodalomhoz? Az, hogy a két szembenálló fél demagógiával leplezett opportunizmusa épp az értelmiség soraiban okozta a legnagyobb s a legszívósabb traumákat. Vessünk egy pillantást Móra publicisztikai írásaira — egyet, az aratósztrájkok ellen, Földes Anna is idéz —, hogy milyen mély volt az értelmiségiek, főleg a függetlenségi hagyományokat s a társadalmi haladást egyképp szívükön viselő lateiner-értelmiségiek zavara, katalizmája ezekben az években! Juhász is, Móra is épp az értelmiség e legértékesebb rétegéhez tartozott, amely a magyar irodalom s művészet legkimagaslóbb alakjait adta az országnak. Miért húzódtak Juhász is, Móra is inkább a radikálisok, mint a szociáldemokraták felé? Korántsem csak „osztályhelyzetük” miatt, hanem főleg azért, mert a közjogi és választójogi ál-problémák között ebben az időben a polgári radikalizmus találta meg viszonylag a leghelyesebb feleletet a kor és a nemzet kérdéseire. „Jászi Öszkár már 1907-ben elvileg fölismerte a

földreform jelentőségét” — írja Földes Anna. Ez a fölismerés, párosulva másokkal, a legnevesebb magyar írók és művészek: Bartók, Kodály, Ady, Juhász Gyula, Hollósy Simon, s talán Mednyánszky eszmei tájolását is meghatározta. Földes Anna helyesen mutat rá, hogy a szociáldemokraták értelmiségellenessége is elősegítette ezt a folyamatot.

Mindez a művészet magasabb régióiban is jelentkezett, persze bonyolult áttételekben. A főváros és vidék íróinak torzalkodásában, később az „urbánus” és „népies” ellentétben. Juhász és Móra az ellenforradalom után sem vetették el radikális politikai felfogásukat s Juhász nyíltan, üldöztetést is vállalva hangoztatta a szocialistákkal való rokonszenvét. Mégis, mindketten kiszorultak a fővárosi irodalomból: vidékiek lettek. Móra, akire prózaíró létere még óhatatlanul jobban hatottak a körülmények, amelyek közt élnie kellett, némiképp bele is ragadt a provincializmusba, de Juhász verseiben is sok az egyéni, a sajátos helyi szín, lírájának legnagyobb erőssége, de egyúttal oka a kortárs költészet idegenkedésének is. A vidékiség: mint annyi más íróknak, ha nem az egész magyar irodalomnak — átkuk, és nem bűnük volt — a két monográfus elemzéséhez ez lenne az egyéni hozzátenni valóm. Földes Anna szerint Móra világnézeti korlátai miatt nem tudott átfogó művészi képet adni a magyar társadalomról: paraszti demokratizmusában volt következetlen. Csakhogy még ez a „következetlen” paraszti demokratizmus is sok volt, bundaszagú volt némely „következetesebb” eszmétársa számára, akik a magas irodalom közelébe sem engedték s szívesen bélyegzték kisszerűnek, zavarosnak azt, ami közvetlenebb nép-élményről árulkodott. Juhásznál ez, akit nagy bajában úgy cserbenhagytak nagyobb sikerű, de gyengébb gerincű társai — még Móránál is nyilvánvalóbb. Kispéter ki is tér erre, több helyt rámutatva, hogy a polgári radikalizmus nem tudott egygyéornni a néppel s Juhász, ki e kettőt, Ady eszmei örökségét folytatva, megkísérelte egyeztetni, fokozatosan elszigetelődött, magára maradt, míg meg nem váltotta a veronát. Móra pedig eltemetkezett az ifjúsági irodalomba, az újságírásba, kinevezve magát barkácsoló kismesternek.

E kissé rapszódikus gondolatsorból tán kiderül, hogy Juhász Gyula és Móra Ferenc életének, művészetének alakulásában nemcsak világnézetük, de az a helyzet is szerepet játszott, amelyben élniük rendeltetett.

*

Befejezésül még néhány részlet-megjegyzést. A Móra-monográfia irodalmi elemzései közül az *Aranykoporsót* tartom a leginkább tévesnek. Ezt a regényt antifasiszta műnek

nevezni: éppoly önkényes belemagyarázás, mint Supka Gézáé, aki Ferenc József és Rudolf trónörökös allegorikus kulcs-regényének látta Móra e művét. Szerintem pusztán arról van szó, hogy a régészkedő Móra megpróbálta szenvedélyét egy irodalmi műbe belevinni: Diocletianusnak és fiának érzelmes története a mai olvasó számára egy dekoratív miliőjú, humanista tendenciájú történelmi regény, amelyben a kor aktuális problémáit nehéz lenne fölismerni. A másik megjegyzés a két monográfia stílusára vonatkozik. Nem várjuk el, hogy irodalom-

tudósok azon a szinten írjanak, amelyen választott írójuk, de a mostani állapot, mikor erre semmi gondot nem fordítanak, mégiscsak aggasztó. Kispéter stílusa nemcsak egyszerű, de sokszor egyszerűsítő; Földes Anna nyelve bonyolultabb, de sivatagi szárazságú; egyhangúságát olykor-olykor egy-egy mondat-szörnyeteg föltűnése szakítja meg. Pedig a *Bevezetésben*, a *Földhözragadt Jánosok* szöszlőjében s főleg a kötetzáró bevezedésekben megmutatja: tud ő szépen is írni.

B. Nagy László

GALSAI PONGRÁC: TÁRSTALANOK

Dunántúli Magvető, Pécs, 1957. 135 l.

A fiatal pécsi írónemzedék legtehetségebb kritikusa mondja el ebben a kis és csinos kötetben véleményét, látomását öt jelentős modern íróról, akik a köztudatban és az irodalomtörténetben még nem jutottak el eddig ahhoz a megbecsüléshez, amelyet megérdemelnék. „Egyéni alkatakban és sorsukban könnyű megtalálni azokat a jegyeket, amelyek — szinte parancsolatszerűen — társtalanságra kötelezték őket; Cholnoky Viktort és Csáth Gézáat az alkohol és a morfium tette magányos gyönyörű élvezékké, Török Gyulában a nemesség regenerálódásának önvigasztaló ábrándja, Pap Károlyban a papi nevelés hatása, a zsidó faji múlt mítikus látomásai zárták le a lélek kifelé nyíló kapuit, Gelléri Andor Endrét pedig a szegénység és az önbizalomhiány kényszerítette állandó remeteségbe” — írja bevezetőként Galsai. S igaz van, ami az alkotók egyéni, egyedi társtalanságát, magános emberi bolygását illeti (bár éppen egyénileg, emberileg ezek a „társtalánok” nem mindig és nem egészen voltak azok.)

A bevezető további részében a szerző irodalomtörténeti igénytel lép fel önmagával szemben: „Az itt következő tanulmányok... irodalomtörténetírásunk adottságának csekély kis részét kívánják törleszteni”.

Az ezután következő öt, szépirodalmi eszközökkel is élő, igényes és élvezetes nyelven megírt tanulmány elsősorban arra törekszik, hogy hőse alakját mennél plasztikusabban felelevenítse, pályaképét megrajzolja, egy-két főművét több-kevesebb részletességgel ismertesse-elemesse. Közben szemmel tartja az eddig róluk szóló tanulmányokat, esszéket is, hol polemizál velük, hol

eredményeikre utalva építi tovább mondani-valóját. Az egyes jellem- és pályaképek megrajzolásával, az életmű keletkezési körülményeinek helyenkénti tisztázásával Galsai valóban komoly segítséget nyújt az irodalomtörténetírásnak; s talán még nagyobbat az érdeklődő, irodalomkedvelő olvasónak, akit nagy mértékben hozzásegít az egyes életművekben való tájékozódáshoz, rejtvényeik és rejtelveik titkáinak kinyitásához. (Ezek a tanulmányok különben túlnyomórészt így is születtek: válogatások bevezetése- vagy bírálataként.)

A cím, s bizonyos mértékig az előszó felvet azonban egy — eminensen irodalomtörténeti — problémát, amelynek megoldásával a szerző olvasói adósa marad. Ez pedig a társtalanság kérdése. Mert a társtalanság ezeknél az alkotóknál úgy, ahogy végülis e kötetben Galsai szembenéz vele, részben felületi, részben nem teljesen igaz: az egyéni társtalanság, barát-nélküliség, magáramaradottság. Az irodalmi életben, kottériákban, kávéházakban igaz, ezek az írók nem éltek; de azért — talán Cholnoky szélsőséges esetét leszámítva — teljesen társtalánok emberileg nem voltak. Az igazi probléma az irodalmi folyamatban való társtalanságuk kérdése lenne: mennyiben kapcsolódnak a múlt áramlataihoz, mennyiben nyitnak új utakat a jövőnek; mi az, amit a múltból magukkal hoznak, s mi az, ami ma is tovább él belőlük irodalmunkban. Ezt a kérdést azonban a szerző sajnálatos módon fel sem veti. Pedig amíg erre nem felel valaki, addig megítélésük, helyük, értékük körül mindig a bizonytalanság ködfátyola fog lebegni.

N. P.

Összeállította és sajtó alá rendezte : Geréb László. Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1956. 340 l.

Hatvan novellát, harminchat író írását tartalmazza a Geréb László válogatásában megjelent kötet. A húszadik század első évtizedéből kiszemelt hatvan elbeszélést a közös téma vonzotta egy kötetbe. A magyar munkások és parasztok életének öt évtizeddel ezelőtt kialakult ábrázolását óhajtotta Geréb László a mai olvasónak bemutatni.

A munkások és parasztok hétköznapijait megszólaltató írásokat a sajtó alá rendező oly korszakból merítette, amikor az egyre fokozódó gazdasági és politikai válság-tünetek az ország figyelmét e két alapvető osztály életére irányították. A kezdeti, hol romantikus, hol patriarkális szemléletétől szabadultan a nyolevanes és részben a kilencvenes évek tétova, sokszor a romantika túlzásaival ötvöztött naturalista különlegességek megragadása után a realizmus ösvényére lépve fedezte fel az irodalom e két osztályt és kísérte meg valószínűságon ábrázolni életét. A magyar prózában ebből az erőpróbájából válogatta ki Geréb e kötet anyagát.

Geréb László válogatását dicséri, hogy az élenk tárt képet nemcsak az elismert és ismert csúcsok felsorakoztatásával, tehát Tömörkény, Bródy, Thury, Ady írásaiból kiválogatott elbeszélésekből alakította ki, hanem az összkép szerves alkotójának tekintette a korabeli munkássajtó ma már feledésbe merülő újságíró-író tagjainak írásait. Mellettük megszólaltatta azokat a polgári írókat is, akik életművük egyik-másik szakaszában mellékvénnyként ellátogattak a külvárosok homályába és az uradalmi cselédházak zsú-

folt szobáiba. Így a válogatás rendjében egymás mellett találhatjuk Madarász Emil, Csizmadia Sándor, Fehér Árpád, Naszód Zsigmond a tényeket és megdöbbentő eseményeket agitativ hangon bemutató írásait Biró Lajos polgári víziókat felidéző elbeszéléseivel, Kazár Emil naturalista írásával, Molnár Ferenc romantikába hajló történeteivel. Ez a sokszínűség és sokrétűség a kötetnek erénye.

A *Vihar előtt* az irodalomtörténész számára is érdekes eredményt hoz. A többretnű válogatás arra figyelmeztet, hogy a századfordulón kiéleződött társadalmi kérdésekre az irodalom is reagált. Tömörkény etnografikus ihletésű realista parasztábrázolását, Thury sötét színekkel ábrázolt munkásalakjait, Ady izzóhangú, forradalomért kiáltó prózáját igazabban látjuk és jobban megértjük, ha számba vesszük a polgári érdeklődők megrettent vízióit, amelyek ennek a rétegnek a fenyegető társadalmi megmozdulásoktól való irtózatát jelzik. (Legjellegzetesebb példa Biró Lajos *A megrettent város* című elbeszélése.) De az említett írók művészetének hitelét igazolják, ha felsorakoztatjuk mellőlük a korabeli munkássajtónak még javarészt a naturalizmus ábrázoló eszközeivel alkotott és ezért erőszakoltnak és papírízűnek ható túlságosan tézisszerű elbeszéléseit.

A válogatás arra is rávilágít, hogy mennyi feldolgozatlan, az irodalmi élet alakulása szempontjából meghatározó jellegű írás van még a századfordulón.

Rejtő István

BENEDEK ELEK; HALLJÁTOK, EMBEREK ?

Politikai íráscok és irodalmi bírálatok. Összeállította, előszóval és jegyzetekkel ellátta : Balogh Edgár. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest. 1957. 298 l.

A Román Népköztársaságban megjelenő „Magyar Klasszikusok” sorozat egyik kötetként Benedek Elek publicisztikai cikkeiből és apróbb irodalmi megnyilatkozásaiból, *Halljátok, emberek ?* címen, gyűjtemény látott napvilágot. A válogatás anyaga megjelentést keltett nemcsak az Elek apót ismerő nagyközönségnek, hanem a fiatal és még nem kizárólag ifjúsági íróvá lett Benedek Elekkel foglalkozó irodalomtörténészeknek is. Senki sem gondolta volna — bár cikkeinek egyikebe-másikába a múlt század utolsó évtizedének hírlap-foliánsait forgatók már bele-

ütköztek —, hogy Benedek Elek publicisztikai tevékenysége ilyen szerves és impozáns egységet alkot. Ennek az ismeretlenségbe merült életmű-részletnek feltárását Balogh Edgár áldozatos munkájának köszönhetjük.

A *Halljátok, emberek ?* ötvenöt publicisztikai cikke Benedek Elek életművéről kialakított gondolatainak kiegészítésén kívül általános kortörténeti tanulságokat is nyújt. Szűkebb szakmai vitákon már több ízben szó esett arról, hogy Ady publicisztikájának vitathatatlan értékét addig nem tudjuk pontosan körvonalazni, amíg alaposabban

meg nem ismerjük közvetlen elődeinek, illetőleg jelentősebb kor- és pályatársainak még nagy vonalakban sem látott publicisztikai tevékenységét. Szó esett ilyen alkalmakkor *A Hét* glosszaíróinak neveiről, a *Budapesti Napló* törzsgárdájáról, mint a radikális törekvéseket leginkább befogadó és azokat terjesztő írói csoportosulásról, az ellenpóluson pedig például a Rákosi Jenő képviselte törekvések megszólaltatóiról. A derengő körvonalakba most Balogh Edgár munkája eredményeként egy eddig ismeretlen változat is felmerült: a két pólus között álló publicista típusa. Benedek Elek témakörei és érveléseinek módszere belevilágít politikai közgondolkodásunk azon területeibe, amelyeken a publicisztikai érvelésnek normái már kialakultak és amelyekhez viszonyítva a radikális vagy radikálisabb publicisztika újat és vakmerőt adott.

A *Halljátok, emberek?* témakörét az író közvetlen érdeklődési körén kívül meghatározzák azok a sajtóorgánumok is, amelyekben cikkei megjelentek. A kötetnek majdnem a felét alkotó írások a tanár-társadalom Benedek Elek kiadásában megjelenő lapjában, a *Nemzeti Iskolában* láttak napvilágot, a többi pedig az író által életre keltett kritikai orgánumban, a *Magyar Kritikában*, illetőleg a székes ügyek szolgálatába állított *Magyarságban* jelent meg. A források felsorolása is mutatja, hogy a cikkek egy-egy társadalmi rétegnek gondjából sarjadtak, de a jelenségek, amelyek az írórt szólásra készítették, országos jellegűek voltak. Írásainak többségében a korrupció különböző megnyilvánulásai ellen emelte fel szavát (*Korrupció a sajtóban*, *Protekción*, *A miniszter mandátuma*, *A kenyér*, *A zab*, *Mandátum vígének* stb.), vagy az Ausztriához való viszonyunk kérdését érintette (*A kvóta*, *Stránský*). Publicisztikai írásainak határait a mérsékelt ellenzékhez, az úgynevezett Apponyi-párt programjához fűzött illúzió vonta meg. De e határokon belül az igazságérzetében sértett ember erkölcsi tiltakozása és felháborodása is megnyilvánult. Irodalmi cikkeiben sem találhatunk a kialakuló ellenzéki irodalom érveléséhez hasonló gondolatokat, sőt véleményében az úgynevezett hivatalos irodalom nézeteihez állt közelebb. Mégis állásfoglalása azzal kapott más színezetet, hogy érezte, az irodalom periferiájára szorították. Igen világosan példázza ezt a tárcá-irodalomról fejtegetett gondolata. Az újság-tárcák elharapódzásától félt az irodalmi életet (*Irodalmi rablógazdalkodás*). De alig néhány hónap múlva, amikor Gyulai Pál a Kisfaludy Társaság előadó asztala mellől támadja a tárcá-írókat és több önértékre biztatja őket, mondván: álljanak ellen az újságok csábításainak és térjenek vissza, a hagyományos elbeszélő műfajok-

hoz, Benedek Elek a megtámadottak nevében „megmagyarázza” Gyulai Pálnak, hogy a tárcairás nemcsak önérték dolga, hanem szociális kérdés is (*A zsemlye*). A hivatalos irodalmon belül bírálja a sekélyes népszínmű irodalmat, kifogásolja a kidolgozás, a népelet ábrázolásának elnagyoltságát és „városias jellegét”. De nem látja meg a műfaj túlhaladott voltát és provincializmusba süllyedését.

Balogh Edgár a cikkgyűjtemény elé írt testes és igen részletes bevezető tanulmányában meggyőző mértékletességgel mutatja be az újságíró Benedek Eleket. Jelzi azokat a fonalatokat, amelyek az író publicisztikai és egykorú szépirodalmi működése között láthatók és sejtethetők, de részletes kifejtésüket a további kutatások feladatának tekinti. Balogh Edgár bevezetőjének legnagyobb érdeme, hogy újságcikkek és vallomások gazdag anyagából kiemeli azokat a lélektani és magatartásbeli vonásokat, amelyek a fiatal és kezdő Benedek Eleket Rákosi Jenő *Budapesti Hírlapjától* a szabadelvű párti képviselősen, a Tisza Kálmánnal való összetűzésén keresztül egy az Apponyi-párttal szimpatizáló, de minden politikai párttól önmagát függetleníteni óhajtó újságíróvá teszik. Ez a gondnal megrajzolt arckép nem kerül ki az író politikai pályája fordulóból adódó, a publicista magatartását kialakító tényezőket sem. Így igen gondosan elemzi azokat a szubjektív és főleg érzelmi alapokra visszavezethető megnyilvánulásokat, amelyekben a korrupció korában Apponyi Albert alakjára Benedek Elek tekintett (18–21. l.). E részletből, de a tanulmány több helyéből is kibontakozik a publicista Benedek Elek emberi, erkölcsi ereje és hitele. A legnagyobb őszinteséggel vetette bele magát a szubjektíve helyesnek tartott politikai mozgalmakba és csak későn döbbszent rá, hogy meggyőződését más célok elérésére használták fel. Ennek legszebb és Balogh Edgártól legjobban kifejtett példája az a szerep, amelyet Benedek Elek az 1900-as évek elején a székes-mentő mozgalomban betöltött.

Mégis ennek az úttörő tanulmánynak néhány része halványabban sikerült. Elsősorban az egykorú radikális publicisztikával való összevetés hiányát érezzük. Így Balogh Edgár Benedek Elek egyik-másik állásfoglalását, például a korrupció, a választási manőverek, a kvóta kérdésben kifejtett álláspontját másként ítélte volna meg, ha a radikális publicisztikával való futó összevetés fényében vizsgálja. Túlzottnak érezzük a *Magyar Kritikáról* szóló fejtegetéseket. Tagadhatatlan a vállalkozás úttörő jellege, de a folyóirat irodalmi irányvonalával, bírálati szempontjaiban már korántsem úttörő. Távrolról sem annyira modern és független,

mint A Hét kritikai rovata. Nem az egész folyóirat, hanem annak csak néhány írása emelkedik ki a többi, a hivatalos irodalom köré csoportosult folyóiratok közül. Elfogadhatatlanok, mert indokolatlanok Balogh Edgárnak Mikszáthot elmarasztaló sorai. (21., 40—41. l.). Mikszáth megítélésében sajnálatos módon nem tudta függetleníteni

magát Benedek Elek meglehetősen szubjektív véleményétől.

Összegezve: ez a kötet igen érdekes és fontos anyagra hívta fel irodalomtörténet-írásunk figyelmét. Kor- és sajtótörténeti gazdagsága pedig több hasonló gyűjtemény kiadására buzdít.

Rejtő István

VARGHA KÁLMÁN: KORTÁRSÁK MÓRICZ ZSIGMONDRÓL I.

Uj Magyar Múzeum 2. Akadémiai Kiadó, Bp. 1958. 500 l.

A nemrég megindult Uj Magyar Múzeum érdekes és hasznos vállalkozásba kezdett: Vargha Kálmán összegyűjtötte kortárs-kritikusoknak Móricz Zsigmondról írt bírálatait, ítéleteit. A gyűjtemény első kötete az 1900 és 1919 között megjelent írásokat közli. Mint ahogyan az összeállító a könyv utószavában írja, nemcsak Móricz fejlődésének, a kortársi kritikák csoportosulásának szempontjából érdekes ez a gyűjtemény, de egyben a század első ötödének irodalmi közviszonyairól is képet ad; már csak ezért is érdemes volt publikálni.

Az ismertető és elemző kritikát Vargha Kálmán megelőzte kitűnő tanulmányával (Móricz Zsigmond irodalmi fogadtatása, It. 1958. 1. sz. 1—30.); kár, hogy ezt a részletes, alapos ismertetést az Akadémiai Kiadó nem illesztette a gyűjtemény élére. Talán helyes volna — kiegészítve az 1929 és 1942 közti bírálatok elemzésével — a gyűjtemény második kötetének végén közölni. Mert bármilyen érdekes is a dokumentum-anyag önmagában, irodalomtörténészeink és kutatóink eredménnyel forgatják majd Vargha Kálmán értékelő tanulmányát, a Móriczot fogadó kritikusok, írók és politikusok különböző állásfoglalásainak ügyes-és meggyőző csoportosítását.

A kritika frontjai ezúttal igen világosan és tisztán bontakoznak ki: Móricz bírálói-nak jórésze lelkesedéssel köszönti a Hét krajcár íróját; Kosztolányi, majd Ady ismert cikkei után a modern magyar irodalom hívei felsorakoznak Móricz mellett. Lukács György, Ignóty, Elek Artur, Karinthy, Fenyő Miksa bírálatai már azokat a kérdéseket érintik, amelyek a móriczi mű lényegi problémái: a későbbi kritikusok majd vissza-visszatérnek ezekhez a megállapításokhoz. A kötetről tizenöt kritika jelent meg, tíz hosszabb és alaposabb bírálat. Milyen izgatott és gyorsan reagáló irodalmi élet az, amely ennyire érzékenyen válaszolt a nagy író jelentkezésére!

Schöppflin, a Nyugat legjelentősebb kritikus, már 1909-ben cikket írt a Hét krajcár-ról, nagy elismeréssel: az ő cikke a legelső bírálat a novelláskönyvről. S azután — Móricz haláláig — az írónak szinte minden kötetéről, majdnem mindegyik előadott da-

rabjáról megemlékezik. S ha bírálatainak hevülete nem is olyan forrón izgalmas, mint Adyé, szubjektív szempontjai nem olyan emberien és irodalomtörténetien érdekesek, mint Kosztolányi megállapításai, mégis, már az első cikkben ott érezzük a nagy kritikus ecsetkezelését. Schöppflin bírálatai sohasem olyan szellemesek és művésziek, mint az impresszionista bírálók megjegyzései, vagy a Nyugat nagy költőinek esszéi; filozófiai és esztétikai következtetései nem gazdagok. Értékitétele azonban majd mindig megbízható. Kritikáinak érvelése, stílusa, lendülete ritkán nyűgöz le. De majdnem mindig igaza van. Külön tanulmányt érdemelne Móriczról írt bírálatainak alakulása, gazdagodása, törekvése a teljes írói arckép megrajzolására.

Meglepően színvonalatlanok a támadó kritikák; még a konzervatív tábor is elfogadja a Hét krajcár-t, csak Szász Károly (1909) és Bartha József (1910) ítéli el a kötetet, fölényesen. Kéki Lajos (1913) már az éles Móricz-támadásokat készíti elő, amikor a Sárarany és Az isten háta mögött íróját útszéli naturalizmussal, a falu életének meghamisításával vádolja. S már itt megtörténik az első kísérlet a móriczi radikalizmus útjának eltérítésére: Kéki jobban szeretné, ha Móricz Baksay hagyományait folytatná, mint hogy Flaubert-től és Zolá-tól tanul, s Ady és Babits gyevértársa: „Hogy Móricz lelke mélyén igaz költői érzés szunnyad, bizonyosságai azok a versek, melyekben kisfia halálát siratta, s hogy jókedv és megkapó humor is van benne, bizonyítják verses állatmeséi és pályája elejének sikerültebb termékei. Igaz, egyetemes sikert csak lelkének ezektől az adományaitól várhat, s ha ezeknek a sugallatára hallgat, akkor észreveszi majd népünk lelkének azokat az érzéseit is, melyek gazdag és szép népköltészetünket sugallották, meghallja majd a magyar parasztnak nemcsak káromkodását, hanem mesélését s nótázását is.” — E bonyolult támadó kísérletnek gazdag hagyománya és még gazdagabb folytatása van kritika-irodalmunkban: számos követője akadt Kékinek abban, hogy egy írónak olyan „erényeit” dicsérje — természetesen: máris

meghamisítva —, amelyek tehetségétől idegenek, de a hivatalos irodalom céljait szolgálják.

Móricz azonban nem hallgatott, nem hallgathatott Kékire, mint ahogyan Milotay István éles támadása (1917) sem térítette le magaválasztotta útjáról: a magyar valóság ábrázolásának szándékát és igényességét ezek a kirohánások csak megerősítették benne.

Külön cikket érdemelne Nagy Lajos és Krudy Gyula Móricz-kritikájának problémája; kár, hogy Vargha Kálmán az említett tanulmányban sem foglalkozik velük részletesen. Nem vállalkozhatunk ismertetésekre és bírálatukra. Nagy Lajos a *Magyarok* írójában felfedezi a rendkívüli tehetséget, köszönti is, bár nem azzal a lelkesedéssel, rokonszenvvel és feltétlen elismeréssel, mint Ady az egyébként sokkal érettebb *Hét#trajcárt*. Bizonyára írói alkatak különbözősége, Nagy Lajos ars poeticájának a Móricztól idegen hitvallása okozta, hogy nem találtak egymásra. Nagy Lajos később és fenntartással, néhol már majdnem ellenszenvvel ír Móriczról (lásd önéletrajzának két elkészült kötetét); s bizonyos, hogy a *Kiskunhalom*, szociográfikus szemléletével, impasszibilis stílusával némineműleg a móriczi parasztábrázolás kritikája, egy nem-móriczi paraszt-szemlélet keresése.

Krudy Gyula a *Pacsirtaszó* előadásakor másodszor írt Móriczról (1917); bírálata elismerő ugyan, de erősen idegenkedik a móriczi realizmus hangjától: „Újítása, valódisága, megemésztett zabból való parfümjé... elszomorít. Móricz Zsigmond írásain át megutálni lehet a parasztot, de nem megszeretni.” Meglepő, hogy Kéki Lajos hajdani bírálatának megállapításai bukkannak fel ebben a cikkben, Krudy egyéniségének és művészi hitvallásának tükrében. A maga irodalomszemléletének alapján ítélte meg Móricz művét; s bizonyára ez okozta,

hogy későbbi, elismerő, sőt lelkes bírálataiban sem tudott teljesen felmelegedni Móricz iránt. Kétségtelen, hogy Ady, Móricz, Kosztolányi, Babits, Tóth Árpád, Tersánszky szubjektív kritikai álláspontja a kortársi magyar irodalom spektrumának több színét tudta felfogni, mint a Krudy, vagy Nagy Lajos — persze egymással homlokegyenest ellentétes — írói és bírálói szemlélete.

Vargha Kálmán, a gyűjtemény összeállítója, igen alapos munkát végzett. A kiadvány egyetlen hibájának azt rónánk fel, hogy az értékelő és elemző tanulmányt mellőzte. Vitatható, hogy olyan írásokat, mint pl. Adynak a Csokonai-darab ügyében írt cikke, nem kellett felvenni a kötetbe; ha ez a nyílt levél nem is kifejezetten bírálat, mégis érdekes Móricz kritikai fogadtatásának szempontjából, s egyben Ady és Móricz fegyverbarátságának fontos, érdekes dokumentuma. A második kötet összeállításánál számos hasonló probléma merül fel; úgy vélem, legalább jegyzetben kellene közölni pl. a Négyesy—Móricz vita egyes megnyilvánulásait, József Attila cikkét, s más polémiai anyagát, amelyek ugyan nem közvetlenül kapcsolatosak az író egyes műveivel, de a kortársak Móricz-szemléletének fontos adalékai.

A jegyzetapparátus kitűnő munka eredménye. Hiányoljuk azonban, hogy Milotay *A jáklya*. — *Levél Móricz Zsigmondhoz* című cikkének jegyzete csupán utal a vita további megnyilvánulásaira, s nem közli a cikkeket. Sajtóhiba következménye, hogy Renan a 480. lapon német keresztnevet kap, s *Ernst* Renan-ként szerepel; Krudy első Móricz-cikkének lapszáma (291—293) kimaradt a névmutatóból.

A gyűjtemény érdekes első kötete után várjuk a bizonyára még gazdagabb folytatást.

Réz Pát

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET 1958. ÉVI JELENTÉSE¹

Az 1958-as esztendő az Intézet fejlődésében a politikai, ideológiai megerősödés éve volt. Az Intézet szervezeti kiépülése 1957. év végére a Bibliográfiai osztály megalakulásával lényegében befejeződött, s ugyanekkor az Intézet távlati tudományos terve is kialakult. Ez a távlati tudományos terv az Intézet főfeladatait a marxista irodalomelmélet fejlesztésében, a magyar irodalomtörténet szintézisének létrehozásában (egyetemi tankönyv, majd akadémiai kézikönyv), a magyar irodalomtörténet forrásainak felkutatásában és bibliográfiájának összeállításában, valamint a modern filológiai kutatásokban, különös tekintettel a kelet-európai népek irodalmára, jelölte meg. E helyes irányelvek azonban önmagukban még nem biztosíthatták az Intézet munkájának helyes tervezését. Ehhez az is szükséges, hogy az egyes nagy tervfeladatokon belül hangsúlyozottan előtérben álljanak a jelenleg legsürgősebb, ideológiai és politikai szempontból legidősebb kérdések. Az Intézet 1958. évi terve eleinte ezt az utóbbi szempontot nem érvényesítette a lehetséges és kívánt mértékben. A Párt illetékes szervei többször felhívták erre a figyelmet. Szükségessé vált ezért az elmúlt évben a terv többszöri korrigálása. Ez leginkább a XX. századi osztály programját érintette, de emellett az Intézet többi osztályaiét is. Mint azt a tények be is bizonyították — a régebbi korokkal foglalkozó osztályok is igen értékes módon hozzájárulhatnak a mai irodalmi élettel, ideológiai problémákkal, való tudományos foglalkozáshoz.

Az Intézet tervének és programjának ilyen jellegű átalakítása együtt járt a politikai, ideológiai követelmények fokozásával, s egyben az egész intézeti munkastílus megváltoztatásával. Az év első felében voltak még az Intézetben helytelen, ellenzékiekieskedő megnyilvánulások. Az Intézet vezetősége s pártszervezete egyre fokozódó erővel lépett fel az ilyen jelenségek ellen, bírálva egyúttal az egyeseknél megfigyelhető ideológiai közömbösséget, a politikailag fontos feladatoktól való húzódást. Ennek következménye volt, hogy már az év első felében az osztályértekezleteken, az egyes kutatók munkájának megvitatásakor, egyre hangsúlyozottabban érvényesültek az ideológiai követelmények. Ebben a szellemben zajlott le júliusban az első félév munkáját értékelő intézeti értekező is.

Megnehezítette az eleve nehezebb, az idősebb kérdésekre figyelő s azok megoldásába bekapcsolódó, politikailag igényes munkára való áttérést az Intézet munkájában tapasztalható nehézség. Az az egyébként helyes álláspont, mely szerint az Intézet kutatói fő munkájukként nagy feladatok (kritikai kiadások, monográfiák) megoldásán dolgozzanak, melyek természetesen évekig tartanak, bizonyos kényelmességre is vezetett többeknél. A kutatók nem szívesen zökkentek ki nagy monografikus munkálataikból és nem egyszer egy menetközben felmerülő újabb feladatban kutató munkájuk akadályozását látták. Csak fokozatosan lehetett érvényt szerezni annak az elvnek, hogy egy tudományos intézet kutatói állásán az egyes munkatársak nem valamiféle ösztöndíjas helyet töltenek be kizárólag saját dédelgetett tudományos terveik megvalósítása érdekében, hanem a feladatuk elsősorban az, hogy az Intézet célkitűzéseiből és az Intézet feladataiból rájuk eső mindenkor munkát elvégezzék. Az ideális helyzet természetesen az, amikor ezek az — államilag és társadalmilag megkívánt — feladatok, egybeesnek az egyes kutatók egyéni érdeklődésével és hajlamaival. Az elmúlt év során sikerült az Intézet kutatóinak egy részében meglevő fentjellemzett munkastílust gyökeresen megváltoztatnunk, mégpedig nem kizárólag a fegyelem eszközeivel, hanem a meggyőző munkával. Az év második felében már általánossá vált a tagság részvétele az addig elhanyagolt új feladatok megoldásában (pl. irodalomelmélet, proletárirodalom, népi írók stb.) és örömmel lehet tapasztalni, hogy egyre többen egyre nagyobb ambícióval teszik ezt. Alaptalanoknak bizonyultak azok az aggodalmak, melyek ettől az Intézet nagy

¹ A jelentést, melyet 1959. márc. 2-án az Intézet Tudományos Tanácsa is megvitatott, rövidítésekkel közöljük.

tervmunkáinak megvalósulását féltették. Ellenkezőleg, az Intézet belső tudományos élete sokkal élénkebbé vált, az ideológiai kérdésekre irányuló fokozott figyelem a napirenden levő monografikus munkálatok elvibbé, magasabb színvonalúbbá való tételét is eredményezte és sikeresen járult hozzá a több helyen észlelt lassúság, kényelmesség jelentős csökkenéséhez.

Az ideológiai munka fokozásával egyidejűleg egyre szigorúbban kezelte az Intézet vezetősége az egyes kutatók tervteljesítésének kérdését. Nézetünk szerint a kritikai munkába való bekapcsolódás, egyes ideológiai, elméleti kérdések kidolgozásában való részvétel, vitákon való gondos előkészület utáni felszólalás stb. az Intézet tagjainak tervmunkájuk melletti feladata és nem mentesít az előírt munkák elvégzése alól. Ezzel eleve útját akarjuk állni annak, hogy valaki látványos s egyébként hasznos szereplés ürügyén tervmunkáját elhanyagolhassa. A tervfigyelem megszilárdítására irányuló erőfeszítéseinket megnehezítette az e téren való tapasztalatlanság, valamint az irodalomtörténeti munka pontos és megbízható tervezésének eleve meglevő nehézsége. Egyes kutatók, sőt egyes osztályok 1958. évi tervei merőben irreálisak voltak, s így az Intézet jónéhány legjobb munkatársa, megfeszített munkája ellenére sem teljesíthette a papíron vállalt és előírt feladatot a maga teljességében. A tervezésnek e még meglevő bizonytalansága mellett is megállapítható volt, hogy többen nem vették komolyan feladatukat, azt képzelve, hogy folyamatban levő munkájuk befejezése teljesen tetszésükre van bízva. Az Intézet évről-évre értékeztetén ezért az Intézet több munkatársa nagyon komoly figyelmeztetésben részesült.

Az Intézet e fentjellemzett átalakulási folyamatában nagy támogatást nyújtott a vezetőségnek a pártszervezet egyre határozottabbá váló tevékenysége. Különösen az év második felében a pártvezetőség egyre kezdeményezőbbben lépett fel az Intézetben meglevő politikai gyengeségek ellen és hasznos javaslatokkal szolgált az intézeti munka megjavítását illetően. A pártszervezet titkára, *Nyíró Lajos*, részt vesz az Intézet vezetőségének munkájában és jelentős segítséget nyújt az igazgatóságnak. A pártszervezet és az intézeti vezetőség együttes munkájának eredményeként ma már elmondhatjuk, hogy az Intézet és annak gárdája alkalmassá vált nemcsak a hosszútávú nagy tudományos feladatok (kritikai kiadások, monográfiák, bibliográfiák stb.) megoldására, hanem arra is, hogy tudományos munkájával támogassa a Párt művelődéspolitikai célkitűzéseit és hasznosan részt vegyen az idősebbi irodalmi, irodalompolitikai, ideológiai kérdések tudományos elemzésében. Az Intézet munkájában így létrejött a helyes arány a nagyméretű fundamentális kutatások és az életbe közvetlenül bekapcsolódó tudományos feladatok között.

Az Intézet munkájának ez az új vonása már az elmúlt félév során is számottevő eredményeket mutathat fel.

Megrendezte az Intézet szeptemberben a népi írókkal kapcsolatos pártállásfoglalás nyomán kétnapos konferenciáját, melyen a referátumok és számos hozzászólás új kutatásokkal és új szempontokkal járult hozzá a kérdés megvilágításához, főként a népi írók nacionalizmusát és irodalomszemléletét illetően. Komoly eredmények tekinthetők, hogy az utolsó tíz év során első ízben valósult meg az a régi célkitűzésünk, hogy az aktuális irodalompolitikai kérdések vizsgálatába ne csak a XX. századi specialisták, hanem a régebbi korok szakértői is bekapcsolódjanak. Ezen a vitán a XIX. század és a régi irodalom kutatói közül jónéhányan igen értékesen járultak hozzá a népi írók problémáinak elemzéséhez. Ez a vita a népi írókról egy komoly elmélyült munka kezdetének tekinthető, melyet az Intézet az elkövetkező évben fog megvalósítani.²

A népi írók kérdésével egy időben, de ennél is nagyobb hangsúllyal kerül az Intézet munkájának középpontjába a magyar proletárirodalom, illetve szocialista irodalom eddig rendkívül elhanyagolt kérdése. Ennek a munkának a jegyében rendezte meg az Intézet az idei akadémiai nagygyűlés keretében a József Attila ülésszakot, *Révai József* bevezető referátuma, valamint *Tolnai Gábor*, *Bóka László*, *Szabolcsi Miklós*, *Diószegi András* előadásai alapján. Elhatároztuk, hogy az Intézet folyóiratának, az Irodalomtörténeti Közleményeknek minden számában közlünk egy a proletár-irodalom tárgyköréből vett tanulmányt. *Szabó György* Komját Aladár-tanulmánya már meg is jelent, *Diószegi András* Gábor Andor-tanulmánya pedig sajtó alatt van. A folyóiratban lehetőleg portraít-tanulmányok közlésére törekszünk, mert egyidejűleg a XX. századi osztályon készül egy tanulmánykötet, mely a proletár-irodalommal kapcsolatos szervezeti, elvi kérdéseket, az egyes folyóiratok, csoportosulások problémáit stb. fogja felölelni. Ez a tanulmánykötet, melynek előkészítésében a XX. századi osztály majd minden tagja részt vesz, 1959 folyamán elkészül. *Illés László* a magyar szocialista-realista próza-irodalomról kezdte meg monográfiájának munkálatait. Megkezdődött a két világháború közötti proletárirodalom dokumentumainak összegyűjtése és az azok legfonto-

² Az Intézet ezzel kapcsolatos terveit ebben a számban részletesebben is ismertetjük.

sabbjait tartalmazó kötet előkészítése *Garamvölgyi József* munkájaként. A Bibliográfiai osztályon folyamatban van a két világháború közti emigrációs irodalom bibliográfiájának összeállítása; ebből igen előrehaladott állapotban van már a bécsi és a moszkvai magyar emigráció bibliográfiája. A proletárirodalomra vonatkozó kutatások között természetesen a legfontosabb helyet továbbra is József Attila foglalja el. 1959-ben sor kerül a kritikai kiadás IV. kötetének sajtó alá rendezésére, *Szabolcsi Miklós* munkája által, valamint már az év első felében elkészül *Szabolcsi Miklós* József Attila élettrajzájának első kötete.

Az egész év folyamán, már a korábbi tervek alapján is, folyt a Tanácsköztársaság irodalmi életével kapcsolatos kutatómunka. *József Farkas* szerkesztésében készül az 1918—19-es forradalmak irodalmáról szóló nagy dokumentum-gyűjtemény. Ennek négy kötetéből kettő már elkészült és 1959-ben meg is jelenik. Ezzel párhuzamosan *József Farkas* monográfiát is ír az 1918—19-es forradalmak irodalmi életéről, az Irodalomtörténeti Közlemények 1959. évi második száma pedig emlék-szám lesz a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40-ik évfordulójára.

Az Intézet még 1958 első felében elhatározta, hogy rendszeressé teszi a másfél-két havonkénti irodalomelméleti vitákat. Ezekben a vitákban egy vagy több előre megírt referátum alapján az Intézet egész tagsága részt vesz. E viták tematikájával egyelőre a realizmus kérdései, valamint a ma is élő és ható irodalomtörténeti irányzatok értékelését és bírálatát, illetve a marxista irodalomtörténetírás eddigi eredményeinek elemzését vettük tervbe. A népi írókról szóló konferencia, valamint a József Attila ülésszak miatt csak 1958 decemberében került sor a realizmus-vitára. A vita alapja *Nyíró Lajosnak* a szovjet realizmus-vita eredményeit és tanulságait ismertető referátuma volt. Az eredményes vita a realizmus kérdésein túl az irodalomtörténeti revizionizmus problémáját is érintette. A szocialista realizmussal kapcsolatos vitát össze fogjuk hangolni a Szovjetunióban tervezett nagy szocialista-realizmus-vita előkészületeivel. Az egyes irodalomtörténeti iskolák elemzése és bírálata 1959 folyamán kerül sorra az Intézet vitaülésein. E viták alapjául a következő elvi tanulmányok szolgálnak majd: *Horváth Károlynak* a pozitivizmusról, *Vajda György Mihálynak* és *Gerézi Rabánnak* a szellemtörténetről, *Klaniczay Tibornak* Horváth János szintézis-konceptiójáról. E vitasorozat előjátékának tekinthető már *Tóth Dezsőnek* Horváth János irodalomszemléletéről írt két íves tanulmánya, mely már sajtó alatt van az Irodalomtörténeti Közlemények 1959. évi első számában. Az irodalomtörténetírás ideológiai-elméleti problémáit tárgyaló, vitasorozat betetőzését végül 1959 őszén a tudományágunkban jelentkező revizionizmus kérdéseit napirendre tűző ülésszak fogja képezni. Ezen kerül majd sor *Lukács György* irodalomtörténeti munkásságának megvitatására is.

Az elvi jelentőségű munka szempontjából különlegesen fontos az Intézetnek a moszkvai Gorkij Intézettel kötött megállapodása, melynek keretében az Intézet résztvesz három közös munkában...³

1959 folyamán fog az Intézet XX. századi osztálya hozzákezdeni a felszabadulás utáni irodalom tudományos vizsgálatához. Első lépésként az 1945—48 közötti periódus irodalomtörténeti kutatására kerül sor. Ennek keretében e periódus egyes irodalmi irányzatairól készülnek értékelő tanulmányok. Az Intézet vezetősége egyúttal nagy súlyt helyez arra, hogy az Intézet munkatársai mennél jobban bekapcsolódjanak a kritikai munkába is. Az a huzodózás a kritikai munkától, mely 1957 végén még érezhető volt, már 1958 első felében fokozatosan megszűnt. Az elmúlt év során *Diószegi András*, *Kispéter András*, *Nagy Péter*, *Nagy Magda*, *Rejtő István*, *Sötér István*, *Szabó György*, *Szabolcsi Miklós*, *Szauder József* és mások írtak kritikákat. Az irodalmi élettel való kapcsolat erősödésének lényeges mozzanata, hogy az Intézet több munkatársa részt vesz irodalmi folyóiratok szerkesztésében, másoknak pedig fontos kulturpolitikai megbízatásaik vannak.

A most ismertetett és jellemzett új feladatok megoldásához az Intézet 1958 folyamán már teljes erővel hozzáfogott. E munka nagy arányú kibontakozása természetesen csak 1959-ben következik be, sőt az 1958. évi munka eredményei is jórészt csak a következő évben látnak napvilágot. Az alábbiakban most rátérünk az Intézet többi munkaterületein 1958 folyamán végzett munka és eredmények ismertetésére.

Mindenekelőtt az Intézet 1958-ban megjelent kiadványait érintjük, bár ezek jórészt még a megelőző évben készültek. Az Intézet monográfia-sorozatában, az „Irodalomtörténeti Könyvtár”-ban *Bán Imre* Apáczai Csere monográfiája, és *Dienes András* Petőfi a szabadságharcban c. munkája jelent meg. Mindkettőt igen kedvezően fogadta a kritika és méltán részesültek szerzőik könyvükért akadémiai jutalomban. Az „Irodalomtörténeti Füzetek” az elmúlt évben különösen fellendült, összesen 10 száma jelent meg, köztük olyan fontos tanulmányok, mint *Nagy Péternek* Szabó Dezsőről, vagy *Rejtő Istvánnak* az orosz irodalom magyarországi fogadtatásáról szóló értekezései. Az Új Magyar Múzeum sorozatban megjelent a *Móricz Zsig-*

³ A közös munkákat alább külön közleményben ismertetjük.

mondórol szóló írások gyűjteményének első kötete *Vargha Kálmán* szerkesztésében. Ennek a gyűjteménynek a tervbe iktatása annak idején nem volt feltétlenül helyes; bármilyen hasznos is az ilyen összeállítás a kutatók számára, könyvkiadásunkat túlzottan megterhelné, ha minden író esetében ilyesmire törekednénk. A kritikai kiadások közül megjelent a József Attila kritikai kiadás kitűnően összeállított és hézagpótló harmadik kötete *Szabolcsi Miklós* szerkesztésében.

Az Intézet mindkét folyóirata 1958-ban jelentős fejlődésen ment keresztül. Az Irodalomtörténeti Közlemények egyre fokozottabban tükrözi az Intézetben növekvő ideológiai igényességet. Ugyanakkor az idei évfolyam, s különösen a *Horváth János* 80. születésnapja tiszteletének szentelt 2—3. szám kiemelkedő tudományos színvonalat árul el. Fontos jelenség a folyóiratban a kritikai rovat megerősödése. A folyóirat feladatává tettük, hogy ezentúl minden magyar irodalomtörténeti kiadványról, valamint az irodalomtörténetet is érintő rokontudományi művekről bírálatot közöljön. Ez annál is inkább szükséges volt, mert számos fontos kiadványról évek óta nem jelent meg bírálat. A folyóirat szerkesztősége ezt az elmáradást 1958-ban már jelentősen csökkentette. A folyóirat gazdagodását eredményezte az Intézet belső életének eseményeiről beszámoló rovat, melyet sikerült nem a többi közlemények rovására, hanem terjedelm-emelés útján megvalósítani. 1959-ben a folyóirat szerkesztősége első sorban az ideológiai színvonal további emelésére fog törekedni, az ideológiai igényességet különösen fokozni kell majd a bírálatokban. Számottevően megjavult a Világirodalmi Figyelő színvonala is. A folyóirat szerkesztősége szakított a korábbi kissé laposan dokumentáló módszerrel, s a folyóiratot sokkal élénkebbé tette. A folyóirat egyben megszűnt pusztán ismertető jellegű orgánumnak lenni, rátért eredeti világirodalmi tárgyú tanulmányok közlésére is, és előtérbe helyezte a legújabb külföldi irodalom ismertetését, bírálatát.

A Világirodalmi Figyelő a jelenlegi külföldi irodalom és irodalomtudomány ismertetése és bírálat útján fontos ideológiai szerepet kell, hogy betöltsön. Különösen jelentős feladata a szovjet irodalomelméleti viták és munkák rendszeres ismertetése. E célok érdekében szükség van a folyóirat ideológiai színvonalának további emelésére, mert a jelenlegi helyzet még nem mondható kielégítőnek.

Az Intézet 1958. évi tervében középponti helyet foglalt el az egyetemi irodalomtörténeti tankönyv előkészítése. Ezt a célt szolgálta számos készülő monográfia. Ezek közül az év folyamán elkészültek a következők: *Czine Mihály*: Mórucz Zsigmond írói fejlődése I., *Pirná Antal*: A magyar antirinitarizmus radikális szakasza, *Gerézi Rábán*: A magyar műköltészet kezdetei, *Komlós Aladár*: A magyar líra Aranytól Adyig. Jelentősen előrehaladtak az alábbi monográfiák, illetve nagyobb értekezések munkálatai: *Varjas Béla*: A históriás ének, *Klaniczay Tibor*: Balassi költészete, *Stoll Béla*: A XVII. század szerelmi költészete, *Hopp Lajos*: Mikes Kelemen, *Szauder József*: Kazinczy, *Horváth Károly*: Az ifjú Vörösmarty, *Somogyi Sándor*: Gyulai Pál, *Sötér István*: Madách Imre, *Bodnár György*: Kaffka Margit, *Ungvári Tamás*: A fiatal Babits, *Diószegi András*: A XX. századi novellairodalom, *Szabolcsi Miklós*: József Attila életrajza. Az elkészült s a még folyamatban levő munkálatok lehetővé teszik, hogy 1959 folyamán a tankönyv első három kötetének írása megkezdődjék. A XX. századi kötet munkálataival még egyelőre célszerű megvárni a proletáirodalommal és a népi írókkal kapcsolatban idén megindult kutatások előrehaladását.

Az elmúlt év során teljes erővel folytatódott az anyagfeltáró munka a magyar irodalom valamennyi korszakában. A kritikai kiadások közül különösen a Régi Magyar Költők Tára és a Vörösmarty-kiadás munkálatai jutottak jelentősen előbbre, mindkettőből több kötet kiadásra készen áll, illetve kiadása folyamatban van. Az év folyamán megkezdődött a Zrínyi és a Mikes-kiadások munkája is. Közel áll a befejezéshez a Petőfi kritikai-kiadás utolsó kötete. Az anyagfeltáró-munka során középponti helyet foglalt el a Petőfi-kutatás. A kritikai kiadás mellett nagy erővel készült a Petőfi-bibliográfia és elkészült a Petőfi-életrajz részletes tematikája is. Az Intézet Bibliográfiai Osztálya teljes mértékben beváltotta a hozzáfűzött reményeket; 1958 folyamán tervszerűen végezte a magyar irodalomtörténet bibliográfiai kézikönyvének, valamint a XX. századi magyar irodalom bibliográfiai katalógusának anyaggyűjtését.

A modern filológia kutatások terén folytatódottak és jelentősen előrehaladtak a már korábban megkezdett munkálatok. A munka előterében az irodalomelmélet klasszikusait közreadó sorozat, a szomszéd népek irodalmait összefoglaló kézikönyvek, a magyar és külföldi irodalom kapcsolatainak vizsgálata, végül néhány elvi kérdés tanulmányozása állt. Elkészült *Vajda Gy. Mihály* munkája révén a Lessing irodalomelméleti műveit közreadó kötet és befejezés előtt áll a német klasszikus drámáról szóló értekezése. Folyamatban van *Nyíró Lajos*nak az orosz forradalmi demokraták tragikum-elméletéről, *Miklós Pálnak* a modern kínai irodalmi nyelvről, *Sziklay Lászlónak* Hviezdoslavról, *Rába Györgynek* a Nyugat műfordítóiról, *Vujicsics Sztójának* a szerb-horvát népköltészet magyar kapcsolatairól készülő munkája. *Sziklay László* emellett megkezdte a szlovák irodalom kézikönyvének írását.

Az Intézet könyvtára, az Eötvös-könyvtár az elmúlt évben is jól szolgálta az Intézetben folyó kutatásokat. A könyvtár gyarapodása ajándékok és csere révén lényegesen nagyobb volt, mint amit a költségvetés lehetővé tett. A könyvtár 1958-ban 4799 könyvtári egységgel gyarapodott 104.038 Ft értékben. Az 1958. évi összeggyarapodás jelentősen több mint az előző évi 3715. Az új könyvek könyvtári feldolgozása hiánytalanul megtörtént, sőt sikerült az elmúlt évben a teljes duplumanyagot (a folyóiratokat is) katalogizálni. A nyár folyamán új helyiségek és újabb könyvespolcok bekapcsolásával sikerült valamennyire átmenetileg csökkenteni a súlyos elhelyezési nehézségeket.

1958 folyamán tovább erősödtek az Intézet külföldi kapcsolatai, elsősorban személyes látogatások révén. Az Intézet munkatársai közül külföldi tanulmányúton volt az év során *Dienes András*, *Garamvölgyi József*, *Horányi Máttyás*, *Klaniczay Tibor*, *Nagy Magda*, *Nyirő Lajos*, *Pirnát Antal*, *Rejtő István*, *Somogyi Sándor*, *Sötér István*, *Tóth Dezső* és *Varga József*. *Bor Kálmán* és *Sziklay László* részt vettek a szeptemberi szlavisztikai kongresszuson Moszkvában, ahol *Sziklay* igen sikeres előadást is tartott. Intézetünket ugyanezen idő alatt 27 külföldi tudós és író látogatta meg (szovjet, kínai, német, román, csehszlovák, jugoszláv és olasz kutatók), kik közül többen hosszabb időt töltöttek Budapesten az Intézet vendégeként. Külföldi kapcsolataink fejlődését mutatja a könyvtár egyre szélesülő külföldi cseréje. Jelenleg a könyvtár hét külföldi intézménnyel áll csereszonyban. A külföldi kapcsolatok fejlesztése terén az elmúlt év során a Szovjetunióval való kapcsolatok erősödése állt az előtérben, munkatársaink közül a legtöbb külföldi kiküldetés a Szovjetunióba irányult. Az Intézet által kiépített külföldi kapcsolatok egyik szép és nagy fontosságú gyümölcse volt a Balassi-drámát is magában foglaló bécsi kódex megatálálása *Jan Mišianik* szlovák kutató részéről, aki nyomban az Intézettel lépett érintkezésbe a kódex feldolgozása és publikálása ügyében. E nagyjelentőségű felfedezésről az MTA I. osztályának és az Intézetnek dec. 1-én tartott ülésén *Jan Mišianik*, *Eckhardt Sándor* és *Klaniczay Tibor* számoltak be.

Végül meg kell említeni, hogy az Intézet szervezeti megszilárdulásának két fontos mozzanatára került sor az elmúlt esztendőben. Az Akadémia rendeletére és új irányelvei alapján elkészült az Intézet szervezeti és működési szabályzata, valamint 1958 őszén az Akadémia Elnöksége újra kinevezte az Intézet Tudományos Tanácsát. A Tudományos Tanács újraalakulása lehetővé teszi, hogy az Intézet a legfontosabb kérdésekben az irodalomtudomány legjobb hazai képviselőinek tanácsaira és bírálatára is támaszkodhasson.

SÖTÉR ISTVÁN LÁTOGATÁSA A SZOVJETUNIO IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETEIBEN

Szovjetunióbeli tanulmányutamat (1958. szept. 19.—okt. 17.) elsősorban arra használtam fel, hogy a moszkvai Gorkij Világirodalmi Intézettel szoros kapcsolatokat teremtsék s ily módon a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének együttműködését a szovjet intézetekkel biztosítsam.

Bevezetőként megemlíthetem, hogy szovjet részről a legnagyobb készséget és segítő szándékot tapasztaltam a magyar intézettel szemben. A magyar irodalomtörténetírás és irodalomelmélet iránti rendkívüli érdeklődés jelének foghatom fel azt, hogy három közös tervmunkában sikerült szovjet partnereimmel megállapodnom s ezenkívül kutatók, valamint tanulmányok, cikkek stb. cseréjében is.

A moszkvai Gorkij Intézet és a leningrádi Puskin Intézet a két legfontosabb centrum, ahol a szovjet irodalomtörténetírás, valamint irodalomelmélet munkája kialakul. A két intézet más-másféle jellegű; a moszkvai intézet ugyan világirodalmi célkitűzésű, de valójában az egész orosz és szovjet irodalomtörténetírás kérdéseivel foglalkozik és áttekinti a népi demokráciák, valamint a kapitalista világ egész irodalmi anyagát is.

A Gorkij Intézet igen fontos irodalomelméleti munkásságot fejt ki és ezáltal bekapcsolódik az élő irodalom problémáiba. Legutóbb a kritikai realizmus vitája és az 1959-es évben készülő szocialista realizmus vita az Intézetet közvetlén kapcsolatba hozzák az élő irodalom kérdéseivel. Ezen túlmenően, a Gorkij Intézet évente nagy kritikai összefoglalást nyújt az elmúlt esztendő egész szovjet irodalmi terméséről és ily módon lényeges szerepe van a szovjet kritikai élet kialakításában is.

Általában elmondhatjuk, hogy míg a Szovjet Írók Szövetsége inkább az élő irodalom szervezeti, kiadási, személyi kérdéseivel foglalkozik, addig a Gorkij Világirodalmi Intézet a klasszikus irodalom történeti és elvi kérdéseinek gondozása mellett, döntő szerepet játszik az élő irodalom elvi kérdéseinek kialakításában. Ez a célkitűzés megfelel az Intézet eszméjének meghirdető Gorkij elképzelésének is.

A Gorkij Intézet osztályai a következők: 1. Irodalomelméleti Osztály, 2. Orosz Klasszikus Osztály, 3. Szovjet Irodalmi Osztály (ennek az Osztálynak keretében külön Gorkij

és Majakovszkij csoport is működik). 4. Szovjet Népek Osztálya. (A szovjet népek klasszikuskorszakát a köztársaságok irodalomtörténeti intézetei kutatják.) 5. Népköltészeti Osztály. (Mind az orosz, mind a szovjet népek népköltészetével foglalkozik. Jelenleg az orosz hősköltmények kutatása áll előtérben.) 6. Ókori Irodalmi Osztály. (Most fejezték be a három kötetes görög irodalomtörténet és a két kötetes római irodalomtörténet szintézisét.) 7. A nyugat-európai és amerikai irodalom. (Ennek az Osztálynak imponáló teljesítményei közül kiemelem a négykötetes francia irodalomtörténetet és az angol irodalom öt kötetes történetét.) 8. A népi demokráciák irodalmának Osztálya. (Ebbe az osztályba tartozik a kínai irodalom is; a mi Irodalomtörténeti Intézetünk ezzel az osztállyal fog három közös tervmunkát végezni.)

A különféle csoportok közül megemlítem a textológiai csoportot, a kritikai kiadások csoportját, amely Gorkij, Majakovszkij, Jeszenyin műveinek kiadásaival foglalkozik, valamint a Kézirat Osztályt, amely Gorkij, Alexej Tolsztoj stb. kézirati hagyatékának gondozásával foglalkozik. Részt vettem a Gorkij Intézet Tudományos Tanácsának ülésén, amely az 1959-es tudományos tervét vitatta meg. A Tudományos Tanácsnak igen nagy szerepe van a Szovjetunióban. A Tudományos Tanács ülései nyilvánosak, azokon az Intézet valamennyi tagja felszólalhat, elmondhatja véleményét.

A leningrádi Puskin Intézet főként abban különbözik a moszkvai Gorkij Intézettől, hogy elméleti és elvi kérdések helyett inkább filológiaiakkal foglalkozik. A Puskin Intézet igen értékes írói hagyatékokat őriz; kincseket érő kéziratára van, amelyben Puskin, Lermontov, Turgenyev stb. stb. kéziratait, nagy orosz írók könyvtárait stb. találjuk meg. A Puskin Intézet elsőrangú bibliográfiai, textológiai és szövegkritikai s főként összehasonlító irodalomtörténeti irányzat a Szovjetunióban teljes virágzásban van. Legjobb képviselője az Intézet igazgatóhelyettese, *Alexejev* akadémikus, akinek igen komoly nemzetközi híre van. Ez az iskola a *Veszelojszkij*-féle iskola örökségét folytatja tovább. Azok a szélsőséges támadások, amelyek korábban *Veszelojszkij* életműve ellen irányultak, ma egyértelmű elítéltetésben részesülnek. A szovjet összehasonlító irodalomtörténet igen fontos célokat tűz maga elé; elsősorban az orosz irodalomnak az egész világirodalomra gyakorolt ihlető hatását, kisugárzását vizsgálja s éppen ezért nagy nemzetközi jelentősége is van. A leningrádi összehasonlító irodalomtörténeti módszer tanulmányozása ugyancsak fontos lenne számunkra, mivel ez a tudományág nálunk több esztendő óta elsorvadóban van.

A leningrádi intézet jellegzetességeihez hozzátartozik az is, hogy igen komoly népköltészeti tevékenységet folytat s folklór gyűjteménye a leggazdagabbak közé tartozik. A leningrádi Puskin Intézet szoros kapcsolatot tart fenn mindazokkal a külföldi (népi demokratikus és kapitalista országok) kutatókkal, akik az orosz irodalmat művelik és ily módon ébren tartja a világ tudományos közvéleményében az orosz, valamint a szovjet irodalom iránti érdeklődést.

A Gorkij és a Puskin Intézet nem egyedüli centrumai az irodalomtörténeti kutatómunkának. E két intézeten kívül valamennyi szovjet köztársaságnak megvan a maga irodalomtörténeti kutatóintézete és ezen kívül még irodalomtörténeti kutatás folyik a szláv intézetben, a keleti intézetben stb. is. A szovjet tudomány egyáltalán nem tartja aggasztónak a munka ilyen sokféleségét és a Gorkij Intézet még arra sem tart igényt, hogy különösebb ellenőrző, vagy irányító szerepet végezzen a szovjet köztársaságok irodalomtörténeti intézeteinek munkája fölött. Ez utóbbiak konzultálják tudományos terveiket a Gorkij Intézettel, de még ennek a konzultálásnak is inkább informatív jellege van. A tudományos munka egyoldalú centralizálása helyett, tehát a Szovjetunióban igen erős decentralizáló törekvést láthatunk és az egyes intézetek önálló kezdeményezésének leghatékabban érvényesülését.

Általános benyomásként említhetem meg, hogy a magyar irodalom és irodalomtörténetírás iránt ugyan széleskörűen van érdeklődés, mégis jártasságot és tájékozottságot e tekintetben csak a moszkvai Gorkij Intézet két munkatársánál (*Ljudmilla Sargina* és *Oleg Rosszijanov*), valamint a népi demokratikus osztály vezetőjénél, *Balasov* professzornál tapasztaltam. Idegen nyelvű kiadványaink csekély száma miatt a szovjet kutatás csak szóróványosan értesül eredményeinkről s kapcsolataink elégtelen volta miatt törekvéseinket sem ismeri eléggé. Az 1955-ös irodalomtörténeti kongresszuson a Gorkij Intézet részéről megjelent *Scserbina* igazgatóhelyettes és *Szamarin* professor osztályvezető; felszólalásaik nagy elvi jelentőségűek voltak, de 1955 óta személyi kapcsolat nem fejlődött a Gorkij Intézet és a magyar irodalomtörténetírás között. Az 50-es évek kezdete óta nem is jelentek meg a magyar irodalommal foglalkozó tanulmányok a szovjet szakirodalomban. Ezzel a helyzettel nem lehetünk megelégedve, s el kell érünk, hogy a szovjet irodalomtörténeti közvélemény megfelelő módon értesüljön munkánkról, eredményeinkről. A kapcsolatok elmélyítése annál inkább eredményesnek ígérkezik, mivel az 1958 szeptemberi nemzetközi szlavisztikai kongresszuson a viszonylag kis létszámú magyar delegáció szereplése igen jó visszhangot keltett s e széles nemzetközi fórumon a magyar szlavisztikai tudomány komoly elismerést vívott ki magának. Egyik leg-

sürgetőbb feladatunknak kell tehát tekintenünk a szovjet irodalomtörténeti és irodalomelméleti körökkel való kapcsolataink további kiépítését.

Amiként a Szovjetunióban nem ismerik megfelelően a magyar irodalomtudomány eredményeit, ugyanúgy mi sem lehetünk megelégedve a szovjet irodalomtudomány eredményeinek hazai megismertetésével. Az elmúlt években lefordított szovjet irodalomtudományi munkák nem feltétlenül az ottani tudományos színvonal legmagasabb fokát képviselik s meg kellett állapítanom, hogy számos jelentős tudós nagy feltűnést keltett művét Magyarországon nem ismerik, vagy csak igen felületesen hallottak róla. Nem egyszer tapasztaltam, hogy a hazai sajtóban részletesen ismertetnek olyan szovjet műveket, melyeket odakint nem tekintenek élvonalbelieknek; napilapjaink fordításokban közölnek szovjet cikkeket, amelyeknél értékesebbek és fontosabbak is megjelennek szovjet folyóiratokban.

Mindebből az következik, hogy a hazai közvéleményt általában nem tájékoztatják pontosan a szovjet tudomány, irodalomelmélet, kritika stb. újonnan kialakult irányáról, törekvéseiről és közvéleményünk sem is sejti, hogy hány új, eredeti és érdekes kezdeményezéssel, szemléletmóddal találkozhatunk a legújabb szovjet kritikai és elméleti életben.

Egyik, nem éppen öröndetes tapasztalatom az is, hogy habár a magyar irodalom számos alkotását fordították eddig orosz nyelvre, a magyar irodalom szovjetunióbeli olvasottsága még nem érte el a kívánatos mértéket. Nem nevezhetjük mindig kielégítőnek az orosz nyelvre lefordított magyar művek kiválasztását sem.

Valószínűen ez az oka annak, hogy a magyar irodalom iránt nem tudott kialakulni akkora érdeklődés, mint amekkorát irodalmunk megérdemelne. Jelenleg a Szovjetunióban a nagyközönség leginkább a német és amerikai irodalom iránt érdeklődik; a legnagyobb olvasóközönsége az alábbi íróknak van: Feuchtwanger, Thomas Mann, Heinrich Mann, Leonhard Frank, Th. Dreiser, Hemingway stb. Ezeknek az íróknak a népszerűsége mellett a magyar irodalom meglehetősen háttérben marad.

Azt hiszem ezen a helyzeten változtatni kell és változtatni lehet s az orosz nyelvre fordítandó magyar műveket gondosabban s a szovjet olvasóközönség legújabbban megmutatkozó igényeinek megfelelően kell kiválogatni. Súlyos tévedés lenne abból az elvből kiindulni, hogy a szovjet kulturális életet az a szematizmus jellemezné, amely a mi kulturális életünkben egy időben uralkodott. A szovjet közönség rendkívül érzékeny mindenre, ami újszerű és egészséges. Ezt az igényt a magyar irodalom is ki tudná elégíteni. Igen nagy az érdeklődés a Szovjetunióban például egy, a nagyközönségnek szóló magyar irodalomtörténeti kézikönyv iránt, s többen érték, hogyha ilyen mű megszületnék minálunk, minél sürgősebben juttassuk el hozzájuk lefordítás céljából. Szakkörökben nagy az érdeklődés ezenkívül a világirodalmat tárgyaló magyar tanulmányok, esszék stb. iránt is.

Több ízben folytattam megbeszélést *Anyiszimov* elvtárrsal, a Gorkij Világirodalmi Intézet igazgatójával, annak érdekében, hogy a szovjet és magyar intézetek közötti folyamatos, közös munka alakuljon ki. Ezenkívül *Anyiszimov* elvtársat és az Intézet magyar szakértőit behatóan tájékoztattam azokról a vitákról, problémákról, munkákról, amelyek nálunk az irodalmi élet kibontakoztatása, a revizionizmus elleni harc és irodalomtudományunk marxista szintjének továbbfejlesztése jegyében folynak.

A Gorkij Intézettel (valamint a Puskin Intézettel) három közös tervmunkában állapodtam meg és ezeket a terveket a Szovjetunió Tudományos Akadémiája I. Osztályának Vezetősége szóbeli tárgyalásainkon helybenhagyta s azok létrehozásához minden anyagi és személyi segítséget megad.

A három közös téma a következő: 1. Az orosz—magyar és magyar—orosz irodalmi kapcsolatok; 2. A nemzeti hagyományok és a szocialista realizmus kapcsolata a népi demokráciákban; 3. A szocialista realizmus genezise a népi demokráciákban. Intézetünk már kialakította terveit e témákkal kapcsolatban, melyeket folyóiratunk e száma részletesen ismertet.

S. I.

KÖZÖS KUTATÁSOK A MOSZKVAI GORKIJ INTÉZETTEL

A Magyar Tudományos Akadémiának a Szovjetunió Tudományos Akadémiájával az 1959. évre megkötött tudományos együttműködési egyezménye keretében az MTA Irodalomtörténeti Intézete és a moszkvai Világirodalmi Gorkij Intézet közvetlen kapcsolatot létesít és együttműködik egymással. *Sötér István*, az Intézet igazgatója 1958 őszén, moszkvai látogatása során személyesen tárgyalt a közös kutatások lehetőségéről a Gorkij Intézet, valamint az Intézet Népi Demokratikus Osztályának vezetőivel, akik nagy érdeklődéssel fogadták a felvetett javaslatokat. A megbeszélések eredményeképpen megállapodás jött létre három közösen végzendő tervmunkára:

1. A magyar—orosz és orosz—magyar irodalmi kapcsolatok története;

2. A nemzeti hagyományok és a szocialista realizmus kapcsolata;

3. A szocialista realizmus kialakulása a magyar irodalomban.

A magyar és az orosz irodalom kapcsolatainak vizsgálata nemcsak a mindjobban kibontakozó marxista összehasonlító irodalomtörténet módszertanának megerősödése szempontjából fontos. Fontos azért is, mert a magyar irodalom fejlődésének számos lényeges kérdését is érinti. Az orosz irodalom ugyanis nagymértékben elősegítette irodalmunk fejlődését a realizmus irányában, hatásának kutatása tehát filológiai és történeti feladatokon túlmenően nagymértékben előreviszi a magyar realizmus útjának vizsgálatát is.

E fontos kérdés egész történetét egy kb. 30 íves monografikus mű foglalja össze, amely 1960-ban készül el, s a Gorkij Intézet kiadásában oroszul, intézetünk kiadásában pedig magyarul jelenik meg. A monográfia létrehozására munkaközösség alakul, amelyben a Gorkij Intézet Népi Demokratikus Osztályának kutatóin, Intézetünk Világirodalmi, XIX. és XX. századi magyar irodalomtörténeti osztályának munkatársain kívül a kérdés más hazai szakemberei is részt vesznek. E szintézis szerzőinek a korábbi tudományos irodalomból számos részlettanulmány áll rendelkezésére, több fontos kérdés esetében azonban hiányoznak az előtanulmányok. Ezért Intézetünk elhatározta, hogy 1959-ben tanulmánykötetet jelentet meg, amely egyrészt áttekintést ad majd az orosz, ill. szovjet irodalommal foglalkozó hazai kutatások új eredményeiről, másrészt több „fehér foltot” igyekszik eltüntetni a kutatási terület térképéről. A kötetben helyet kapnak a két Intézet kutatóinak dolgozatain kívül a problematika más tudományos és egyetemi intézetben dolgozó neves szakértői is. Ízelítőül had soroljuk fel néhány készülő tanulmány címét: A magyar és az orosz népköltészet közös vándormotívumai (*Kovács Zoltán*); Az Ének Igor hadáról; magyar műfordítási problémák (*Képes Géza*); Puskin magyarországi vonatkozásai 1860-ig (*Radó György*); Orosz tudósok és írók magyarországi utazásai s magyarországi szláv kapcsolatai a XIX. század első felében (*Arató Endre*); A reformkori magyar irodalom orosz vonatkozásai (*Fenyő István*); Az orosz forradalmi demokraták fogadtatása Magyarországon (*Nyirő Lajos*); Az orosz irodalom Magyarországon a XIX. század második felében (*Zöldhelyi Zsuzsa*); Jókai és az orosz irodalom (*Szekeres László*); Herzen Kolokoljának magyar vonatkozásai (*Józsa Antal*); Gencsarov a magyar irodalomban (*Kozsca Sándor*); Bérczi Károly Anyegin-fordításának néhány problémája (*Péter Mihály*); Lermontov versművészete magyar köntösben (*Galdi László*); Az orosz forradalmi narodnyikok visszhangja az 1870—80-as évek magyar sajtójában (*Dolmányos István*); Turgenev-hatások a magyar novella fejlődésében az 1880-as évektől Krudijig (*Diószegi András*); Magyarok levelei Tolsztojhoz (*Zöldhelyi Zsuzsa*); Csehov és a magyar irodalom (*Rejtő István*); Ady és az orosz irodalom és forradalmi mozgalom hatása 1905—1907-ben (*Oleg Roszszijánov*, a Gorkij Intézet munkatársa); Az orosz drámairodalom Magyarországon az első világháború előtt (*Vajda György Mihály*); A Nyugat és az orosz irodalom (*Bodnár György*); Az orosz és a szovjet irodalom vonatkozásai az 1918/19-es magyar forradalmak irodalmában (*József Farkas*); A magyar irodalom fogadtatása a XX. századi orosz és szovjetországi irodalomban (*Ljudmilla Sargina*, a Gorkij Intézet Népi Demokratikus Osztályának tudományos titkára); A szovjet irodalom Magyarországon a két háború között (*Lengyel Béla*); Zalka Máté magyarországi évei és szerepe a magyar irodalmi kapcsolatok terén (*Garamvölgyi József*); Majakovszkij Magyarországon (*Bolka Ferenc*); Az Új Hang és a magyar—szovjet irodalmi kapcsolatok (*Illés László*); Az orosz és a szovjet dráma a magyar színpadon a felszabadulás után (*Mályusz Elemérné*); A szovjet költészet Magyarországon a felszabadulás után (*Kardos László*).

A monográfia előzetes vázlatát és a tanulmánykötet tematikai tervét, amelyet *Kemény G. Gábor* osztályvezető, a kötet megbízott szerkesztője dolgozott ki, már 1958 decemberében megküldtük a Gorkij Intézetnek és a leningrádi Orosz Irodalomtörténeti Intézetnek (Puskin-ház), amely az összehasonlító irodalomtörténeti munkálatok központja a Szovjetunióban.

A másik közös tervtéma, a Gorkij Intézet Népi Demokratikus Osztályának munkatervével függ össze. Ebben a munkatervben szerepel, mint fontos elvi kérdés „A nemzeti hagyományok és a szocialista realizmus kapcsolata a népi demokráciákban” c. téma, amelyről tanulmánykötetet jelentetnek meg. Intézetünk vállalta, hogy ennek a kérdésnek magyar részét kidolgozza, megvitatja s a Gorkij Intézet munkatársaival közösen kialakított végeredményeket nagyobb elvi tanulmányban a kiadandó kötet szerkesztőinek rendelkezésére bocsátja. Ez a téma nemcsak a szovjet irodalomtudományt érdekli, de a legszorosabban összefügg a magyar irodalomtörténetírás elviségének kialakításával is. Az előkészületben levő magyar irodalomtörténeti szintézis, ill. egyetemi tankönyv egyik legfontosabb kérdése éppen klasszikus irodalmi hagyományaink értelmezése.

A téma elvi vonatkozásainak teljes feltárása gondos és alapos előkészítést igényel, annál is inkább, mert irodalmunk — a magyar társadalmi fejlődés sajátosságai miatt — története során nem egyszer vált a társadalmi öntudat és közgondolkodás fő eszközévé. A nem-

zeti kultúra kettősségének lenini tételét, valamint a hagyomány és megújulás viszonyának történeti jellegét szem előtt tartva, mindenekelőtt tisztázni kell a hagyomány, közelebbről a nemzeti irodalmi hagyomány értelmét és fogalmát, mértékét és milyenségét. A téma ki-munkálásának terve szerint, amely *Szaunder József* osztályvezető munkája, ezeknek az elvi megfontolásoknak az alapján dolgozzák ki a három magyar irodalomtörténeti osztály munkatársai a téziseket ahhoz a három vitához, amelyeken konkrétan megtárgyalják a hagyomány és az újulás viszonyának alakulását a magyar irodalomban kezdetektől napjainkig. A viták nyomán 1955 végére a megbeszélések tanulságainak és eredményeinek felhasználásával *Nagy Péter* kandidátus elvi tanulmányt készít, a szocialista realizmus és a nemzeti irodalmi hagyomány összefüggéséről, amely a Gorkij Intézettel közösen tartandó konferencián a vita alapjául szolgál.

Ugyancsak a Gorkij Intézet 1959. évi tervmunkái között szerepel „A szocialista realizmus genezise a népi demokráciákban” c. téma. Intézetünk XX. századi magyar osztálya behatóan foglalkozik a proletárirodalom és a forradalmi emigrációs irodalom kérdéseivel, tanulmánykötetet tervez e tárgykörben és a kérdés megoldása érdekében szüksége van a Szovjetunióban levő magyar emigrációs irodalom feldolgozására is. Ezért szívesen vállalkozott az együttműködésre. *Szabolcsi Miklós* osztályvezető már elkészítette és eljuttatta a szovjet kutatóknak javaslatát a téma közös feldolgozására. A tervek szerint elkészítendő tanulmány, amelyet a részletkutatások eredményeinek felhasználásával *Bodnár György* tudományos munkatárs dolgoz ki, elsősorban történeti jellegű lesz. Ismerteti majd az emigrációban működő kommunista írók és írócsoportok működését, behatóan foglalkozik a Magyar Tanácsköztársaság irodalmi életével, részletesen taglalja a két világháború között Magyarországon íródott, szocialista-realistának tekinthető műveket. Ebben az összefüggésben hangsúlyozottan kiemeli *József Attila* jelentőségét, központi helyét és iránymutató voltát mai irodalmunk számára. Emellett foglalkozik a tanulmány mindazokkal az írócsoportokkal és írókkal, akik itthon szocialista-realista műveket alkottak. Rámutat a szovjet irodalom közvetett (az emigrációs írók művein keresztül jelentkező) és közvetlen hatására a magyar szocialista irodalomban. Befejezésül azt vizsgálja a tanulmány, miként folytatódott ezek a kezdeményezések 1945, a felszabadulás után, milyen elvi alapokon és milyen hagyományokra támaszkodva bontakozott ki ez az új magyar irodalom, milyen eredményeket értünk el és milyen hibákat követtünk el a szocialista-realista hagyomány felhasználásában.

A tanulmány megírása — történeti jellege mellett — több olyan elméleti kérdést is érint (pl. beszélhetünk-e szocialista-realista irodalomról nem-szocialista társadalomban, milyen határok között tekinthető valamely írói alkotás szocialista-realistának ilyen körülmények között stb.), amelyeknek konkrét történeti anyaggal dokumentált helyes marxista megválaszolása nemcsak a magyar, hanem a mai nyugati irodalmak, valamint a gyarmati sorból most felszabaduló népek irodalmának szempontjából is fontos.

B. K.

A „NÉPI” ÍRÓK MOZGALMÁNAK KUTATÁSA

Az MSZMP Kulturális-elméleti munkaközösségének állásfoglalásával kapcsolatban az Intézetben is megélénkült a tudományos-ideológiai munka.

Szeptember 8—9-én az Intézet kétnapos konferenciát rendezett, amelyen a referátumok (*Sötér István, Diószegi András, K. Nagy Magda*) s a hozzájuk kapcsolódó, csaknem harminc hozzászólás világította meg a kérdéseket, elsősorban a „népi” írók irodalomszemléletének, s a nacionalizmus történetének s jellegének tisztázatlan kérdéseit. (A kétnapos ülészakról szóló beszámoló *I. Magyar Tudomány* 1958. 10. a vita jegyzőkönyve, sokszorosított formában, 1959 januárban napvilágot látott.)

A vita komoly, elmélyült munka kezdetének tekinthető. E munka részeként a Régi Magyar Osztály *Hopp Lajos* tanulmánya nyomán érdekes vitát rendezett *Németh László* és a „rég Magyarországon” kérdéssel a tanulmány a folyóiratnak ebben a számában lát napvilágot.) Ugyancsak ehhez a kérdéscsoporthoz kapcsolódik *Nagy Péter*: Szabó Dezső indulása c. nagy tanulmánya (IF 1953), amely részletesen elemzi Szabó Dezső ideológiájának forrásait, összevetőit, kialakulását. A szerző a továbbiakban egy, Szabó Dezső egész pályáját felölelő monográfián dolgozik.

A Bibliográfiai Osztály, a munkát elősegítendő, hozzáfogott a „népi” írók mozgalma bibliográfiájának elkészítéséhez. Első lépésként az 1928—1938 közti időszak könyv-, napilap- és folyóirat-anyagának feldolgozását, s az anyag kiadását tűzte ki. A munka, ha a megfelelő anyagi feltételeket biztosítani lehet, — 1959 év közepére elkészül.

A XX. századi osztály még ebben az évben nagyszabású tanulmánykötet elkészítését vette tervbe. A tanulmányok szerzői főként az Intézet tagjai, de külső szakemberek is; benne részint nagyobb pályaképek kapnak helyet a „népi” mozgalom legjelentősebb íróiról (készül portré Németh Lászlóról, Illyés Gyuláról, Erdélyi Józsefről, Darvas Józsefről, Szabó Pálról, Veres Péterről, Kodolányi Jánosról, Tamási Áronról, Gulyás Pálról), részint történeti jellegű értekezések (Móricz Zsigmond és a „népi” írók, József Attila és a „népi” írók, a Nyugat és a „népi” írók, a Válasz története), végül elvi jellegű tanulmányok (összefoglaló kép a népi írók irodalomszemléletéről, a szociografizmusról, az írói hivatástudat változásáról.)

Az Intézet belső munkatársai közül K. Nagy Magda tudományos munkatárs nagyszabású monográfiát készít a „népi” mozgalom egész történetéről, fejlődéséről, ideológiájáról, különösen az egyes írók szépirodalmi működéséről. A munka egyes fejezetei (az 1934—37 közti időszak jellemzése) előreláthatólag még ebben az évben elkészülnek.

Külső munkatársaink közül is számosan dolgoznak a „népi” írókkal kapcsolatos témákon. Legjelentősebb közülük Beldi Miklós készülő Illyés-monográfiája; de tanulmányok készülnek a Kelet Népe első időszakáról, a Válasz-ról, a „népi” írók esztétikai nézeteiről és más, történeti s elvi kérdésekről is.

Sz. M.:.

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szabolcsi Miklós</i> : A magyar proletáriródalom kutatásainak kérdéseihöz	177
<i>József Farkas</i> : Gondolatok a Tanácsköztársaság irodalmáról	184
<i>Czine Mihály</i> : Móricz Zsigmond a forradalmakban	217
<i>Ungvári Tamás</i> : Adalékok Babits Mihály pályaképéhez (1918—1919)	235
<i>Vargha Kálmán</i> : Ady sodrában	251
<i>Hopp Lajos</i> : Németh László és a „régí magyarság”	287

ADATTÁR

<i>Péter László</i> : Adatok Juhász Gyula életrajzához	307
<i>Szabó György</i> : Kísérlet a rendszeres bibliográfiai munka megteremtésére a Tanácsköztársaság idején	329
<i>Gazdag István</i> : Oláh Gábor elfelejtett verse a forradalomról	331
<i>Rába György</i> : Emil Isac levelei Babits Mihályhoz és Kosztolányi Dezsőhöz	332

SZEMLE

<i>József Farkas</i> : Irodalom, forradalom 1917—1919	336
<i>K. Bokor László</i> : József Attila összes művei III.	338
<i>Szöke György</i> : József Attila — oroszul.	343
<i>Rába György</i> : Kardos László, Tóth Árpád	345
<i>Bodnár György</i> : Illés Endre, Krétarajzok	347
<i>B. Nagy László</i> : Két monográfia.	350
<i>N. P.</i> : Galsai Pongrácz, Társztalanok	354
<i>Rejtő István</i> : Vihar előtt.	355
<i>Rejtő István</i> : Benedek Elek, Halljátok, emberek ?	355
<i>Réz Pál</i> : Vargha Kálmán, Kortársak Móricz Zsigmondról I.	357

AZ INTÉZET ÉLETÉBŐL

Az Irodalomtörténeti Intézet 1958. évi jelentése	359
Sőtér István látogatása a Szovjetunió irodalomtörténeti intézeteiben	363
Közös kutatások a moszkvai Gorkij Intézettel.	365
A „népi” írók mozgalmának kutatása	367

СОДЕРЖАНИЕ

<i>М. Саболич</i> : К вопросам исследования венгерской пролетарской литературы	177
<i>Ф. Йозеф</i> : Думы о литературе Советской республики.	184
<i>М. Цине</i> : Жигмонд Морич в революциях	217
<i>Т. Унгвари</i> : Данные к биографии Михая Бабич (1918—1919 гг.).	235
<i>К. Варга</i> : По следам Ади	251
<i>Л. Хопп</i> : Ласло Немет и «бывшая венгерская нация».	287

ДОКУМЕНТАЦИЯ

<i>Л. Петер</i> : Данные к биографии Дьюлы Юхас	307
<i>Дь. Сабо</i> : Попытки образования систематической библиографической работы во время Советской республики	329
<i>И. Газдаг</i> : Забытый стих Габора Олах о революции	331
<i>Дь. Раба</i> : Письма Эмиля Исак к Михая Бабич и Дежё Костоланы.	332

ОБЗОР

<i>Ф. Йозеф</i> : Литература, революция 1917—1919 гг.	336
<i>Л. К. Бокор</i> : III том полного собрания произведений Аттилы Йозефа.	338
<i>Дь. Сёке</i> : Аттила Йозеф по-русски.	343
<i>Дь. Раба</i> : Ласло Кардош : Арпад Тот	345
<i>Дь. Боднар</i> : Эндре Иллеш : Рисунки мелом	347

<i>Л. Б. Надь</i> : Две монографии	350
<i>П. Н.</i> : Понграц Гальшай: Без товарищей	354
<i>И. Рейтэ</i> : Перед бурей, XIX	355
<i>И. Рейтэ</i> : Элек Бенедек: Слышите, люди?	355
<i>П. Рез</i> : Кальман Варга: Современники о Жигмонде Мориц I	357

ИЗ ЖИЗНИ ИНСТИТУТА

Сообщение 1958-го года Института Истории Литературы	359
Посещение Иштваном Шётер Советских Институтов истории литературы	363
Совместные исследования с Московским Институтом им. Горького	365
Исследование движения «народных» писателей	367

INHALT

<i>M. Szabolcsi</i> : Zu den Fragen der Forschung der ungarischen proletarischen Literatur ...	147
<i>J. Farkas</i> : Gedanken über die Literatur der Räterepublik	184
<i>M. Czine</i> : Zsigmond Móricz in den Revolutionen	217
<i>T. Ungvári</i> : Beiträge zur Biographie von Mihály Babits (1918—1919)	235
<i>K. Vargha</i> : Mitgerissen von Ady	251
<i>L. Hopp</i> : László Németh und das „alte Ungertum“	287

ANGABENSAMMLUNG

<i>L. Péter</i> : Angaben zu der Biographie von Gyula Juhász	307
<i>Gy. Szabó</i> : Versuch zur Schaffung einer systematischen bibliographischen Arbeit der Zeit der Räterepublik	329
<i>I. Gazdag</i> : Das in Vergessenheit geratene Gedicht über die Revolution Gábor Oláhs....	331
<i>Gy. Rába</i> : Die Briefe von Emil Isac an Mihály Babits und Dezső Kosztolányi.....	332

RUNDSCHAU

<i>F. József</i> : Literatur, Revolution 1917—1919	336
<i>L. K. Bokor</i> : Sämtliche Werke von Attila József Band 3.	338
<i>Gy. Szőke</i> : Attila József — in russischer Sprache	343
<i>Gy. Rába</i> : László Kardos: Árpád Tóth	345
<i>Gy. Bodnár</i> : Endre Illés: Kreidezeichnungen	347
<i>L. B. Nagy</i> : Zwei Monographien	350
<i>P. N.</i> : Pongrác Galsai: Die Einsamen	354
<i>I. Rejtő</i> : Vor dem Sturm	355
<i>I. Rejtő</i> : Elek Benedek: Hört ihr es, Menschen?	355
<i>P. Réz</i> : Kálmán Vargha: Zeitgenossen über Zsigmond Móricz I.	357

AUS DEM VEREINSLEBEN

Jahresbericht des Literaturgeschichtlichen Instituts über das Jahr 1958.	359
Der Besuch István Sötérs in den literaturgeschichtlichen Instituten der Sowjetunion..	363
Gemeinsame Forschungen mit dem Moskauer Gorkij Institut	365
Forschungen der Bewegung der „volkhaften“ Schriftsteller	367